

รายงานผลการวิจัย

เรื่อง

กล่องข้าวตำบลเมืองมาย อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง : บทบาท
และความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในการอนุรักษ์
ส่งเสริมและพัฒนากระบวนการผลิตกล่องข้าว

จำลอง	คำบุญชู
ดวงจันทร์	เดี่ยววิไล
ณรงค์	สมิทธิธรรม
จิตรกร	แต้มคลอง
ศิริกร	อินคำ
ชุมพล	ใจทาสี
สมพงษ์	ชลัย
เมฆสุริย์	วงศ์เรือง
ประสิทธิ์	ภูวนาถพนาสันติ

วันที่	22 ก.ค. ๖๕/๕
เลขทะเบียน	00204
เลขเรียกหนังสือ	

๐๐๕

สนับสนุนการวิจัยโดย

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

พฤษภาคม 2542

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
ชั้น 14 อาคาร เอส เอ็ม ทาวเวอร์
เลขที่ 979/17-21 ถนนพหลโยธิน แขวงสามเสนใน
เขตจตุจักร กรุงเทพมหานคร 10400
โทร. 298-0455 โทรสาร 298-0476
Home page : <http://www.trf.or.th>
E-mail : trf-info@trf.or.th

กิตติกรรมประกาศ

รายงานการวิจัยเรื่อง กล้องข้าวตำบเมืองมาย อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง : บทบาทและความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในการอนุรักษ์ส่งเสริมและพัฒนากระบวนการผลิตกล้องข้าว เป็นผลจากการดำเนินงานวิจัยเชิงประเมินสถานการณ์และศักยภาพของชุมชน ซึ่งได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยในชุด โครงการวิจัยด้านการศึกษากับชุมชนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

ผู้วิจัยขอขอบคุณชาวตำบลเมืองมายทั้ง 5 หมู่บ้าน คือ หมู่บ้านแม่เบิน หมู่บ้านนาไหม้ หมู่บ้านนางาม หมู่บ้านไผ่ปง หมู่บ้านไผ่แพะ และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ที่มีส่วนสำคัญทำให้การดำเนินการวิจัยครั้งนี้สำเร็จได้ด้วยดี

ขอขอบคุณทีมประสานงานชุดโครงการวิจัยด้านการศึกษากับชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ดร.อมรวิทย์ นาคทรเทพ หัวหน้าทีมที่ได้ให้กำลังใจ คำปรึกษา ข้อคิดเห็น คำแนะนำที่เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาวิจัยครั้งนี้ และขอขอบคุณสถาบันราชภัฏลำปางที่ได้สนับสนุนคณะนักวิจัยให้สามารถดำเนินการวิจัยจนสำเร็จ

จำลอง คำบุญชู

หัวหน้าโครงการ

โครงการวิจัยเรื่อง	กล่องข้าวตำบลเมืองมาย อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง : บทบาทและความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในการ อนุรักษ์ส่งเสริมและพัฒนากระบวนการผลิตกล่องข้าว
ผู้สนับสนุนทุนการวิจัย	สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
คณะผู้วิจัย	จำลอง คำบุญชู (หัวหน้าโครงการ) ดวงจันทร์ เตียววิไล ณรงค์ สมิตธิธรรม จิตรกร แด้มคล่อง ศิริกร อ้นคำ สมพงษ์ ชลัย ชุมพล ใจทาสี เมฆสุธัญ วงศ์เรือง ประสิทธิ์ ภูวนาถพนาสันติ
ปีที่ทำการวิจัย	พ.ศ. 2542

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาบทบาทและความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในการอนุรักษ์ส่งเสริมและพัฒนากระบวนการผลิตกล่องข้าวของชุมชนตำบลเมืองมาย อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง และเพื่อศึกษากระบวนการผลิตกล่องข้าวของชุมชนตำบลเมืองมาย อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง การศึกษาครั้งนี้มุ่งประเมินศักยภาพของชุมชนและโรงเรียนในการเรียนรู้และทำงานร่วมกันเกี่ยวกับกระบวนการผลิตกล่องข้าว ซึ่งมีขอบเขตการศึกษาเฉพาะพื้นที่ตำบลเมืองมาย อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง ประกอบด้วยหมู่บ้าน 5 หมู่บ้านได้แก่บ้านแม่ปิ่น บ้านนาใหม่ บ้านนางาม บ้านไผ่ปง และบ้านไผ่แพะ โดยใช้วิธีดำเนินการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

ผลการวิจัยมีดังนี้

โดยภาพรวมสามารถสรุปได้ว่าในเรื่องกระบวนการผลิตกล่องข้าว โรงเรียนและชุมชนสามารถทำงานร่วมกันได้ ในเรื่องบทบาทและความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในการอนุรักษ์ส่งเสริมการสืบทอดภูมิปัญญาการผลิตกล่องข้าว และการพัฒนาอาชีพสานกล่องข้าว พบว่ายังอยู่ในระดับเริ่มต้น มีโรงเรียนบ้านไผ่งาม (ไผ่งามวิทยา) ได้จัดการเรียนงานสาน

กล่องข้าว โดยเชิญวิทยากรชาวบ้านไปช่วยครูสอนนักเรียนตามนโยบายและเงื่อนไขของโรงเรียน บทบาทในการอนุรักษ์และสืบทอดภูมิปัญญาการผลิตกล่องข้าวยังเป็นบทบาทของครอบครัวมากกว่าของโรงเรียน ส่วนบทบาทในการพัฒนาอาชีพसानกล่องข้าว นั้น โรงเรียนและชุมชนยังไม่มีบทบาทร่วมมือใด ๆ นอกจากนี้พบว่า โรงเรียนและชุมชนในตำบลเมืองมาย มีศักยภาพและปัจจัยสนับสนุนต่อการทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในกระบวนการผลิตกล่องข้าว อยู่ 7 ปัจจัย คือ ปัจจัยด้านทรัพยากรแหล่งวัตถุดิบสำหรับผลิตกล่องข้าว ปัจจัยด้านทรัพยากรบุคคลที่เกี่ยวข้องกับการผลิตกล่องข้าว ปัจจัยด้านสภาพเศรษฐกิจและการทำมาหากิน ปัจจัยด้านภาวะผู้นำในชุมชน ปัจจัยด้านความสัมพันธ์ภายในชุมชน ปัจจัยด้านความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน และปัจจัยด้านภูมิปัญญาการผลิตกล่องข้าว แต่อย่างไรก็ตาม การทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชนก็มีปัจจัยอุปสรรคบางประการคือ ด้านโรงเรียนและครูมีข้อจำกัดในการศึกษารวบรวมภูมิปัญญาการผลิตกล่องข้าวและขาดงบประมาณสนับสนุน ด้านนักเรียนและผู้ปกครองที่ครอบครัวเลิกอาชีพसानกล่องข้าวแล้วไม่ให้ความสนใจการสืบทอดภูมิปัญญาการผลิตกล่องข้าว ด้านการตลาดกล่องข้าวมีตลาดรองรับน้อยลง และด้านวัตถุดิบสำหรับการผลิตกล่องข้าว โดยเฉพาะไม้ไผ่มีแนวโน้มลดลงอาจเป็นอุปสรรคต่อการผลิตกล่องข้าวได้ถ้าหากขาดการจัดการและควบคุมการใช้ไม้ไผ่ให้ถูกวิธี

กระบวนการผลิตกล่องข้าวตำบลเมืองมายเป็นงานหัตถกรรมที่พึ่งพิงธรรมชาติ อาศัยวัตถุดิบภายในชุมชน และผลิตขึ้นภายในครอบครัว เพื่อสร้างรายได้เสริมให้แก่ครอบครัวโดยผลิตกันในช่วงเวลาว่างจากการทำไร่ ทำนา หรืองานหลักอื่น ๆ ภูมิปัญญาการผลิตกล่องข้าวเป็นองค์ความรู้ ทักษะ ความสามารถ มีลักษณะเฉพาะของคนในชุมชนตำบลเมืองมายซึ่งปรากฏในลักษณะของการสอนการบอกต่อภายในครอบครัว และผลผลิตที่มีลักษณะเฉพาะท้องถิ่นและดำรงอยู่ในวิถีชีวิตครอบครัวของผู้มีอาชีพसानกล่องข้าว

TITLE THE RICE CASES PRODUCED IN MUANG MAI, CHAE HOM
DISTRICT,LAMPANG PROVINCE : ROLES AND
COLLABORATION OF THE SCHOOLS AND THE COMMUNITY
IN CONSERVATION, EXTENSION AND DEVELOPMENT OF
THE RICE CASE PROCESSING

SUPPORTER THE THAILAND RESEARCH FUND

RESEARCHERS CHAMLONG KHAMBOONCHOO (THE PROJECT LEADER)

DUANGCHAN DIOWVILAI	NARONG SMITHITAM	JITAKORN TAMKLONG
SIRIKORN INKAM	SOMPONG CHALAI	CHOOMPOL JAITLEE
MEGSUTUN WONGRUAENG	PRASIT POOWANATPANASUNTI	

YEAR 1999

ABSTRACT

The purpose of this research were 1) to study the roles and collaboration of the schools and the community in conservation, extension and development of the rice case processing of the Muang Mai community in Chae Hom district Lampang province and 2) to study the rice case processing of this community. The study focused on evaluating the potentials of the community and the schools in participatory learning and working on the rice case processing. The research areas were 5 villages in Muang Mai : Mae Burn, Na Mai, Na Ngarm, Phai Pong and Phai Pae. The research methodology was the Participatory Action Research.

Research findings were as follows:

The overall conclusion was that the schools and the community could collaborate on the rice case processing. For the role and collaboration in conservation and extension the wisdom of the rice cases processing ,it was on the preliminary level. Ban Phai Ngarm School (Phai Ngarm Wittaya) managed the instruction of the rice case weaving by inviting a villager as an expert to help the teacher to instruct the students under the policy and

สารบัญ

	หน้า
กิตติกรรมประกาศ	ก
บทคัดย่อภาษาไทย	ข
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
สารบัญแผนภาพ	ฉ
สารบัญตาราง	ฉ
สารบัญรูปประกอบ	จ
บทที่ 1 บทนำ	1
ความเป็นมาและความสำคัญของเรื่องที่ศึกษาวิจัย	1
วัตถุประสงค์ของการศึกษา	4
ขอบเขตการศึกษา	5
ขั้นตอนและวิธีการศึกษา	5
ผลที่คาดว่าจะได้รับ	7
การศึกษาแนวคิดและเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย	8
1. แนวคิดเกี่ยวกับความเข้มแข็งของชุมชน	8
2. แนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาบทบาทของโรงเรียน	
ในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน	11
3. แนวคิดเกี่ยวกับบทบาทโรงเรียนกับการศึกษา	
ภูมิปัญญาท้องถิ่น	13
4. การศึกษาเกี่ยวกับเครื่องจักสานและชุมชนจักสาน	16
กรอบความคิดในการวิจัย	18
บทที่ 2 ชุมชนและโรงเรียน	21
ประวัติชุมชนและโรงเรียน	21
สภาพปัจจุบันของชุมชน	25
สภาพปัจจุบันของ โรงเรียน	38

	หน้า
ความสัมพันธ์ภายในชุมชน	42
กระบวนการทำงานร่วมกันในชุมชน	46
ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับโรงเรียน	49
สรุป	56
บทที่ 3 วิธีชีวิตชุมชนกับการผลิตกลองข้าว	57
ยุคเดินเท้า – ถ้องแพ	57
ยุคทางรถลากไม้	62
ยุคสร้างเขื่อน – สร้างทางลัดหมู่บ้าน	64
ยุคทางรถขาว – รถแดง	66
ยุคทางโยธา - ทางหลวง	69
สรุป	83
บทที่ 4 ภูมิปัญญาการผลิตกลองข้าว	85
วัตถุประสงค์การผลิตกลองข้าว	85
ส่วนประกอบ ชนิด ขนาดและลวดลายของกลองข้าว	85
ส่วนประกอบของกลองข้าว	85
ชนิดของกลองข้าว	87
ขนาดของกลองข้าว	90
ลวดลายของกลองข้าว	92
ขั้นตอนและเทคนิคการผลิต	104
ขั้นตอนการคัดเลือกไม้ไผ่	104
ขั้นตอนการทำดอก	105
ขั้นตอนการไป (สาน)	109
ขั้นตอนการเย็บส่วนประกอบ	111

	หน้า
การเรียนรู้และการถ่ายทอดการผลิต	114
ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้และถ่ายทอด	114
วิธีการเรียนรู้และถ่ายทอด	117
การตรวจสอบและประเมินคุณภาพกล่องข้าว	118
องค์ประกอบในด้านประโยชน์ใช้สอย	118
องค์ประกอบในด้านความงาม	118
การจัดการผลผลิตกล่องข้าว	119
การพัฒนาปรับปรุงรูปแบบกล่องข้าว	121
ความเชื่อในการผลิตกล่องข้าว	122
การใช้ภาชนะจักสานบรรจุข้าวเหนียว	122
สรุป	124
บทที่ 5 ศักยภาพความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในกระบวนการผลิตกล่องข้าว	125
1. ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม	125
2. สภาพเศรษฐกิจและการทำมาหากิน	128
3. ภาวะผู้นำในชุมชน	130
4. ภูมิปัญญาการผลิตกล่องข้าว	133
5. ความสัมพันธ์ภายในชุมชน	135
6. ความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน	136
ปัจจัยสนับสนุนการทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชน	
ในกระบวนการผลิตกล่องข้าว	138
ปัจจัยอุปสรรคการทำงานร่วมกันและการจัดกระบวนการเรียนรู้	
การผลิตกล่องข้าวระหว่างโรงเรียนกับชุมชน	141
ประเมินศักยภาพของชุมชนกับโรงเรียน	143
สรุป	145

	หน้า
บทที่ 6 สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	148
สรุปผลการวิจัย	148
อภิปรายผล	152
ข้อเสนอแนะ	155
บรรณานุกรม	157
ภาคผนวก	159
1. ภาพเปรียบเทียบกล่องข้าวตำบลเมืองมายในปัจจุบัน กับภาพกล่องข้าวจากภาพวาดของ คาร์ลนีอก	160
2. ภาพแสดงสภาพทั่วไปของชุมชน	161
3. ภาพกิจกรรมการประกวดกล่องข้าว ณ โรงเรียน บ้านนางาม 17 ธันวาคม 2541	171
4. ภาพกิจกรรมการประกวดกล่องข้าว ณ โรงเรียน บ้านไผ่งาม 18 ธันวาคม 2541	174
5. รายชื่อผู้ส่งกล่องข้าวเข้าประกวด ณ โรงเรียน บ้านนางาม 17 ธันวาคม 2541	177
6. รายชื่อผู้ได้รับรางวัลการประกวดกล่องข้าว ณ โรงเรียนบ้านนางาม 17 ธันวาคม 2541	179
7. รายชื่อผู้ส่งกล่องข้าวเข้าประกวด ณ โรงเรียน บ้านไผ่งาม 18 ธันวาคม 2541	180
8. รายชื่อผู้ได้รับรางวัลการประกวดกล่องข้าว ณ โรงเรียนบ้านไผ่งาม 18 ธันวาคม 2541	182
9. ภาพกิจกรรมประชุมเสวนาเวทีชาวบ้าน “อดีต-ปัจจุบัน-แนวโน้มการผลิตกล่องข้าว” ณ โรงเรียนบ้านนางาม 17 ธันวาคม 2541	183

ญ

หน้า

10. ภาพกิจกรรมประชุมเสวนาเวทีชาวบ้าน
“อดีต-ปัจจุบัน-แนวโน้มการผลิตกล่องข้าว”
ณ โรงเรียนบ้านไผ่งาม 17 ธันวาคม 2541	186
11. รายนามคณะนักวิจัย	187

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า
1 ตารางแสดงจำนวนประชากรและรายได้เฉลี่ยของประชากร ต่อคนต่อปี ในตำบลเมืองมาย	37
2 ตารางแสดงพื้นที่อยู่อาศัยและพื้นที่ทำกิน	38
3 ตารางแสดงจำนวนนักเรียนของโรงเรียนในตำบลเมืองมาย ปีการศึกษา 2541	41
4 ตารางแสดงจำนวนครูของโรงเรียนในตำบลเมืองมาย ปีการศึกษา 2541	41
5 ลำดับเหตุการณ์เกี่ยวกับชุมชนและ โรงเรียน	52
6 ลำดับเหตุการณ์และกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับคลองข้าว ในตำบลเมืองมาย	80
7 ปัจจัยสนับสนุนและปัจจัยอุปสรรคต่อการพัฒนาศักยภาพ ในการทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในการผลิต คลองข้าวของแต่ละโรงเรียน	144

สารบัญแผนภาพ

แผนภาพที่	หน้า
1	แผนที่แสดงพื้นที่ที่ศึกษาวิจัย
2	แผนที่แสดงหมู่บ้านในต.เมืองมาย อ.แจ้ห่ม จ.ลำปาง
3	แผนที่แสดงเขตป่าสงวนแห่งชาติป่าแม่คำแม่มาย
4	แผนที่หมู่บ้านแม่เงิน (หมู่ที่ 1)
5	แผนที่หมู่บ้านนาไหม (หมู่ที่ 2)
6	แผนที่หมู่บ้านนางาม (หมู่ที่ 3)
7	แผนที่หมู่บ้านไผ่ปง (หมู่ที่ 4)
8	แผนที่หมู่บ้านไผ่แพะ (หมู่ที่ 5)
9	แสดงลำดับขั้นตอนการผลิตกล่องข้าว

สารบัญรูปประกอบ

รูปประกอบที่	หน้า
1 รูปส่วนประกอบของกล่องข้าว	86
2 รูปกล่องข้าวขาว	87
3 รูปกล่องข้าวลาย	88
4 รูปกล่องข้าวคอเลิง	89
5 รูปกล่องข้าวคอแก้ว	89
6 รูปแสดงขนาดของกล่องข้าว	91
7 รูปลายดอกจันทน์หรือดอกจันทน์แปดกลีบ	93
8 รูปลายดอกหลวง	93
9 รูปลายดอกคำโป้ง	94
10 รูปลายดอกกาบจุม	94
11 รูปลายดอกเบี๋ยหรือลายดอกหีบกลาง	95
12 รูปลายดอกกำปี้หรือกำปี้ไล่	95
13 รูปลายดอกเกี้ยวหรือดอกเกี้ยวห้า	96
14 รูปลายดอกเกี้ยวเจ็ด	96
15 รูปลายดอกเกี้ยวเก้า	97
16 รูปลายดอกห่อหมกหรือดอกเกี้ยวห่อหมก	97
17 รูปลายดอกกะแจหรือกากบาท	98
18 รูปลายดอกเกี้ยวพันเสาหรือธงขึ้นเก้าไม้	98
19 รูปลายเอ็ดหรือลายหนึ่ง	99
20 รูปลายสองยืนหรือสองตั้ง	100
21 รูปลายสองนอนหรือลายสองขวาง	100
22 รูปลายสามยืนหรือลายสามตั้ง	101
23 รูปลายสามนอนหรือลายสามขวาง	101
24 รูปลายอำยืนหรือลายอำตั้ง	102
25 รูปลายอำนอนหรือลายอำขวาง	102

ผู้คนในตำบลเมืองมายมีความผูกพันกับงานสานกล่องข้าวมาเป็นเวลานาน งานสานกล่องข้าวในอดีตนับเป็นการทำเพื่อยังชีพเพราะ “แต่ก่อนทั้งเด็กทั้งผู้ใหญ่ช่วยกันทำกล่องข้าวแทบทุกครัวเรือน สานเสร็จก็ช่วยกันหาบไปแลกข้าวสารที่แจ่ม แต่ก่อนกล่องข้าวใบหนึ่ง แลกข้าวสารได้ลิตรหนึ่ง ข้าวสารสมัยก่อนนั้นลิตรละ 5 สตางค์เท่านั้น” (อ้าย ดีมาก, 2540 : สัมภาษณ์) ถึงแม้ว่าในปัจจุบันชาวบ้านจะเลิกทำกล่องข้าวเพื่อไปแลกข้าวสารเช่นอดีต แต่ทุกวันนี้ก็ยังมีชาวบ้านสานกล่องข้าวกันอยู่ เพียงแต่ในปัจจุบันนี้ จำนวนคนทำกล่องข้าวมีจำนวนน้อยลง คนสานกล่องข้าวส่วนใหญ่เป็นคนเฒ่าคนแก่และผู้หญิงที่ไปทำงานอื่นไม่ได้ นอกจากนี้แล้วในปัจจุบันนี้วัตถุดิบสำหรับผลิตกล่องข้าว ซึ่งได้แก่ไม้ไผ่นั้น มีปริมาณลดลง เพราะมีการตัดไม้ไผ่ไปส่งขายโรงงานผลิตตะเกียบและไม้ก้านรูปกันมากขึ้น

ในมุมมองของคนนอกชุมชน เช่น ครูในโรงเรียนไผ่งาม พัฒนาการของหน่วยงานพัฒนาชุมชนและสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ต่างก็มองเห็นความสามารถในการจักสานของชาวบ้านและได้มีความคิดที่จะพัฒนาความสามารถดังกล่าว “ทางโรงเรียนบ้านไผ่งามเคยจัดกิจกรรมฝึกหัดนักเรียนสานกล่องข้าว โดยใช้งบประมาณจาก สปจ.ลำปาง จ้างนายคำ ดีมาก ซึ่งเป็นพ่อของภารโรงมาเป็นวิทยากรแต่ประสบปัญหา ไม้ได้รับงบประมาณต่อเนื่องและไม่มีตลาดรองรับกล่องข้าวในที่สุดก็เลิกโครงการนี้ไป” (สวาท เกษณา อาจารย์ใหญ่โรงเรียนบ้านไผ่งาม, 2536: สัมภาษณ์) และ “แต่ก่อนมีพัฒนาการมาฝึกให้ชาวบ้านสานตะกร้าสานอะไรที่ใช้กันมะพร้าวก็มี แรก ๆ ก็มีผู้หญิงหัดทำกัน แต่พอเลิกสอนเขาก็เลิกทำกันไม่มีใครทำแล้ว” (ปี รวยเงิน, 2536: สัมภาษณ์) เมื่อวันที่ 27-28 มีนาคม 2536 สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติร่วมกับศูนย์ศิลปวัฒนธรรมวิทยาลัยครูลำปาง และโรงเรียนบ้านไผ่งาม จัดกิจกรรม “อวดจักสานเมืองมาย” ด้วยการประกวดผลงานจักสานและให้รางวัลเป็นเงินสดและประกาศนียบัตรเกียรติคุณ ซึ่ง นายคำ ดีมาก และ นายอ้าย ดีมาก (2540 : สัมภาษณ์) บอกว่า “กล่องข้าวที่ไผ่รางวัลได้ขายไปแล้วเหลือแต่ใบประกาศยังอยู่” กิจกรรมดังกล่าวข้างต้นต่างก็เป็นกิจกรรมที่เกิดจากความคิดในมุมมองของคนนอกชุมชนและดูเหมือนว่าผลของกิจกรรมไม่เกิดผลต่อเนื่องเข้าถึงวิถีชีวิตของคนในชุมชนและยังขาดการศึกษาองค์ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับชุมชนที่เกี่ยวกับภาพรวมของกระบวนการผลิตกล่องข้าว

จากประสบการณ์การสอนวิชาการงานพื้นฐานอาชีพ (ก.พ.อ.) ของ อาจารย์สมนึก บุญมา และ อาจารย์ประสิทธิ์ ภูวนาถนาสันติ อาจารย์โรงเรียนบ้านไผ่งาม (2541: สัมภาษณ์)

อาจารย์สมนึก บุญมา ได้เริ่มจัดกิจกรรมการสอนให้นักเรียนชั้น ป.5-ป.6 ฝึกสานกลองข้าว ตามโครงการของโรงเรียนมาตั้งแต่พ.ศ. 2535 โดยจ้างชาวบ้านมาสอน ซึ่งอาจารย์สมนึก บุญมา นั้นสานกลองข้าวไม่เป็น ดังนั้นถ้าไม่มีงบประมาณจ้างวิทยากรก็จะฝึกเด็กนักเรียนไม่ได้ โดยมากจะให้นักเรียนฝึกสานกับผู้ปกครองที่บ้าน ส่วนอาจารย์ประสิทธิ์ ภูวนาถพนาสันติ ได้สอนวิชาการงานพื้นฐานอาชีพในระดับชั้น ป.3-ป.4 ก็จัดกิจกรรมสอนงานสานกลองข้าวเบื้องต้นให้เด็กนักเรียนฝึกสานลายกลองข้าวง่าย ๆ เช่น ลายยี่น ลายสอง เพื่อเป็นพื้นฐานสำหรับเรียนในชั้น ป.5-ป.6 ต่อไป ซึ่งการจัดกิจกรรมการสอนดังกล่าวยังไม่มีหลักสูตรชัดเจน ยังเป็นเพียงขั้นเริ่มต้นไปสู่การมีหลักสูตรเท่านั้น ซึ่งสวท เกษณา ผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านไผ่งาม (2541: สัมภาษณ์) ได้กล่าวว่าทางโรงเรียนได้รับเลือกเป็นโรงเรียนทดลองในโครงการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ของกระทรวงศึกษาธิการ ตั้งแต่ปี 2539 เป็นต้นมา กิจกรรมหนึ่งที่ทางโรงเรียนบ้านไผ่งามเลือกเข้าร่วมโครงการนี้คืองานจักสานกลองข้าว โดยให้อาจารย์ผู้สอนวิชาการงานพื้นฐานอาชีพจัดกิจกรรมงานจักสานกลองข้าวโดยใช้งบประมาณจ้างวิทยากรชาวบ้านมาสอนนักเรียนในโรงเรียน ในด้านหลักสูตรงานจักสานกลองข้าวสำหรับใช้ในโรงเรียนนั้น ทางโรงเรียนก็มีความต้องการให้เกิดหลักสูตรท้องถิ่นขึ้นที่โรงเรียนบ้านไผ่งามมากเช่นกัน

กลองข้าวของชุมชนตำบลเมืองมายเป็นศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน ที่สืบทอดกันมาช้านาน ดังนั้นจึงมีการคลี่คลายหรือพัฒนารูปแบบ ไปตามสภาพเศรษฐกิจและสังคม สมพงษ์ ชลัย (2542 : สัมภาษณ์) ซึ่งเป็นอาจารย์สอนอยู่ในตำบลเมืองมายมานานกว่า 10 ปี เคยสอนที่โรงเรียนบ้านนาใหม่ โรงเรียนบ้านไผ่งาม และที่โรงเรียนบ้านนางามในปัจจุบัน ได้กล่าวถึงคุณภาพและการพัฒนากลองข้าวตำบลเมืองมายไว้ว่า จากการที่ตนเองได้รับซื้อกลองข้าวจากชาวบ้านไปขายต่อตามตลาดทั้งในจังหวัดลำปาง และต่างจังหวัด จำหน่ายให้ชาวไทย และชาวต่างประเทศนั้น ตลาดต้องการกลองข้าวตำบลเมืองมายมาก แต่ต้องเป็นกลองข้าวที่มีคุณภาพไม่ว่าจะเป็นกลองข้าวขาวหรือกลองข้าวลาย ชาวบ้านที่ผลิตกลองข้าวที่มีคุณภาพ จะเป็นชาวบ้านแถบบ้านไผ่ปง บ้านนางาม บ้านนาใหม่ ผลิตได้เท่าไรก็สามารถขายได้หมด ส่วนบ้านไผ่แพะ ชาวบ้านประกอบอาชีพสานกลองข้าวกันมากกว่าหมู่บ้านอื่นแต่ผลผลิตส่วนใหญ่ยังต้องพัฒนาในด้านความประณีต และความแข็งแรงอีกมาก อาจารย์สมพงษ์ ชลัย บอกว่าชาวบ้านนาใหม่ บ้านนางาม และบ้านไผ่ปง มักจะรับฟังข้อเสนอแนะและปรับปรุงคุณภาพตามความต้องการของตลาด แต่ชาวบ้านไผ่แพะ มักให้ความสำคัญน้อย อาจารย์สมพงษ์ ชลัย ได้แสดงความเห็นว่า นอกจากปรับปรุงคุณภาพแล้วน่าจะพัฒนารูปแบบและหน้าที่กลองข้าวให้หลากหลายขึ้น เพราะ

เพราะจากประสบการณ์ที่ตนได้ทดลองให้ชาวบ้านปรับปรุงพัฒนาผลิตผลถั่วมาอย่างต่อเนื่องพอสมควร พบว่าผลผลิตยังเป็นที่ต้องการของตลาด

ถั่วของชุมชนตำบลเมืองมาย เป็นศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านที่สะท้อนให้เห็นวัฒนธรรมของท้องถิ่นและมีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของชุมชนมายาวนาน มีเอกลักษณ์โดดเด่นเฉพาะตัว กำลังได้รับผลกระทบตามกระแสสังคมเป็นต้นว่าจำนวนคนที่ทำถั่วมีจำนวนลดน้อยลง คนภายนอกชุมชนเข้ามาใช้ทรัพยากรไม้ไผ่ในพื้นที่ของชุมชน คนรุ่นหลังไม่ศึกษาและสืบทอดองค์ความรู้อันเป็นภูมิปัญญาของท้องถิ่นตลอดจนการปรับตัวต่อระบบการตลาดและการจัดการผลิตถั่ว จนทำให้ไม่สามารถยึดเป็นอาชีพที่แน่นอนได้ แต่ถึงอย่างไรก็ตามอาชีพสานถั่วกับชุมชนตำบลเมืองมาย คงจะเป็นอาชีพที่คู่กับชุมชนต่อไป เพราะความภาคภูมิใจและความผูกพันในภูมิปัญญาที่ได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษและประกอบกับสภาพภูมิศาสตร์ และพื้นที่ทำกินที่มีอย่างจำกัดในเขตป่าสงวนแห่งชาติ คงไม่เอื้อให้คนในชุมชนไปประกอบอาชีพอื่น หรือขยายพื้นที่ทำกินได้อีก

ดังนั้นการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นและพัฒนากระบวนการผลิตถั่วตำบลเมืองมาย อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง จึงไม่ใช่บทบาทของทางโรงเรียนแต่เพียงลำพังต้องอาศัยความร่วมมือกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชนเพื่อที่จะค้นหาองค์ความรู้หรือภูมิปัญญาในกระบวนการผลิตถั่วว่ามีอะไรบ้าง มีอยู่ที่แหล่งใด โรงเรียนและชุมชนจะมีบทบาทร่วมกันในการอนุรักษ์ส่งเสริมและพัฒนากระบวนการผลิตถั่วได้อย่างไร วิธีการใดที่เหมาะสมและสอดคล้องกับความต้องการของชุมชนซึ่งอาจจะส่งผลก่อให้เกิดความภาคภูมิใจในชุมชนและเสริมสร้างให้ชุมชนเข้มแข็งต่อไปได้

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อศึกษาบทบาทและความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ในการอนุรักษ์ส่งเสริมและพัฒนากระบวนการผลิตถั่วของชุมชนตำบลเมืองมาย อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง
2. เพื่อศึกษากระบวนการผลิตถั่วของชุมชนตำบลเมืองมาย อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง

ขอบเขตการศึกษา

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ จำกัดขอบเขตเฉพาะพื้นที่ตำบลเมืองมาย อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง ซึ่งประกอบด้วย 5 หมู่บ้าน ได้แก่ หมู่บ้านแม่เบ็น หมู่บ้านนาไหม้ หมู่บ้านนางาม หมู่บ้านไผ่ปง และ หมู่บ้านไผ่แพะ

ขั้นตอนและวิธีการศึกษา

ในการดำเนินงานโครงการวิจัยนี้ ใช้การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เพื่อศึกษาถึงปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการประเมินศักยภาพของชุมชนในการเรียนรู้และทำงานร่วมกัน โดยศึกษาจากประเด็นต่อไปนี้คือ ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม สภาพเศรษฐกิจและการทำมาหากิน ภาวะผู้นำในชุมชน ภูมิปัญญาการผลิตถั่วงอกข้าว ความสัมพันธ์ภายในชุมชนและความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ซึ่งเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับกระบวนการผลิตถั่วงอกข้าว มีระยะเวลาศึกษานาน 8 เดือน เริ่มตั้งแต่เดือนตุลาคม 2541 ถึง พฤษภาคม 2542 ซึ่งมีขั้นตอนและวิธีการดังนี้

1. การเตรียมการ เนื่องจากคณะนักวิจัยประกอบด้วยอาจารย์สถาบันราชภัฏจำนวน 5 คน และอาจารย์โรงเรียนในพื้นที่ที่วิจัยอีก 4 คน ยังไม่มีความคุ้นเคยรู้จักกันในตอนแรก จึงได้จัดประชุมเตรียมการ 2 ครั้งเพื่อทำความเข้าใจขั้นตอนและวิธีการวิจัยและกำหนดวิธีการเก็บข้อมูลร่วมกัน จากนั้นจึงเข้าไปในพื้นที่ที่วิจัยเพื่อแนะนำและทำความรู้จักบุคคลในชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินการวิจัย

2. การรวบรวมข้อมูล การเก็บข้อมูลภาคสนามข้อมูลส่วนใหญ่ได้จากการสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วมและการสัมภาษณ์บุคคลต่าง ๆ ในชุมชนทั้งแบบพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการ และแบบสัมภาษณ์ชีวิตของบุคคลบางคนตั้งแต่ชีวิตวัยเด็กจนถึงปัจจุบัน การรวบรวมข้อมูลเริ่มจากการสำรวจชุมชนโดยการสังเกตทั่ว ๆ ไป เพื่อสร้างความคุ้นเคยและรู้จักกับบุคคลในชุมชนแต่ละหมู่บ้าน ทั้ง 5 หมู่บ้าน แล้วจัดทำแผนที่หมู่บ้าน บันทึกภาพถ่ายสภาพทั่วไปของหมู่บ้าน จากนั้นได้จัดประชุมกลุ่มผู้นำชุมชนโดยขอความร่วมมือจากกำนันและประธาน อบต. เมืองมาย เขียวสมาชิก อบต. ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน ข้าราชการในตำบลเมืองมาย จำนวน 20 คน เข้าร่วมประชุมโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างความเข้าใจและความคุ้นเคยระหว่างคณะนักวิจัยกับผู้นำ

ดำเนินโครงการวิจัยในตำบลเมืองมาย จากการ ประชุมครั้งนี้ได้สร้างความเข้าใจคุ้นเคยได้ระดับหนึ่ง และที่สำคัญคือ กลุ่มผู้นำได้ถ่ายทอดข่าวสารเกี่ยวกับการดำเนินโครงการวิจัยไปสู่ชาวบ้านในหมู่บ้านในเวลาอันรวดเร็วทำให้นักวิจัยได้รับความร่วมมืออย่างดีจากชาวบ้าน จนสามารถอาศัยความร่วมมือจากผู้นำกลุ่มนี้เชิญชวนชาวบ้านเข้าร่วมกิจกรรมประกวดกล่อ่งข้าว ซึ่งนักวิจัยได้จัดขึ้น 2 แห่ง แห่งละ 1 ครั้งดังนี้ แห่งแรกจัดขึ้นที่โรงเรียนบ้านนางาม แห่งที่สองจัดที่โรงเรียนบ้านไผ่งาม (ไผ่งามวิทยา) โดยแห่งแรกนั้นคณะวิจัยได้เลือกเชิญชาวบ้านจากหมู่บ้านนาไหม้ และหมู่บ้านนางามจำนวน 50 คน ประกอบด้วย ผู้มีอาชีพสานกล่อ่งข้าว ผู้รับซื้อกล่อ่งข้าวในหมู่บ้าน ครู และผู้นำชุมชน แห่งที่สองได้เลือกเชิญชาวบ้านจากหมู่บ้านแม่เป็น หมู่บ้านไผ่ปง และหมู่บ้านไผ่แพะ จำนวน 50 คน ประกอบด้วยกลุ่มบุคคลเช่นเดียวกับแห่งแรกในการตัดสินใจประกวดกล่อ่งข้าวได้มอบให้ตัวแทนผู้สานกล่อ่งข้าวและผู้รับซื้อกล่อ่งข้าว เป็นผู้ตัดสินพร้อมทั้งวิพากษ์วิจารณ์ประเมินคุณภาพ ผลผลิตกล่อ่งข้าวที่ได้รับรางวัล และที่ไม่ได้รับรางวัล หลังจากนั้นจึงจัดประชุมเสวนากลุ่มชาวบ้านที่มาร่วมกิจกรรมประกวดกล่อ่งข้าว เพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็นในประเด็น “อดีต-ปัจจุบัน-และแนวโน้มของกล่อ่งข้าวในตำบลเมืองมาย”

นอกจากการเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยวิธีจัดกิจกรรมดังกล่าวแล้ว คณะนักวิจัยยังได้เข้าไปเก็บข้อมูลภาคสนามในหมู่บ้านทั้ง 5 แห่ง เป็นระยะ ๆ ด้วยการสังเกต สัมภาษณ์พูดคุยกับบุคคลต่าง ๆ ในหมู่บ้านอย่างไม่เป็นทางการ และสัมภาษณ์ชีวิตบุคคลอีก 3 ราย โดยเดินทางแบบเข้าไปเียนกลับ รวม 16 ครั้ง และพักค้างคืน 1 ครั้งนาน 3 วัน

3. การวิเคราะห์ข้อมูล นักวิจัยแต่ละคนศึกษาข้อมูลที่เก็บรวบรวมได้จัดหมวดหมู่ วิเคราะห์ตีความหมายแล้วนำเสนอที่ประชุมคณะนักวิจัย เพื่อตรวจสอบข้อมูล อภิปราย วิเคราะห์และสรุปรายละเอียดข้อมูล โดยจัดประชุมในเดือนพฤศจิกายน และธันวาคม 2541 รวม 2 ครั้ง จากนั้นได้มีการวิเคราะห์และเขียนร่างรายงานผลการศึกษานำเสนอที่ประชุมปฏิบัติการของคณะนักวิจัยเป็นตอน ๆ รวม 3 ครั้ง คือ ครั้งที่ 1 เดือนมกราคม 2542 เกี่ยวกับสภาพของชุมชนและโรงเรียน ครั้งที่ 2 เดือนกุมภาพันธ์ 2542 เกี่ยวกับภูมิปัญญาการผลิตกล่อ่งข้าว ครั้งที่ 3 เดือนเมษายน 2542 เกี่ยวกับวิถีชีวิตชุมชนกับการผลิตกล่อ่งข้าว

จากนั้น หัวหน้าโครงการได้เขียนรายงานจาก การแก้ไขข้อมูลร่างรายงานทั้ง 3 ครั้งดังกล่าว แล้ว ให้คณะนักวิจัยตรวจสอบครั้งสุดท้ายในเดือนพฤษภาคม 2542

4. การนำเสนอรายงาน รายงานผลการวิจัยแบ่งออกเป็น 6 บทด้วยกัน บทแรกเกี่ยวกับความเป็นมาและความสำคัญของเรื่องที่ศึกษา วัตถุประสงค์ กรอบความคิด และขั้นตอนวิธีการศึกษา บทที่สองกล่าวถึงประวัติและสภาพปัจจุบันของชุมชนและโรงเรียน บทที่สามกล่าวถึงวิถีชีวิตชุมชนกับการผลิตถั่วเขียว บทที่สี่ กล่าวถึงภูมิปัญญาการผลิตถั่วเขียว บทที่ห้าเกี่ยวกับศักยภาพและความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในกระบวนการผลิตถั่วเขียว และบทที่หก สรุปผล อภิปราย และข้อเสนอแนะ

ผลที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทำให้ทราบถึงปัจจัยต่าง ๆ ที่เป็นทั้งปัจจัยสนับสนุนและปัจจัยอุปสรรคที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการผลิตถั่วเขียว รวมถึงปัญหาและอุปสรรคในด้านการจัดการกระบวนการเรียนรู้การผลิตถั่วเขียวของโรงเรียนและชุมชน
2. ทำให้ทราบถึงภูมิปัญญาการผลิตถั่วเขียวทั้งการเรียนรู้และการสืบทอดต่อ ๆ กันมา จากอดีตจนถึงปัจจุบัน รวมถึงการพัฒนาผลผลิตอาชีพสานถั่วเขียวว่ามีการพัฒนาอย่างไร
3. ทราบถึงความสัมพันธ์ในชุมชนที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการผลิตถั่วเขียว รวมถึงความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนที่ส่งผลกระทบต่อกระบวนการเรียนรู้และสืบทอดภูมิปัญญาในการผลิตถั่วเขียว
4. ได้ข้อเสนอแนะเพื่อเป็นแนวทางการทำวิจัยต่อไปในระยะที่ 2 ในการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นเรื่อง กระบวนการผลิตถั่วเขียว และเพื่อเป็นการอนุรักษ์และส่งเสริมภูมิปัญญาในกระบวนการผลิตถั่วเขียวตำบลเมืองมาย รวมทั้งเพื่อพัฒนาและส่งเสริมอาชีพสานถั่วเขียวต่อไป

การศึกษาแนวคิดและเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย

1. แนวคิดเกี่ยวกับความเข้มแข็งของชุมชน

ศาสตราจารย์นายแพทย์ประเวศ วะสี (2541) ได้กล่าวถึงความเป็นชุมชนว่า ชุมชน หมายถึงการที่คนจำนวนหนึ่งมีวัตถุประสงค์ร่วมกันมีความเชื่ออาทรต่อกันมีความพยายามทำอะไรร่วมกัน มีการเรียนรู้ร่วมกันในการกระทำ ซึ่งรวมถึงการติดต่อสื่อสาร (communicate) กัน ด้วย ความเป็นชุมชนจะมีลักษณะ 4 ประการ คือ มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีความเชื่ออาทรต่อกัน มีการกระทำร่วมกัน มีการเรียนรู้ร่วมกันในการกระทำและจากลักษณะองค์ประกอบทั้ง 4 ลักษณะนี้จะมีสิ่งที่ผุดบังเกิด (emerge) ออกมาอีก 2 อย่างคือ ความมีจิตวิญญาณ (ของกลุ่ม) และผู้นำตามธรรมชาติและการจัดการ ความเป็นกลุ่มก้อนหรือความเป็นชุมชนทำให้กลุ่มมีศักยภาพสูงมากเพราะเป็นกลุ่มก้อนที่มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน นั่นคือมีความรัก มีการกระทำและมีการเรียนรู้ร่วมกัน ความเป็นชุมชนแก้ปัญหาได้ทุกชนิด ทั้งเศรษฐกิจ จิตใจ สังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม การเมืองและสุขภาพ

สีลาภรณ์ นาคทรพร (2539) ได้สรุปความหมายของชุมชนและกล่าวถึงตัวชี้วัดความเข้มแข็งของชุมชนไว้ดังนี้ ความเป็นชุมชนจะวัดหรือดูได้จากกิจกรรม หรือการเคลื่อนไหวของกลุ่มคนที่รวมตัวกันว่ามีลักษณะอย่างไร นั่นคือลำพังเพียงการรวมตัวกันของคนในหมู่บ้านหรือพื้นที่หนึ่งพื้นที่ใด ไม่เพียงพอที่จะกล่าวได้ว่านั่นมีชุมชนหรือมีองค์กรชุมชน แต่การรวมตัวนั้นจะต้องพิจารณาถึงวัตถุประสงค์กิจกรรม การมีส่วนร่วมของคนในกลุ่มและการจัดการกลุ่มหรือองค์กรนั้น ๆ ด้วย ผลการดำเนินงานขององค์กรชุมชน คือ เรื่องสะท้อนที่ดีประการหนึ่งถึงระดับความเข้มแข็งของชุมชน การกำหนดตัวชี้วัดทั้งของไทยและของต่างประเทศมักจะเน้นที่ตัวชี้วัดถึงผลการดำเนินงาน (Out come หรือ Output) ของกิจกรรมที่องค์กรชุมชนดำเนินการมากกว่าจะชี้วัดที่กระบวนการ (process) ยิ่งไปกว่านั้น ตัวชี้วัดดังกล่าวมักจะเน้นที่ระดับปัจเจกบุคคลหรือระดับครัวเรือนมากกว่าระดับชุมชนโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ตัวชี้วัดทางเศรษฐกิจ ซึ่งมักจะเน้นที่ระดับครัวเรือนเป็นหลัก หรือตัวชี้วัดในการศึกษาซึ่งมักจะเน้นที่ระดับปัจเจกบุคคลเป็นหลัก การแยกตัวชี้วัดและกิจกรรมการพัฒนาออกเป็นด้าน ๆ เช่นนี้สะท้อนถึงระบบความคิดในการมองแบบแยกส่วนซึ่งอาจนับได้ว่าเป็นสาเหตุหลักที่สำคัญของความล้มเหลวในการพัฒนาประเทศของไทย เพราะแท้ที่จริงแล้วการจับให้อุณหภูมิที่หัวใจของการพัฒนา

คือการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนนั้นต่างหาก จึงจะเป็นการแก้ปัญหาทุกด้านได้อย่างเป็นองค์รวมไม่ว่าด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การเมือง หรือสิ่งแวดล้อม เพราะการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนหมายถึง การพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มคนตั้งแต่เรื่องของจิตสำนึก ความรู้ ทักษะ ไปจนถึงการจัดการ การรวมกลุ่มที่ทำให้เกิดพลังต่อรองในการแก้ปัญหานานาชนิด

ทีมประสานงานชุดโครงการวิจัยด้านการศึกษากับชุมชนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ได้สรุปว่าความเข้มแข็งของชุมชนเป็นผลมาจาก “สถานะพื้นฐาน” นับตั้งแต่วิถีชีวิต วัฒนธรรม ความเชื่อ ค่านิยม ภูมิปัญญา ภาวะผู้นำ รูปแบบการทำมาหากิน สภาพสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรการปกครองตนเอง ตลอดจน “กระบวนการทางสังคมในชุมชน” นั้น ๆ เองที่เกี่ยวข้องตามมา เช่น การช่วยเหลือเกื้อกูลกันในชุมชน การร่วมกันเรียนรู้และแก้ปัญหาต่าง ๆ ด้วยกันในชุมชน ลักษณะสัมพันธ์ภาพระหว่างกลุ่มคนฝ่ายต่าง ๆ ในชุมชนทั้งในวิถีชีวิตความเป็นอยู่เป็นต้น

สถานะพื้นฐานของชุมชนและกระบวนการทางสังคมต่าง ๆ ในชุมชนนั้นเองที่จะมีปฏิสัมพันธ์กันและหล่อหลอมกันเข้าเป็น “พลังชุมชน” ที่อาจเป็นรูปธรรม ไม่ว่าจะเป็นของการมีระบบเศรษฐกิจที่มั่นคงยั่งยืนในรูปของการเกษตรผสมผสานหรือธุรกิจชุมชนด้านต่าง ๆ การมีการออมทุนร่วมกันในชุมชนในรูปกลุ่มออมทรัพย์หรือธนาคารชุมชน เพื่อเป็นสวัสดิการและหลักประกันความมั่นคงให้คนในชุมชน การมีสภาพครอบครัวที่อบอุ่นแน่นแฟ้นอยู่กันพร้อมหน้า การมีสภาพแวดล้อมในชุมชนที่สมบูรณ์ยั่งยืนในรูปของการร่วมกันอนุรักษ์ป่าไม้และต้นน้ำลำธาร การมีกลไกปกครองตนเองที่เข้มแข็งในรูปขององค์กรท้องถิ่นที่มีผลงานประจักษ์ชัด การมีการศึกษาที่เหมาะสมแก่ท้องถิ่นในรูปของหลักสูตรท้องถิ่นต่าง ๆ เป็นต้น

พลังชุมชนในรูปต่าง ๆ เหล่านี้เองจึงจะบ่งบอกถึงความเข้มแข็งของชุมชนที่สะท้อนให้เห็นในรูปของ การกินดีอยู่ดี การเอื้ออาทร ความสัมพันธ์อันอบอุ่นระหว่างสมาชิกของชุมชน และการมีสภาพแวดล้อมที่อุดมสมบูรณ์ และจะเป็นความเข้มแข็งที่ชุมชนใช้ในการเผชิญกับ “แรงปะทะ” ต่าง ๆ จากโลกภายนอกไม่ว่าจะเป็นแรงปะทะจากกระแสเศรษฐกิจทุน-นิยม กระแสการเมืองระดับชาติและท้องถิ่น กระแสสื่อมวลชนซึ่งชุมชนจะได้ใช้ความเข้มแข็งนี้ในการต้านแรงปะทะต่าง ๆ ด้วยการพินิจ พิจารณา ไตร่ตรองและเลือกสรรวิถีชีวิตและวิถีทางการพัฒนาที่เหมาะสมให้แก่ตนเอง

อุทัย คุลยเกษม และอรศรี งามวิทยา พงศ์ (2540 : 9-10) ได้กล่าวถึงลักษณะของชุมชนที่เข้มแข็งซึ่งเป็นที่คาดหวังและต้องการคือ

1. ชุมชนที่มีสภาพรวมกันเป็นปึกแผ่นอย่างแน่นแฟ้น ในทางกายภาพหรือรูปธรรม คือ สมาชิกของชุมชนมีศักยภาพ มีการพึ่งพาอาศัยและร่วมมือกันในกิจกรรมต่าง ๆ ทั้งของส่วนตัวและส่วนรวม ทั้งด้านอาชีพ วัฒนธรรม ประเพณี พิธีกรรม การพัฒนาชุมชน การแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน ฯลฯ ในทางจิตวิญญาณ คือ สมาชิกของชุมชนมีค่านิยมความเชื่อต่อสิ่งสูงสุดอย่างใดอย่างหนึ่งร่วมกัน และ รู้สึกว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน มีความรู้สึกผูกพันกับชุมชนและสมาชิกในชุมชน มีความรักใคร่สามัคคี เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ให้ความช่วยเหลือแบ่งปันระหว่างกัน ฯลฯ

2. ชุมชนมีศักยภาพที่พึ่งพิงตนเองได้ในระดับที่สูง โดยมีทุน แรงงาน ทรัพยากร เพื่อการยังชีพพื้นฐานของครอบครัวตนเอง แม้จะมีการพึ่งพิงภายนอก ก็อยู่ในลักษณะที่ชุมชนมีอำนาจในการจัดการ การเลือกสรร การตัดสินใจ การมีส่วนร่วมสูง ไม่ว่าในด้านอาชีพ การศึกษา การกินอยู่ ประเพณี การรักษาพยาบาล ฯลฯ

3. ชุมชนที่สามารถควบคุมและจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้นได้ด้วยตนเองเป็นส่วนใหญ่ โดยอาศัยอำนาจ ความรู้ และกลไกภายในของชุมชน กำหนดแนวทางของการแก้ไขปัญหา โดยอาศัยความร่วมมือภายในชุมชนเป็นหลัก ไม่ว่าจะเป็นปัญหาเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ฯลฯ

4. ชุมชนที่พัฒนาศักยภาพของตนเองได้อย่างต่อเนื่อง โดยอาศัยกระบวนการเรียนรู้สร้างภูมิปัญญาของตนเองในด้านต่าง ๆ ทั้งเศรษฐกิจ การบริหารจัดการ การปกครอง วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม เทคโนโลยี ฯลฯ มีผลให้ชุมชนมีความรู้และความสามารถที่จะพัฒนาตนเอง และถ่ายทอดความรู้นั้นได้อย่างต่อเนื่อง

ลักษณะของความเข้มแข็งที่กล่าวมานี้ ถูกกำหนดด้วยปัจจัยหลายประการ ทั้งที่เป็นเรื่องของภายในชุมชนและที่เกี่ยวข้องกับภายนอกชุมชน

2. แนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาบทบาทของ โรงเรียนในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน

โรงเรียนและสถานศึกษาเป็นองค์ประกอบที่หลอมรวมอยู่ในสภาพของความเป็นชุมชน ไม่ว่าจะเป็นในแง่ “สถานะพื้นฐาน” ของชุมชนก็ย่อมมีโรงเรียนเป็นส่วนหนึ่งในคำอธิบายสถานะพื้นฐานของชุมชนนั้น หรือในแง่ “กระบวนการชุมชน” ก็ย่อมมีโรงเรียนเป็นส่วนหนึ่งที่มีปฏิสัมพันธ์กับกระบวนการชุมชนรูปแบบต่าง ๆ และในแง่ “พลังชุมชน” ก็ย่อมมีโรงเรียนเป็นส่วนหนึ่งที่สามารถแสดงพลังเสริมพลังชุมชนในวิถีทางต่าง ๆ ที่เหมาะสม ดังนั้นในการศึกษาบทบาทของโรงเรียนในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน จึงอาจวางกรอบการศึกษาได้ดังนี้

1. สถานะพื้นฐานของชุมชน สถานะพื้นฐานของโรงเรียนในเชิงสัมพันธ์กับชุมชน ควรมีทั้งการศึกษาสถานะพื้นฐานของชุมชนด้านต่าง ๆ ควบคู่ไปกับการศึกษาสถานะพื้นฐานของโรงเรียนซึ่งจะเป็นเครื่องชี้ศักยภาพเบื้องต้นของโรงเรียน ในการทำงานร่วมกับชุมชนที่แวดล้อมโรงเรียนนั้นอยู่ อาทิ

- วิสัยทัศน์และขีดความสามารถของบุคลากรของโรงเรียน โดยเฉพาะวิสัยทัศน์เกี่ยวกับชุมชนและขีดความสามารถของบุคลากรในการทำงานร่วมกับชุมชน
- ทรัพยากรของโรงเรียน ขีดความสามารถของผู้บริหารในการริเริ่มและรักษาสัมพันธ์ภาพที่ดีและการทำงานร่วมกับชุมชน
- ทรัพยากรของโรงเรียน สภาพทางกายภาพโดยทั่วไป และศักยภาพในการใช้ทรัพยากรเหล่านั้นเพื่อประโยชน์ใช้สอยของชุมชน
- ประสิทธิภาพเป็นมาของโรงเรียนในเชิงความสัมพันธ์กับชุมชน หลักฐานแสดงความสัมพันธ์ที่เคยมีระหว่างผู้บริหารและบุคลากรในโรงเรียนกับชุมชน

ทั้งนี้ สถานะพื้นฐานของโรงเรียนเหล่านี้ ในบางเรื่องอาจมีความสัมพันธ์กับสถานะพื้นฐานของชุมชนซึ่งควรได้รับการศึกษาวิเคราะห์ด้วย เช่น การศึกษาวิเคราะห์ขีดความสามารถของบุคลากรและภาวะผู้นำของโรงเรียนในเชิงที่มีปฏิสัมพันธ์กับภาวะผู้นำของชุมชนหรือแหล่งผู้ผู้ทรงภูมิปัญญาในชุมชน การศึกษาทรัพยากรของโรงเรียนในเชิงปฏิสัมพันธ์กับปัญหาและความต้องการของชุมชน เป็นต้น

2. การศึกษากระบวนการชุมชนและ กระบวนการโรงเรียน - ชุมชน บนฐานความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับสถานะพื้นฐานของชุมชนและโรงเรียนนี้ สิ่งสำคัญต่อมาที่ควรศึกษาคือ “กระบวนการชุมชน” เช่น ลักษณะการทำงานและแก้ปัญหาด้วยกันในชุมชน เป็นต้น นอกจากนี้ การศึกษากระบวนการชุมชนควรมีควบคู่ไปกับการศึกษา “กระบวนการโรงเรียน-ชุมชน” ซึ่งหมายถึงกิจกรรมในรูปแบบต่าง ๆ ที่เน้นลักษณะการทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชน อาทิ

- การนำชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการทำงานของโรงเรียน เช่น การจัดกิจกรรมการเรียนรู้สำหรับ นักเรียน การนำผู้รู้ในชุมชนมาช่วยสอน การจัดทำสื่อการเรียนการสอน การวางหลักสูตรท้องถิ่น การรับบริจาคหรือระดมทรัพยากรจากท้องถิ่นมาสนับสนุนการจัดการเรียนการสอน เป็นต้น

- การที่โรงเรียนเข้าไปมีส่วนร่วมในกระบวนการพบปะ แลกเปลี่ยนเรียนรู้และแสวงหาของคนในชุมชน เช่น การพบปะกันตามสถานที่ต่าง ๆ ในชุมชนโดยมีครูหรือผู้บริหารเข้าไปมีส่วนร่วม การที่ครูหรือผู้บริหารเข้าร่วมมีบทบาทในการประชุมชาวบ้านหรือการประชุมผู้นำท้องถิ่นที่จัดขึ้นอย่างเป็นทางการ เป็นต้น

- การมีกิจกรรมส่งเสริมความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน เช่น การจัดให้มีวันสำคัญของชุมชน วันแข่งขันกีฬา งานทำบุญตามประเพณีต่าง ๆ ร่วมกัน เป็นต้น

เช่นกันที่การศึกษาวิเคราะห์กระบวนการโรงเรียน - ชุมชนนี้ควรศึกษาในลักษณะที่อาจมองถึงความสัมพันธ์กับกระบวนการชุมชนเองด้วย เช่น การศึกษากิจกรรมที่โรงเรียนนำชุมชนเข้ามาร่วมทำกิจกรรมของโรงเรียน หรือการที่โรงเรียนเข้าไปร่วมทำกิจกรรมของชุมชนในเชิงที่อาจมีปฏิสัมพันธ์หรือผลกระทบต่อกระบวนการการเรียนรู้และแก้ปัญหาร่วมกันของคนในชุมชน เป็นต้น

3. พลังโรงเรียนที่ช่วยเสริมพลังชุมชน ท้ายที่สุดจากสถานะพื้นฐานและกระบวนการทำงานระหว่างโรงเรียนกับชุมชนดังที่กล่าวไป อาจนำไปสู่การแสดงผลของโรงเรียนเพื่อเสริมสร้างพลังและความเข้มแข็งของชุมชนในรูปลักษณะและกิจกรรมต่าง ๆ อาทิการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นของโรงเรียนที่สอดคล้องกับภูมิปัญญาและความต้องการของชุมชน การริเริ่มโครงการพัฒนาอาชีพเสริมของนักเรียนและผู้ปกครองร่วมกับชุมชนที่จะเสริมความเข้มแข็งในเชิงเศรษฐกิจ การริเริ่มกลุ่มออมทรัพย์ในโรงเรียนที่สัมพันธ์กับกลุ่มออมทรัพย์ในชุมชน การริเริ่ม

อนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและรักษาความสะอาด ร่วมกับชุมชนเป็นต้น (ทีมประสานงานชุดโครงการวิจัยด้านการศึกษากับชุมชนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.2541)

3. แนวคิดเกี่ยวกับบทบาทโรงเรียนกับการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่น

รุ่ง แก้วแดง (2541) ได้กล่าวถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาชาวบ้าน โดยใช้คำกลาง ๆ ว่า ภูมิปัญญาไทย และให้ความหมายว่า ภูมิปัญญาไทย หมายถึง องค์ความรู้ ความสามารถ และทักษะของคนไทยอันเกิดจากการสั่งสมประสบการณ์ที่ผ่านกระบวนการเลือกสรร เรียนรู้ ปรับแต่ง พัฒนา และถ่ายทอดสืบต่อกันมา เพื่อใช้แก้ปัญหา และพัฒนาวิถีชีวิตของคนไทยให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมและเหมาะสมกับยุคสมัย

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) (อ้างถึงในรุ่ง แก้วแดง, 2541) ได้แสดงแนวคิดเกี่ยวกับบทบาทของโรงเรียนต่อการจัดการศึกษาที่ถูกรวมอำนาจสู่ส่วนกลางจนเกิดปัญหากระทบต่อชุมชนว่า การศึกษาสมัยใหม่ได้แยกนักเรียนออกจากชุมชนหรือท้องถิ่นของตนเอง เนื่องจากการเรียนการสอนทั้งหมดเป็นไปตามหลักสูตรจากส่วนกลาง ความแปลกแยกนี้มีลักษณะที่รุนแรงถึงกับทำให้นักเรียนบางคนดูถูกวิถีชีวิตของชุมชน ไม่ยอมรับ ไม่อยากศึกษา ไม่มีความภาคภูมิใจในวัฒนธรรมและท้องถิ่นของตน และไม่รู้จักที่จะนำไปใช้ประโยชน์ นอกจากนี้ความแปลกแยกดังกล่าวยังทำให้เกิดช่องว่างระหว่างพ่อแม่กับลูก เกิดช่องว่างระหว่างคนรุ่นใหม่กับคนรุ่นเก่า ลูกไม่สืบสานอาชีพของพ่อแม่ คนรุ่นใหม่เข้ากับชุมชนเดิมไม่ได้ วัฒนธรรม ภูมิธรรม และภูมิปัญญาของท้องถิ่นจึงถูกละเลยทอดทิ้งจนค่อย ๆ สูญหายไป ไม่มีผู้สืบต่อ

จากการจัดการศึกษาระบบโรงเรียนที่ได้แยกออกจากครอบครัวทำให้สถาบันครอบครัวอ่อนแอลงเช่นนี้ รุ่ง แก้วแดง (2541) ได้แสดงแนวคิดว่า ต้องให้ความสำคัญกับบทบาทการศึกษาของครอบครัวมากขึ้น การที่จะทำให้บทบาทเรื่องการศึกษาของครอบครัวประสบความสำเร็จจำเป็นจะต้องสร้างเครือข่ายระหว่างโรงเรียนกับครอบครัวให้มีบทบาทหน้าที่และศักยภาพทางการศึกษาที่เท่าเทียมกัน เรื่องไหนที่โรงเรียนมีมากกว่าก็ต้องถ่ายทอดความรู้ให้ผู้ปกครองในทำนองเดียวกัน ถ้าผู้ปกครองมีมากกว่าก็จะถ่ายทอดกลับไปยังโรงเรียน เพื่อที่จะให้ครูเกิดการเรียนรู้ ชุมชนได้เกิดการเรียนรู้ ในอนาคตทั้งโรงเรียนและชุมชนก็จะเชื่อมโยงกับองค์ความรู้ต่าง ๆ ที่มีอยู่ทั้งทางภายในชุมชนและภายนอกชุมชน เช่น สื่อมวลชนต่าง ๆ ที่ให้ความรู้ให้ประสบการณ์ตลอดเวลา

การจัดการเรียนการสอนของโรงเรียนจึงต้องให้ชุมชนได้มีส่วนร่วมเช่นการจัดกิจกรรมที่เกี่ยวกับวิชาชีพนั้น อภิชัย พันธเสน (2539) ได้แสดงแนวคิดว่า ถ้าหากโรงเรียนไม่มีความ

สัมพันธ์โดยตรงกับชุมชน โรงเรียนก็จะมืองค์ ความรู้ของผู้สองชุดที่มีลักษณะเป็นอิสระต่อกัน คือวิชาการ และวิชาชีพ โดยที่ทั้งสองชุดไม่มีความสัมพันธ์กันแต่อย่างใด ในทางปฏิบัติถ้าหากไม่นำชุมชนเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย ทางโรงเรียนจะจัดการสอนและลงมือปฏิบัติเกี่ยวกับวิชาชีพ ด้วยความยากลำบาก เพราะครูส่วนใหญ่ของโรงเรียนถูกสอนให้มีความรู้เฉพาะด้านวิชาการเป็นหลัก การที่จะลงมือไปสอนในเรื่องอาชีพด้วยตนเองมักจะไม่มีเวลาและประสบการณ์ในการจัดเฉพาะเรื่องอย่างเพียงพอ ผลที่เกิดขึ้นส่วนใหญ่คือหลังจากดำเนินโครงการคู้ชนานในลักษณะดังกล่าวไปไม่นาน โรงเรียนมักจะประสบความล้มเหลวในเรื่องการจัดการสอนวิชาชีพ และเลิกล้มความตั้งใจไปในที่สุด เพราะทำไม่ได้ผลในขณะเดียวกันเนื่องจากการสอนอาชีพไม่ใช่น้ำที่หลักของโรงเรียนจึงมีแนวโน้มที่จะเลิกสอนวิชาชีพเสีย

ถ้าหากโรงเรียนนำชาวบ้านในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในกิจการสอนของโรงเรียนผลดีประการแรกคือ ภูมิปัญญาของชาวบ้านจะเข้ามามีส่วนสำคัญในฐานะที่เป็นองค์ความรู้เพิ่มขึ้นให้แก่ระบบการศึกษาทั้งหมดของโรงเรียน ประการต่อมาโรงเรียนจะได้อาศัยประสบการณ์และความรู้ต่าง ๆ จากชุมชนเข้ามาช่วยในเรื่องการจัดการศึกษาเกี่ยวกับอาชีพของโรงเรียนให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น ในขณะเดียวกัน ถ้าหากโรงเรียนจะทำให้การศึกษาในลักษณะที่กลมกลืนกับการประกอบอาชีพในท้องถิ่น ก็จะประยุกต์วิชาสามัญต่าง ๆ เข้ามาใช้กับกิจกรรม เพื่อการเพิ่มผลผลิตภาพของโรงเรียน ดังนั้นกิจกรรมเพื่อการเพิ่มผลผลิตภาพของโรงเรียนจะยังมีความสมบูรณ์ขึ้น เพราะได้มีการนำความรู้จากวิชาสามัญเข้ามาประยุกต์ใช้ร่วมกับภูมิปัญญาของชาวบ้าน จึงเป็นการสังเคราะห์ความรู้ใหม่ให้เกิดขึ้นในชุมชน ซึ่งจะทำให้ทุกฝ่ายได้ประโยชน์ ครูและนักเรียนจะได้ความรู้และประโยชน์จากกิจกรรมเพื่อเพิ่มผลผลิตภาพชาวบ้านก็จะได้แง่คิดจากวิชาการเพิ่มขึ้น เพื่อปรับปรุงการประกอบอาชีพของตนให้มีประสิทธิภาพดียิ่งขึ้น มีส่วนสำคัญในการเพิ่มปัจจัยนำเข้าปัญญาให้แก่ชุมชน ช่วยให้มีการยกระดับขีดความสามารถของชุมชนในการแก้ปัญหาของตนเองได้อีกระดับหนึ่ง

การทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชาวบ้านในชุมชน เพื่อศึกษาพัฒนาองค์ความรู้ และชุมชนนั้นย่อมเกิดการพบกันระหว่างวัฒนธรรมของโรงเรียน (วัฒนธรรมภายใน) กับวัฒนธรรมชาวบ้าน ซึ่งเรื่องนี้ กาญจนนา แก้วเทพ (2538) ได้เสนอแนวคิดว่า นักพัฒนาจากภายนอกเมื่อลงไปทำงานกับชาวบ้าน ก็มีความหมายเท่ากับการพบกันทางวัฒนธรรม การพบกันระหว่าง 2 วัฒนธรรมนี้ ถ้าเป็นการพบกันอย่างเสมอภาคเท่าเทียมกัน คือต่างฝ่ายต่างเคารพในวัฒนธรรมของกันและกัน (เป็นความสัมพันธ์ในแนวนอน) ย่อมจะเกิดความเข้าใจและเรียนรู้

จากกันและกัน แต่ถ้าเป็นการพบกันในแนว ตั้งคือมีฝ่ายใดถือว่าวัฒนธรรมของผู้อื่น และเห็นว่าวัฒนธรรมของตนเท่านั้นที่เป็นมาตรฐานก็เท่ากับเป็นจุดเริ่มต้น ที่ชักนำไปสู่การครอบงำทางวัฒนธรรม ดังนั้นความสัมพันธ์ระหว่างนักพัฒนากับชาวบ้าน (โดยเฉพาะอย่างยิ่งในมิติวัฒนธรรม) จะต้องเป็นความสัมพันธ์ที่มีลักษณะเสมอภาคเท่าเทียม

วิธีการที่จะอนุรักษ์และสืบทอดศิลปวัฒนธรรมให้คงอยู่ในสังคมใด ๆ ได้คือ การให้การศึกษาซึ่งเป็นกระบวนการสร้างสังคมประภค (การจัดเถลาทางสังคม) สำหรับการศึกษาในระบบโรงเรียนจะบรรจุสาระที่ดองถ่ายทอดลงในหลักสูตรเพราะเป็นเครื่องมืออันหนึ่งของสังคมที่จะใช้เป็นข้อกำหนดสำหรับการอบรมบุคคลต่าง ๆ ให้เป็นไปตามความต้องการของสังคม (สังค อุทรานันท์ : 2532) แต่อย่างไรก็ตาม ตามหลักการของหลักสูตรที่สร้างขึ้นจำเป็นจะต้องมีความสอดคล้องกับสภาพปัญหาและสนองความต้องการของสังคมที่ใช้หลักสูตรนั้น ๆ เพราะสังคมหรือชุมชนแต่ละแห่งนั้นมักจะมีสภาพปัญหาและความต้องการแตกต่างกัน หลักสูตรที่จะสอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการของสังคมหรือชุมชนนั้นจะต้องเปิดโอกาสให้บุคคลในชุมชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาหลักสูตร เพราะบุคคลในชุมชนจะเป็นผู้รู้จักชุมชนดี หลักสูตรที่พัฒนาขึ้นโดยบุคคลในชุมชนมีส่วนร่วมในการพิจารณา คัดสินใจในกระบวนการพัฒนาเรียกว่าหลักสูตรท้องถิ่น ซึ่งสอดคล้องกับข้อค้นพบในงานวิจัยเรื่อง สภาพปัญหาและความต้องการของครูระดับมัธยมศึกษาเกี่ยวกับการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นตามหลักสูตรมัธยมศึกษาฉบับปรับปรุง 2533 (ดวงจันทร์ เคียววิไล 2537)

จากการศึกษาเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการเรียนการสอน ในระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษา (กรมวิชาการ : 2540) พบว่า ด้านการรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือความรู้และประสบการณ์ของชาวบ้านในท้องถิ่น ศึกษาพิเศษก็มีการดำเนินงานในเรื่องนี้ค่อนข้างน้อย ด้านการนำความรู้และประสบการณ์ของชาวบ้านในท้องถิ่น มาจัดการเรียนการสอน ผู้บริหารโรงเรียนประถมศึกษา ร้อยละ 51.79 ให้ข้อมูลว่าสิ่งที่โรงเรียนดำเนินการคือเชิญชาวบ้านหรือผู้รู้ที่อยู่ในท้องถิ่นมาเป็นวิทยากร สำหรับปัญหา อุปสรรคของการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นไปใช้ในการจัดการเรียนการสอน คือ ขาดการสนับสนุนด้านวัสดุ อุปกรณ์ และงบประมาณ ครูผู้สอนมีความเข้าใจในการนำความรู้และประสบการณ์ของชาวบ้านไปใช้ในการจัดการเรียนการสอนค่อนข้างน้อย ซึ่งข้อค้นพบนี้สอดคล้องกับงานวิจัยของอัฐต สมคะเนย์ (2535 อ้างในกรมวิชาการ 2540) ที่พบว่าการศึกษาที่โรงเรียนไม่นำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ในการ

จัดการเรียนการสอน เนื่องจากเหตุหนึ่งคือ ในด้านครูผู้สอนครูมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับภูมิปัญญาชาวบ้านค่อนข้างน้อย และไม่มีข้อมูลเกี่ยวกับภูมิปัญญาชาวบ้าน

4. การศึกษาเกี่ยวกับเครื่องจักสานและชุมชนจักสาน

วัฒนะ วัฒนาพันธ์ และคณะ (2521) ได้วิจัยศิลปะพื้นบ้านล้านนา ในเขตเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง แพร่ และน่าน พบว่าแหล่งผลิตศิลปหัตถกรรมมีจำนวนมากน้อยตามลำดับจากมากไปหาน้อย คือจักสาน ทอผ้า เครื่องไม้แกะสลัก เครื่องปั้นดินเผา เครื่องโลหะ เครื่องเงิน และร่ม สำหรับเครื่องจักสานและเครื่องปั้นดินเผานั้นเกี่ยวข้องกับชาวบ้านล้านนาอย่างแท้จริงยังมีการผลิตการทำเพื่อใช้ในครัวเรือน ภาชนะกระเบื้อง กระจกร้า กล้องข้าว หม้อหนึ่ง น้ำดัน ยังปรากฏให้เห็นได้ทั่วไปในชนบทล้านนา แต่ถึงกระนั้นก็มีแนวโน้มของการเปลี่ยนแปลงกำลังเกิดขึ้นแก่ศิลปะพื้นบ้าน 2 ประเภทนี้ โดยได้รับผลกระทบที่มาจาก 2 ทางคือ ทางธุรกิจการค้าและทางกระแสความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม

จากการศึกษาเรื่องเครื่องจักสานในประเทศไทยของ วิบูลย์ ลี้สุวรรณ (2532) ได้กล่าวถึงกลองข้าวในภาคเหนือไว้ตอนหนึ่งว่า “ภาชนะใส่ข้าวเหนียวของภาคเหนือประเภทกลองข้าวส่วนใหญ่จะมีรูปแบบที่ใกล้เคียงกัน จะต่างกันบ้างก็เพียงส่วนปลีกย่อยของรูปทรงและลวดลายที่เป็นไปตามความนิยมของท้องถิ่น แต่โครงสร้างส่วนใหญ่จะคล้ายคลึงกัน หรือเหมือนกันเป็นส่วนใหญ่ ส่วนการเรียกชื่อจะต่างกันไปตามภาษาถิ่น” นอกจากนี้ยังได้กล่าวถึงสภาพการส่งเสริมและพัฒนาเครื่องจักสานไว้ว่า “การพัฒนาเครื่องจักสานมีทั้งข้อดีและข้อเสีย คือผลดีของการพัฒนาเครื่องจักสานตามอิทธิพลทางสังคม จะเป็นผลดีทางด้านเศรษฐกิจของชาวชนบทที่ผลิตเครื่องจักสานมีรายได้เพิ่มขึ้น มีงานทำเป็นอาชีพรองหรือทำเป็นอาชีพหลักตลอดปี ในขณะเดียวกันถ้าการพัฒนานั้นไม่ถูกวิธีก็จะเกิดผลเสียทั้งทางด้านเศรษฐกิจและด้านคุณค่าของเครื่องจักสาน” วิบูลย์ ลี้สุวรรณ ยังได้พูดถึงการพัฒนาเครื่องจักสานโดยไม่ถูกวิธีจะเกิดผลกระทบต่อเครื่องจักสานใน 3 ด้านคือ

1. วัสดุ ผลจากการพัฒนาอย่างเร่งรีบเป็นการส่งเสริมจากหน่วยงานราชการบางหน่วยหรือสิ่งเร้าทางสังคม ความต้องการของตลาดที่ฉาบฉวยทำให้เกิดการนำวัสดุสมัยใหม่ เช่น

พลาสติก เอ็น โนลอน เข้ามาประกอบกับ เครื่องจักรสานที่ใช้วัสดุพื้นบ้านอย่างรู้เท่าไม่ถึงการณ์ ซึ่งอาจจะช่วยให้เกิดความสะดวกรวดเร็วในการผลิต แต่ความขัดตา ความไม่เข้ากันของวัสดุจะทำให้เครื่องจักรสานขาดคุณค่าทางความงามไปมาก สิ่งเหล่านี้แม้จะเป็นผลเสียที่ไม่อาจเป็นผลทันทีแต่ในระยะยาวแล้ว จะมีผลกระทบต่อการผลิตและจิตใจของผู้ผลิตได้ เช่น เมื่อคุณค่าของเครื่องจักรสานลดต่ำลง ราคาย่อมจะถูกกดด้วย ในที่สุดจะกลายเป็นของที่ไม่มีราคาซึ่งจะกระทบกระเทือนถึงรายได้ของผู้ผลิต และเป็นการสร้างค่านิยมที่หยาบ ๆ ในการผลิตและการใช้ในจิตใจคน เมื่อราคาและคุณค่าด้อยลงไป จะเกิดการผลิตอย่างฟุ่มเฟือย อันเป็นการทำลายวัสดุและใช้วัสดุอย่างไม่คุ้มค่า สุดท้ายก็จะเกิดการขาดแคลนวัสดุ

2. หน้าที่ใช้สอยของเครื่องจักรสาน ได้มีการพัฒนาเช่นกัน โดยประยุกต์ประโยชน์ใช้สอยให้เป็นไปตามความต้องการของตลาด เช่น การเปลี่ยนแปลงหน้าที่ของกระดืบข้าวจากการใส่ข้าวเหนียวมาเป็นใส่กระด้างชำระ เอน้ำทุ่งมาปลูกต้นไม้ เอากระบุงมาใส่ขยะ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้เป็นการเปลี่ยนหน้าที่ใช้สอยของเครื่องจักรสานให้เป็นไปตามความต้องการของตลาดโดยมิได้มีการศึกษาจากรูปทรงลวดลาย และ โครงสร้างของเครื่องจักรสานพื้นบ้านดั้งเดิม ที่ได้รับการออกแบบไว้จนลงตัวดีแล้ว สิ่งที่ทำขึ้นใหม่อย่างลวก ๆ นี้มักจะไม่มีคุณค่าทางความงามจึงเป็นการทำลายคุณค่าของเครื่องจักรสานด้วยการเปลี่ยนหน้าที่ใช้สอย ของเครื่องจักรสานอันเป็นผลจากการพัฒนาอย่างรวดเร็ว แต่ไร้คุณภาพ

3. เอกลักษณะและลักษณะเฉพาะถิ่น (Local Characteristics) เป็นอีกสิ่งหนึ่งที่ได้รับผลกระทบกระเทือนจากการพัฒนาอย่างไม่ถูกวิธี การนำรูปแบบของเครื่องจักรสานภาคหนึ่งไปส่งเสริมให้อีกภาคหนึ่งทั้ง ๆ ที่ในภาคนั้นก็มีเครื่องจักรสานที่มีคุณค่าของท้องถิ่นอยู่แล้ว และเมื่อมีการผลิตขึ้นใหม่คุณค่าด้อยไปกว่าของเดิมเท่ากับเป็นการทำลายเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นของเครื่องจักรสานให้เสียไป และการพัฒนาลักษณะนี้ยังได้ทำลายความถนัดของช่างจักสานเฉพาะถิ่นด้วย

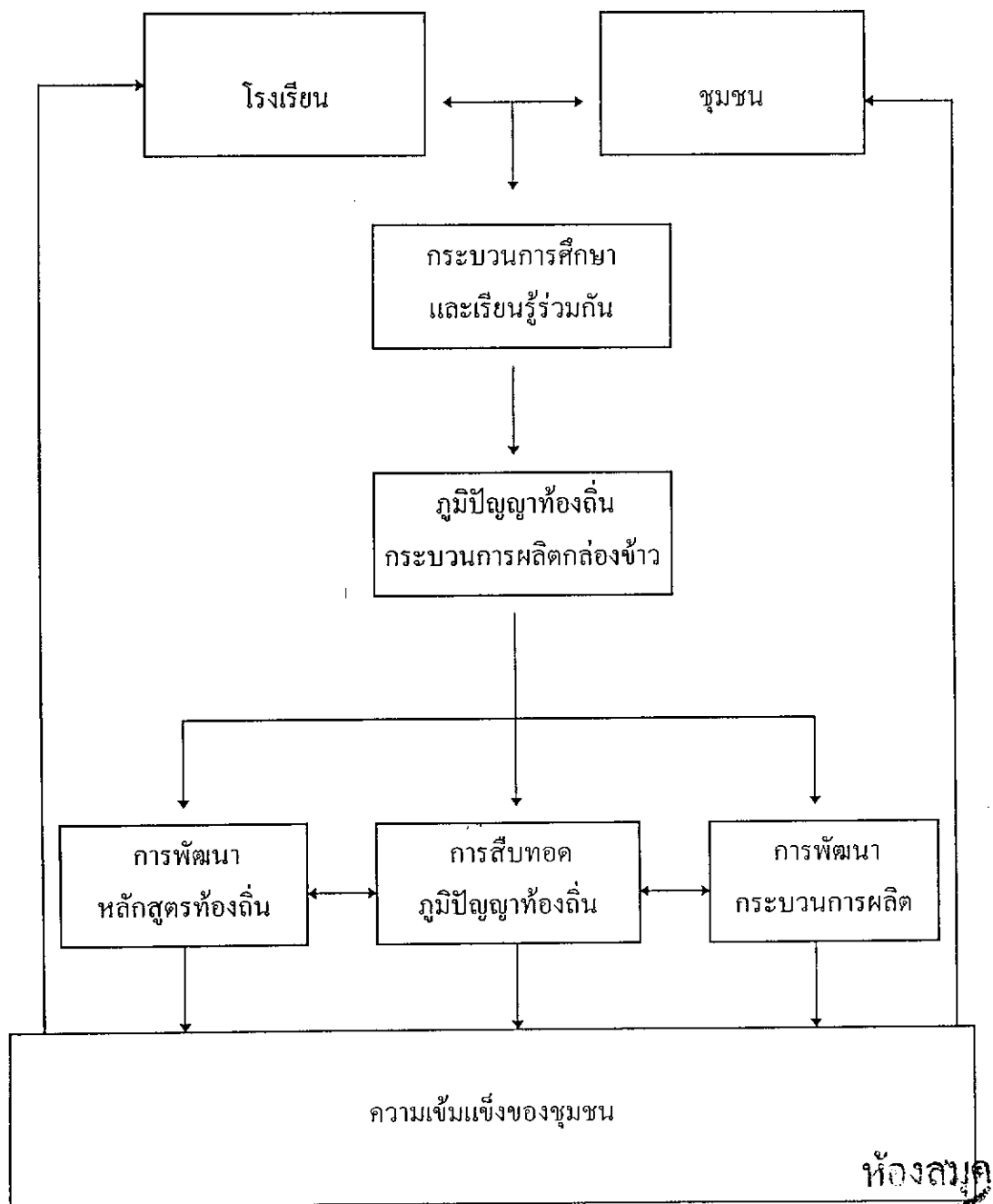
การศึกษาวิจัยของ อารยะ ภูสาคัส และ ศักดิ์ รัตนชัย (2540) เรื่องวิถีชีวิตของชุมชนจักสานไม้ไผ่ กระบวนการเรียนรู้ การปรับตัวและความสัมพันธ์แบบใหม่ในกระแสการเปลี่ยนแปลง กรณีศึกษาบ้านไผ่แพะ ตำบลเมืองมาย อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง ได้สรุปผลการศึกษากับกระบวนการเรียนรู้และปรับตัวด้านการจักสานกล่อ่งข้าวและเกี่ยวกับเครือข่ายความสัมพันธ์แบบใหม่ของชุมชนจักสานไม้ไผ่ ด้านการจักสานกล่อ่งข้าวไว้ดังนี้ ด้านการจักสานกล่อ่งข้าว ชาวบ้านได้เรียนรู้ที่จะใช้ทรัพยากรไม้ไผ่มาจักสานกล่อ่งข้าวเพื่อขายหรือแลก

ข้าวของเครื่องใช้ การเรียนรู้และปรับแนวทาง การผลิตกล่องข้าวเพื่อแข่งขันคู่แข่งในตลาด การเรียนรู้และปรับตัวในการถ่ายทอดการจักสาน และการร่วมกันอนุรักษ์ป่าไม้บริเวณรอบชุมชน ซึ่งทำให้พบว่าชาวบ้านและชุมชนแห่งนี้ก็มีศักยภาพและภูมิปัญญาในการแก้ไขปัญหาของตนเองทั้งในระดับปัจเจกชน ระดับกลุ่มคน และระดับชุมชนมาโดยตลอดตามพัฒนาการของชุมชนภายใต้สภาพปัญหาและข้อจำกัดต่าง ๆ รวมทั้งแรงกระแทกจากกระแสการเปลี่ยนแปลงจากสังคมภายนอก ซึ่งชุมชนก็ยังคงดำรงอยู่ได้โดยกระบวนการเรียนรู้และปรับตัวต่อปัญหาทั้งที่เป็นปัญหาเฉพาะหน้าและปัญหาพื้นฐาน ซึ่งชี้ให้เห็นว่าชุมชนแห่งนี้มิได้หยุดนิ่งและรอคอยวันแห่งการเปลี่ยนแปลง แต่ชุมชนมีความเคลื่อนไหว และตื่นตัวต่อสู้และพร้อมที่จะเรียนรู้ปรับตัวต่อกระแสการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา สำหรับเครือข่ายความสัมพันธ์แบบใหม่ของชุมชนจักสานไม้ไผ่ที่เกิดขึ้นมีอยู่ 2 ด้านหลัก ๆ ได้แก่ ด้านความเป็นอยู่ และการทำมาหากินได้เกิดเครือข่ายความสัมพันธ์ใหม่ระหว่างชุมชนกับแหล่งนายทุนจากภายนอกชุมชน เนื่องจากข้อจำกัดต่าง ๆ ภายในชุมชน ส่วนอีกด้านหนึ่งคือ ด้านการจักสานกล่องข้าว กล่าวคือได้เกิดเครือข่ายความสัมพันธ์แบบใหม่ในรูปคณะกรรมการจัดการป่าชุมชน เพื่อปกป้องอนุรักษ์ป่าไม้ และเกิดเครือข่ายความสัมพันธ์แบบใหม่ระหว่างกลุ่มผู้จักสานและพ่อค้าคนกลางในหมู่บ้านกับพ่อค้าคนนอกหมู่บ้าน เพื่อผลิตสินค้าตามที่ตลาดต้องการ และการเกิดเครือข่ายความสัมพันธ์แบบใหม่ด้านการถ่ายทอดงานจักสาน ซึ่งเปลี่ยนจากบทบาทของสมาชิกในครัวเรือนไปเป็นบทบาทของโรงเรียนภายในชุมชนเป็นหลัก

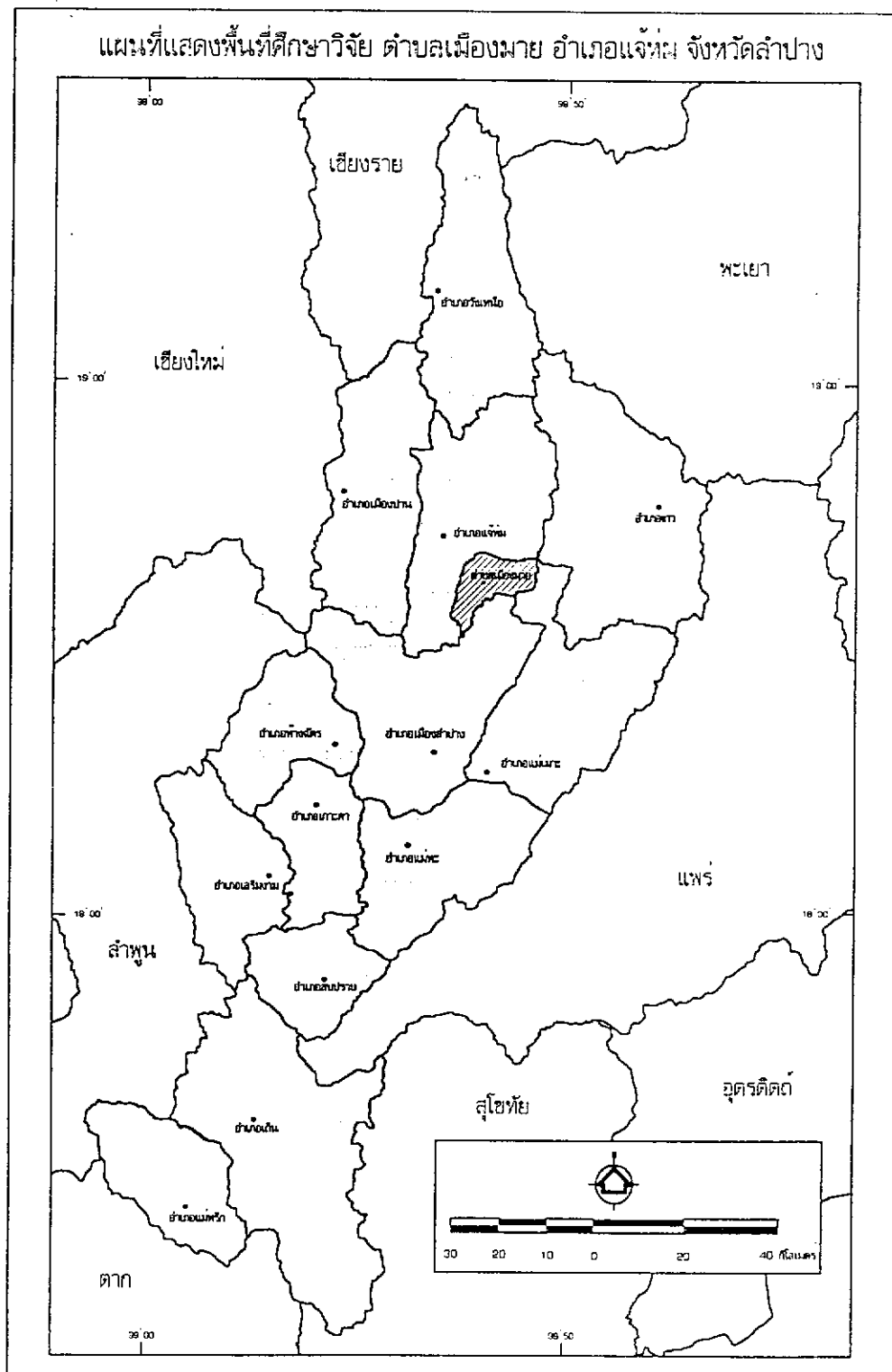
กรอบความคิดในการวิจัย

แนวคิดที่ใช้ในการวิจัย เป็นการมองความสัมพันธ์ขององค์ประกอบต่าง ๆ ของโรงเรียนและชุมชนอย่างเป็นองค์รวม ไม่ได้มองอย่างแยกออกเป็นส่วน ๆ เพื่อศึกษาบทบาทและความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนที่ส่งผลให้เกิดความเข้มแข็งของชุมชน สามารถแสดงเป็นแผนภูมิได้ดังนี้

กรอบความคิดในการวิจัย

แผนภาพที่ 1 แผนที่แสดงพื้นที่ที่ศึกษาวิจัย ต. เมืองมาย อ. แจ้ห่ม จ. ลำปาง

บทที่ 2

ชุมชนและโรงเรียน

ประวัติชุมชนและโรงเรียน

ตำบลเมืองมาย อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง ในอดีตนั้นมีพื้นที่ครอบคลุมชุมชนใน 2 กลุ่มน้ำ คือ กลุ่มน้ำแม่ต้า และกลุ่มน้ำแม่มาย จัดเขตปกครองหมู่บ้านเป็นหมู่บ้านต่าง ๆ รวม 5 หมู่บ้าน คือ หมู่ที่ 1 บ้านสบมาย บ้านหลวง บ้านหัวทุ่ง บ้านหาดเชี้ยว บ้านตะปู้จ้อย หมู่ที่ 2 บ้านยางกลาง บ้านยางแม่ส้าน หมู่ที่ 3 บ้านนาไหม้ บ้านนาวอก (นางาม) หมู่ที่ 4 บ้านไผ่ปง บ้านไผ่พะยะ บ้านแม่เบิน และหมู่ที่ 5 บ้านวังกวาง แต่พอในปี พ.ศ. 2508 นายฤทธิ์ เป็งโต ซึ่งเป็นกำนันตำบลเมืองมายในขณะนั้นและเป็นชาวบ้านสบมาย (บ้านหลวง) เห็นว่าการเดินทางติดต่อกับราชการกับอำเภอแจ้ห่มมีความยากลำบาก การติดต่อบริหารลูกบ้านในหมู่บ้านต่าง ๆ ก็ติดต่อกันยากลำบาก ต้องเดินเท้าข้ามป่าข้ามเขาเป็นระยะทางไกล และเห็นว่าการติดต่อกับอำเภอเมือง มีความสะดวกมากกว่า จึงเสนอขอแยกหมู่บ้านหมู่ที่ 1 และหมู่บ้านหมู่ 2 ซึ่งอยู่ติดเขตอำเภอเมืองลำปาง ไปขึ้นกับตำบลบ้านแลง อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง ดังนั้น ใน พ.ศ. 2509 ทางราชการจึงได้ประกาศแบ่งเขตการปกครองให้บ้านหมู่ที่ 1 (บ้านสบมาย บ้านหลวง บ้านหัวทุ่ง บ้านหาดเชี้ยว บ้านตะปู้จ้อย) และบ้านหมู่ 2 (บ้านยางกลาง บ้านยางแม่ส้าน) ไปขึ้นกับตำบลบ้านแลง อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง (ฤทธิ์ เป็งโต, 2542 : สัมภาษณ์) เมื่อถึงปี พ.ศ. 2511 กรมชลประทานสร้างเขื่อนกั้วลมเสร็จสามารถกักเก็บน้ำไว้ได้แล้ว บ้านวังกวาง ซึ่งอยู่ปากน้ำแม่ต้าริมฝั่งแม่น้ำวัง ก็ถูกน้ำเหนือเขื่อนท่วมบ้านวังกวางต้องอพยพโยกย้ายไปตั้งหมู่บ้านใหม่ คือ บ้านนิคม ขึ้นกับอำเภอเมือง (และพอมีกการตั้งอำเภอแม่เมาะขึ้น บ้านยางกลางและบ้านยางแม่ส้านก็ย้ายจากอำเภอเมืองไปขึ้นกับอำเภอแม่เมาะ) ดังนั้นตำบลเมืองมายในปัจจุบันนี้จึงเหลือเฉพาะชุมชนหมู่บ้านในกลุ่มน้ำแม่ต้าเท่านั้น ได้แก่บ้านไผ่ปง บ้านไผ่พะยะ บ้านนาไหม้ บ้านนางาม (นาวอก) และบ้านแม่เบิน

หมู่บ้านทั้ง 5 หมู่บ้านที่อยู่ริมฝั่งน้ำแม่คำดังกล่าว เป็นชุมชนที่มีความสัมพันธ์กันทางเครือญาติเหมือนหนึ่งเป็นชุมชนเดียวกัน ซึ่งคนทั่วไปและแถบใกล้เคียงนิยมเรียกชุมชนทั้ง 5 หมู่บ้านโดยรวม ๆ ว่า “บ้านไผ่” ถึงแม้จะใช้ชื่อตำบลว่า “เมืองมาย” แต่คนในชุมชนก็ยังคง “เป็นคนบ้านไผ่” เพราะคำว่า “เมืองมาย” นั้นจะหมายถึงชุมชนลุ่มน้ำแม่มาย ซึ่งมีบ้านสบมายเป็นศูนย์กลาง พ่อหลวงสุข บุญยืน ชาวบ้านไผ่พะและเป็นผู้คิดกำหนดตำบลเมืองมายกล่าวว่า “ชื่อเมืองมายเป็นละไ้หื้อเฮาใช้ เป็นไปอยู่อำเภอเมือง เฮากะยังใช้เมืองมายอยู่” กำหนดศรีทนต์ดีมาก ชาวบ้านไผ่พะและเป็นกำหนดตำบลเมืองมายคนปัจจุบันก็บอกว่า “บ้านเฮานั้นบ้านไผ่แต่ชื่อตำบลเมืองมาย เฮายืมเป็นมา”

“ชุมชนบ้านไผ่” มีอายุเก่าแก่มีความเป็นมายาวนานกว่า 200 ปี คนเฒ่าคนแก่เล่าต่อ ๆ กันมาว่าบรรพบุรุษได้อพยพมาจากเชียงแสนและตั้งถิ่นฐานในระยะแรกที่ “บ้านเอิบ” (ปัจจุบันคือบ้านทรายมูล ตำบลบ้านเสด็จ อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง) จากนั้นได้มาตั้งหลักแหล่งมั่นคงอยู่ริมฝั่งน้ำแม่คำฝั่งซ้าย และตั้งชื่อหมู่บ้านนี้ว่า “บ้านไผ่” ต่อมาภายหลังมีครัวเรือนส่วนหนึ่งได้ขยายครอบครัวมาอยู่อีกฝั่งหนึ่งของลำน้ำแม่คำ ซึ่งอยู่ตรงกันข้าม จนเกิดเป็นหย่อมบ้านขึ้นและเรียกหย่อมบ้านนี้ว่า “บ้านไผ่พะ” ทำให้ต่อมาต้องมีการจำแนกว่า “บ้านไผ่นั้นเป็นไผ่ไหน” ขึ้นเพื่อไม่ให้เกิดความสับสน บ้านไผ่ จึงมีชื่อเป็น “บ้านไผ่พะ” ในเวลาต่อมามีชาวบ้านจากบ้านไผ่พะและบ้านไผ่พะนี้ไปทำไร่ทำนาอยู่ห่างไกลหมู่บ้านต้องปลูกหางนอนแรมเพื่อดูแลไร่นา จนนานเข้าก็เกิดเป็น “หมู่บ้านนาใหม่ หมู่บ้านนาออก และหมู่บ้านแม่บิน” ขึ้นตามลำดับ

แม่หลวงเอ๋ย วงศ์สิงห์ (2542 : สัมภาษณ์) ชาวบ้านนาใหม่ ปัจจุบันอายุ 94 ปี ได้เล่าถึงการตั้งบ้านนาใหม่ว่ามีชาวบ้านไผ่พะ มาทำไร่ทำนาที่นี่ แล้วปลูกบ้านอาศัยอยู่ด้วยกัน 5 ครอบครัว คือ ครอบครัวของ พ่อหลวงเปียง แม่หลวงเอียนแก้ว วงศ์สิงห์ ครอบครัวพ่อหลวงซ้อน แม่หลวงมา เกิดผล ครอบครัวพ่อหลวงคำ แม่หลวงอวน วงศ์สิงห์ ครอบครัวพ่อหลวงโล้น แม่หลวงแสง วงศ์สิงห์ และครอบครัว พ่อหลวงปัน แม่หลวงหุย วงศ์สิงห์ ส่วนผู้ใหญ่ สุข ดวงตั้ง อดีตผู้ใหญ่บ้าน นาใหม่ (2542 : สัมภาษณ์) บอกว่าตามบันทึกของผู้ใหญ่ หล้า ใจชื่นบาน ผู้ใหญ่บ้านนาใหม่คนแรก กล่าวว่า บ้านนาใหม่แต่เดิมนั้นพวกไล่จะอาศัยอยู่ ซึ่งมีวัดไล่จะเก่าเป็นหลักฐาน ต่อมาเกิดไฟไหม้วัด พวกไล่จะเห็นเป็นลางไม่ดีจึง

อพยพไปอาศัยอยู่ที่แห่งอื่น ภายหลังจึงมีชาวบ้านไผ่ 5 ครอบครัว พากันมาตั้งครอบครัวอยู่แทน

พ่อหลวงแปง ขัดแข็งแรง อดีตผู้ใหญ่บ้านนาออก (นางาม) ได้พูดถึงการตั้งหมู่บ้านนาออก ว่าจากคำบอกเล่าของแม่หลวงปู่ ลากเกิด ซึ่งเป็นหนึ่งในจำนวนผู้คนรุ่นแรกที่มาตั้งบ้านแห่งนี้ ได้เล่าว่าแม่หลวงปู่ ลากเกิด มาอยู่ที่นี้ เมื่ออายุได้ 15 ปี พ่อแม่พากันอพยพมาจากบ้านไผ่และพร้อมกับเพื่อนบ้านอีก 2 ครอบครัว รวมเป็น 3 ครอบครัว ได้แก่ ครอบครัวพ่อหลวงตา แม่หลวงนำ ลากเกิด (เป็นพ่อแม่ของแม่หลวงปู่) ครอบครัวพ่อหลวงตัน แม่หลวงสีหล้า ตั้งอารมณ์ และครอบครัวท้าวอิน อาษา

เนื่องจากบริเวณนี้มี “ม่อนดอยสัตว์คำ” เป็นที่อยู่ของวอกของค่าง และวอก (ลิง) ชอบมากินข้าวในไร่ในนาเป็นประจำด้วยเหตุนี้ ชาวบ้านจึงเรียกชื่อหมู่บ้านนี้ว่า “บ้านนาออก” (แปง ขัดแข็งแรง , 2541 : สัมภาษณ์)

พ่อหลวงคือ ดวงตั้ง อดีตผู้ใหญ่บ้านคนแรกของบ้านแม่เป็นได้เล่าถึงการตั้งหมู่บ้านแม่เป็นว่า ชาวบ้านกลุ่มแรกที่มาตั้งบ้านอยู่ที่นี่ เป็นชาวบ้านจากบ้านไผ่ปง ได้เข้ามาหักร้างถางพงปลูกข้าวไร่ ซึ่งมีพ่อหลวงปู่ ตั้งแข็ง และพ่อหลวงหนานจันตะ ขัดแข็งแรง เป็นผู้นำกลุ่ม แต่เนื่องจากการมาทำไร่ข้าวที่นี่ อยู่ห่างไกลจากบ้านไผ่ปงถึง 6 กิโลเมตร การเดินทางแบบเข้าไปเย็นกลับนั้นลำบาก จึงพากันปลูกห่างอยู่ชั่วคราว นอนแรมทำไร่ดูแลข้าวไร่ จนกระทั่งสิ้นสุดการเก็บเกี่ยวก็พากันขนข้าวเปลือกกลับไปบ้านไผ่ปง เมื่อถึงฤดูทำไร่ก็พากันมานอนแรมอยู่ที่ห่างจนสิ้นสุดการเก็บเกี่ยวผลผลิต เช่นนี้เรื่อยมาหลายปี จนกระทั่งเมื่อถึงรุ่นของพ่อคือ ดวงตั้ง ซึ่งมาช่วยพ่อแม่ทำไร่ข้าวที่นี่ ได้เกิดความคิดว่าการมาปลูกห่างนอนแรม เพื่อทำไร่และดูแลข้าวไร่ เมื่อได้ข้าวแล้วต้องหามข้าวขนย้ายไปบ้านไผ่ปงนั้นยุ่งยาก ดังนั้นใน พ.ศ. 2487 จึงพากันปลูกบ้านเรือนถาวรอยู่ที่บ้านแม่เป็นเป็นรุ่นแรก มีทั้งสิ้น 7 ครอบครัว ซึ่งได้แก่ ครอบครัวของพ่อสุข ดวงตั้ง พ่อคือ ดวงตั้ง พ่อตา ดวงตั้ง พ่อเฒ่า อ่อนหวาน พ่อแปง สุนา พ่อโละ สีสด และครอบครัวของพ่อตาแม่ยายพ่อโละ สีสด (คือ ดวงตั้ง, 2541 : สัมภาษณ์)

หลังจากที่หมู่บ้าน 3 หมู่บ้านของตำบลเมืองมายยุคก่อนคือ หมู่ที่ 1 บ้านสบมาย หมู่ที่ 2 บ้านยางกลาง และหมู่ที่ 5 บ้านวังกวาง แยกย้ายไปขึ้นกับอำเภอเมือง แล้วตำบลเมืองมายขณะนั้นจึงเหลือเขตปกครองหมู่บ้านเพียง 2 หมู่บ้าน คือ หมู่ 3 บ้านนาใหม่ บ้านนาออก

(นางาม) หมู่ที่ 4 บ้านไผ่ปง บ้านไผ่พะ และบ้านแม่เบิน จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2525 บ้านแม่เบินจึงขอแยกเขตการปกครองออกจากบ้านหมู่ที่ 4 ตั้งเป็นหมู่บ้านหมู่ที่ 1 ต่อมาในปี พ.ศ.

2527 บ้านนางาม (นาออก) ก็ได้แยกเขตการปกครองออกจากบ้านนาใหม่โดยกำหนดให้บ้านนาใหม่เป็นหมู่ที่ 2 และบ้านนางามเป็นหมู่ที่ 3 พอใน พ.ศ. 2529 บ้านไผ่พะก็ขอแยกเขตการปกครองออกจากหมู่ที่ 4 ตั้งเป็นหมู่บ้านหมู่ที่ 5 จนกระทั่งทุกวันนี้ตำบลเมืองนาขอำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง จึงมีหมู่บ้าน 5 หมู่บ้าน คือ หมู่ที่ 1 บ้านแม่เบิน หมู่ที่ 2 บ้านนาใหม่ หมู่ที่ 3 บ้านนางาม หมู่ที่ 4 บ้านไผ่ปง และหมู่ที่ 5 บ้านไผ่พะ

บ้านไผ่ปงนับเป็นหมู่บ้านดั้งเดิมของชุมชนแห่งนี้ และเป็นศูนย์กลางของชุมชน ดังนั้น “โรงเรียนแห่งแรก” ของชุมชนจึงตั้งขึ้นที่บ้านไผ่ปง เมื่อปีพ.ศ. 2474 ชื่อ “โรงเรียนบ้านไผ่ปง” โรงเรียน แห่งนี้รับเด็กนักเรียนจากบ้านไผ่ปงและบ้านไผ่พะมาเข้าเรียน เมื่อแรกนั้นต้องอาศัยวัดไผ่ปงเป็นสถานที่เรียน ต่อมาชาวบ้านได้ช่วยกันสร้างอาคารเรียนชั่วคราวขึ้นเป็นหลังแรก ตรงบริเวณด้านทิศใต้ของหมู่บ้านไผ่ปง จนถึงปี พ.ศ. 2498 นายอินสม ชัยเจริญ ครูใหญ่ได้นำชาวบ้านไปแผ้วถางที่ดินว่างเปล่าบริเวณอีกฝั่งหนึ่งของน้ำแม่ตา ซึ่งอยู่ฝั่งเดียวกับบ้านไผ่พะ และย้ายโรงเรียนมาตั้งในที่ปัจจุบันนี้ พอถึงปี พ.ศ. 2517 นายสุบิน ขุนรักษ์ ครูใหญ่ได้เสนอเปลี่ยนชื่อโรงเรียนเป็น “โรงเรียนบ้านไผ่งาม” เพื่อให้ชาวบ้านไผ่พะเกิดความรู้สึกว่าโรงเรียนเป็นของทั้งสองหมู่บ้านไม่ใช่ของบ้านไผ่ปงเพียงหมู่บ้านเดียว จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2535 โรงเรียนบ้านไผ่งามได้ขยายการเรียนการสอนจากระดับประถมศึกษาไปจนถึงระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ตามโครงการขยายโอกาสทางการศึกษา จากการที่โรงเรียนบ้านไผ่งามได้ขยายการศึกษาถึงระดับมัธยมศึกษาปีที่ 3 นี้ ทำให้นักเรียนระดับมัธยมศึกษาเรียกร้องให้เพิ่มคำต่อท้ายชื่อโรงเรียนด้วยคำว่า “วิทยา” “วิทยาคม” หรือ “วิทยาคาร” เพราะต้องการสื่อให้เกิดความเข้าใจและรู้สึกยอมรับว่าเป็นโรงเรียนที่เปิดสอนถึงระดับมัธยมศึกษา ประกอบกับโรงเรียนในโครงการขยายโอกาสทางการศึกษาในแถบใกล้เคียงก็ได้เปลี่ยนชื่อโรงเรียนกันหมดแล้ว ดังนั้นนายชุมพล ใจทาหลี รักษาการในตำแหน่งอาจารย์ใหญ่ จึงเสนอขอเปลี่ยนแปลงชื่อโรงเรียนและได้รับอนุมัติให้เปลี่ยนชื่อโรงเรียนบ้านไผ่งามเป็น “โรงเรียนไผ่งามวิทยา” ตั้งแต่วันที่ 12 กุมภาพันธ์ 2542 เป็นต้นมา

ขณะที่บ้านไผ่ปงและบ้านไผ่พะมีโรงเรียนให้ลูกหลานได้เรียนหนังสือมาตั้งแต่ พ.ศ. 2474 แต่หมู่บ้านอื่นอีก 3 หมู่บ้านที่เหลือเล็ก ๆ ไม่ได้เรียนหนังสือกันเลย เพราะยังไม่มีโรงเรียนในหมู่บ้านและหมู่บ้านอยู่ห่างไกลโรงเรียนบ้านไผ่งามเกินกว่าที่จะเดินทางมาเรียนได้

จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2505 จึงเกิด “โรงเรียนแห่งที่สอง” ขึ้นที่บ้านนาไหม้ ชื่อ “โรงเรียนบ้านนาไหม้” เปิดรับนักเรียนจากสองหมู่บ้านมาเข้าเรียน คือบ้านนาไหม้ และบ้านนาวอก (นางาม) ซึ่งโรงเรียนแห่งนี้ นายหล้า ใจชื่นบาน ผู้ใหญ่บ้านนาไหม้ พร้อมด้วยนายอินสม ชัยเจริญ ครูใหญ่โรงเรียนบ้านไผ่ปลง ได้ชักชวนชาวบ้านสละกำลังกาย กำลังทรัพย์ สร้างอาคารเรียนชั่วคราวขึ้น

พอในปี พ.ศ. 2512 “โรงเรียนแห่งที่สาม” ของชุมชนตำบลเมืองมายได้ตั้งขึ้นที่หมู่บ้านนาวอก โดยการนำของ นายอัมพร เทพรักษาอาศัย ครูใหญ่โรงเรียนบ้านนาไหม้และนายอ้าย เกิดผล ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 2 (นาไหม้-นาวอก) ชักชวนชาวบ้านก่อสร้างอาคารเรียนชั่วคราวขึ้น และเห็นว่าชื่อหมู่บ้านนาวอกไม่เหมาะสมเป็นชื่อโรงเรียน เพราะเกรงว่าต่อไปเด็กนักเรียนจะถูกล้อเลียน จึงตั้งชื่อโรงเรียนแห่งนี้ว่า “โรงเรียนบ้านนางาม” และต่อมาผู้นำหมู่บ้านก็เปลี่ยนชื่อหมู่บ้านเป็นบ้านนางามตามชื่อของโรงเรียนจนถึงปัจจุบันนี้

ส่วนบ้านแม่เบินซึ่งเป็นหมู่บ้านที่เล็กที่สุดของตำบลอยู่ห่างจากบ้านไผ่ปลงประมาณ 6 กิโลเมตร แต่หนทางไปมาลำบากต้องขึ้นเขาเข้าป่าเด็ก ๆ ในหมู่บ้านจึงไม่มีโอกาสเรียนหนังสือกันเลย ชาวบ้านแม่เบินจึงจะมีโรงเรียนให้เด็ก ๆ ได้เรียนหนังสือ เมื่อ พ.ศ. 2520 นี้เอง ซึ่งเป็น “โรงเรียนแห่งที่สี่” ของชุมชนตำบลเมืองมาย ชื่อ “โรงเรียนบ้านแม่เบิน” โดยชาวบ้านได้ร่วมมือช่วยกันสร้างอาคารเรียนชั่วคราวให้แก่โรงเรียนและในระยะเริ่มต้นนั้นการเรียนการสอนของโรงเรียนบ้านแม่เบินนี้ เปิดสอนเป็นสาขาหนึ่งของโรงเรียนบ้านไผ่ปลง

สภาพปัจจุบันของชุมชน

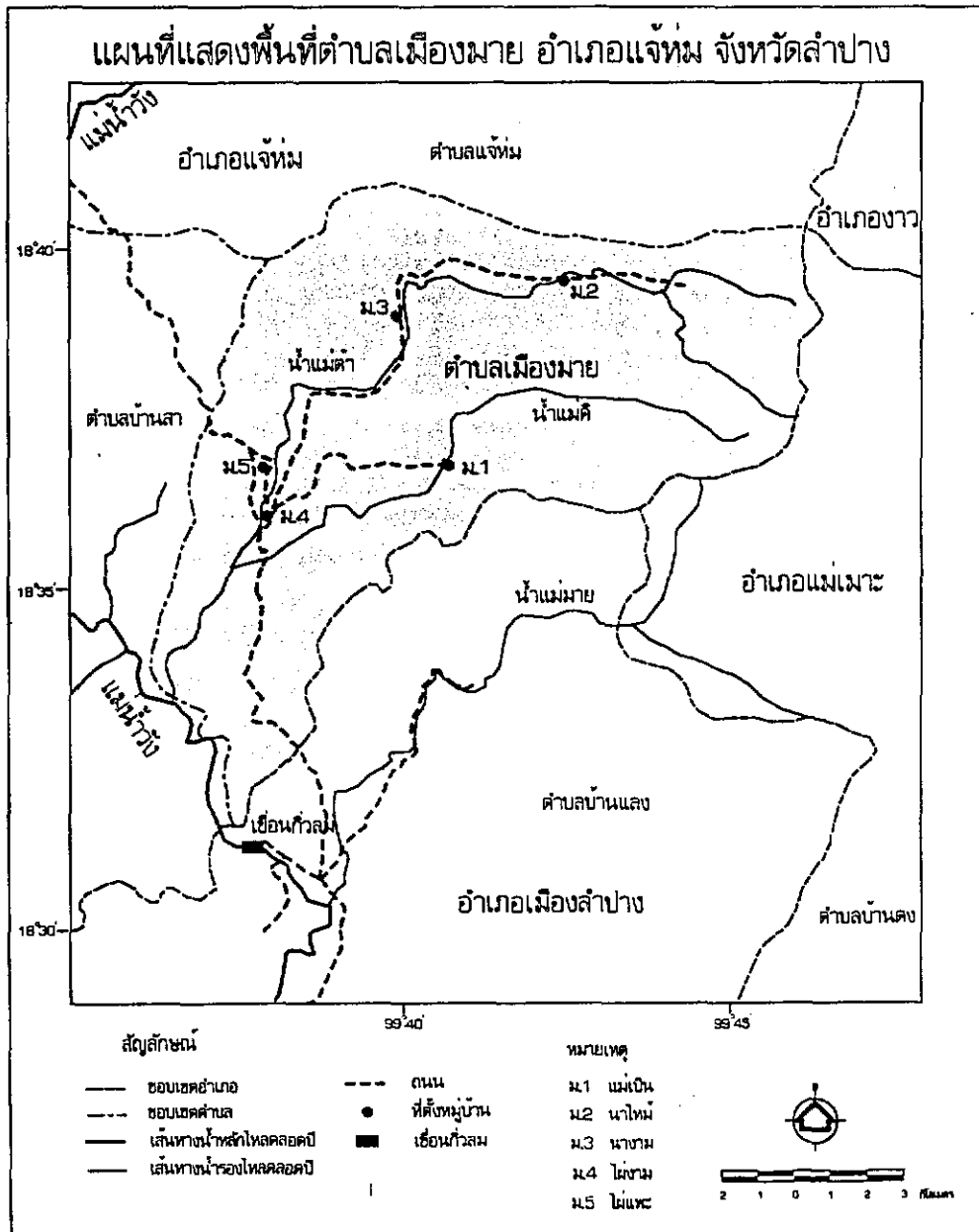
ที่ตั้งของตำบลเมืองมาย อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง อยู่ห่างจากอำเภอแจ้ห่มตามระยะทางจากแจ้ห่มถึงบ้านไผ่ปลงเป็นระยะทางประมาณ 16 กิโลเมตร และอยู่ห่างจากตัวเมืองลำปางตามเส้นทางจากบ้านไผ่ปลง-สบมาย-ถนนสายเชื่อมกัวลม-ถนนพหลโยธิน เป็นระยะทางประมาณ 45 กิโลเมตร มีอาณาเขตติดต่อกับพื้นที่อื่น คือ

ทิศเหนือ	ติดกับ	ตำบลแจ้ห่ม อำเภอแจ้ห่ม
ทิศตะวันตก	ติดกับ	ตำบลบ้านสา อำเภอแจ้ห่ม
ทิศใต้	ติดกับ	อำเภอเมือง และ อำเภอแม่เมาะ
ทิศตะวันออก	ติดกับ	อำเภองาว และ อำเภอแม่เมาะ

ชุมชนตำบลเมืองมายเป็นชุมชนที่อยู่ในป่ามีภูเขาโอบล้อมอยู่โดยรอบ เช่น ดอยง่ามจิน ดอยก๊วงาม ดอยเก็ง ระดับความสูงของภูมิประเทศโดยทั่วไปอยู่สูงกว่าระดับน้ำทะเลปานกลาง ประมาณ 500-600 เมตร มีแม่น้ำสำคัญที่ไหลผ่านชุมชนคือ น้ำแม่คำ และน้ำแม่คิ โดยน้ำแม่คำเป็นลำน้ำขนาดเล็กเกิดจากลำห้วยสองสายคือ ห้วยหกกับห้วยแม่ล้าน น้ำแม่คำเป็นน้ำสายสำคัญที่ชุมชนใช้เป็นแหล่งอุปโภคบริโภค ทำนาและเพาะปลูกพืชสวนหลังฤดูทำนา ซึ่งไหลผ่าน หมู่บ้าน 4 หมู่บ้านตามลำดับ คือ บ้านนาไหม้ บ้านนางาม บ้านไผ่แพะ และบ้านไผ่ปง ส่วนบ้านแม่เบ็นนั้นตั้งอยู่ริมฝั่งน้ำแม่คิ ซึ่งเป็นลำห้วยสาขาของน้ำแม่คำ และไหลลงสู่แม่น้ำแม่คำบริเวณพื้นที่บ้านไผ่ปง

จากสภาพภูมิประเทศที่เป็นป่าเขาทำให้การพัฒนาเส้นทางการเดินทางติดต่อระหว่างหมู่บ้านเป็นไปได้ค่อนข้างยาก และมีสภาพไม่สะดวกนัก เพราะหมู่บ้านตั้งอยู่ห่างไกลกัน เส้นทางระหว่างหมู่บ้านต้องผ่านลำห้วย สันดอย และป่าเขาในปัจจุบันมีเพียงถนนดินลูกรังและถนนดิน พอให้รถยนต์สามารถเข้าถึงหมู่บ้านได้ทุกแห่งเท่านั้น บ้านไผ่ปงถือเป็นศูนย์กลางของชุมชน มีบ้านไผ่แพะตั้งอยู่ใกล้ที่สุดคืออยู่คนละฝั่งน้ำแม่คำ บ้านนางามตั้งอยู่ห่างจากบ้านไผ่ปงไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ตามระยะทางถนนดินลูกรังประมาณ 12 กิโลเมตร บ้านนาไหม้อยู่ห่างจากบ้านไผ่ปงเป็นระยะทาง 16 กิโลเมตร โดยอยู่ห่างจากบ้านนางามไปตามถนนดินเป็นระยะทาง 4 กิโลเมตร ส่วนบ้านแม่เบ็นนั้นตั้งอยู่ห่างจากบ้านไผ่ปงไปทางทิศตะวันออกตามระยะทางถนนดินประมาณ 6 กิโลเมตร ปัจจุบันนี้กรมทางหลวงกำลังสร้างทางหลวงสายบ้านเลง-แจ้ห่ม เป็นถนนลาดยาง ตัดผ่านบ้านไผ่ปงและบ้านไผ่แพะ คาดว่าจะแล้วเสร็จในปี 2543 ถนนสายนี้จะเป็นประตูเปิดให้ชุมชนตำบลเมืองมายติดต่อชุมชนภายนอก ทั้งตัวอำเภอแจ้ห่มและตัวอำเภอเมืองลำปางได้สะดวกรวดเร็วขึ้นหลังจากที่อยู่ในเขตพื้นที่กันดารมาอย่างยาวนาน

แผนภาพที่ 2 แผนที่แสดงหมู่บ้านใน ต. เมืองมาย อ. แจ้ห่ม จ. ลำปาง

ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2518 เป็นต้นมา หมู่บ้านทั้ง 5 หมู่ของตำบลเมืองมายต้องตกอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติตามประกาศของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ลงวันที่ 7 พฤศจิกายน 2518 โดยบันทึกเหตุผลไว้ท้ายประกาศกฎกระทรวงดังกล่าวนี้ว่า “เนื่องจากป่าแม่ต้าและป่าแม่มายมีไม้ยาง ไม้ตะเคียน ไม้สัก ไม้แดง ไม้ประดู่ ไม้ตะแบก ไม้เต็ง ไม้รัง และไม้ชนิดอื่นที่มีค่าจำนวนมาก และมีของป่ากับทรัพยากรธรรมชาติอื่นด้วยสมควรกำหนดให้เป็นป่าสงวนแห่งชาติ เพื่อรักษาสภาพป่า ไม้ ของป่า และทรัพยากรธรรมชาติอื่นไว้”

แต่ปัจจุบันนี้ทรัพยากรไม้มีค่าดังกล่าวนี้ ถูกขบวนการนายทุนลักลอบตัดไม้จนทำให้ไม่มีค่า เช่น ไม้สัก ไม้ประดู่ ไม้แดง ใกล้เคียงหมดป่าแล้ว แม้กระทั่งไม้ไผ่ก็มีการตัดไปแปรรูปเป็นตะเกียบและเผ่าถ่านขายให้นายทุนกันอย่างต่อเนื่อง ซึ่งมีผลกระทบต่อการเจริญเติบโตและปริมาณไม้ไผ่ลดลงอย่างมาก

ตามประกาศกระทรวงดังกล่าวมีเพียงพื้นที่อาศัยและที่นาเกือบทั้งหมดของหมู่บ้านไผ่ปง และบ้านไผ่แพะเท่านั้นที่ได้รับการกันออกนอกเขตป่าสงวนแห่งชาติแม่ต้าแม่มาย ส่วนอีก 3 หมู่บ้าน คือบ้านแม่เป็น บ้านนาไหม้ และบ้านนางามไม่ได้ถูกกันออกนอกเขตป่าสงวนแห่งชาติ ทำให้พื้นที่ทำกินพื้นที่อยู่อาศัยทั้งหมดตั้งอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติแม่ต้า แม่มาย ประชาชนทั้ง 3 หมู่บ้านนี้จึงไม่มีโฉนดถือครองที่ดิน แต่ก็ได้รับสิทธิทำกินในเขตป่าสงวนแห่งชาติตามเอกสาร “สทก.” (สิทธิทำกิน) เท่านั้น แต่ก็พบว่าชาวบ้านบางรายมีเอกสารสิทธิ “สค.1” ชาวบ้านไผ่ปงและชาวบ้านไผ่แพะนั้นถึงแม้ว่าที่อยู่อาศัยและนาเกือบทั้งหมดจะมีโฉนดถือครองที่ดิน แต่พื้นที่ทำข้าวไร่นั้นอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ จึงได้รับสิทธิทำกินตามเอกสาร “สทก.” เช่นเดียวกับหมู่บ้านอื่น

ดังนั้นพื้นที่โดยรอบชุมชนตำบลเมืองมายจึงถูกปิดล้อมด้วยป่าสงวนแห่งชาติแม่ต้าแม่มาย ประชาชนได้รับผลกระทบต่อการใช้ประโยชน์จากป่าเพราะต้องได้รับอนุญาตตามกฎหมายก่อน พบว่า ตามประกาศจังหวัดลำปาง ลงวันที่ 26 มีนาคม 2521 เรื่องอนุญาตให้ทำไม้หรือเก็บหาของป่าบางชนิดในเขตป่าสงวนแห่งชาติโดยไม่ต้องขอรับอนุญาต ซึ่งได้ผ่อนผันให้ราษฎรทำไม้หรือเก็บหาของป่าบางชนิด เพื่อใช้สอยส่วนตัวในครัวเรือนหรือใช้เพื่อบริโภคแล้วแต่กรณี โดยไม่ต้องขออนุญาตดังต่อไปนี้

1. การเก็บหาเศษไม้ปลายไม้ตายแห้งแล้ว อันมีลักษณะเป็นไม้พิน ซึ่งมีไซ้ไม้สัก ไม้ยาง หรือ ไม้หวงห้ามประเภท ข. เพื่อใช้สอยในครัวเรือนของตน ครัวเรือนละครั้ง ไม่เกิน 1 ลูกบาศก์เมตร

2. การเก็บหาหญ้าคา อ้อ พง แขน ปรีอ กก หรือ กระจูด ใบพลวง เพื่อใช้สอยในครัวเรือน
3. การเก็บหาผลไม้ หน่อไม้ เห็ด หรือพืชชนิดอื่นๆ เพื่อบริโภค
4. การเก็บหา ผัก กลอย มัน สมุนไพร รากไม้ เพื่อบริโภค
5. การเก็บหาหวาย และเถาวัลย์ เพื่อใช้สอยในครัวเรือนของตน
6. การตัดไม้ไผ่ทุกชนิด เพื่อใช้สอยในครัวเรือนของตน
7. การเก็บหาชันไม้ นอกจากชันสน เพื่อใช้สอยในครัวเรือนของตน

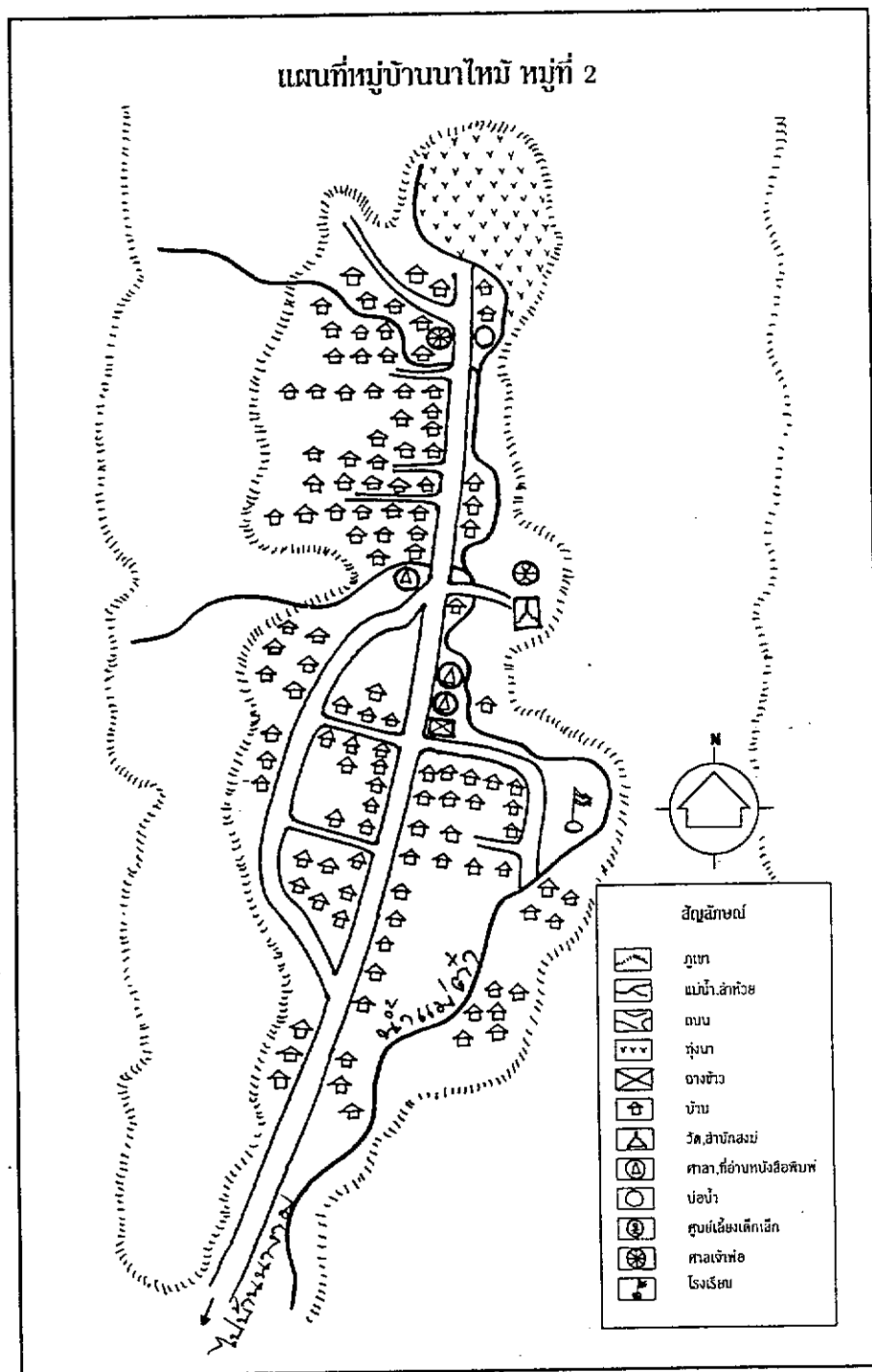
ถึงแม้ว่าตามกฎหมายจะกำหนดเงื่อนไขการใช้ประโยชน์ในป่าสงวนแห่งชาติดังกล่าวข้างต้นนั้นก็ตาม แต่ชาวบ้านก็ไม่ได้ปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด และทางเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องก็อะลุ่มอล่วยให้ เช่น นอกจากจะเก็บหาของป่า ทำไม้บางชนิดเพื่อใช้สอยส่วนตัวในครัวเรือนหรือเพื่อบริโภคแล้วยังทำด้วยวัตถุประสงค์เพื่อการค้าด้วย

สภาพการประกอบอาชีพของประชากรในชุมชนตำบลเมืองมาย ส่วนใหญ่จะทำนาในพื้นที่แถบ ๆ ระหว่างริมฝั่งน้ำแม่ต๋ำกับเชิงเขา และปลูกข้าวไร่ตามบริเวณที่ลาดเชิงเขา เมื่อหมดฤดูทำนา ทำข้าวไร่แล้วครอบครัวยุคใหม่ก็มักจะปลูกหอมปลูกกระเทียม และถั่วลิสงบางคนก็หาของป่า เก็บตองกั๋ง (ดอกต้นกั๋งสำหรับทำไม้กวาด) ไปขาย บ้างก็ตัดไม้ไผ่ส่งขายโรงงานทำตะเกียบ บ้างก็ตัดไม้ไผ่มาเผาทำถ่านขายให้นายทุนในอำเภอเมือง บางคนก็สานกลองข้าวและจักตอกขาย และบางส่วนก็มีอาชีพรับจ้างภายนอกชุมชน

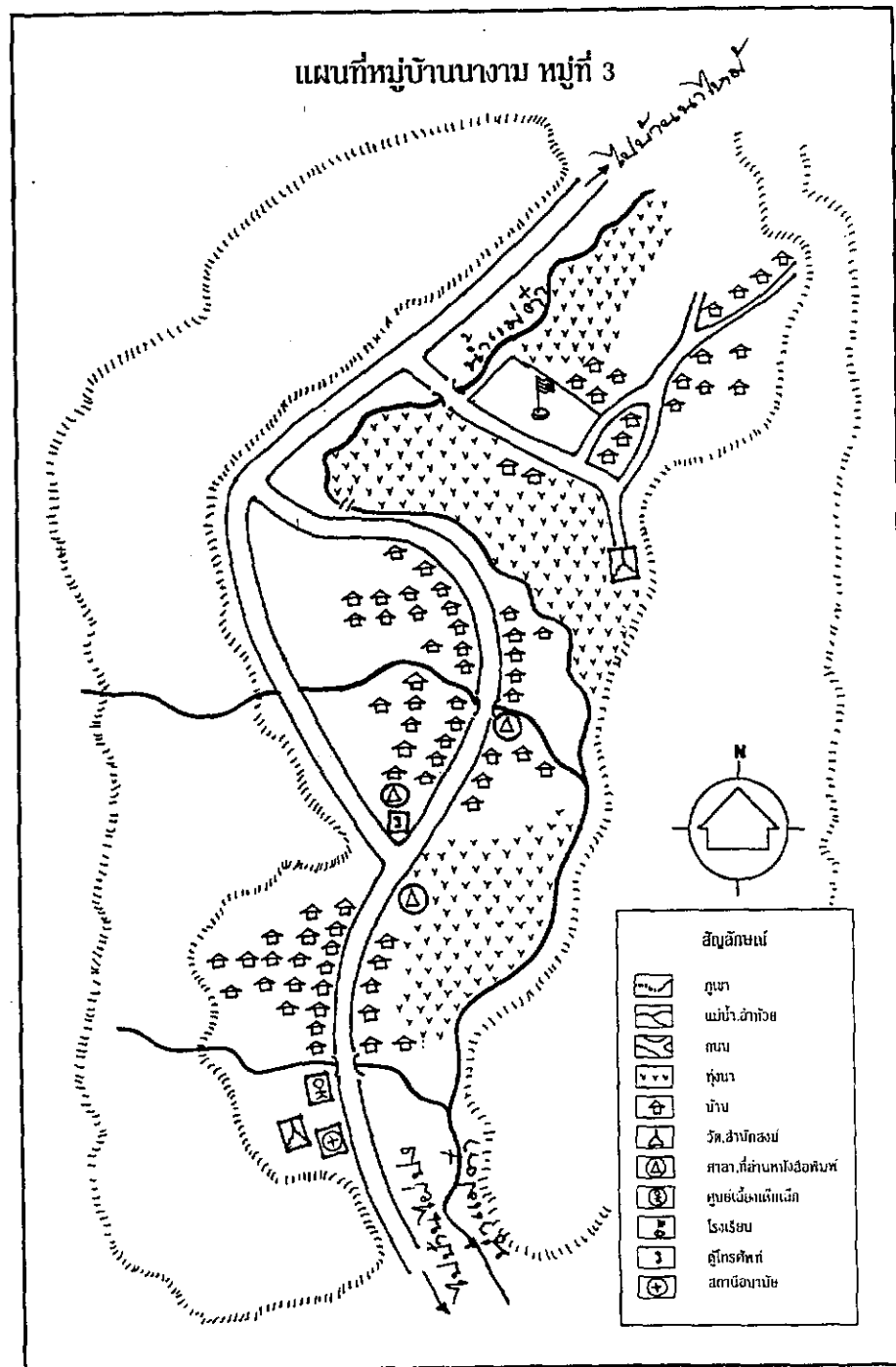

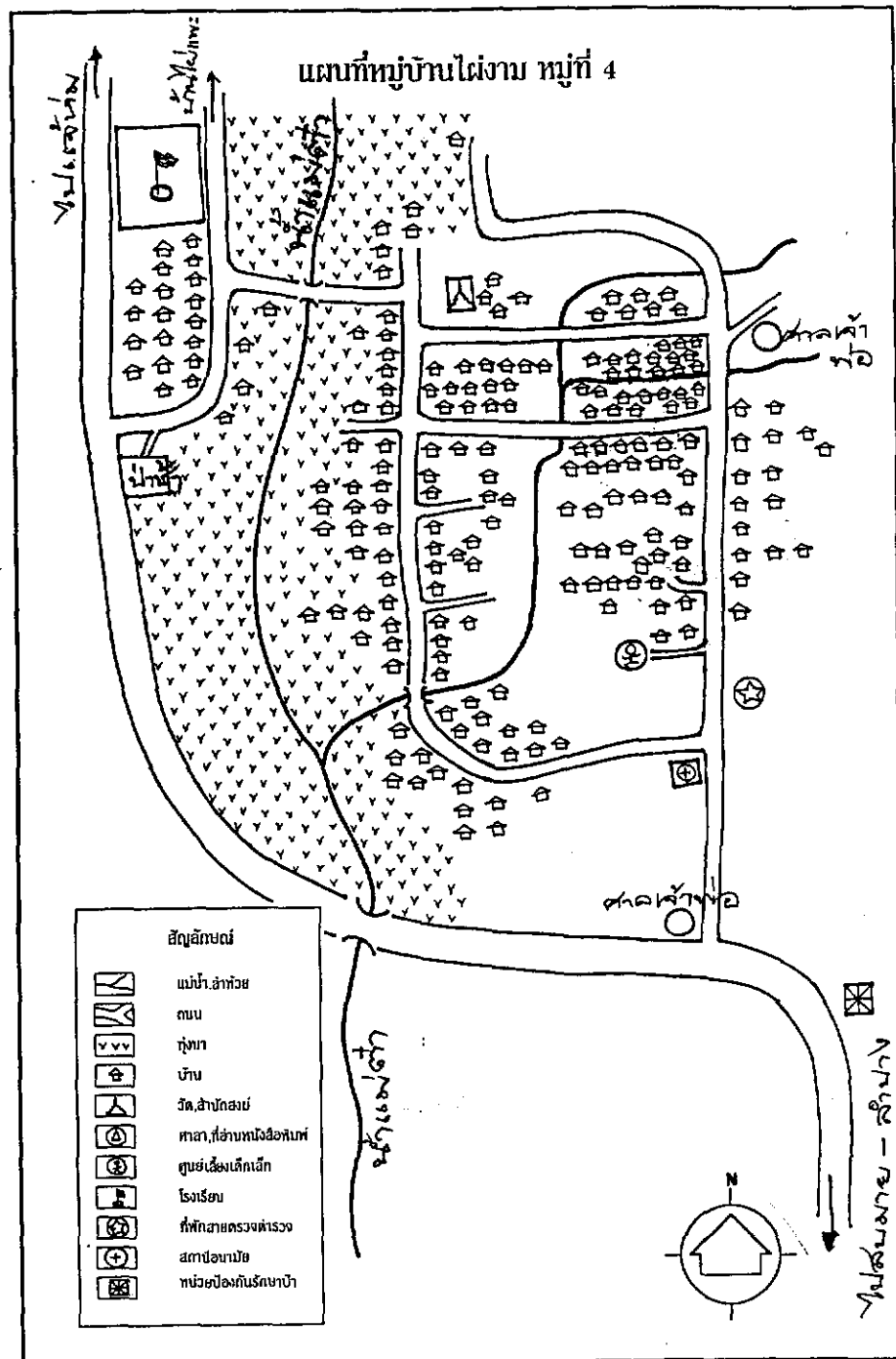
แผนภาพที่ 5 แผนที่หมู่บ้านนาใหม่ (หมู่ที่ 2) ต. เมืองมาย อ. แจ้ห่ม จ. ลำปาง

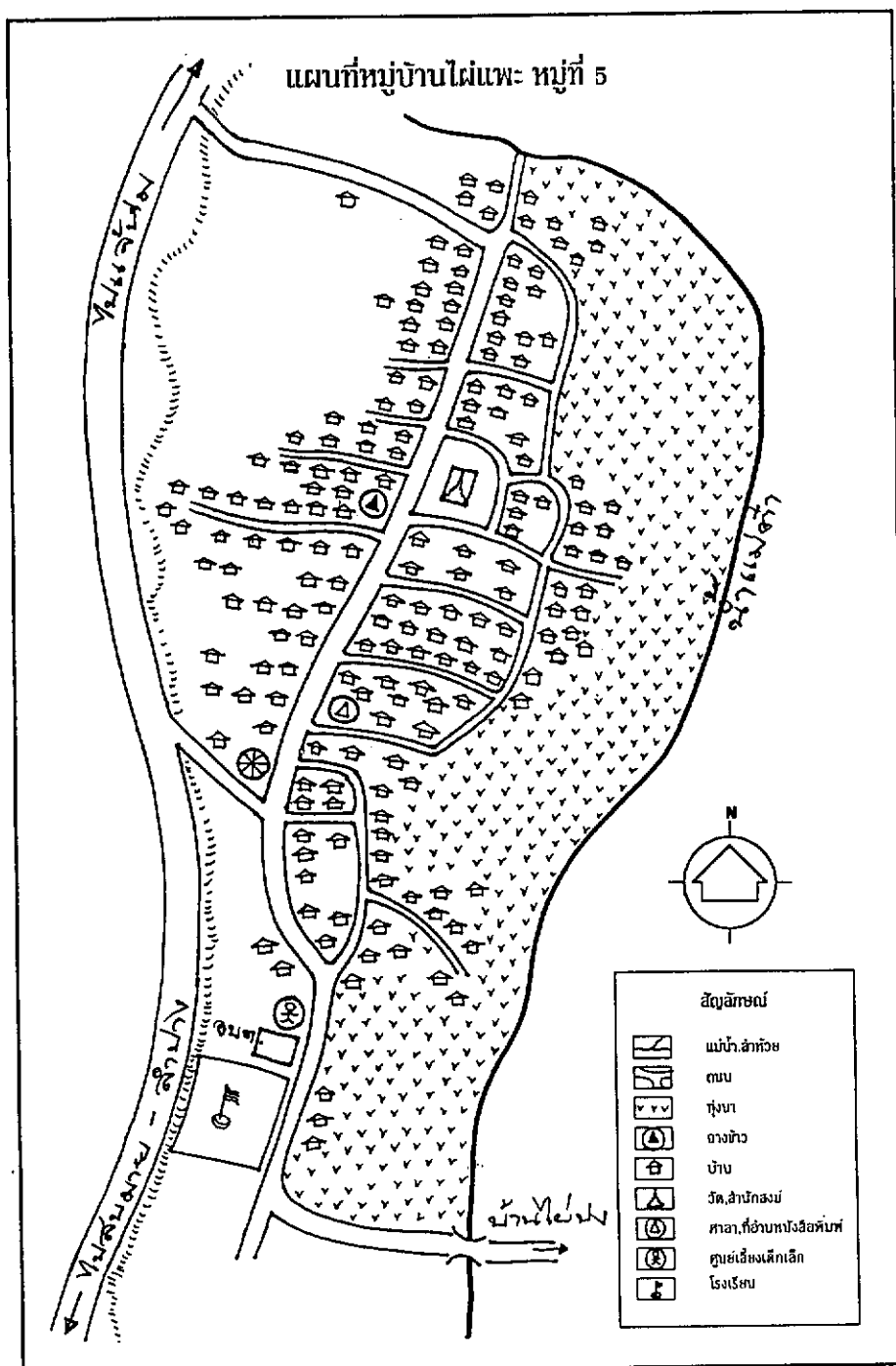

แผนภาพที่ 6 แผนที่หมู่บ้านนางาม (หมู่ที่ 3) ต. เมืองมาย อ. แจ้ห่ม จ. ลำปาง

แผนภาพที่ 7 แผนที่หมู่บ้านไผ่ปลง (หมู่ที่ 4) ต.เมืองมาย อ.แจ้ห่ม จ.ลำปาง

ผู้คนในตำบลเมืองมายเกือบทั้งหมดมีชาติพันธุ์เป็น “คนเมือง” มีบ้างเล็กน้อยที่เป็นชาติพันธุ์ “ขมุ” ซึ่งได้เข้ามารับจ้างทำไม้ในครั้งอดีตต่อมาภายหลังตั้งหลักแหล่งมีครอบครัวและอาศัยอยู่ที่บ้านนาใหม่เป็นส่วนใหญ่ นอกจากนี้บริเวณสันเขาซึ่งเป็นแนวแบ่งเขตระหว่างตำบลเมืองมาย อำเภอแจ้ห่ม กับตำบลบ้านหวด อำเภอองาว มีกลุ่มชาติพันธุ์ “ม้ง” อาศัยอยู่ด้วยคือ “ม้งบ้านแม่กำ-แม่หล้า” มีประมาณ 20 ครอบครัวจำนวนประมาณ 140 คน ชาว ม้งกลุ่มนี้อยู่ใกล้กับบ้านนาใหม่และในอดีตสมัยที่บ้านนาใหม่ยังถูกจัดให้เป็นหมู่ที่ 3 ของตำบลเมืองมายนั้น ชาว ม้งกลุ่มนี้มีทะเบียนบ้านขึ้นกับบ้านนาใหม่ แต่พอในปี พ.ศ. 2527 ตำบลเมืองมายได้ปรับแยกตั้งหมู่บ้านใหม่ ให้บ้านนาใหม่เป็นหมู่ที่ 2 บ้านนางามเป็นหมู่ที่ 3 แต่ชาว ม้งกลุ่มนี้ไม่ได้ไปแจ้งปรับเปลี่ยนทะเบียนบ้านตามของใหม่ จึงทำให้ในปัจจุบันนี้ ชาว ม้งบ้านแม่กำ-แม่หล้า ต้องถือเป็นประชากรของหมู่ที่ 3 คือ บ้านนางาม ทั้ง ๆ ที่ไม่ได้มีพื้นที่อยู่ใกล้บ้านนางามเลย ซึ่งสร้างปัญหาต่อการให้บริการของทางราชการมาก ในปัจจุบันนี้ชาว ม้งกลุ่มนี้เกี่ยวข้องกับตำบลเมืองมายเพียงแต่มีทะเบียนบ้านตำบลเมืองมายเพราะอาศัยอยู่ในเขตตำบลเมืองมายเท่านั้น แต่ในการดำรงชีวิตประจำวันแล้วไม่ได้มีปฏิสัมพันธ์หรือเกี่ยวข้องกับชุมชนในตำบลเมืองมายเลย เพราะชาว ม้งกลุ่มนี้จะมีปฏิสัมพันธ์และผูกพันทางสังคมเครือญาติกับชุมชนม้งบ้านแม่พร้าว ลป.3 ตำบลบ้านหวด อำเภอองาว จังหวัดลำปาง

จำนวนประชากรของตำบลเมืองมาย ถ้าหากไม่นับชาว ม้งแม่กำ-แม่หล้า แล้ว ณ เดือน กุมภาพันธ์ 2542 มีจำนวนครัวเรือน 693 หลังคาเรือน มีประชากรรวม 3,089 คน แยกเป็นชาย 1,625 คน เป็นหญิง 1,464 คน ประชากรมีรายได้เฉลี่ยต่อคนต่อปีค่อนข้างต่ำ จากสถิติข้อมูล จปฐ.2 ของพัฒนาการอำเภอแจ้ห่ม ปรากฏว่าในปี พ.ศ. 2541 รายได้ประชากรเฉลี่ยต่อคนต่อปีในหมู่บ้านทั้ง 5 หมู่บ้าน ของตำบลเมืองมายอยู่ระหว่าง 3,500 - 5,600 บาท

ชาวบ้านในตำบลเมืองมายมีความศรัทธาในพุทธศาสนาและมีความเชื่อคล้ายคลึงกับชาวล้านนาโดยทั่วไป ทุกหมู่บ้านมีวัดตั้งอยู่ ถึงแม้แต่ละแห่งจะมีพระสงฆ์จำพรรษาเพียง 1 รูป แต่ชาวบ้านในชุมชนยังคงดำเนินกิจกรรมประเพณีทางศาสนาร่วมกันอย่างสม่ำเสมอ ส่วนชุมชนม้งแม่กำ-แม่หล้า นั้นนับถือคริสต์ศาสนา

ในพื้นที่ตำบลเมืองมายมีหน่วยราชการตั้งอยู่และให้บริการแก่ประชาชนไม่มากนัก นอกจากมีโรงเรียนรวม 4 โรงเรียนแล้ว ก็มีสถานีอนามัย 2 แห่งได้แก่ สถานีอนามัยไผ่งามให้บริการประชาชน 3 หมู่บ้าน คือ บ้านไผ่ปลง บ้านไผ่พะยะ บ้านแม่เบิน และสถานีอนามัยนางาม ให้บริการประชาชน 2 หมู่บ้าน คือ บ้านนางาม และบ้านนาใหม่ ทุกหมู่บ้านยกเว้น

บ้านแม่เงิน มีศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก หมู่บ้านละ 1 แห่ง เนื่องจากเขตป่าสงวนแห่งชาติป่าแม่คำ-แม่มาย ครอบคลุมพื้นที่ตำบลเมืองมายดังนั้นจึงมีหน่วยป้องกันรักษาป่าตั้งอยู่ที่บ้านไผ่ปง 1 แห่ง คือ หน่วยป้องกันรักษาป่าที่ ลป. 36 ตำบลเมืองมายไม่มีสถานีตำรวจแต่มีเพียงตำรวจสายตรวจสังกัดสถานีตำรวจภูธรอำเภอแจ้ห่ม จำนวน 4 นาย ประจำอยู่ที่พักสายตรวจตำรวจตำบลเมืองมาย ตั้งอยู่ที่บ้านไผ่ปง และอีกหน่วยงานหนึ่งที่กำลังมีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาชุมชนตำบลเมืองมายในปัจจุบันนี้คือ องค์การบริหารส่วนตำบลเมืองมาย ซึ่งมีที่ทำการตั้งอยู่ในหมู่บ้านไผ่แพะ

ตารางที่ 1 ตารางแสดงจำนวนประชากรและรายได้เฉลี่ยของประชากรต่อคนต่อปีในตำบลเมืองมาย

หมู่บ้าน	จำนวนครัวเรือน	จำนวนประชากร			รายได้เฉลี่ยต่อคนต่อปี
		ชาย	หญิง	รวม	
1. แม่เงิน	63	150	112	262	4,142
2. นาใหม่	116	293	260	553	3,556
3. นางาม	79	205	166	371	3,550
4. ไผ่ปง	249	559	526	1,085	4,026
5. ไผ่แพะ	186	418	400	818	5,633

- หมายเหตุ ไม่นับรวมถึงชาวม้งบ้านแม่กำ-แม่หล้า

ตารางที่ 2 ตารางแสดงพื้นที่อยู่อาศัยและพื้นที่ทำกิน

หมู่บ้าน	จำนวนพื้นที่คิดเป็นไร่โดยประมาณ		
	ที่อยู่อาศัย	ทำนา	ที่ไร่
1. แม่เบิน	20	(ไม่มีทำนา)	120
2. นาไหม้	60	25	700
3. นางาม	40	90	560
4. ไผ่ปง	80	350	700
5. ไผ่พะ	70	250	1,800

สภาพปัจจุบันของโรงเรียน

โรงเรียนในตำบลเมืองมายทั้ง 4 โรงเรียนเป็นโรงเรียนในสังกัดสำนักงานคณะกรรมการประถมศึกษาแห่งชาติ และเป็นโรงเรียนในพื้นที่กั้นดารและกั้นดารไกลลึกตามประกาศของกระทรวงการคลัง ครูอาจารย์ของทุกโรงเรียนเป็นคนนอกพื้นที่และหลายคนมีครอบครัวอยู่ห่างไกลจากโรงเรียน ดังนั้นจึงปรากฏมีครูยื่นหนังสือขอย้ายกันทุกปี

โรงเรียนบ้านไผ่งามหรือไผ่งามวิทยา เป็นโรงเรียนที่มีขนาดใหญ่กว่าโรงเรียนอื่น ๆ ในตำบลเมืองมาย เป็นโรงเรียนเดียวที่เปิดสอนถึงระดับมัธยมศึกษาปีที่ 3 ตามโครงการขยายโอกาสทางการศึกษา และผู้บริหารโรงเรียนได้รับการกำหนดตำแหน่งจากอาจารย์ใหญ่เป็นผู้อำนวยการ โรงเรียนแห่งนี้ตั้งอยู่ในพื้นที่บ้านไผ่ปง โดยอยู่ระหว่างหมู่บ้านไผ่ปงกับหมู่บ้านไผ่พะ มีเนื้อที่ 14 ไร่ จัดการเรียนการสอนตั้งแต่ระดับอนุบาลถึงระดับมัธยมศึกษาปีที่ 3 นักเรียนที่เข้าเรียนในชั้นอนุบาลถึงชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 เป็นนักเรียนจาก 2 หมู่บ้าน คือบ้านไผ่ปงและบ้านไผ่พะ ในระดับมัศึกษานั้น นักเรียนที่เข้าเรียนเป็นนักเรียนจากทุกหมู่บ้านของตำบลเมืองมาย

ในปีการศึกษา 2541 โรงเรียนบ้านไผ่งาม (ไผ่งามวิทยา) มีจำนวนนักเรียนรวมทั้งสิ้น 370 คน ชาย 180 คน หญิง 190 คน แยกเป็นนักเรียนในระดับอนุบาลและระดับประถมศึกษา จำนวน 245 คน ระดับมัธยมศึกษา 125 คน ในจำนวนนักเรียนระดับมัศึกษานี้

เป็นนักเรียนจากบ้านแม่เบิน 14 คน บ้านนาใหม่ 8 คน บ้านนางาม 9 คน บ้านไผ่พะ 102 คน และบ้านไผ่ปง 124 คน

จำนวนครูอาจารย์ในปีการศึกษา 2541 มีทั้งสิ้น 18 คน เป็นอาจารย์ประจำ 17 คน และอาจารย์อัตราจ้าง 1 คน เป็นชาย 12 คน หญิง 6 คน ครูทั้ง 18 คน มีวุฒิการศึกษา ระดับปริญญาตรีและครูทุกคนเป็นคนนอกพื้นที่ตำบลเมืองมาย มีครูพักประจำที่บ้านพักครู 3 คน ครูส่วนใหญ่นิยมมาเช้ากลับเย็น โดยใช้รถจักรยานยนต์ และรถยนต์เป็นพาหนะ ถึงแม้ว่าครูจะเป็นคนนอกพื้นที่และการเดินทางมาโรงเรียนมีความลำบาก แต่ก็พบว่ามีการทำหน้าที่สอนประจำที่โรงเรียนแห่งนี้เป็นเวลายาวนานหลายปี คือ อยู่มาตั้งแต่ 11-14 ปี มี 3 คน ตั้งแต่ 4-7 ปี มี 9 คน ตั้งแต่ 1-3 ปี มี 3 คน ต่ำกว่า 1 ปี มี 3 คน

ในปี พ.ศ. 2541 นี้ ผู้บริหารโรงเรียนได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการ ซึ่งเป็นผู้อำนวยการคนแรกของโรงเรียนในตำบลเมืองมาย ภายหลังผู้อำนวยการโรงเรียนได้รับคำสั่งไปดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการโรงเรียนอนุบาลแจ้ห่ม ทำให้โรงเรียนบ้านไผ่งามขาดผู้บริหารอยู่ระยะหนึ่ง จนในปลายปี พ.ศ. 2541 จึงมีคำสั่งแต่งตั้งให้อาจารย์ใหญ่โรงเรียนบ้านนางาม (นายชุมพล ใจหาหลี่) รักษาการในตำแหน่งอาจารย์ใหญ่โรงเรียนบ้านไผ่งาม มาถึงปัจจุบันนี้

สภาพอาคารเรียนของโรงเรียนในปัจจุบัน มีอาคารเรียน 3 หลัง มีอาคารประกอบอื่น ๆ อีก 9 หลัง ในปี พ.ศ. 2540 อาคารเรียนหลังเก่าซึ่งเป็นอาคารไม้ถูกไฟไหม้ ทำให้เอกสารสำคัญและทรัพย์สินมีค่าอื่น ๆ เสียหายหมด

ภายหลังนักเรียนระดับมัธยมศึกษาได้เรียกร้องให้เปลี่ยนชื่อโรงเรียนโดยมีคำว่า “วิทยา” ต่อท้ายชื่อ ดังนั้นในปี 2542 โรงเรียนแห่งนี้จึงใช้ชื่อว่า “โรงเรียนไผ่งามวิทยา”

โรงเรียนบ้านนางาม ตั้งอยู่หมู่ที่ 3 บ้านนางาม ตำบลเมืองมาย มีเนื้อที่ 4 ไร่ 36 ตารางวา จัดการเรียนการสอนในระดับชั้นอนุบาลถึงชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 มีอาคารเรียน 1 หลัง อาคารประกอบ 5 หลัง

จำนวนนักเรียนในปีการศึกษา 2541 มีทั้งสิ้น 49 คน ชาย 22 คน หญิง 27 คน และมีครูทั้งสิ้น 5 คน เป็นชายทั้ง 5 คน ครูมีวุฒิการศึกษาระดับปริญญาตรี 3 คน ต่ำกว่าระดับปริญญาตรี 2 คน ครูซึ่งทำการสอนที่โรงเรียนนี้มานานที่สุดคือ 12 ปี มี 1 คน นอกนั้นอยู่มา 7 ปี 6 ปี 4 ปี และ 2 ปี อย่างละ 1 คน

ครูทุกคนในโรงเรียนนี้เป็นคนนอกพื้นที่ มีครูพักอยู่บ้านพักครูเพียง 1 คน นอกจากนั้นใช้วิธีมาเช้ากลับเย็น โดยใช้รถจักรยานยนต์และรถยนต์ปิกอัพเป็นพาหนะ

ในปีการศึกษา 2541 นี้ อาจารย์ใหญ่โรงเรียนบ้านนางาม ได้รับคำสั่งให้ไปรักษาการในตำแหน่งอาจารย์ใหญ่โรงเรียนบ้านไผ่งาม อีกตำแหน่งหนึ่ง ทำให้โรงเรียนบ้านนางามได้รับผลกระทบในเรื่องจำนวนบุคลากรและงานบริหารอยู่พอสมควร เนื่องจากโรงเรียนบ้านไผ่งามมีภารกิจการบริหารและเป็นโรงเรียนขนาดใหญ่มากกว่า ประกอบกับโรงเรียน 2 แห่งนี้อยู่ใกล้กันถึง 12 กิโลเมตร การเดินทางไม่สะดวกนักจึงทำให้อาจารย์ใหญ่ใช้เวลาทำงานอยู่ที่โรงเรียนบ้านไผ่งามมากกว่า

โรงเรียนบ้านนางามเป็นโรงเรียนหนึ่งที่ได้รับยกย่องในระดับอำเภอและระดับจังหวัดให้เป็นแบบอย่างความร่วมมือที่ดีระหว่างโรงเรียนกับชุมชนจนผู้บริหารโรงเรียนคนปัจจุบันได้รับการประกาศเกียรติคุณเป็นข้าราชการพลเรือนดีเด่น สายข้าราชการครู (พ.ศ. 2536)

โรงเรียนบ้านนาไหม ตั้งอยู่หมู่ที่ 2 บ้านนาไหม ตำบลเมืองมายมีเนื้อที่ประมาณ 2 ไร่ จัดการเรียนการสอนในระดับอนุบาลถึงชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 มีอาคารเรียน 2 หลัง อาคารประกอบ 4 หลัง

ในปีการศึกษา 2541 จำนวนนักเรียนของโรงเรียนบ้านนาไหมมีทั้งสิ้น 92 คน ชาย 44 คน หญิง 48 คน จำนวนครูมีทั้งสิ้น 5 คน ชาย 4 คน หญิง 1 คน ครูมีวุฒิการศึกษาปริญญาตรี 3 คน ต่ำกว่าระดับปริญญาตรี 2 คน

ครูของโรงเรียนนี้ทั้งหมดเป็นคนนอกพื้นที่ และมีครูเป็นคนต่างจังหวัด 2 คน ครูที่พักอยู่ประจำบ้านพักครูมี 2 คน ครูคนอื่น ๆ ใช้วิธีมาเช้ากลับเย็น ซึ่งครูบางคนต้องเดินทางไปกลับในแต่ละวันเป็นระยะทางถึง 140 กิโลเมตร โดยใช้รถจักรยานยนต์ และรถยนต์ปิกอัพ ครูที่ทำการสอนที่โรงเรียนบ้านนาไหม้นานที่สุดเป็นเวลา 11 ปี มีอยู่ 1 คน นานรองลงมา 3 ปี มี 1 คน นาน 1 ปี มี 3 คน

ในปีการศึกษา 2541 โรงเรียนบ้านนาไหม้นายกผู้บริหาร เนื่องจากอาจารย์ใหญ่ได้รับคำสั่งให้ไปช่วยราชการ จึงให้ครูซึ่งทำการสอนอยู่ที่นั่นนานที่สุดคือ นายศักดิ์สิทธิ์ คำฟูบุตร รักษาการในตำแหน่งอาจารย์ใหญ่ และทำให้เหลือครูปฏิบัติงานในโรงเรียนนี้เพียง 5 คน

โรงเรียนบ้านแม่เบิน ตั้งอยู่หมู่ที่ 1 บ้านแม่เบิน ตำบลเมืองมาย มีเนื้อที่ประมาณ 5 ไร่ จัดการเรียนการสอนตั้งแต่ระดับชั้นอนุบาลถึงระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 มีอาคารเรียน 1 หลัง อาคารประกอบ 2 หลัง

ในปีการศึกษา 2541 โรงเรียนบ้านแม่เป็นมีจำนวนนักเรียน 40 คน ชาย 24 คน หญิง 16 คน และมีครูปฏิบัติงานอยู่ในโรงเรียนนี้รวม 3 คน เป็นชาย 2 คน หญิง 1 คน ครูมีวุฒิการศึกษาระดับปริญญาตรี 2 คน ต่ำกว่าระดับปริญญาตรี 1 คน ครูทุกคนเป็นคนนอกพื้นที่ตำบลเมืองมาย มีครูพักประจำบ้านพักครูเพียง 1 คน นอกนั้นมาเข้ากลับเย็น มีครูซึ่งปฏิบัติงานในโรงเรียนนี้เป็นเวลานานที่สุดคือ 11 ปี รองลงไปคือ 9 ปี และ 1 ปี

ปีการศึกษา 2541 นี้ โรงเรียนบ้านแม่เป็นขาดผู้บริหารโรงเรียน เนื่องจากอาจารย์ใหญ่ได้รับคำสั่งให้ไปช่วยราชการนอกพื้นที่ และให้ครูซึ่งทำการสอนในโรงเรียนนี้นานที่สุดคือ นายบุญธรรม มณฑา รักษาการในตำแหน่งอาจารย์ใหญ่

ตารางที่ 3 ตารางแสดงจำนวนนักเรียนของโรงเรียนในตำบลเมืองมาย ปีการศึกษา 2541

โรงเรียน	ระดับอนุบาล			ระดับประถมศึกษา			ระดับมัธยมศึกษา			จำนวนทั้งสิ้น		
	ชาย	หญิง	รวม	ชาย	หญิง	รวม	ชาย	หญิง	รวม	ชาย	หญิง	รวม
ไผ่งามวิทยา	30	30	60	95	90	185	55	70	125	180	190	370
บ้านนางาม	6	7	13	16	20	36	-	-	-	22	27	49
บ้านนาใหม่	13	15	28	31	33	64	-	-	-	44	48	92
บ้านแม่เป็น	7	9	16	18	6	24	-	-	-	25	15	40

ตารางที่ 4 ตารางแสดงจำนวนครูของโรงเรียนในตำบลเมืองมาย ปีการศึกษา 2541

โรงเรียน	ชาย	หญิง	รวม	วุฒิ ป.ตรี	วุฒิต่ำกว่า ป.ตรี	พักอยู่บ้านพักครู
ไผ่งามวิทยา	12	6	18	18	-	3
บ้านนางาม	5	-	5	3	2	1
บ้านนาใหม่	4	1	5	3	2	2
บ้านแม่เป็น	2	1	3	2	1	1

ความสัมพันธ์ภายในชุมชน

“คนบ้านไผ่”

ถึงแม้ว่าตำบลเมืองมายจะประกอบไปด้วยหมู่บ้านต่าง ๆ รวม 5 หมู่บ้าน แต่ชุมชนทั้ง 5 หมู่บ้านต่างก็มีประวัติการตั้งชุมชนที่มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติ เป็นหมู่บ้านที่ขยายครัวเรือนมาจากหมู่บ้านดั้งเดิมเดียวกัน คือบ้านไผ่ปง และต่างก็เป็นชุมชนที่อยู่ในสภาพภูมิประเทศเดียวกันอาศัยลำน้ำแม่ตำร่วมกัน สภาพภูมิประเทศถูกปิดล้อมด้วยภูเขา ทำให้ติดต่อกับชุมชนภายนอกลำบาก จึงทำให้คนภายในชุมชนตำบลเมืองมายทั้ง 5 หมู่บ้าน มีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน ด้วยความรู้สึกสำนึกในความเป็น “คนชุมชนเดียวกัน” นั่นคือ “ชุมชนบ้านไผ่” นัยทางความหมายของคำว่า “บ้านไผ่” ไม่ได้หมายถึงเฉพาะบ้านไผ่ปง บ้านไผ่พะเท่านั้น หากแต่ครอบคลุมถึงบ้านนาไหม้ บ้านนางาม (นาออก) และแม่เบินด้วย บ่อยครั้งในการสนทนาทักทายกับคนต่างตำบล หากถูกถามว่า “อยู่บ้านไหน” หรือ “ลูกไหนมา” คำตอบที่มักจะได้ยินคือ “บ้านไผ่” พอเมื่อถูกถามต่ออีกว่า “บ้านไผ่ไหน” จึงจะมีคำตอบชี้เฉพาะลงไปว่า “ไผ่ปง-ไผ่พะ-ไผ่นาไหม้-ไผ่นางาม-ไผ่แม่เบิน” เช่นนี้เสมอ

จากความรู้สึกสำนึกในความเป็นคนชุมชนเดียวกันและอยู่ในสภาพภูมิประเทศที่เป็นป่าเขาล้อมรอบติดต่อกับชุมชนต่างตำบลไม่สะดวก นอกจากติดต่อกันเองระหว่างหมู่บ้านภายในตำบลเมืองมาย เช่นนี้เป็นปัจจัยหนึ่งที่สร้างความสัมพันธ์ภายในชุมชนให้เป็นสังคมเครือญาติ เกิดค่านิยมแต่งงานกับคนภายในชุมชนไม่นิยมออกไปทำงานภายนอกชุมชน และมีปัญหาความขัดแย้งภายในชุมชนน้อยมากหากมีก็สามารถไกล่เกลี่ยสร้างความเข้าใจกันได้ง่าย

ความเป็นสังคมเครือญาติที่ปรากฏชัดในแต่ละหมู่บ้านคือ นามสกุลที่ใช้ ซึ่งจะมีนามสกุลที่ใช้มาก 4-5 นามสกุล และนามสกุลเหล่านี้ก็มักจะไปปรากฏในหมู่บ้านอื่น ๆ ด้วยเช่น ในหมู่ที่ 1 บ้านแม่เบิน มีนามสกุลที่ใช้มากที่สุดคือ “ดวงตั้ง” รองลงไปคือ “ดีมาก” “บุญยืน” และอื่น ๆ เช่น “ทาเหล็ก” “ทำสุข” “เกิดผล” ในหมู่ที่ 2 บ้านนาไหม้ มีนามสกุลที่ใช้มากที่สุดคือ “วงศ์สิงห์” รองลงไปคือ “โจชน์บาน” “ดวงตั้ง” “สีสด” และ อื่น ๆ เช่น “สุวิมล” “บุญยืน” “ชัดแข็งแรง” ในหมู่ที่ 3 บ้านนางาม มีนามสกุลที่ใช้มากที่สุด คือ “ลาภเกิด” รองลงไปคือ “ตั้งอารมณ์” “บุญยืน” “ดวงตั้ง” “ชัดแข็งแรง” และอื่น ๆ เช่น “วงศ์สิงห์” “รวยเงิน” “หน่อคำ” “เกิดผล” ในหมู่ที่ 4 บ้านไผ่ปง มีนามสกุลที่ใช้กันมาก

ที่สุดคือ “ทำสุข” รองลงไปคือ “เกิดผล” “ดีมาก” “ตั้งเชิง” “บุญยืน” “ย่นต๋วงค์” และอื่น ๆ เช่น “ขัดแข็งแรง” “ลีสด” “หน่อคำ” “ลาภมาก” “วงศ์สิงห์” และในหมู่ที่ 5 บ้านไผ่พะ มีนามสกุลที่ใช้กันมากที่สุดคือ “หมอยา” รองลงไปคือ “ลาภเกิด” “อ่อนหวาน” “ดีมาก” และอื่น ๆ เช่น “เกิดผล” “ลาภมาก” “วงศ์สิงห์” “ย่นต๋วงค์”

“บ้านตำวันก้าน : เอาผัวต่างบ้านกะเอ็นดูพ่อแม่”

ความมีค่านิยมของคนในชุมชนที่นิยมแต่งงานกับคนภายในชุมชน เป็นสิ่งที่ช่วยสร้างความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนให้เป็นไปในทางที่ดีและก่อให้เกิดความสำนึกในความเป็นคนชุมชนเดียวกันยิ่งขึ้น นางสมพร จำเดิม (ลีสด) อายุ 23 ปี ชาวบ้านไผ่พะ ให้เหตุผลที่เลือกแต่งงานกับคนในชุมชนเดียวกันว่า “เอาผัวต่างบ้านกะเอ็นดูพ่อแม่ กลัวเขาพาไปอยู่ที่อื่น คนต่างบ้านมันบ่สู้งานหนัก เขาสู้บ่ไหว แม่หญิงบ้านเฮานี้ เขาว่าบ้านตำวันก้าน ยะการจนตำวันสู้บ่ได้ จนมีดจนคำถึงจะเมียบ้าน” (แต่งงานมีผัวต่างหมู่บ้านก็สงสารพ่อแม่ กลัวเขาจะพาไปอยู่ที่อื่น คนต่างบ้านเขาไม่ทำงานหนัก เขาสู้งานหนักไม่ไหว ผู้หญิงบ้านเรานี้เขาว่าบ้านพระอาทิตย์แพ้ ทำงานจนพระอาทิตย์ยอมแพ้ ไม่มีดไม่คำจะไม่กลับบ้าน :ผู้วิจัย) คนในชุมชนที่เติบโตมาด้วยกันในวิถีการดำรงชีวิตและประกอบอาชีพประจำวันที่เหมือน ๆ กัน และมีลักษณะบางประการที่แตกต่างไปจากชุมชนตำบลใกล้เคียง ทำให้พวกเขาเห็นว่าวิถีการดำรงชีวิตและประกอบอาชีพประจำวันของคนในชุมชนนั้น ยากที่คนต่างถิ่นจะปรับตัวและยอมรับได้ เนื่องจากคนในชุมชนจะมีชีวิตวนเวียนอยู่ด้วยการประกอบอาชีพ “ปลูกข้าวนา-ไล่ข้าวไร่-ไปสานกล่อ่งข้าว” ซึ่งนับเป็นลักษณะเฉพาะที่โดดเด่นของชุมชนแห่งนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการไปสานกล่อ่งข้าวที่ไม่ปรากฏในตำบลใกล้เคียงเลย และวิถีการดำรงชีวิตเช่นนี้เป็นวิถีชีวิตที่สร้างความสัมพันธ์ภายในชุมชนไว้อย่างเหนียวแน่น มีความเข้าใจกันเห็นอกเห็นใจกันทุกคนลำบากเหมือน ๆ กันทำให้เลือกที่จะแต่งงานกับคนที่มีความเข้าใจในวิถีชีวิตเดียวกัน

นอกจากนี้คนในชุมชนยังเชื่อกันว่า ถ้าคนในชุมชนคนใดไปแต่งงานกับ “คนบ้านตะ” คนนั้นจะอายุสั้น ใครที่ไม่เชื่อจะมีอันเป็นไปประสบอายุสั้นทุกราย โดยเชื่อกันว่า “ผี” ของหมู่บ้านสองแห่งนี้ “ไว้เวร” (จองเวร,อาฆาตเค้น) กัน ทำให้เกิดอันเป็นไปและอายุสั้น ความเชื่อนี้ได้ทำให้คนรุ่นหลังขาดตาม ๆ กันจนไม่กล้าไปแต่งงานกับคนบ้านตะ (เย็น ดีมาก : 2542 สัมภาษณ์)

ปัญหาการหย่าร้างในชุมชนตำบลเมืองมายนี้ แทบจะไม่เกิดขึ้นเลย ถ้ามีก็จะคืนดีกัน อยู่ด้วยกันไปเหมือนเดิม อาจารย์สมพงษ์ ชลัย ซึ่งเป็นครูที่สอนในโรงเรียนของชุมชนมา 3 โรงเรียนบอกว่า “ผมเคยถามชาวบ้านเขาว่าทำไมไม่แต่งงานกับคนต่างบ้านต่างถิ่น ชาวบ้านบอกว่า เขาคนบ้านเดียวกันเวลาผัดเผ็ดทะเลาะกันก็คืนดีกลับมาอยู่ด้วยกันได้ แต่ถ้าเอาคนต่างบ้าน เวลาผัดเผ็ดทะเลาะกันมันไปแล้วไปเลย”

“อันนี้เสร็จแล้ว”

คนในชุมชนตำบลเมืองมายตั้งแต่ไหนแต่ไรมาจะทำงานประกอบอาชีพภายในชุมชนเท่านั้น แม้จะลำบากยากจนก็ทนกันไปตามนั้น คือ ทำนา ปลูกข้าวไร่ ปลูกกล้วย ปลูกข้าวโพด ทำของป่า เท่านั้น แต่ในระยะ 5 ปีหลัง ระหว่าง 2537-2542 คนในชุมชนบางครอบครัวเริ่มออกไปรับจ้างต่างถิ่น เช่นในตัวเมือง ต่างจังหวัด กรุงเทพฯ และต่างประเทศ จะพบมากในบ้านหมู่ 4 และบ้านหมู่ 5 คือบ้านไผ่ปลงและบ้านไผ่พะ และหนุ่มสาวที่เรียนจบ ม.3 เป็นส่วนใหญ่

ในอดีตก่อนหน้านี้นคนในชุมชนคนใดไปทำงานนอกชุมชนมักถูกมองไปในทางไม่ดี โดยเฉพาะ “ผู้หญิง” จะถูกมองว่า “ถูกหลอก” หรือ “ไปขายตัว”

พวกผู้ชายก็จะดูถูกผู้หญิงที่ไปทำงานนอกชุมชน มักพูดถึงผู้หญิงเหล่านี้ไปทำนองว่า “อันนี้เสร็จแล้ว” (เสียตัวแล้ว) ดังนั้นพวกผู้หญิงในชุมชนจึงไม่นิยมไปรับจ้างทำงานนอกชุมชนกัน ในปัจจุบันนี้คนส่วนใหญ่ก็ยังพอใจที่จะประกอบอาชีพในชุมชน ถึงแม้จะทุกข์ยากลำบาก แต่ชาวบ้านก็ยังพอใจเพียงเพื่อให้ “มีกิน” มากกว่า “มีเงิน” ดังนั้นในการประกอบอาชีพในชุมชน ตำบลเมืองมาย จึงยังมีการช่วยเหลือแรงงานให้เห็นอยู่ด้วยการ “เอามือ” - “เอาแรง” เช่นการไปช่วยปลูกข้าว ช่วยเกี่ยวข้าว-นวดข้าว ต่างช่วยเหลือแรงงานตอบแทนซึ่งกันและกัน คนในชุมชนยังประกอบอาชีพภายในชุมชนเป็นส่วนใหญ่เช่นนี้จึงเป็นการสร้างความสัมพันธ์ภายในชุมชนที่ไม่มีความแตกต่างในด้านการประกอบอาชีพ เพราะทุกรอบครัวดำรงชีวิตเหมือน ๆ กัน ถึงฤดูทำนา ก็ทำนา ถึงเวลาทำไร่ก็ไป “ไถ่ข้าวไร่” วางจากทำนาทำไร่ก็ไปสานกล่อ่งข้าว ปลูกหอมกระเทียม ถั่วลิสง ตัดไม้ เผลอาน จักตอกขายไปวัน ๆ

“บ้านแพะกินเจ้าป่าหลกชน : บ้านปงกินปลาป่าไช้จี”

ความสัมพันธ์ทางเครือญาติและความรู้สึกเป็นคนในชุมชนเดียวกันของชาวบ้านตำบลเมืองมายในแต่ละหมู่บ้านนี้ ได้สร้างความสงบสุขให้แก่ชุมชน ทุกหมู่บ้านไม่มีปัญหาหลักขโมย ไม่มีปัญหาขัดแย้งเป็นเรื่องราวใหญ่โตเกิดขึ้นเลย ภายในหมู่บ้านแต่ละหมู่บ้านสามัคคีกันดี อาจารย์ทูล สุวรรณ อาจารย์โรงเรียนบ้านนางาม ซึ่งเป็นครูอยู่ในตำบลเมืองมายมาถึง 12 ปี แล้ว บอกว่า “ปัญหาเรื่องลักเล็กขโมยน้อยไม่เคยมีในหมู่บ้านแฉะนี้ อย่างรตราเราอดทิ้งไว้ข้างทางเป็นวันเป็นคืน รุ่งเช้ากลับมาเธอก็ยังอยู่อย่างเดิม ข้าวของต่าง ๆ ไม่ว่าของครูของโรงเรียนไม่เคยหาย”

ความสัมพันธ์ภายในชุมชนที่เป็นความสัมพันธ์ในเชิงขัดแย้งพบว่ามีเฉพาะปัญหาความขัดแย้งระหว่างหมู่บ้านสองหมู่บ้าน ซึ่งอยู่คนละฝั่งน้ำแม่คำ คือหมู่บ้านไผ่ปงกับหมู่บ้านไผ่แพะเท่านั้น ซึ่งความขัดแย้งระหว่างหมู่บ้านนี้จะเนื่องมาจากสองหมู่บ้านนี้อยู่ติดกัน เด็ก ๆ เรียนร่วมโรงเรียนเดียวกันและต่างฝ่ายต่างมีความนิยมในหมู่บ้านของตนเองสูง ซึ่งพบว่าชาวบ้านสองหมู่บ้านนี้มีคำพูดล้อเลียนเสียดสีกันมาอย่างยาวนานตั้งแต่รุ่นปู่ย่าตายาย คือชาวบ้านไผ่ปงใช้คำพูดล้อเลียนชาวบ้านไผ่แพะว่า “บ้านแพะกินเจ้าป่าหลกชน” (ชาวบ้านไผ่แพะเวลาเอากะรอกมาปรุงอาหารจนกะรอกก็ไม่ถอนทิ้ง) และชาวบ้านไผ่แพะใช้คำพูดล้อเลียนชาวบ้านไผ่ปงว่า “บ้านปงกินปลาป่าไช้จี” (ชาวบ้านไผ่ปงเวลาเอาปลามาปรุงอาหารจับปลาก็ไม่เอาออกทิ้ง) นอกจากนี้ในกลุ่มเด็ก ๆ ก็มีคำขู่เหย้าให้โกรธกันว่า “บ้านปงหมาโง้งโหย้งไล่” (คนบ้านไผ่ปงหมาลาย (ชอบ) กระโดดเข้าไล่) “บ้านแพะควายน้อยแฉะไล่” (คนบ้านไผ่แพะควายตัวเล็ก (ชอบ) หันหน้าเข้าไล่) จากความนิยมในหมู่บ้านของตนเองสูงเช่นนี้จึงทำให้ต่างฝ่ายต่างไม่ยอมรับกัน และมักเกิดเหตุการณ์กระทบกระทั่งกันระหว่างกลุ่มวัยรุ่นบ้านไผ่ปง กับวัยรุ่นบ้านไผ่แพะอยู่บ่อยครั้ง แต่ผู้ใหญ่และผู้นำหมู่บ้านก็ได้ใกล้ชิดให้กลุ่มวัยรุ่นเกิดความเข้าใจอันดีต่อกัน เหตุการณ์ความขัดแย้งที่นับว่ารุนแรงมากระหว่างสองหมู่บ้านนี้เกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2537 ซึ่งเป็นช่วงที่คนสองหมู่บ้านนี้กำลังสร้างรายได้จากการตัดไม้ไผ่ในป่ารอบ ๆ ชุมชน ซึ่งเป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติไปขายโรงงานทำตะเกียบ ชาวบ้านไผ่ปงได้ไปตัดไม้ไผ่ในป่าพื้นที่บ้านไผ่แพะกันมาก ทำให้ชาวบ้านบ้านไผ่แพะไม่พอใจและได้รวมตัวกัน ถืออาวุธเข้าปิดล้อมชาวบ้านไผ่ปงที่กำลังตัดไม้ไผ่อยู่บนดอยในป่านั้น และยิงปืนขับไล่ เผาห่อข้าวและกองไม้ไผ่ของชาวบ้านไผ่ปงทั้งหมด

นายคล้าย อาษา ผู้ใหญ่บ้านไผ่พะพะ ได้กล่าวถึงเหตุการณ์ครั้งนี้ว่า “ตอนนั้นไม้ซางทางห้วยแลว หุ้งเจียม ทางแม่ตำนี้ หมูทางบ้านหมู 4 บ้านท่านกำนันมันมาตัดมาฟันเอาไปนักรับ รู้สึกว่าไถ่กันไป เป็นปีที่ เป็นเรื่องราวกัน ชักกันจืดเหม็นเหมือนกัน บัดนี้บ่มีปัญหาหลังจากตอนนั้นก็ตกลงกันหากไผจะไปเอานี้ก็มิหนังสือมาขอที่หมวก่อนหมวก่า ได้สักกิ่งปีจากนั้นมากะหายไป ๆ ไผจะเอาจะตัดกะตามสบาย เดี่ยวนี้บ่มีปัญหาละ เข้าใจกันดีละ”

นายเย็น ดีมาก ประธานสภา อบต.เมืองมาย อดีตกำนันตำบลเมืองมายได้พูดถึงเหตุการณ์ในครั้งนี้ว่า “โอ้อะจะแ่งกันนะบ้านนี้กับบ้านเหนือนี้ชาวบ้านไปเอาไปฟันไม้ซางกัน ตอนนั้นไม้ตะเกียบมันบูมนี้ ไปฟันกันนักฟอง หมูบ้านนั้นหันกะตจใจ เอรอเอารพาชาวบ้านไป ปีนผาหน้าไม้ไถ่กัน เผาไม้แตกตึงตึง ๆ ยิ่งกัน วุ่นวุ่นวาย บ่าถูกกันได้จืดเหม็นผมมาเก็บมาไถ่กัน 2 ปีนี้ถึงจะเข้ากันได้หนา เมื่อก่อนผมเป็นกำนันอยู่นั้น สองบ้านนี้มันบ่าเป็นยังเข้ากันดี หมูชาวบ้านกะมาหาผมมาอู้กับผมว่าถ้าผมบ่าช่วยเคลียร์นี้ บ้านสองบ้านนี้ตั้งบ่าถูกกันละ สองปีมานี้ผมไปเคลียร์หื้อได้ด้อย่างเก่าแต่ยังบ่าสนิทเดื่อหนา ยังบ่าเหมือนเดิมดี ช่วงหลังขัดใจกันเรื่องไม้ซางนี้”

กระบวนการทำงานร่วมกันในชุมชน

ลักษณะกระบวนการทำงานร่วมกันของผู้คนในชุมชนตำบลเมืองมาย ทุกหมู่บ้านจะมีความคล้ายคลึงกัน คือ ทำงานร่วมกันในลักษณะการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เมื่อมีปัญหาความขัดแย้ง ก็จะแก้ปัญหาร่วมกัน โดยอาศัยสัมพันธภาพของคนในชุมชน ซึ่งผู้ใหญ่บ้าน กำนัน ประธานสภาองค์การบริหารส่วนตำบล จะมีบทบาทโดดเด่นมาก

“ร่วมงานทำบุญประเพณี”

งานประเพณีในท้องถิ่นของชาวบ้านตำบลเมืองมายไม่ว่าจะเป็นงานในระดับครอบครัว เช่น งานขึ้นบ้านใหม่ งานแต่งงาน งานศพ หรือเป็นงานในหมู่บ้าน เช่น “ทานข้าวใหม่” “ตั้งธรรมหลวง” (เทศน์มหาชาติ) “ทานก้วยสลาก” (ทานสลากภัต) “ทำบุญปีใหม่” (ทำบุญสงกรานต์) และ “ทอดผ้าป่า” คนในชุมชนยังคงยึดถือปฏิบัติในประเพณีเหล่านี้ร่วมกันตามโอกาสอันควร

ครอบครัวใดมีงานทำบุญที่บ้าน คนส่วนใหญ่ในชุมชนจะไปช่วยเตรียมงานต่าง ๆ ก่อนถึงวันงาน ซึ่งเรียกกันว่า “ไปช่วยดา” เมื่อถึงวันงานก็ไปร่วมงานช่วยบริจาคเงินทำบุญ และสิ่งของตามประเพณี หากเป็นงานศพแล้วคนในหมู่จะไปช่วยงานด้วยความเต็มใจถึงเจ้าภาพจะออกปากเชิญหรือไม่เชิญก็เต็มใจไปช่วยงานเพื่อผู้วายชนม์

หากเป็นงานทำบุญประเพณีของหมู่บ้านนั้น “วัด” ยังคงเป็นศูนย์กลางของ “กิจกรรมชุมชน” “ผู้เฒ่าผู้แก่” “ผู้ใหญ่บ้าน-กำนัน” “กรรมการวัด” “อาจารย์วัด” จะเป็นผู้นำ และมีการแบ่งหน้าที่รับผิดชอบให้เหมาะสมกับลักษณะของกิจกรรมงานประเพณีนั้น ๆ เช่น ประเพณีทานข้าวใหม่ ประเพณีทำบุญปีใหม่ (สงกรานต์) ซึ่งมีกำหนดวันแน่นอน ชาวบ้านก็จะถือปฏิบัติตามธรรมเนียมไปช่วยงานที่วัดตามศรัทธา หากเป็นงานประเพณีตั้งธรรมหลวง ก็จะตกลงร่วมกันและแบ่งหน้าที่ในชุมชนออกเป็นหมวด ๆ ให้รับผิดชอบจัดทำกัณฑ์เทศน์ หมวดละ 1 กัณฑ์ แล้วแห่เครื่องไทยทานไปวัดเป็นต้น งานทานกัณฑ์สลากและทอดผ้าป่าซึ่งไม่มีวันกำหนดแน่นอนตายตัวก็มีการปรึกษาหารือ ตกลงร่วมกันและแบ่งงานรับผิดชอบให้แก่กลุ่มหรือแต่ละหมวดของหมู่บ้านเป็นครั้งคราวไป เช่นเดียวกัน

“ร่วมงานพัฒนาหมู่บ้าน”

งานพัฒนาหมู่บ้าน ในแต่ละหมู่บ้านจะขึ้นอยู่กับผู้นำและความเห็นชอบของชาวบ้าน โดยมากผู้นำชุมชนเช่น ผู้ใหญ่บ้าน กำนันจะเป็นผู้นำในการชักชวนชาวบ้านมาช่วยกันพัฒนาหมู่บ้าน เช่น การปรับปรุงถนน ถนนที่เป็นหลุมเป็นบ่อ ให้อยู่ในสภาพดี การตัดแผ้วถางต้นไม้ที่ขึ้นรกเกาะกองขวางทางเข้าสู่หมู่บ้าน ปรับปรุงทำความสะอาดที่สาธารณะอื่น ๆ เป็นต้น การร่วมมือกันพัฒนาชุมชนเช่นนี้จะมีชาวบ้านมาร่วมกิจกรรมกันทั้งหญิงทั้งชาย และมักพัฒนาชุมชนกันในโอกาสสำคัญ ๆ เช่น วันเฉลิมพระชนมพรรษาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ และสมเด็จพระบรมราชินีนาถ หรือในโอกาสที่จะมีงานและมีแขกจากต่างถิ่นมาร่วมงานในหมู่บ้าน ชาวบ้านก็จะช่วยกันพัฒนาชุมชนให้ดูดีขึ้นเป็นต้น

“ร่วมกลุ่มสมาชิก”

กลุ่มสมาชิก฼มาปนกิจ นับเป็นกิจกรรมองค์กรชาวบ้านที่มีกิจกรรมต่อเนื่องที่สุดของชุมชนซึ่งเป็นกิจกรรมชุมชนที่มีจุดเริ่มต้น เพื่อช่วยสงเคราะห์ครอบครัวผู้เสียชีวิตโดยการเก็บเงินจากสมาชิกงาน฼มาปนกิจสงเคราะห์แต่เดิมนั้น จะมีสมาชิกเฉพาะหมู่บ้านใครหมู่บ้านนั้น

ในปัจจุบันได้มีการขยายกลุ่มสมาชิกออกไปสู่หมู่บ้านอื่น ๆ ทั่วทั้งตำบล โดยมีการเก็บค่าสมาชิกเป็นรายครอบครัว คือ ครอบครัวละ 40 บาท ต่อ 1 ศพ ดังนั้นเมื่อมีสมาชิกเสียชีวิตลง 1 ราย ครอบครัวที่เป็นสมาชิกต้องจ่ายเงินฌาปนกิจสงเคราะห์ครอบครัวละ 40 บาท ต่อกรรมการซึ่งชาวบ้านแต่งตั้งกันขึ้นมาจัดการให้เป็นไปตามเงื่อนไขข้อกำหนดของสมาชิก

“ร่วมกลุ่มแม่บ้าน”

การทำงานร่วมกันของกลุ่มแม่บ้านทุกหมู่บ้านของตำบลเมืองมายเป็นการทำงานกลุ่มในโอกาสเฉพาะกิจเป็นครั้งคราวไป เนื่องจากแม่บ้านทุกคนมีภาระหลักต้องประกอบอาชีพหาเลี้ยงครอบครัวในแต่ละวัน ดังนั้นจึงไม่มีกิจกรรมต่อเนื่องโดดเด่น ไม่มีกิจกรรมเป็นรูปแบบทางการใด ๆ การทำงานของกลุ่มแม่บ้านในชุมชนแห่งนี้มีลักษณะทำงานกลุ่มเพื่อช่วยเหลือชุมชนในฐานะเป็นสมาชิกหนึ่งของชุมชนมากกว่าที่จะร่วมกลุ่มเพื่อทำธุรกิจหารายได้ให้แก่สมาชิกกลุ่ม ทุกครั้งที่หมู่บ้านมีงานและต้องการความช่วยเหลือกลุ่มแม่บ้านก็จะให้ความร่วมมือช่วยเหลือเสมอ ไม่ว่าจะเป็นงานวัด งานหมู่บ้าน หรืองานโรงเรียน ซึ่งโดยมากจะเป็นงานช่วยจัดทำอาหารเลี้ยงรับรองชาวบ้านที่มาร่วมงาน ทั้งจากต่างถิ่นและในหมู่บ้าน โดยไม่คิดค่าจ้างค่าตอบแทนใด ๆ ซึ่งแม่บ้านชาวบ้านนางมคนหนึ่งพูดขณะที่กำลังทำอาหารเพื่อเลี้ยงชาวบ้านที่มาร่วมงานประเพณีฉลองข้าว “มันงานบ้านเฮาเนาะช่วยกันได้กะช่วยไป” อาจารย์ทูลสุวรรณ อาจารย์โรงเรียนบ้านนางามบอกว่า “งานของโรงเรียนทุกครั้งที่มีการเลี้ยงอาหารคนมาก ๆ อย่างงานอบรมลูกเสือ งานทอดผ้าป่าของโรงเรียน พวกนี้ก็อาศัยกลุ่มแม่บ้านช่วยซึ่งจะเป็นอย่างนี้ทุกหมู่บ้านในตำบลนี้”

“ร่วมกันแก้ปัญหาขัดแย้ง”

เกี่ยวกับการแก้ปัญหาาร่วมกันในชุมชนนั้นพบว่า เมื่อเกิดปัญหาขึ้นในชุมชนคนในชุมชนตำบลเมืองมายจะยึดความเห็นและข้อตกลงของคนส่วนใหญ่ และยอมรับในบทบาทของผู้ใหญ่บ้าน กำนัน ประธานองค์การบริหารส่วนตำบล ถ้าหากเป็นเรื่องระหว่างหมู่บ้าน ผู้นำระดับตำบลจะเข้ามามีบทบาทเสมอ เช่น เมื่อเดือนสิงหาคม 2541 เกิดกรณีปัญหาข้อขัดแย้งในการตัดไม้ไผ่ไปเผาด่านขายให้แก่ायทุน จนเกิดความขัดแย้งขึ้นระหว่างผู้เผาด่านไม้ไผ่กับผู้หว่านแหนไม้ไผ่ เนื่องจากกลุ่มผู้เผาด่านใช้วิธีเผาไม้ไผ่ทั้งกอทำให้ไฟลามกินบริเวณกว้างทำให้ป่าถูกไฟไหม้เป็นแถบ ๆ กลุ่มชาวบ้านที่ไม่ได้ยึดอาชีพเผาด่านก็มีความวิตกเกรงว่าจะเกิด

ความเสียหายต่อป่าไม้และสร้างความแห้งแล้ง ให้เกิดขึ้นในชุมชน จึงขอร้องให้ผู้นำชุมชน คือ กำนัน และประธานสภา อบต. ห้ามปรามไม่ให้มีการเผาถ่านเช่นนี้อีก กลุ่มเผาถ่านก็ขอความเห็นใจเพราะพวกตนกำลังขาดแคลนข้าวบริโภคจำเป็นต้องใช้เงินซื้อข้าวจึงต้องเผาถ่านขาย ในที่สุดผู้นำชุมชนจึงใช้ที่ประชุมสภาองค์การบริหารส่วนตำบลพิจารณาตัดสินปัญหานี้ ซึ่งที่ประชุมมีมติให้เลิกเผาถ่านด้วยวิธีดังกล่าวอีกต่อไป นอกจากนี้ ผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกอบต. และหมู่บ้านก็เห็นชอบตกลงร่วมกันให้แบ่งเขตพื้นที่ใช้สอยไม้ไผ่ของแต่ละหมู่บ้านขึ้น โดยคนหมู่บ้านอื่นจะเข้าไปตัดไม้ไผ่มาขายหรือมาเผาถ่านไม่ได้ ซึ่งการแก้ปัญหาร่วมกันของคนในชุมชนตำบลเมืองมายครั้งนี้เป็นที่ยอมรับของชาวบ้านและยินดีปฏิบัติตาม

“ร่วมหมวด-ร่วมค้อ รับผิดชอบหน้าที่”

ในชุมชนหมู่บ้านแต่ละหมู่บ้านจะมีการแบ่งกลุ่มย่อยขึ้นในหมู่บ้าน อยู่ 2 ลักษณะคือ ลักษณะแรกแบ่งกลุ่มตามลักษณะที่ตั้งครัวเรือนตามสภาพภูมิประเทศ ซึ่งเรียกว่า “ค้อ” ค้อ หมายถึง ส่วน-ตอน-หย่อมหมู่บ้าน เช่น บ้านแม่เงินจะมีค้อเหนือ กับค้อใต้ บ้านนางาม มี 3 ค้อ ค้อ ค้อเหนือ ค้อกลาง ค้อใต้ เป็นต้น ลักษณะการแบ่งครัวเรือนตามค้อนี้นี้ จะมีความสัมพันธ์กันกับการแบ่งหน้าที่รับผิดชอบของชาวบ้านในหมู่บ้านด้วย เช่น ถ้าเมื่อใดมีการร่วมแรงกันพัฒนาหมู่บ้านขึ้น ชาวบ้านก็จะมอบหมายภาระหน้าที่ที่พัฒนาบริเวณหมู่บ้านตามค้อ เช่น ค้อเหนือพัฒนาด้านเหนือหมู่บ้าน ค้อใต้พัฒนาบริเวณด้านใต้หมู่บ้าน เป็นต้น

ลักษณะที่สองแบ่งกลุ่มตามหมวดวัด หมวดเป็นการจัดกลุ่มครัวเรือนทำหน้าที่เพื่อทำกิจกรรมทางศาสนาของวัด เช่น การเรียไร การจัดทำกัณฑ์เทศน์ การทำอาหารส่งให้พระหรือ “ส่งข้าวพระ” เช่นที่บ้านไผ่ป่งเมื่อมีงานตั้งธรรมหลวง ชาวบ้านไผ่ป่งก็จะมอบหมายให้หมวดต่าง ๆ รวม 22 หมวด จัดทำกัณฑ์เทศน์หมวดละกัณฑ์ จัดทำเครื่องไทยทานรูปขบวนแห่ไปถวายวัดในวันตั้งธรรมหลวง เป็นต้น

ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับโรงเรียน

ชุมชนในตำบลเมืองมายกับโรงเรียนมีประวัติความสัมพันธ์ที่ดีมายาวนาน การก่อตั้งโรงเรียนทุกแห่งได้รับความร่วมมือจากชาวบ้านช่วยกันก่อสร้างอาคารเรียนชั่วคราว ช่วยกันบริจาคทรัพย์ให้แก่โรงเรียนมาตั้งแต่แรกเริ่ม ชุมชนจะช่วยเหลือโรงเรียนเสมอ เมื่อทาง

โรงเรียนร้องขอ เช่น การบริจาคที่ดินให้โรงเรียน การสร้างสิ่งก่อสร้าง อุปกรณ์โต๊ะเก้าอี้ การลงแรงพัฒนาบริเวณโรงเรียน ตลอดจนการร่วมกิจกรรมของโรงเรียน

ชาวบ้านทุกหมู่บ้านมีความต้องการให้ครูในโรงเรียนเข้าร่วมกิจกรรมงานบุญงานประเพณีในหมู่บ้านอย่างแต่ก่อน แต่ในปัจจุบันนี้ครูเกือบทั้งหมดพักอยู่นอกชุมชน มาเช้ากลับเย็น ทำให้มีโอกาสร่วมกิจกรรมกับชุมชนได้น้อย แต่ถึงอย่างไรก็ตามทางโรงเรียนก็มีบทบาททำงานร่วมกับชุมชนในรูปแบบการนำชุมชนเข้าร่วมกิจกรรมของโรงเรียน และนำนักเรียนเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชนตามโอกาสต่าง ๆ เช่น ชักชวนชุมชนเข้าร่วมกิจกรรมวันเด็ก เชิญผู้ปกครองเข้าร่วมกิจกรรมวันแม่ จัดงานรื่นเริง วันลอยกระทง-วันยี่เป็ง ขึ้นในโรงเรียน พานักเรียนเข้าร่วมงานทำบุญทานกัวยสลากในชุมชน จัดทำเทียนพรรษาและแห่ไปทำบุญถวายที่วัดประจำหมู่บ้านนอกจากนี้ยังพานักเรียนไปช่วยงานสังคมในชุมชน เช่น ให้บริการเสิร์ฟน้ำเสิร์ฟอาหารในงานศพงานทอดกฐินและผ้าป่า เป็นต้น

พ่อหลวงคำอ้าย ดิมาก ชาวบ้านไผ่ปง พูดถึงโรงเรียนและครูตอนหนึ่งว่า ตนเองไปโรงเรียนบ้างเมื่อโรงเรียนจัดงานเช่น กีฬา วันเด็ก บางครั้งโรงเรียนก็ไม่จัดเพราะงบประมาณไม่มี อย่างเช่นปีนี้ไม่จัดงานวันเด็ก กิจกรรมถวายเทียนเป็นเรื่องของโรงเรียน ครูจะนำนักเรียนมาถวายที่วัดแต่ก่อนครูจะช่วยงานศพแต่ตอนหลังไม่ค่อยมา “ตะก่อนครูเขาจะมาช่วยงานศพ มาช่วยจัดดอกไม้ มา 2-3 ปีมานี้ครูเขาค่อยมาช่วยงานศพ ทานข้าวใหม่ครูกะบาค่อยมา ตะก่อนครูพักที่โรงเรียนหมดบะเดี๋ยวนีครูจะพักที่โรงเรียนอยู่ 2-3 คนอยู่เป็นบางครั้งตะอัน” (คำอ้าย ดิมาก, 2542 : สัมภาษณ์)

ครูโรงเรียนบ้านไผ่งามคนหนึ่งบอกว่า “แต่ก่อนพวกครูเขาก็ไปร่วมงานศพ งานแต่งงาน งานทำบุญในหมู่บ้านเหมือนกัน แต่ในระยะหลังมานี้ครูเขากลับมีปัญหาระหว่างชาวบ้านไผ่ปง กับบ้านไผ่พะ เพราะถ้าไปร่วมงานก็ต้องไปทั้งสองหมู่บ้าน หากไปร่วมงานในหมู่บ้านหนึ่ง แต่ไม่ไปร่วมงานในอีกหมู่บ้านหนึ่งแล้วก็ถูกตำหนิต่อว่าลำเอียง และถูกมองไปในแง่ไม่ดี ยิ่งถ้าวันไหนมีงานศพหรืองานแต่งงานจัดขึ้นพร้อมกันทั้งสองหมู่บ้านนี้แล้วครูจะวางตัวลำบากมาก เพราะไม่สามารถอยู่ร่วมงานได้ทั้งสองแห่งในเวลาเดียวกัน พวกครูเขาเลยไม่ไปร่วมงานกับชาวบ้านอย่างแต่ก่อน” แต่ในปัจจุบันโรงเรียนไผ่งามวิทยา (บ้านไผ่งาม) มีนโยบายให้ครูไปร่วมงานกับชุมชนทั้งสองหมู่บ้านดังกล่าวนี้มากขึ้น

ในปัจจุบันนี้ความสัมพันธ์ระหว่าง ชุมชนกับโรงเรียน ของโรงเรียนทั้ง 4 แห่งในตำบลเมืองมายนั้นยังคงอยู่ในระดับปกติ ยกเว้นโรงเรียนบ้านแม่ปิ่น ซึ่งเกิดปัญหาชาวบ้านไม่ยอมรับผู้บริหารโรงเรียน จนผู้บริหารโรงเรียนต้องย้ายไปช่วยราชการนอกพื้นที่แล้วให้ครูคนอื่นรักษาการแทน ปัจจุบันโรงเรียนแม่ปิ่นกับชาวบ้านเริ่มมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันแล้ว

โรงเรียนบ้านนางามเป็นโรงเรียนที่ผู้บริหารและคณะครูมีความสามัคคีและสามารถทำงานร่วมกับชุมชนสร้างความสัมพันธ์กับชุมชนได้สำเร็จในระดับหนึ่ง เพราะสามารถนำชุมชนเข้ามาร่วมกิจกรรมพัฒนาโรงเรียนได้อย่างต่อเนื่อง เช่น การร่วมบริจาคทรัพย์และแรงงานสร้างโรงอาหารและศาลาให้โรงเรียน การร่วมขุดบ่อเลี้ยงปลาเพื่อสนับสนุนโครงการอาหารกลางวันสำหรับนักเรียน การช่วยพัฒนาบริเวณโรงเรียนในวันแม่แห่งชาติ ชักชวนศิษย์เก่าจัดกิจกรรมช่วยเหลือรุ่นน้อง ตลอดจนจัดงานวันลอยกระทง วันเด็ก ร่วมกับชุมชนเป็นต้น นอกจากนี้ครูของโรงเรียนบ้านนางามส่วนหนึ่ง สามารถเป็นที่พึ่งเป็นที่ปรึกษาของชาวบ้าน เช่น ช่วยแนะนำบุตรหลานในการเรียนต่อและช่วยอุปการะจนเรียนจบ ช่วยรับซื้อกลองข้าวและของป่าต่าง ๆ อยู่เสมอ

โรงเรียนบ้านไผ่งามนั้น ถึงแม้ครูจะไม่สนิทสนมกับชาวบ้านมากเหมือนกับครูโรงเรียนบ้านนางาม แต่โรงเรียนบ้านไผ่งามก็เป็นโรงเรียนที่มีกิจกรรมกับชุมชนในลักษณะเดียวกับโรงเรียนบ้านนางามนอกจากนี้ยังจัดกิจกรรมเกี่ยวกับกลองข้าวมากกว่าทุกโรงเรียน เช่น จัดกิจกรรมประกวดฝีมือการทำกลองข้าว เชิญชาวบ้านมาเป็นวิทยากรสอนนักเรียนฝึกหัดทำกลองข้าวและงานจักสานอื่น ๆ ติดต่อกันถึง 3 ปี ในปัจจุบันนี้ โรงเรียนยังจัดการเรียนการสอนเกี่ยวกับกลองข้าวอยู่นอกจากนี้ยังเคยจัดกิจกรรมพานักเรียนไปแสดงผลงานสาธิตการสานกลองข้าว ร่วมกับหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งในระดับอำเภอ ระดับจังหวัด

ส่วนโรงเรียนบ้านนาไผ่นั้น โรงเรียนกับชุมชนไม่ใกล้ชิดเท่ากับโรงเรียนบ้านนางามและโรงเรียนบ้านไผ่งาม ครูอาจจะไม่ร่วมกิจกรรมกับชุมชนมากนักเนื่องจากครูส่วนใหญ่พักอยู่นอกหมู่บ้าน มาเช้ากลับเย็นและโรงเรียนอยู่ห่างไกลมากต้องใช้เวลาในการเดินทางมากเช่นเดียวกับโรงเรียนบ้านแม่ปิ่น ซึ่งครูพักอยู่นอกชุมชน ครูมีส่วนร่วมกิจกรรมชุมชนไม่มากนัก และขณะนี้ความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนกำลังอยู่ในระยะปรับสร้างความเข้าใจระหว่างชาวบ้านกับโรงเรียน อันเนื่องมาจากชาวบ้านไม่ยอมรับผู้บริหารโรงเรียน จนผู้บริหารต้องย้ายไปช่วยราชการที่อื่น

ตารางที่ 5 ลำดับเหตุการณ์เกี่ยวกับชุมชนและโรงเรียน

พ.ศ.	เหตุการณ์
2474	- ตั้งโรงเรียนบ้านไผ่ปง ทำให้เด็กบ้านไผ่ปง และบ้านไผ่พะได้เรียนหนังสือ
2498	- ย้ายที่ตั้งโรงเรียนบ้านไผ่ปงไปตั้งอยู่ฝั่งเดียว กับบ้านไผ่พะ ทำให้ชาวบ้านไผ่พะมีส่วน ร่วมกับโรงเรียนมากขึ้น
2505	- ตั้งโรงเรียนบ้านนาใหม่ ทำให้เด็กบ้านนา ใหม่และบ้านนาออก (นางาม) มีโอกาสได้ เรียนหนังสือ
2508	- เริ่มเสนอต่อทางการขอแยกหมู่บ้านหมู่ที่ 1 และหมู่ที่ 2 (บ้านสบบายบ้านตะปุ๋จ้อย บ้านยางกลาง บ้านยางแม่ส้าน) ไปขึ้นกับ ตำบลบ้านแลง อำเภอเมืองลำปาง - กรมชลประทานเริ่มโครงการชลประทาน เขื่อนกิ่วลม
2509	- หมู่บ้านหมู่ 1 และหมู่ 2 ได้แยกไปขึ้นกับ ตำบลบ้านแลง อำเภอเมือง ทำให้ตำบล เมืองมาเหลือเพียงบ้านหมู่ 3 หมู่ 4 และ หมู่ 5
2512	- ตั้งโรงเรียนบ้านนางาม ทำให้เด็กบ้านนางาม ไม่ต้องเดินทางไปเรียนไกลถึงบ้านนาใหม่

พ.ศ.	เหตุการณ์
2515	- สร้างเขื่อนกั้นลุ่มน้ำเหนือเขื่อนท่วมบ้านหมู่ 5 (บ้านวังกวาง) เส้นทางคมนาคม ถูกตัดขาด บ้านวังกวางย้ายไปขึ้นกับตำบลนิคม - กรมชลประทานสร้างถนนดินจากบ้านสบมายไปบ้านไผ่ปง ทำให้มีถนนสายแรกของชุมชนที่ติดต่อชุมชนภายนอกสะดวกขึ้น
2517	- เปลี่ยนชื่อโรงเรียนบ้านไผ่ปง เป็นโรงเรียนบ้านไผ่งาม ทำให้ชาวบ้านไผ่พะเกิดความรู้สึกต่อโรงเรียนดีขึ้นว่าไม่ใช่โรงเรียนของบ้านไผ่ปงหมู่บ้านเดียว
2518	- สร้างถนนจากบ้านไผ่พะไปอำเภอแจ้ห่ม ตามโครงการ “เงินผัน” ทำให้มีถนนจากชุมชนติดต่อกับอำเภอแจ้ห่มสะดวกขึ้น - กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ประกาศกฎกระทรวงให้ป่าแม่คำ แม่มายเป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติ ทำให้หมู่บ้านแม่เบิน บ้านนาใหม่ และบ้านนางาม ต้องอยู่ในเขตพื้นที่ป่าสงวนและพื้นที่ทำไร่ข้าวของชาวบ้านไผ่ปง และบ้านไผ่พะอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติด้วย
2520	- ตั้งโรงเรียนบ้านแม่เบิน ทำให้เด็กบ้านแม่เบินได้มีโอกาสเรียนหนังสือ
2521	- จังหวัดลำปางประกาศอนุญาตให้ทำไม้หรือเก็บหาของป่าบางชนิดในเขตป่าสงวนแห่งชาติโดยไม่ต้องขอรับอนุญาต

พ.ศ.	เหตุการณ์
2525	- บ้านแม่เป็นแยกหมู่บ้านออกจากหมู่ที่ 4 ตั้งเป็นหมู่ที่ 1 ของตำบลเมืองมาย
2527	- บ้านนางามแยกหมู่บ้านออกจากหมู่ที่ 2 ตั้งเป็นหมู่ที่ 3 ของตำบลเมืองมาย
2529	- บ้านไผ่พะเยาแยกหมู่บ้านออกจากหมู่ที่ 4 ตั้งเป็นหมู่ที่ 5 ของตำบลเมืองมาย
2530	- เริ่มมีขบวนการนายทุนลักลอบทำไม้เถื่อนในพื้นที่หุบชนรุนแรงขึ้น
2535	- โรงเรียนบ้านไผ่งาม ได้ขยายการเรียนการสอนถึงระดับมัธยมศึกษาตอนต้นตามโครงการขยายโอกาสทางการศึกษา ทำให้ตำบลเมืองมายมีโรงเรียนระดับมัธยมศึกษาเป็นโรงเรียนแรก
2536	- ชาวบ้านเริ่มตัดไม้ไผ่ในป่ารอบ ๆ หุบชนส่งขายโรงงานตะเกียบและก้านรูป
2537	- ชาวบ้านไผ่ปงกับบ้านไผ่พะเยาเกิดความขัดแย้งอย่างรุนแรงเพราะแย่งพื้นที่ไม้ไผ่เพื่อตัดขายส่งโรงงานตะเกียบ ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างสองหมู่บ้านไม่ดีต่อกันเป็นเวลานานหลายปี
2540	- อาคารเรียน โรงเรียนบ้านไผ่งามถูกไฟไหม้
2541	- ชาวบ้านเริ่มเผาไม้ไผ่ทำถ่านขายนายทุนในอำเภอเมือง - เกิดการร้องเรียนกรณีชาวบ้านบางคนเผากอไผ่ในป่าทั้งกอเพื่อทำถ่านขาย จนเกิดความเสียหายต่อไม้ไผ่และป่า

พ.ศ.	เหตุการณ์
2541	- อบต. เมืองมายจัดประชุมสภา อบต. และผู้เกี่ยวข้องแก้ปัญหาการเผาถ่านไม้ไผ่จนมีข้อตกลงห้ามเผาถ่านโดยวิธีต้มกอไผ่หรือเผากอไผ่ในป่า และให้มีการแบ่งเขตพื้นที่ใช้สอยไม้ไผ่ของแต่ละหมู่บ้านห้ามคนหมู่บ้านอื่นมาตัดไม้ไผ่ไปส่งขายโรงงานทำตะเกียบ และตัดไปเผาถ่าน
2542	- เปลี่ยนชื่อโรงเรียนบ้านไผ่งามเป็นโรงเรียนไผ่งามวิทยา ทำให้นักเรียนระดับมัธยมเกิดความพึงพอใจ เพราะชื่อใหม่สื่อให้รู้ว่าเป็นโรงเรียนที่เปิดสอนถึงระดับมัธยมศึกษา

สรุป

สถานะพื้นฐานของชุมชนและโรงเรียน สภาพความสัมพันธ์ภายในชุมชน และความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับโรงเรียนคงได้เสนอไว้ข้างต้นนั้น นับเป็นสภาพพื้นฐานและกระบวนการชุมชน ซึ่งเป็นปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการผลิตกล่องข้าวและการทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชนหลายด้านคือ ด้านทรัพยากรที่เกี่ยวข้องกับการผลิตกล่องข้าว ในสภาพปัจจุบันนี้ทรัพยากรแหล่งวัตถุดิบเริ่มประสบปัญหาด้านปริมาณที่จำนวนน้อยลง เช่น ไม้ไผ่ซึ่งเป็นวัตถุดิบที่สำคัญในการผลิตกล่องข้าว ซึ่งเคยมีอย่างอุดมสมบูรณ์ในป่ารอบ ๆ ชุมชน ก็กลับมีปริมาณลดลงอย่างรวดเร็ว เพราะมีชาวบ้านหันมาประกอบอาชีพตัดไม้ไผ่ส่งขายโรงงานทำตะเกียบ และตัดไม้ไผ่ไปเผาถ่านขายให้แก่ขายทุน แต่เนื่องจากสภาพแวดล้อมของชุมชน ซึ่งมีภูมิประเทศเป็นป่าเขาและตั้งอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ จึงยังคงทำให้ชาวบ้านดำรงวิถีชีวิตไม่แตกต่างไปจากเดิมมากนัก ด้านสภาพเศรษฐกิจของชาวบ้านส่วนใหญ่จึงยังยากจนอยู่และยังคงยึดการทำมาหากินด้วยการ “ปลูกข้าวนา-ไล่ข้าวไร่-สานไปกล่องข้าว” ด้านภาวะผู้นำในชุมชนนั้น ผู้นำชุมชนและผู้นำโรงเรียนยังคงมีบทบาทสำคัญในการนำชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมกับโรงเรียนในด้านต่าง ๆ นับตั้งแต่การก่อตั้งโรงเรียนการสนับสนุนกิจกรรมของโรงเรียน นอกจากนี้ผู้นำชุมชนระดับผู้ใหญ่บ้าน กำนัน ยังมีบทบาทสำคัญในการไกล่เกลี่ยปัญหา ข้อขัดแย้งในชุมชนและเป็นที่ยอมรับของชุมชน เช่น การประสานความขัดแย้งกรณีการแย่งชิงทรัพยากรไม้ไผ่ ด้านความสัมพันธ์ภายในชุมชน นับได้ว่าชุมชนตำบลเมืองมายเป็นชุมชนที่มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติมีความช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ด้านความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับโรงเรียน ถิ่นนับได้ว่าในตำบลเมืองมายนั้นชุมชนกับโรงเรียนมีประวัติความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันมาเป็นเวลายาวนาน ในสภาพปัจจุบันครูส่วนใหญ่พักอยู่นอกชุมชนมาเช่ากลับเย็น ทำให้มีโอกาสร่วมกิจกรรมงานบุญงานประเพณีของชุมชนได้น้อยกว่าครูในอดีต ซึ่งพักอยู่บ้านพักครูในชุมชน แต่ชาวบ้านก็ยังยอมรับครูและให้ความร่วมมือกับโรงเรียนอยู่ในระดับดีเสมอมา ยกเว้นที่โรงเรียนบ้านแม่เป็นแห่งเดียวที่ชาวบ้านไม่ยอมรับพฤติกรรมของผู้บริหารโรงเรียน แต่หลังจากผู้บริหารโรงเรียนถูกคำสั่งให้ไปช่วยราชการนอกพื้นที่ความสัมพันธ์ก็กลับเป็นปกติดังเดิม

บทที่ 3

วิถีชีวิตชุมชนกับการผลิตถ่อ่งข้าว

วิถีชีวิตของชุมชนตำบลเมืองมาย มีความสัมพันธ์กับการผลิตถ่อ่งข้าวมาอย่างยาวนาน มีพัฒนาการและแปรเปลี่ยนไปตามสภาวะทางสังคมและเศรษฐกิจ นับตั้งแต่ชุมชนดั้งเดิมจนถึงปัจจุบัน สามารถแบ่งออกเป็นยุคได้ 5 ยุค คือ

1. ยุคเดินเท้า - ถ่อ่งแพ (ดั้งเดิม - พ.ศ. 2500)
2. ยุคทางรถลากไม้ (พ.ศ. 2501 - 2510)
3. ยุคสร้างเขื่อน - สร้างทางล่อ่งหมู่บ้าน (พ.ศ. 2511 - 2529)
4. ยุคทางรถขาว - รถแดง (พ.ศ. 2530 - 2536)
5. ยุคทางโยธา - ทางหลวง (พ.ศ. 2537 - ปัจจุบัน)

ยุคเดินเท้า - ถ่อ่งแพ

ยุคเดินเท้า - ถ่อ่งแพ เริ่มตั้งแต่ชุมชนดั้งเดิมจนถึง พ.ศ. 2500 ยุคนี้เป็นยุคที่ชุมชนมีความยากลำบากในการดำเนินชีวิต เพราะเป็นชุมชนที่อยู่ในป่า ซึ่งมีภูเขาโอบล้อมอยู่โดยรอบ การติดต่อกับสังคมภายนอก มีความลำบาก ต้องอาศัยเส้นทางเดินเท้าลัดเลาะไปตามไหล่เขา ลำห้วย เพื่อติดต่อกับตัวอำเภอแจ้ห่มและต้องอาศัยลำน้ำแม่ตาออกสู่แม่น้ำวัง และถ่อ่งแพ เพื่อติดต่อกับตัวเมืองลำปาง

โรงเรียนแห่งแรกของชุมชนและเป็นแห่งเดียวของชุมชนในยุคนี้นี้ ได้ก่อตั้งขึ้นที่วัดไผ่ปงเมื่อ พ.ศ. 2474 ต้องอาศัยพระและครูภายนอกชุมชนเป็นผู้สอน ครูต้องเดินทางเข้าออกชุมชนโดยเท้าเปล่าหรือรถจักรยาน แต่อาจใช้ม้าเป็นพาหนะระหว่างบ้านวังกวางบ้านไผ่บ้านสบมาย

ในยุคนี้นี้ป่ารอบชุมชนมีบริษัทสัมปทานป่าไม้เข้ามาทำไม้ โดยใช้แรงงานชาวขมุ และช้างในการตัดชักลากไม้ ลำเลียงไม้ซุง โดยถ่อ่งซุงไปตามลำแม่น้ำวัง ชาวบ้านรู้จักบริษัททำไม้ในชื่อ “บริษัทไม้นายห้างฝรั่ง” ในช่วงนี้มีชาวขมุหลายคนแต่งงานกับคนในชุมชนบ้านไผ่ปง

ผู้ให้ข้อมูลอายุ 72 ปี คนหนึ่ง ยอมเปิดเผยว่าตนเองมีพ่อเป็นขมุที่มามาทำไม้ในยุคนี้ แต่พ่อบริษัทหมดสัมปทาน พ่อก็ติดตามบริษัทไปทำไม้ในแหล่งอื่นได้ทั้งคนและแม่อยู่เพียงลำพัง

สภาพป่าโดยรอบชุมชนเป็นป่าอุดมสมบูรณ์มีไม้ไผ่หลายชนิดขึ้นอยู่อย่างหนาแน่น ชาวบ้านจึงได้เรียกขานชุมชนของตนว่า “บ้านไผ่” แหล่งอาหารและปัจจัยในการดำเนินชีวิตส่วนใหญ่ของผู้คนในยุคนี้จึงอาศัยจากป่าและปลูกข้าวทำนาเป็นอาชีพหลัก เหมือนชุมชนทั่วไปของประเทศไทย เพียงแต่แหล่งปลูกข้าวของชุมชนแห่งนี้มีพื้นที่จำกัด อาศัยพื้นที่ราบแคบ ๆ ระหว่างเชิงเขาริมน้ำแม่ต๋ำเป็นนาข้าวและต้องอาศัยพื้นที่ลาดเชิงเขาเป็นไร่ข้าว แต่ผลผลิตจากการทำนาข้าวและปลูกข้าวไร่ ไม่เคยเพียงพอบริโภคได้ตลอดทั้งปีเลย บางครอบครัวจะพอบริโภคได้เพียง 8-9 เดือน แต่บางครอบครัวบริโภคได้เพียง 6 เดือนข้าวก็หมดอยู่แล้วดังนั้นในช่วงต่อระหว่างฤดูแล้งกับฤดูทำนา และช่วงรอเก็บเกี่ยวข้าว จึงเป็นช่วงที่ชาวบ้านประสบปัญหาขาดแคลนข้าว ช่วงที่ขาดข้าวรุนแรงที่สุด คือเดือนตุลาคม ซึ่งเป็นช่วงรอเก็บเกี่ยวข้าว แทบทุกครอบครัวไม่มีข้าวบริโภคต้องแก้ปัญหาด้วยการสานกล่อ่งข้าว แล้วหอบไปแลกข้าวสารที่แจ้ห่ม ดังนั้นเมื่อเสร็จสิ้นฤดูเก็บเกี่ยวข้าวแล้ว คนในชุมชนแห่งนี้จะลงมือสานกล่อ่งข้าวเตรียมไว้รับฤดูกาลขาดแคลนข้าวจะมาเยือน

กล่อ่งข้าวของชุมชนบ้านไผ่ ตำบลเมืองมาย จึงเป็นที่รู้จักและแพร่หลายในแถบใกล้เคียง โดยเฉพาะแจ้ห่ม ซึ่งเรียกกล่อ่งข้าวจากชุมชนนี้ว่า “กล่อ่งข้าวบ้านไผ่” คนแถบแจ้ห่มและใกล้เคียงต่างยินดีแลกกล่อ่งข้าวของชาวบ้านไผ่ ที่หอบกล่อ่งข้าวไปแลกข้าวสาร โดยกล่อ่งข้าว 1 กล่อ่ง แลกข้าวสารได้ 1 ลิตร

ชีวิตของผู้คนในชุมชนจึงวนเวียนอยู่กับการยังชีพโดยอาศัยธรรมชาติให้อยู่รอดด้วยการปลูกข้าวนา ทำข้าวไร่ และไป (สาน) กล่อ่งข้าว ครอบครัวทุกครอบครัวต้องขยันขันแข็งเมื่อไปกล่อ่งข้าวได้จำนวนมากพอแล้ว ก็หอบไปแลกข้าวสารที่แจ้ห่ม โดยตั้งแต่เช้าประมาณตี 4 ถึง 5 ก็หอบกล่อ่งข้าวเดินเท้าจากบ้านไผ่ลัดเลาะไหล่เขาเลี้ยวไปแจ้ห่มเป็นระยะทาง 16 กิโลเมตร กว่าจะถึงแจ้ห่มก็เป็นเวลา 8 โมง 9 โมง ไปกลับแต่ละครั้งต้องเดินเท้ามากกว่า 30 กิโลเมตร ต้องไปกินข้าวมื้อเช้าระหว่างทางบ้าง ไปขอข้าวสุกและอาหารจากพระที่วัดศรีหลวงแจ้ห่มบ้าง บางคนเมื่อแลกข้าวสารได้ก็ต้องรีบกลับมาล้างข้าวให้ลูกที่รออยู่ที่บ้าน ซึ่งยังไม่มีข้าวกิน ต้องตัดกระบอกไม้ซางข้างทางใส่น้ำแช่ข้าวสารซึ่งเรียกว่า “หม่ำข้าว” ระหว่างเดินทางกลับ เพื่อให้สามารถนำข้าวสารที่แช่ในกระบอกไม้ซางมานึ่งให้ลูกได้ทันทีที่บ้าน โดย

ไม่ต้องเสียเวลาแช่ข้าวอีก เพราะการนึ่งข้าวเหนียวนั้นก่อนนึ่งต้องนำข้าวสารไปแช่น้ำ 5-6 ชั่วโมง

คนในชุมชนรุ่นอายุ 50 ปีขึ้นไป ยังจำประสบการณ์หาบกล่อ่งข้าวไปแลกข้าวสารในยุคนี้ได้ดี และเล่าประสบการณ์ให้คนรุ่นหลังฟัง เช่น แม่หลวงมอย หมอยา ชาวบ้านไผ่พะ เล่าว่า “อย่างแม่หลวงมอยนี่ตะกอนมันกลั่นข้าวกะไปกล่อ่งข้าวถึงสิบเอ็ดสิบสองโมง ถูกกะ นักเหี้ย ถึงสิบคนก่อน กะเอากล่อ่งข้าวไปแลกที่แจ้ห่ม กล่อ่งหนึ่งลิตรหนึ่ง บางเตือพ่ออาว ฝากไปห่ม หาบมาจนพอบ่าแพ้ ถ้าไปหาบไปชาวแก่น ยามมานั้นเกือบชาวห้าชาวหกลิตร “โอ้ เกิบกะปามีสิบดินเหี้ย ไปกันเป็นหมู่” (แม่หลวงมอยแต่ก่อนนั้นออกกลั่นข้าวต้อง สานกล่อ่งข้าวจนถึงห้าทุ่มเที่ยงคืน ลูกก็มีมากถึง 10 คน เอากล่อ่งข้าวไปแลกข้าวสารที่แจ้ห่ม ได้กล่อ่งละ 1 ลิตร บางครั้งอาฝากกล่อ่งข้าวไปแลกด้วย หาบมาจนแทบไม่ไหว หาบไปแต่ ละครั้ง 20 ใบ ตอนกลับก็ต้องหาบข้าวสารกลับมา 25-26 ลิตร รองเท้าก็ไม่มีใส่ด้วยไปกัน เป็นกลุ่ม : ผู้วิจัย)

พ่อหลวงต้อ ดวงตั้ง ชาวบ้านแม่เป็นบอกว่า “ถ้าบ่าไปกล่อ่งข้าวบ่าได้กินข้าวละ ครับ เอากล่อ่งข้าวเหนียวมาแลกกิน บางเตือกะได้ 2 แก่น 3 แก่น มาแลกข้าวบ้านนอกเพ้ ตัว ไปบางเตือ ข้าวตอนบ่ามีพอแลกได้กะหมาได้ต่างไป ใส่บอกละไผ่ พอแหวบ้านกะนี้กัน” (ถ้า ไม่สานกล่อ่งข้าวก็ไม่มีข้าวกิน ต้องเอากล่อ่งข้าวไปแลกข้าว บางครั้งสานได้เพียง 2 ใบ 3 ใบ ก็หิวมาแลกข้าวที่หมู่บ้านทางนอกนั้น บางทีมีออกกลางวันก็ยังไม่มีการจะกิน พอแลกข้าวได้ ก็ต้องเอาข้าวสารแช่น้ำในกระบอกไม้ไผ่ระหว่างเดินทางกลับบ้านพอถึงบ้านก็เอามาหนึ่งกินกัน : ผู้วิจัย)

แม่หลวงปิ่น ตั้งอารมณ์ บ้านนางามก็พูดในทำนองเดียวกันว่า “พ่อแม่สอนไปกล่อ่ง ข้าวไปเอาไผ่เอาดอกตวยพ่อตวยแม่ตวยไปขายแจ้ห่ม แจ้งบ่าแจ้ง กะพากันไป สักทีสินั่นอ่เดิน ข้ามคดอยง่ามจีน ถึงแจ้ห่มกะแม่ตอนละ ขายได้แล้วมาบ้านกะบ่าตันต้องนอนจุพุ่น แล้วกะซื้อ ข้าวหาบบ้านน่อ” (พ่อแม่สอนสานกล่อ่งข้าวและไปเอาไผ่ไผ่มาทำดอกกับพ่อแม่ ตามพ่อ แม่ไปขายกล่อ่งข้าวที่แจ้ห่ม ซึ่งต้องตื่นแต่เช้ามีคติ 4 ก็ออกเดินทางเดินข้ามคดอยง่ามจีน กว่า จะถึงแจ้ห่มก็เป็นเวลาบ่ายกลับมาบ้านไม่ทันต้องนอนค้างที่แจ้ห่ม ขากลับก็ซื้อข้าวสารหาบบา บ้าน : ผู้วิจัย)

และพ่อหลวงคำอ้าย ดีมาก ชาวบ้านไผ่ปางบอกว่า “บางเตื่อเขาไปแลกข้าวสารที่แจ้ห่ม เขาจะกะไปทักวันสึด ไปกินข้าวกันที่วัดศรีหลวง ฟั่นหนา ไปขอข้าวสุกหมู่ตุ้มหมู่พระกินกัน อย่างแลกข้าวสารได้แล้วนี้เขาตึงไปกินที่วัดหันนะเต็มศาลาอีเตอะ กินข้าวกันหันนะ” (บางครั้งเขาไปแลกข้าวสารที่แจ้ห่ม เขาจะกะไปให้ตรงวันพระ ไปกินข้าวกันที่วัดศรีหลวง กะไปขอข้าวสุกจากพระเณรที่วัดศรีหลวง พอแลกข้าวสารได้แล้วก็จะมารวมกันที่วัดกินข้าวกันเต็มศาลาวันนั้น : ผู้วิจัย)

ชีวิตในชุมชนยุคนี้จึงมีความผูกพันกับการทำกล่อ่งข้าวและไม้ไผ่มาก จนถึงกับเกิดสำนวนเชิงปริศนาคำทายขึ้นในชุมชนว่า “ยามหนุ่มเอาจามกินกับข้าว ยามแก่ยามเฒ่าเอาจามเป็นเพื่อนหลับเพื่อนนอน” เป็นสำนวนที่สะท้อนให้เห็นสภาพสังคมและวิถีชีวิตของชุมชนกล่อ่งข้าวได้เป็นอย่างดี ซึ่ง

พ่อหลัก ลาภเกิด แห่งหมู่บ้านไผ่แพะ ได้ขยายความสำนวนปริศนาข้างต้นนี้ว่า “ที่ว่ายามหนุ่มเอาจามกินกับข้าว กะคือหน่อไผ่นะ เขาไปเอาจามกินกับน้ำพริกมายำมาแกงกินกับข้าว พอไม้ไผ่แก่มาเขาจะไปเอาจามเป็นตอกไปกล่อ่งข้าวกันคู่หลังห่อหลังเอื้อน ไปกันทั้งวันทั้งคืน ไปจนเด็กเดินเก้งกิ้ง จนพอเขาได้กล่อ่งข้าวไปแลกข้าวของได้มาเป็นของกินของใช้ เป็นเพื่อนหลับเพื่อนนอนอย่างนี้แหละ” สำนวนดังกล่าวจึงสะท้อนให้เห็นผู้คนในชุมชนมีความสำนึกว่าไม้ไผ่มีคุณประโยชน์มีคุณค่าต่อการดำรงชีวิตของชุมชน

ในยุคนี้คนในชุมชนบางครอบครัว ซึ่งมีฐานะค่อนข้างดี คือมีไร่นามาก มีข้าวเพียงพอบริโภคตลอดปี ก็ได้รับซื้อกล่อ่งข้าวรับแลกกล่อ่งข้าวไปขายต่อในตัวเมืองลำปางด้วยเหมือนกัน แต่อัตราการแลกเปลี่ยนกล่อ่งข้าวกับข้าวสารจะถูกกว่าที่แจ้ห่ม คือถ้าที่แจ้ห่มจะแลกได้ในอัตรากล่อ่งข้าว 1 กล่อ่ง แลกข้าวสารได้ 1 ลิตร บางทีก็กล่อ่งข้าว 10 กล่อ่ง แลกข้าวสารได้ 15 ลิตร แต่ถ้าในชุมชนแล้วจะเป็นอัตรากล่อ่งข้าว 3 กล่อ่ง แลกข้าวสารได้ 2 ลิตร ดังนั้นคนที่ต้องการปริมาณข้าวสารมากจึงยังนิยมเดินเท้าหาบกล่อ่งข้าวไปแลกข้าวสารที่แจ้ห่มกันอยู่ คนในหมู่บ้านที่รับซื้อกล่อ่งข้าวในยุคนี้ มีหลายคนซึ่งพ่อหลวงจี้ ดีมาก (2542 สัมภาษณ์) บอกว่า “ตั้งแต่เป็นละอ่อมมากะเห็นพ่อหลวงแก้ว พ่อหลวงหนานศรี พ่อหลวงจันทา พ่อหลวงเป้ง หมู่นี้รับซื้อกล่อ่งข้าวไปขายเวียงฟู้น เวลาไปก็จะฟันไม้ข้างคาดเป็นแพเตรียมไว้ที่สบดำ บ้านกวางนี้ แล้วกะจ้างเขาหาบกล่อ่งข้าวไปบ้านกวางไปใส่แพ แล้วล่องน้ำวัง

ไปจนถึงเวียงพูน ขายตวยทางไปตั้งแต่บ้านหมาก บ้านแดง กะขายล่องไปจนถึงเวียง
ลำปางพูนนะ”

ทุกครอบครัวในยุคนี้ถึงแม้จะทุกข์ยากลำบากมากเพียงใด แต่ทุกคนก็ขยันขันแข็งช่วย
กันทำกล่อ่งข้าว ทั้งเด็กทั้งผู้ใหญ่ ทุกครอบครัวต่างถนัดอดฝักหัดลูกหลานของตนทำกล่อ่ง
ข้าว จนเป็นการสร้างจิตสำนึกให้วัยรุ่น และวัยที่พร้อมจะมีครอบครัวให้สำนึกถึงภาระหน้าที่
ในสังคมแห่งนี้ ดังปรากฏ

ถ้อยคำเตือนคนรุ่นนี้ว่า

“ถ้าดูไปกล่อ่งข้าวบ่าข้างมีเมียกะเลี้ยงเมียบ่าคุ้ม มีผัวกะเลี้ยงผัวบ่าคุ้ม” หรือ “ดูไป
กล่อ่งข้าวบ่าข้าง บ่ามีผัวเป็นผัวเป็นเมีย” หรือ “ถ้าดูบ่าหัดไปกล่อ่งข้าว ดูจะกลั่นข้าวตาย”
เป็นต้น

พ่อหลวงจี ดีมาก ชาวบ้านไผ่ปงได้เล่าถึงชีวิตสมัยเป็นวัยรุ่น เมื่อ 60 ปีที่ผ่านมาว่า
คนได้หัดสานกล่อ่งข้าวกับคนเฒ่าคนแก่ตอนที่ “ลงท่า” น้ำแม่ตำกับเพื่อนว่า “ไอ้สมัยตะก่อน
มันม่วนเหลือกว่านี้ เดือนสี่เดือนห้า ผักหวานมันบานดอก กะไปตวยสาว ชวนกันไป จ้อยกัน
ในป่าพูนอัน ๆ นะ เก็บผักหวานกันจวบจนมชมแก่กันภายในป่าพูน ลงเทื่อกะห่อข้าวไปตวยบ่าว
ตวยสาว แฟนไผแฟนมัน อย่างว่ะ บ่านันกับอีนัน บ่านันกับอีนัน พ่อชายกะฟันไม้ขวางแบก
ไปหุไว้ เฮกะฟันตัดเป็นก้อมเป็นก้อม ถิน โปะ หื้อแม่หญิงสืบเต็มออก แล้วกะเอาปิ่นกัน
แบก อย่างได้ 60 ท่อน จะนี้เฮเอาสามสิบ สามสิบห้า หื้อเขาเหยย ชาว ชาวห้าอีกา แล้วหาบ
มาบ้านแล้วเอามาไปกล่อ่งข้าวกัน สมัยนั้นหมู่ทางใต้เพิ่นกะไปกันที่ร่มเกล้าม่วงน้อย อย่างบ้าน
เฮอยู่ทางเหนือกะร่มนี้ จูแม่ตำ จูทำน้ำนี้ มาจุมกันนี้ ตะก่อนมันหังเอากันแท้นอ จุมกันเป็น
หมู่ กินข้าวตอนแล้วกะกำตอกไฟตอกมันลงท่าพูน สานกล่อ่งข้าวกันจนน้ำพูน อู้กันหลายอย่าง
หลายราย มีกะหมู่พ่อชาย หมู่บ่าวหนา หมู่สาวเขะยังเรื่อน ใหม่ ๆ เฮกะไปเผิกกับคนเฒ่าที่
เพิ่นลงทำน่านะ มันหลายคนไปยะหั้น เพิ่นทิงสอนว่า “นี่ยกนี้ อันนี่ยกอย่างอี” บัดคนหนึ่ง
มาแถม ลงเทื่อเฮะยผิด “ไอ้คิงยะบ่ถูกนะ” เพิ่นกะสอนหื้อเฮา”

(ไอ้ สมัยก่อนสนุกกว่าปัจจุบันนี้มาก พ่อเดือนมกรา-กุมภาพันธ์ ก็ไปเก็บผักหวานซึ่งกำลัง
บานดอก ไปกับสาว ๆ ร้องขับลำนำเพลงหยอกล้อกันภายในป่า บางครั้งก็ห่อข้าวไปด้วย ไปกัน
เป็นคู่แฟนใครแฟนมัน ผู้ชายก็ตัดไม้ไผ่ขวางแบกมารวมไว้ตัดให้เป็นท่อน ๆ ผ่านเป็นซีกให้
ผู้หญิงจักเอาเนื้อไม้ออกทิ้ง แล้วก็แบ่งปันกันถ้าได้ 60 ท่อนก็ให้ผู้หญิง ยี่สิบ ยี่สิบห้า แล้วหาบ

มาบ้านเอามาสานกล่อ่งข้าว บ้านไผ่ปงสมัยก่อนนั้น ทางใต้หมู่บ้านนิยมไปสานกล่อ่งข้าวได้ร่มมะม่วงน้อย ทางเหนือนิยมสานกันที่ทำน้ำแม่คำ มารวมกันเป็นกลุ่ม ๆ พอถึงข้าวกลางวันเสร็จก็ถือดอกของใครของมันลงไปทำน้ำ พุดคุยกันไปโดยมากเป็นพวกผู้ชายและพวกหนุ่ม พวกผู้หญิงนิยมทำกันที่บ้าน ใหม่ ๆ เราก็ฝึกหัดกับคนเฒ่าคนแก่ที่มาลงทำด้วยกันนั้น ไปกันหลายคนท่านก็ช่วยสอนให้แนะนำให้ บางทีเราทำผิดท่านก็บอกก็แก้ไขให้เรา : ผู้วิจัย)

ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่ายุคเดินเท้า - ล่องแพนี้มีชีวิตในชุมชน จึงวนเวียนอยู่กับการยังชีพให้อยู่รอดด้วยการ “ปลูกข้าวนา - ยะข้าวไร่ - ไปกล่อ่งข้าว” ชุมชนกับการผลิตกล่อ่งข้าว จึงมีความสัมพันธ์กันและเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตผู้คนในชุมชน ซึ่งคนส่วนใหญ่มีจิตสำนึกในคุณค่าแห่งการพึ่งพาตนเอง จากภูมิปัญญา จากน้ำพักน้ำแรงของตนเองให้พอ “มีกิน” มากกว่า “มีเงิน” และเป็นชุมชนที่มีความตระหนักและรู้คุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เช่น ทรัพยากรไม้ไผ่ ว่าเป็นส่วนหนึ่งของชีวิต “ชุมชนกล่อ่งข้าว” ตำบลเมืองมายแห่งนี้

ยุคทางรถลากไม้

ยุคทางรถลากไม้เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2501-2510 เป็นยุคที่มีนายทุนในจังหวัดลำปางเข้ามาทำสัมปทานป่าไม้รอบชุมชนตำบลเมืองมาย การทำไม้ในยุคนี้จะใช้รถบรรทุกลากไม้ซุงไปโรงเลื่อย ไม้ใช้วิธีล่องซุงตามลำน้ำแม่วังอย่างในยุคก่อน ดังนั้น บริษัททำไม้จึงตัดทางสำหรับรถลากไม้เข้าสู่ป่ารอบ ๆ ชุมชน ให้สามารถขนไม้จากป่าออกสู่ถนนสายลำปางแจ้ห่ม โดยทางรถลากไม้จะตัดมาทางสบปูลุ สบหลวง และบ้านวังกวาง ซึ่งมีแม่น้ำวังกั้นอยู่ระหว่างสบหลวงกับบ้านวังกวาง เส้นทางรถลากไม้ดังกล่าวนี้ สามารถใช้ได้เฉพาะหน้าแล้ง คือประมาณเดือนกุมภาพันธ์ ถึงเดือนพฤษภาคมเท่านั้น ในช่วงฤดูฝนรถลากไม้ไม่สามารถเข้าออกได้

ถึงแม้พื้นที่รอบ ๆ ชุมชนตำบลเมืองมายมีทางรถลากไม้แต่คนในตำบลเมืองมายก็ยังเดินทางติดต่อกับชุมชนภายนอกลำบากเหมือนยุคเดินเท้า-ล่องแพ เพราะว่าทางรถลากไม้ไม่ได้ตัดเข้าชุมชนหมู่บ้านแต่ตัดเข้าสู่ป่า ซึ่งอยู่ห่างไกลหมู่บ้าน แต่อย่างไรก็ตามชาวบ้านไผ่ปงบ้านไผ่แพะ และแม่เบ็นก็พออาศัยเส้นทางรถลากไม้จากสบหลวงไปสู่ถนนลำปางแจ้ห่ม เพื่อขึ้นรถโดยสารเข้าไปในตัวเมืองลำปางได้บ้าง ส่วนชาวบ้านนางาม บ้านนาไหม้ ก็ยังคงใช้วิธีเดินเท้าจากหมู่บ้านข้ามภูเขาตรงดอยง่ามจีนและทะลุถึงบ้านม่วงแล้วออกสู่ถนนสายลำปางแจ้ห่ม

นายเย็น ลาภมาก (2542:สัมภาษณ์) ได้เล่าถึงการเดินทางติดต่อภายนอกของคนในยุคนี้ไว้ตอนหนึ่งว่า “ตอนมีทางรถลากไ้มนี่ก็บ่ใช้ว่าเขาจะเข้าออกไปมาสะดวกหนา อู้ก็อู้เทอะบ้านเฮานี้อู้จักหนทางรถหรือว่ามีทางรถเข้าไ้มนี่หนาเพ็งจะมีมาแม่ลูนที่หลังนี้ยังทางไปแจ้ห่ม ขำราย เพ็งมีตอน 2518 สมัยลิกฤทธิ สมัยเงินผัน อย่างทางรถลากไ้มนี่ว่านี้ใช้ได้เฉพาะหน้าแล้ง ประมาณเดือนกุมภาพันธ์ถึงพฤษภาคมเท่านั้นนะ มันบ่ใช้ตัดผ่านบ้านหนา อย่างดึกะผ่านทุ่งผ่านนาเฮาก็พอใช้ลื้อไปได้ อย่างจะไปขึ้นรถยนต์ไปเวียงเฮาก็ไปทางนี้ไปถึงวังกวาง ขำมน้ำวังไปทางสบห้วยหลวงตวยทางรถลากไ้มนี่ไปหาหนทางรถยนต์ไปเวียง นี้อู้เฉพาะหน้าแล้งหนา ถ้าเป็นหน้าฝนนี้ลำบากกรับ อย่างจะข้ามแม่น้ำวังนี้จำเป็นต้องแปลงแพต่อแพพากันลื้อแพข้ามน้ำแม่วังไปเหมาก่อนหนา”

ยุคนี้คนในชุมชนยังผลิตกล่อ่งข้าวกันอยู่ทุกครอบครัวโดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงใกล้เทศกาลต่าง ๆ จะผลิตกันมาก เช่น เทศกาล “ยี่เป็ง” “ตั้งธรรมหลวง” จนถึง “ปีใหม่ (สงกรานต์)” เมื่อसानกล่อ่งข้าวไ้มากพอแล้วบางคนก็หาบไปแลกข้าวสารที่แจ้ห่ม บางคนก็แลกข้าวสารกับพ่อค้าคนกลางในหมู่บ้าน ซึ่งไม่ต่างจากยุคเดินเท้า-ล่องแพมากนัก คนรับซื้อกล่อ่งข้าวในหมู่บ้านยุคนี้มีมากขึ้น ในยุคนี้มีพ่อค้านำข้าวสารและสิ่งของมาขายตามแถบชุมชนริมน้ำวังตรงสบหลวง (สบห้วยหลวง) บ้านวังกวาง ทำให้ชาวบ้านเดินทางมาซื้อข้าวสารและสิ่งของที่สบหลวง วังกวาง กันมากขึ้น และมีคนในหมู่บ้านนำข้าวสารมาขายในหมู่บ้านและรับแลกกล่อ่งข้าวกับข้าวสารในหมู่บ้านกันมากขึ้น

โรงเรียนแห่งที่สองของชุมชนได้ตั้งขึ้นในยุคนี้ที่บ้านนาใหม่ คือโรงเรียนบ้านนาใหม่ ซึ่งตั้งขึ้นใน พ.ศ. 2505 ในยุคนี้ทั้งโรงเรียนบ้านไผ่งามและโรงเรียนบ้านนาใหม่ เป็นโรงเรียนที่มีความสัมพันธ์ที่ดีกับชุมชน ครูจะพักอยู่ในหมู่บ้าน เข้าร่วมกิจกรรมงานประเพณี งานบุญร่วมกับชุมชนเหมือนเป็นสมาชิกคนหนึ่งของหมู่บ้าน ชาวบ้านให้ความนับถือครูเสมือนเป็นผู้นำชุมชน แต่บทบาทของโรงเรียนที่เกี่ยวข้องกับการผลิตกล่อ่งข้าวในชุมชนยังไม่ปรากฏแต่อย่างใด

ชีวิตผู้คนตำบลเมืองมายในยุคนี้ยังไม่แตกต่างจากยุคเดินเท้า-ล่องแพมากนัก แต่ก็นับได้ว่าเป็นยุคที่ชาวบ้านลำบากน้อยลงสามารถติดต่อซื้อขายแลกเปลี่ยนข้าวสารกับชุมชนริมแม่น้ำวัง คือแถบวังกวางและสบห้วยหลวง ซึ่งอยู่ไม่ไกลชุมชนนัก นอกจากนี้การหาซื้อ แลกเปลี่ยนข้าวสารก็สะดวกขึ้น เพราะมีคนนำข้าวสารมาขายถึงในหมู่บ้าน การดำเนินวิถีชีวิตจึง

เปลี่ยนแปลงไปบ้างเล็กน้อย ตามสภาพสังคมยุคนี้ แต่สิ่งหนึ่งที่สังคมแห่งนี้เหมือนเดิมไม่เปลี่ยนแปลงก็คือยังคงความเป็น “ชุมชนผลิตกลองข้าว”

ยุคสร้างเขื่อน-สร้างทางสู่หมู่บ้าน

ยุคสร้างเขื่อน - สร้างทางสู่หมู่บ้าน เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2511-2529 ยุคนี้ชุมชนตำบลเมืองมายได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนกัวลม ทำให้เส้นทางติดต่อกับชุมชนภายนอก ซึ่งใช้เส้นทางข้ามแม่น้ำวังออกสู่ทางรถยนต์ ที่สับห้วยหลวงถูกตัดขาดจนต้องตัดทางเข้าสู่หมู่บ้านเชื่อมระหว่างบ้านไผ่ปางกับบ้านสบมาย ซึ่งเป็นเส้นทางสายแรกที่เปิดชุมชนเมืองมายออกสู่ชุมชนภายนอก

กรมชลประทานเริ่มดำเนินการโครงการก่อสร้างชลประทานกัวลมในปี พ.ศ. 2508 เริ่มก่อสร้างตัวเขื่อนใน พ.ศ. 2511 สร้างเขื่อนเสร็จและสามารถเก็บน้ำได้ในปี พ.ศ. 2515 พื้นที่ตำบลเมืองมายริมฝั่งน้ำแม่วังถูกน้ำท่วม บ้านวังกวางต้องอพยพไปอยู่นิคมกัวลม บ้านสับห้วยหลวงซึ่งเป็นแหล่งค้าขาย และเส้นทางสำคัญที่คนในชุมชนใช้เดินทางติดต่อทางรถยนต์สายลำปางแจ้ห่ม ก็ถูกน้ำท่วม ดังนั้นในปี 2515 กรมชลประทานจึงต้องสร้างทางจากบ้านสบมายไปบ้านไผ่ปางเป็นระยะทาง 12 กิโลเมตร ตามข้อเรียกร้องของประชาชนตำบลเมืองมาย และในปี 2518 ซึ่งเป็นสมัย “เงินผัน” ตำบลเมืองมายได้งบประมาณสร้างถนนดินจากบ้านไผ่แพะไปแจ้ห่มเป็นระยะทางยาวประมาณ 16 กิโลเมตร หลังจากที่มีถนนสองสายนี้แล้วชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนเริ่มเปลี่ยนแปลงไป

ความเปลี่ยนแปลงที่ปรากฏชัดเจนคือการติดต่อแลกเปลี่ยนข่าวสารข้อมูลกับสังคมภายนอกมีมากขึ้น สะดวกรวดเร็วขึ้น ในยุคนี้คนในชุมชนเริ่มปลูกพืชเศรษฐกิจเช่น หอมกระเทียม ถั่วลิสง นอกจากนี้เริ่มมีพ่อค้าจากต่างถิ่นเข้ามารับซื้อผลผลิตเช่น หอม กระเทียม กลองข้าว และของป่า

ในยุคนี้การทำสัมปทานป่าไม้ในเขตตำบลเมืองมายก็ยังดำเนินอยู่เช่นเดิมและใน พ.ศ. 2518 ทางกรมได้ประกาศเขตป่าสงวนแห่งชาติแม่คำ แม่มาย ครอบคลุมพื้นที่ตำบลเมืองมาย ชุมชนตำบลเมืองมายทั้ง 5 หมู่บ้าน ยังไม่มีไฟฟ้าใช้ นอกจากมีโรงเรียนเพิ่มขึ้นอีก 2 แห่งเท่านั้น คือ โรงเรียนบ้านนางาม และโรงเรียนบ้านแม่เงิน ทำให้ตำบลเมืองมายมีโรงเรียนครบทุก

พื้นที่ แต่กว่าจะมีโรงเรียนครบทุกพื้นที่ชาวบ้านต้องรอนถึง พ.ศ. 2520 ซึ่งเป็นปีที่ตั้งโรงเรียนบ้านแม่เป็นนั่นเอง

ยุคนี้คนในตำบลเมืองมายยังคงผลิตกล่อ่งข้าวขายกันทุกครอบครัว คนในหมู่บ้านเป็นพ่อค้าคนกลาง รับซื้อกล่อ่งข้าวไปขายในเมืองลัวปางและจังหวัดใกล้เคียงกันมากขึ้น โดยใช้รถปิกอัพบรรทุกกล่อ่งข้าวไปขายบ้าง อาศัยรถยนต์โดยสารบ้าง

แต่ในปลายยุคนี้ราว พ.ศ. 2528-2529 คนในชุมชนเริ่มผลิตกล่อ่งข้าวกันน้อยลง เพราะว่าสามารถหารายได้จากการปลูกหอม ปลูกกระเทียม และขายของป่า โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คนในชุมชนเริ่มเกิดกระแสร้างบ้านไม้สักไว้ขายให้แก่ขายทุน จึงทำให้คนประกอบอาชีพสานกล่อ่งข้าวน้อยลง

ในขณะที่คนในชุมชนเริ่มผลิตกล่อ่งข้าวกันน้อยลง ทางโรงเรียนกลับให้ความสนใจในการผลิตกล่อ่งข้าวของชุมชน กล่าวคือในปี 2529 อาจารย์ใหญ่โรงเรียนบ้านไผ่งาม คือ นายประดิษฐ์ เสาร์พันคำ ได้จัดกิจกรรมการเรียนให้นักเรียนชั้นประถมตอนปลาย ฝึกหัดสานกล่อ่งข้าวกับคนเฒ่าคนแก่ในหมู่บ้าน และมอบหมายให้ อาจารย์สุปราณี เกื้อหนู รับผิดชอบการเรียนการสอนสานกล่อ่งข้าว นอกจากนี้โรงเรียนยังได้พานักเรียนที่สานกล่อ่งข้าวเป็นไปแสดงสาธิตการสานกล่อ่งข้าวในงานนิทรรศการของสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดลำปาง ที่โรงเรียนบ้านปงสนุก อำเภอเมือง จังหวัดลำปางอีกด้วย

นางวิไล บุญยืน (2542: สัมภาษณ์) ได้เล่าว่า ตนเองและเพื่อนอีก 3 คน เป็นตัวแทนของโรงเรียนไปแสดงสาธิตการสานกล่อ่งข้าวดังกล่าว ยังประทับใจเหตุการณ์ครั้งที่เป็นนักเรียนโรงเรียนบ้านไผ่งาม และได้เล่าตอนหนึ่งว่า “ตอนหมู่เจ้าอยู่ ป.6 สมัยครูประดิษฐ์ เสาร์พันคำ เป็นที่ื่อนักเรียนหัดไปกล่อ่งข้าวกับคนเฒ่า ยังจำได้อยู่หนาตอนที่ไปพาไปไปกล่อ่งข้าวที่เวียง โรงเรียนบ้านปงสนุกนั้นหนา ไปกัน 4 คน กับเพื่อนมี ศรีมูล หมอยา เสาร์ เกิดผล ปราณี ลากเกิด (บุญยืน) แล้วครูประดิษฐ์นี้เป็นดีแท้ ๆ เลยเจ้า ชาวบ้านกะอัก นักเรียนกะอักตอนเป็นย้ายไปนักเรียนให้กันคู่กัน หมู่เจ้ากะให้ พอถึงปีใหม่ ชาวบ้านพากันไปดำหัวทั้งหมดบ้านเลย” (ตอนที่พวกเราเรียนอยู่ชั้น ป.6 สมัยครูประดิษฐ์ เสาร์พันคำ ครูให้นักเรียนไปฝึกสานกล่อ่งข้าวกับคนเฒ่าคนแก่ ยังจำได้อยู่เลยตอนที่ครูพาไปแสดงสานกล่อ่งข้าวที่โรงเรียนปงสนุกที่ในเมืองลำปาง พวกเราไปกัน 4 คนกับเพื่อนคือ ศรีมูล หมอยา เสาร์ เกิดผล ปราณี

ลาภเกิด ครูประดิษฐ์นี้ท่านเป็นคนดีมากชาวบ้านและนักเรียนรักมาก ตอนที่ท่านย้ายไปนักเรียนร้องไห้กันทุกคน พวกเราก็ร้องไห้ พอถึงสงกรานต์ ชาวบ้านพากันไปดำหัวครูประสิทธิ์กันทั้งหมู่บ้านเลย : ผู้วิจัย)

พอสรุปได้ว่ายุคนี้ชีวิตผู้คนในชุมชนได้เปลี่ยนแปลงไป เพราะมีถนนสู่หมู่บ้าน มีความสะดวกสบายกว่ายุคก่อน ๆ ชาวบ้านเริ่มสนใจการผลิตกล่องข้าวน้อยลงแต่โรงเรียนกลับให้ความสนใจการผลิตกล่องข้าวซึ่งนับเป็นจุดเริ่มต้น “การนำกระบวนการเรียนรู้ผลิตกล่องข้าวเข้าสู่โรงเรียน”

ยุคทางรถขาว-รถแดง

ยุคทางรถขาว-รถแดง เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2530-2536 ยุคนี้มีขบวนการนายทุนเข้ามาลักลอบตัดไม้สักในป่ารอบ ๆ ชุมชน ซึ่งคนในชุมชนรู้จักขบวนการนี้ในนาม “รถขาว” และ “รถแดง” คือมีนายทุน 2 กลุ่ม กลุ่มหนึ่งใช้รถปิกอัพสีขาว อีกกลุ่มหนึ่งใช้รถปิกอัพสีแดง เป็นพาหนะขนไม้เถื่อน ในป่ายุคนี้จึงมีทางลัดลงสำหรับรถขาว-รถแดง เหล่านี้ เพื่อใช้เป็นเส้นทางหลบเลี่ยงเจ้าหน้าที่ป่าไม้และชนไม้้ออก สู่ “ตลาดไม้เถื่อน” ยุคนี้นับเป็นยุค “กล่องข้าวเสื่อมความนิยม” การผลิตกล่องข้าวในชุมชนถึงจุด “ตกต่ำที่สุด” คนในชุมชนเลิกทำกล่องข้าวแล้วหันไปรับจ้างนายทุนไม้เถื่อน เพราะว่าได้เงินค่าจ้างสูงกว่าการทำกล่องข้าวขาย

ในยุคนี้ชาวบ้านทั้งชายทั้งหญิงไปรับจ้างตัดไม้แบกไม้ในป่า ผู้ชายจะทำหน้าที่ตัดไม้เลื่อยไม้โดยใช้เลื่อยวงเดือนหรือ “ค้ำงโครก” และเลื่อยยนต์ ส่วนผู้หญิงก็จะทำหน้าที่แบกขนไม้โดยใช้หมอนใบเล็ก ๆ รองบ่า จนเกิดมีสำนวนเรียกการรับจ้างแบกไม้ของผู้หญิงกลุ่มนี้ว่า “ทำงานแบกหมอน” ในป่ายุคนี้จะได้ยินเสียงเลื่อยยนต์ดังก้องป่าเป็นระยะ ๆ จนชาวบ้านเรียกเลื่อยชนิดนี้ตามเสียงดังของมันว่า “เลื่อยโอโอ” ตำบลเมืองมายยุคนี้มีไฟฟ้าใช้ 4 หมู่บ้าน คือ บ้านไผ่ปง บ้านไผ่พะะ บ้านนางาม และบ้านนาใหม่ ส่วนบ้านแม่เป็นไฟฟ้ายังไม่มี

ชาวบ้านที่ “ทำงานแบกหมอน” และ “ทำงานในป่า” ตัดเลื่อยไม้ในป่าวันหนึ่งจะมีรายได้คนละประมาณ 300 บาท ซึ่งเป็นรายได้ที่สูงมาก และเป็นรายได้ที่คนในชุมชนไม่เคยได้มากเช่นนี้มาก่อนเลย เกือบทุกคนครัวจึงเลิกอาชีพอื่นแล้วหันมารับจ้างตัดเลื่อยไม้ และแบกขนไม้ในป่าแทนส่วนการสานกล่องข้าว ซึ่งเคยเป็นอาชีพเสริมของทุกคนครัวเรือนนั้นก็เลิกทำกัน

คงเหลือแต่คนเฒ่าคนแก่เท่านั้นที่ยังสานกลองข้าวอยู่ รายได้ในการสานกลองข้าวยุคนี้กลองข้าวใบหนึ่งจะมีราคา 6 บาท วันหนึ่งสานได้เพียง 2 ใบ 3 ใบ เท่านั้น ซึ่งนับว่าเป็นรายได้ น้อยมากเมื่อเปรียบเทียบกับการทำงานในป่า ผู้ปกครองนักเรียนส่วนใหญ่ไปรับจ้างในป่าดังกล่าว มีรายได้ดีจึงทำให้เด็กนักเรียนได้รับเงินค่าขนมจากพ่อแม่ และพกเงินไปโรงเรียนกันทุกคน จนมีคำพูดล้อเล่นในหมู่ครูกันว่า ยุคนี้เป็นยุค “นักเรียนรวย-ครูจน” นอกจากชาวบ้านจะมีรายได้จากการรับจ้างทำงานในป่าแล้ว ในปลายยุคนี้บางคนที่มีเงินทุนก็จะลงทุนซื้อช้างไว้ซักลากไม้ท่อนเพื่อปลูกบ้านไม้สักเถื่อน ไร่ขายให้แก่นายทุนไม้เถื่อนต่างถิ่น สร้างรายได้ให้อีกทางหนึ่ง ช่วงนี้ในตำบลเมืองมายมีช้างร่วม 100 ตัว

การทำสัมปทานไม้ในป่าพื้นที่ตำบลเมืองมาย ได้สิ้นสุดลงเมื่อรัฐบาลได้ประกาศยกเลิกสัมปทานไม้ทั่วประเทศ ในปีพ.ศ. 2532 ถึงแม้ว่ารัฐบาลจะประกาศ “ปิดป่า” ยกเลิกสัมปทานไม้ทั่วประเทศแล้วก็ตามแต่ขบวนการลักลอบทำไม้เถื่อนในพื้นที่ตำบลเมืองมาย ยังคงมีอยู่ต่อมาอีกหลายปี กว่าขบวนการ “รถขาว-รถแดง” จะสิ้นสุดลงในปลายปี พ.ศ. 2536 เมื่อทางการได้เข้มงวดปราบปรามการทำไม้เถื่อนอย่างจริงจัง

ถึงแม้ว่ายุคนี้เป็นยุค “กลองข้าวเสื่อมความนิยม” เป็นยุคที่การผลิตกลองข้าวในชุมชน “ตกต่ำ” ถึงขีดสุดแล้วก็ตาม แต่ปรากฏว่าในโรงเรียนบ้านไผ่งาม ยังคงการจัดกิจกรรมการเรียนรู้เรื่องกลองข้าวและได้รับการส่งเสริมเอาจริงเอาจังมากที่สุด หลังจากที่อาจารย์ประดิษฐ์ เสารัตน์คำ อาจารย์ใหญ่โรงเรียนบ้านไผ่งามได้เริ่มไว้ในยุคก่อนนี้ มาถึงยุคนี้อาจารย์ใหญ่คนต่อมาคือ อาจารย์เสถียร สีลาศ ได้ดำเนินกิจกรรมการเรียนรู้การผลิตกลองข้าวขึ้นในโรงเรียนอย่างเป็นทางการและส่งเสริมอย่างต่อเนื่องมากกว่ายุคใด ๆ เพราะตลอดระยะเวลาที่ดำรงตำแหน่งอาจารย์ใหญ่ ในโรงเรียนบ้านไผ่งาม (2530-2535) ได้ให้นักเรียนชั้น ป.5 และ ป.6 เรียนทำกลองข้าวกับคนแก่คนเฒ่าในหมู่บ้าน ต่อมาระหว่างปี พ.ศ. 2532-2534 ได้มอบหมายให้อาจารย์สมนึก บุญมา เป็นผู้สอนงานจักสานกลองข้าวในวิชาการงานพื้นฐานอาชีพ ในชั้นประถมศึกษาปีที่ 5-6 โดยเริ่มจ้างชาวบ้านมาเป็นวิทยากรสอนทำกลองข้าวตามนโยบาย “โครงการจ้างวิทยากรบุคคลภายนอก” นอกจากนี้แล้วทางโรงเรียนยังได้พานักเรียนชั้น ประถมปีที่ 6 ไปแสดงสาธิตการสานกลองข้าวในงานนิทรรศการผลงานนักเรียน ของจังหวัดลำปาง ที่โรงเรียนเขलगันคร ประมาณปี พ.ศ. 2532 อีกด้วย สมพร จำเดิม (สีเสด) ปัจจุบันอายุ 23 ปี อยู่บ้านไผ่พะยะ เป็นคนหนึ่งที่ได้เรียนทำกลองข้าวในโรงเรียนสมัย

อาจารย์ เสถียร ลีลาศ เป็นอาจารย์ใหญ่ บอกว่าตนประทับใจและเห็นว่าเป็นกิจกรรมที่ดีมาก และรู้สึกดีใจที่ตนได้รับคัดเลือกให้เป็นตัวแทนโรงเรียนร่วมกับเพื่อนอีก 3 คน ไปแสดงสาธิต การทำกลองข้าวที่โรงเรียนเขलगันคร “ม่วนเจ้าตอนเฮียนไปกลองข้าวที่โรงเรียน ตอนไปเอา ไม้ในป่าจ๋าม่วน พวกกันไปเป็นหมู่บางฟองผะลาดตกคอยม่วนกันโห่กันส้าว ๆ ครูเป็นสั่งหื้อไป ตัดไม้ในป่าเฮอะไป มันอยากได้กะแนนนะ ตอนไปแสดงที่โรงเรียนเขलगันคร กะครูสมนึกนะ พาไปมี 4 คน มีเจ้าคน แล้วกะ นภาพรรณ อำพาง จันคำ หมอยา (วงษา) สว่าง อ่อน หวาน เมื่อธูณาอาจารย์ใหญ่เป็นกะจ้างพ่อการโรงมาสอนด้วย ชื่อ พ่อหลวงคำ ดีมาก คน บ้านปง และกะ คนเผ่าบ้านแพะนี้แหลมคน ชื่อพ่อหลวงมอย เป็กยา” (2542:สัมภาษณ์) (สนุกคะตอนที่เรียนสานกลองข้าวที่โรงเรียน ตอนไปเอาไม้ในป่ายังสนุก พวกกันไปเป็นกลุ่ม บางคนที่พลาด ตกภูเขาสนุกกันใหญ่ โห่ร้องดังลั่น ครูท่านสั่งให้เราไปตัดไม้ในป่าเราก็ไปกัน มันอยากได้กะแนนนะ ตอนไปแสดง (สานกลองข้าว) ที่โรงเรียนเขलगันคร ก็ครูสมนึก นี่แหละ พาไปมี 4 คน มีฉั่นแล้วกันภาพรรณ อำพาง จันคำ หมอยา (วงษา) สว่าง อ่อนหวาน ตอน หลังมาอาจารย์ใหญ่ท่านก็จ้างพ่อการโรงมาสอนด้วย ชื่อพ่อหลวงคำ ดีมาก คนบ้านปง และกะ คนเผ่าบ้านแพะนี้อีกคนชื่อพ่อหลวงมอย เป็กยา : ผู้วิจัย)

ต่อมาสมัยอาจารย์สวาท เกษณา เป็นอาจารย์ใหญ่โรงเรียนบ้านไผ่งาม ก็ยังดำเนิน กิจกรรมให้นักเรียนเรียนงานจักสานกลองข้าวสืบเนื่องต่อมาเป็นลำดับ จนสิ้นสุดยุคทางรถขาว - รถแดง

ในยุคนี้ นอกจากทางโรงเรียนบ้านไผ่งามจะให้ความสำคัญกับกลองข้าวและจัด กิจกรรมการเรียนรู้เรื่องกลองข้าวแล้ว โรงเรียนยังมีกิจกรรมอื่นที่เกี่ยวกับกลองข้าวและมีหน่วยงานอื่นเข้ามาเกี่ยวข้องกับกิจกรรมการผลิตกลองข้าวของชุมชนด้วย เช่น โรงเรียนบ้านไผ่งาม นำกลองข้าวที่เป็นผลงานของคนในชุมชนไปตกแต่งเป็นกระทงรด รวมงานเทศกาลลอยกระทง ของอำเภอแจ้ห่ม นำกลองข้าวไปใช้เป็นของฝากของที่ระลึกในนามของโรงเรียน ใน พ.ศ. 2530 ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม วิทยาลัยครูลำปาง (ขณะนั้น) ก็ได้เชิญชาวบ้านไปแสดงสาธิตการ ทำกลองข้าวในงานหลวงเวียงละกอน ที่วัดพระแก้วดอนเต้า และในเดือนมีนาคม 2536 ศูนย์ ศิลปวัฒนธรรม วิทยาลัยครูลำปาง สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติและโรงเรียน บ้านไผ่งาม ได้ร่วมกันจัดงาน “อวดจักสานเมืองมาย” ขึ้นโดยให้ชาวบ้านนำเครื่องจักสานที่มี อยู่ทั้งเก่าทั้งใหม่มาประกวดฝีมือ และมอบรางวัลให้ จากกิจกรรมเหล่านี้เริ่มทำให้คนในชุมชน

ตระหนักในคุณค่า และความภูมิใจผลงานการทำกล่อ่งข้าวขึ้นมาได้พอสมควร โดยเฉพาะในกลุ่มคนเฒ่าคนแก่และผู้ผลิตกล่อ่งข้าวอย่างสม่ำเสมอเกิดความภูมิใจ ยินดีที่มีคนให้ความสำคัญ ให้ความสนใจกิจกรรมของตน

ในปลายยุคทางรถขาว-รถแดง อาจารย์สมพงษ์ ชลัย อาจารย์โรงเรียนบ้านไผ่งาม ซึ่งได้สนใจงานกล่อ่งข้าวมาโดยตลอด และมีความสัมพันธ์กับกลุ่มชาวบ้าน ผู้ผลิตกล่อ่งข้าวในชุมชนเป็นอย่างดี เพราะเป็นผู้รับซื้อกล่อ่งข้าวจากชุมชนไปขายเริ่มพบว่าจำนวนคนทำกล่อ่งข้าวมีน้อยลง จึงคิดหาวิธีให้คนมีฝีมือหันมาทำกล่อ่งข้าวกันมากขึ้น เพื่อกระตุ้นให้มีการผลิตมากขึ้น ดังนั้นจึงขึ้นราคาซื้อกล่อ่งข้าวจากใบละ 6-10 บาท เป็นราคาใบละ 20-30 บาท เพื่อกระตุ้นให้มีการผลิตกันมากขึ้น โดยเฉพาะกล่อ่งข้าวฝีมือของนายคำ ดีมาก นายจี่ ดีมาก นายนวล ดีมาก นายคำอ้าย ยนต์วงศ์ จะให้ราคาสูงมาก แต่การทำเช่นนี้ก็มีได้ทำให้คนอื่น ๆ ในชุมชนพัฒนาฝีมือและหันมาทำกล่อ่งข้าวกันเลย กลับทำให้คนที่ซื้อกล่อ่งข้าวไปใช้ต้องจ่ายเงินเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มครูในโรงเรียนต่างถือว่าต่อخانอาจารย์สมพงษ์ ที่ทำให้ราคาซื้อขายกล่อ่งข้าวในหมู่บ้านสูงขึ้นกว่าเดิม ยุคนี้คนรับซื้อกล่อ่งข้าวในหมู่บ้านยังคงมีอยู่บ้างแต่ไม่มากนัก

จึงพอกกล่าวได้ว่ายุคทางรถขาว-รถแดง เป็นยุคแห่งการทำลายทรัพยากรป่าไม้ในพื้นที่ตำบลเมืองมาย ให้สูญสิ้นลงในเวลาอันรวดเร็วและส่งผลกระทบต่อคนในชุมชน “ละทิ้ง” อาชีพสานกล่อ่งข้าว จนทำให้กระบวนการผลิตกล่อ่งข้าวของชุมชนสูญจืดที่สุด แต่ชุมชนผลิตกล่อ่งข้าว ตำบลเมืองมายก็ยังนับว่า “โชคดี” ที่ผู้บริหารโรงเรียนบ้านไผ่งาม ทุกท่านในยุคนี้มีวิสัยทัศน์ และมีบทบาทต่อการผลิตกล่อ่งข้าวของชุมชนโดยนำกระบวนการเรียนรู้เรื่องกล่อ่งข้าวเข้าสู่โรงเรียน ทำให้เด็กรุ่นหลังได้มีโอกาสสืบทอดการผลิตกล่อ่งข้าวไว้ไม่ขาดตอน

ยุคทางโยธา-ทางหลวง

ยุคทางโยธา-ทางหลวง เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2537-ปัจจุบัน (2542) ยุคนี้เส้นทางติดต่อระหว่างหมู่บ้านในตำบลเมืองมายมีความสะดวกขึ้น เพราะกรมโยธาธิการได้สร้างถนนดินลูกรังเชื่อมต่อระหว่างหมู่บ้านไผ่ปางกับบ้านนางาม ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2537 เป็นต้นมา นอกจากนี้กรมทางหลวงได้งบประมาณก่อสร้างทางหลวงระหว่างบ้านแลง-แจ้ห่ม ให้เป็นถนนลาดยางซึ่งเป็นเส้นทางผ่านบ้านไผ่ปางและบ้านไผ่พะะ ปัจจุบันนี้เส้นทางดังกล่าวกำลังอยู่ระหว่างการ

ก่อสร้าง หากการก่อสร้างแล้วเสร็จ เส้นทางนี้จะทำให้การคมนาคมระหว่างตำบลเมืองมายกับอำเภอแจ้ห่ม และตำบลเมืองมายกับตัวเมืองลำปาง มีความสะดวกขึ้น และคงทำให้สภาพความเป็นชุมชนกันดารห่างไกลเส้นทางคมนาคมหมดไป

เมื่อหมดยุคทางรถขาว-รถแดง ขบวนการนายทุนไม้เถื่อนยุติลง ทางกรมมีมาตรการป้องกันป่าเข้มนวดขึ้น ชาวบ้านไม่สามารถตัดไม้หวงห้ามในป่าได้อีกแล้ว จึงหันมาตัดไม้ไผ่ซึ่งไม่ใช่ไม้หวงห้ามแทน เพื่อนำไปขายโรงงานทำตะเกียบและไม้ก้านรูป ช่วงนี้ชาวบ้านส่วนใหญ่ประสบปัญหาการประกอบอาชีพในชุมชนลำบากขึ้น ดังนั้นเมื่อนายทุนเข้ามาจ้างงานในชุมชนก็จะพากันทำตาม ๆ กัน เช่น การตัดไม้ไผ่ไปขายโรงงานตะเกียบโดยมีคนในหมู่บ้านไผ่ปง หมู่บ้านไผ่แพะ หลายคนที่มีรถปิกอัพเป็นคนกลางรับซื้อไม้ไผ่จากเพื่อนบ้านหรือไม่กี่ข้างเพื่อนบ้านตัดไม้ไผ่ โดยให้ราคามัดละ 15 บาท (ท่อนยาว 2 เมตร ประมาณมัดละ 10 ท่อน) ต่อมามีคนตั้งโรงงานตัดไม้โดยใช้เครื่องตัดไม้ไฟฟ้าขึ้นในหมู่บ้าน เพื่อตัดไม้ไผ่ให้เป็นท่อนขนาดยาว 25-30 เซนติเมตร แล้วผ่าครึ่งบรรจุกระสอบส่งไปขายต่อที่โรงงานในอำเภอเมืองลำปาง ซึ่งในหมู่บ้านจะตั้งราคาซื้อกิโลกรัมละ 1 บาทถึง 1.50 บาท ในยุคนี้อีกคนในชุมชนนำเครื่องตัดไม้มาใช้กันมากขึ้น

จากการที่ชาวบ้านพากันตัดไม้ไผ่ขายกันมากดังกล่าวนี้อาจทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านไผ่ปง กับชาวบ้านไผ่แพะขึ้น เพราะชาวบ้านไผ่ปงเข้าไปตัดไม้ไผ่ในป่าพื้นที่หมู่บ้านไผ่แพะ ชาวบ้านไผ่แพะเกิดความไม่พอใจจึงรวมตัวกันเข้าปิดล้อมชาวบ้านไผ่ปงที่กำลังตัดไม้ไผ่อยู่บนคอย ชาวบ้านไผ่แพะได้ทำลายกองไม้ไผ่ที่อยู่ริมทาง ยิงปืนขับไล่ เผาห่อข้าวเครื่องมือและกองไม้ไผ่ทิ้ง เหตุการณ์ครั้งนี้เกิดขึ้นในปี 2537 ได้ตอกย้ำความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านสองหมู่บ้านนี้ให้รุนแรงยิ่งขึ้นกว่าเดิม ภายหลังผู้ใหญ่บ้านและกำนันของสองหมู่บ้านได้ไกล่เกลี่ยทำความเข้าใจจากกรณีข้อพิพาทดังกล่าวให้กลับคืนเป็นปกติแล้ว

ภายหลังการตัดไม้ไผ่ขายสร้างรายได้ไม่คุ้มค่าแรงงานและเวลาเพราะราคาถูกลง เนื่องจากมีคนทำกันมากจึงถูกนายทุนกดราคาและนายทุนบางรายค้างค่าจ่ายเงินให้ชาวบ้าน ชาวบ้านบางส่วนจึงเลิกอาชีพนี้ไป และประกอบกับการตัดไม้และขนไม้มาบรรทุกรถเริ่มมีความลำบากขึ้น เพราะไม้ไผ่ข้างทางหมดแล้ว และหายากขึ้น ไม้ที่ใช้ได้ต้องเป็นไม้แก่ ขนาดอายุ 2 ปีขึ้นไป จึงทำให้การตัดไม้ขายไม่คุ้มค่าแรงในที่สุดก็เลิกกันไป ปัจจุบันมีคนทำอาชีพนี้เพียงเล็กน้อยประมาณหมู่บ้านละ 1-3 ราย เหลือโรงงานตัดและแปรรูปไม้ไผ่ที่บ้านไผ่ปงอยู่ 2 โรง

ที่บ้านไผ่พะ 1 โรง ทั้ง 3 โรงนี้จะแปรรูปไม้ไผ่ส่งโรงงานประมาณสัปดาห์ละ 1 เพ็ชรถ บรรทุกเล็ก

ในต้นปี พ.ศ. 2541 ได้มีพ่อค้าจากในเมืองมาติดต่อให้คนในชุมชนเผาถ่านไม้ไผ่ขาย คนในหมู่บ้านไผ่ปงกลุ่มหนึ่งจึงได้นำเศษข้อไม้ไผ่ที่เหลือทิ้งจากการตัดทำไม้ตะเกียบนั้นมาเผา ในถังน้ำมันเก่าขนาด 200 ลิตร ทำถ่านขายให้แก่ขายทุนในอำเภอเมือง ชาวบ้านคนอื่น ๆ เห็น ว่าเป็นการสร้างรายได้ที่ง่าย จึงพากันเอาอย่างตาม ๆ กันไปทั่วทั้งตำบล โดยพ่อค้ารับซื้อถ่าน ราคา กิโลกรัมละ 1 บาท ทำรายได้ให้ชาวบ้านประมาณคนละ 150 บาท ต่อวัน

และชาวบ้านพากันเผาถ่านไม้ไผ่กันมากขึ้นในช่วงเดือน กรกฎาคม สิงหาคม 2541 เพราะเป็นช่วงที่หลายครอบครัวไม่มีข้าวบริโภค ผลผลิตข้าวที่เก็บไว้ในยุ้งหมดแล้ว จึงพากันเผาถ่านขายหาเงินซื้อข้าวสาร แรก ๆ ชาวบ้านก็ใช้เศษไม้ไผ่ ข้อไม้ไผ่ที่เหลือใช้มาเผาทำถ่าน แต่การทำเช่นนี้ได้ปริมาณถ่านน้อย ไม่ทันความต้องการจึงพากันโค่นกอไผ่ใส่ถัง แล้วเผาใน ป่า เอน้ำดับเก็บถ่านไปขาย ต่อมาเห็นว่าวิธีนี้ยังได้ไม่มากพอ บางคนจึงเอน้ำมันโซล่าสาด กอไผ่จุดไฟเผาทั้งกอไฟลามกินบริเวณกว้าง เมื่อไฟดับก็เก็บถ่านไปขายโดยเฉลี่ยแล้วขายทุน จะรับซื้อถ่านวันละ 600 กก.

จากการเผาถ่านด้วยวิธีดังกล่าวนี้ได้สร้างความวิตกกังวลให้กลุ่มอาชีพอื่นที่อาศัยไม้ไผ่ เป็นวัตถุดิบ เช่น กลุ่มหาหน่อไม้ กลุ่มทำกล่อ่งข้าว เพราะวิธีเผาถ่านดังกล่าวจะทำให้ไม้ไผ่ หมดป่าในเวลาอันรวดเร็ว ดังนั้นจึงได้เข้ามาขอร้องไห้ขายยื่น ลาภมาก อดีตกำนันตำบลเมือง มาย และปัจจุบันเป็นประธานสภาองค์การบริหารส่วนตำบลเมืองมายให้ช่วยห้ามปรามกลุ่มเผา ถ่าน ทางกลุ่มเผาถ่านก็ขอความเห็นใจว่าพวกตนไม่มีรายได้ทางอื่นเพราะเป็นช่วงกำลัง “กลั่น ข้าว” ไม่มีข้าวกิน ในที่สุด ประมาณปลายเดือนสิงหาคม 2541 สภาองค์การบริหารส่วน ตำบลเมืองมาย ได้เชิญผู้เกี่ยวข้องทั้งตำรวจ และเจ้าหน้าที่ป่าไม้ เข้าประชุมด้วยและลงมติเห็น ชอบเป็นเอกฉันท์ ห้ามเผาถ่านไม้ไผ่ด้วยวิธีดังกล่าว

การใช้ไม้ไผ่เผาถ่านและทำตะเกียบดังกล่าวข้างต้น มีผลกระทบต่อกลุ่มผู้ประกอบการ อาชีพสานกล่อ่งข้าวมากพอสมควร โดยเฉพาะอย่างยิ่งผลกระทบจากกลุ่มเผาถ่านที่เผากอไผ่ ทั้งกอ เพราะทำให้ไม่มีไม้ไผ่เหลือทำกล่อ่งข้าวเลยต้องไปในป่าลึก ส่วนกลุ่มทำตะเกียบนั้น ไม่มีผลกระทบต่อกลุ่มทำกล่อ่งข้าวโดยตรงในระยะนี้ เพราะการใช้ไม้ไผ่ของกลุ่มทำตะเกียบ จะใช้ไม้ไผ่แก่อายุ 2 ปี ขึ้นไป แต่กลุ่มทำกล่อ่งข้าวใช้ไม้ไผ่อายุไม่เกิน 1 ปี ซึ่งในระยะยาว แล้วการบริโภคไม้ไผ่ในชุมชนตำบลเมืองมาย เช่นที่เป็นอยู่นี้คงสร้างผลเสียต่อระบบนิเวศ

และจำนวนไม้ไผ่ในพื้นที่นี้ลดลงและสูญพันธุ์ได้ในที่สุด ถ้าหากขาดการวางแผนควบคุมจัดการใช้ทรัพยากรไม้ไผ่ที่เหมาะสม

กลุ่มบริโภคมไม้ไผ่ในเขตพื้นที่ตำบลเมืองมาย นอกจากกลุ่มทำตะเกียบและกลุ่มเผาถ่านแล้ว ยังมีอีกกลุ่มหนึ่งคือ “ช่าง” ซึ่งเป็นช่างเลื่อยที่ชาวบ้านซื้อมาใช้ในการรับจ้างนายทุน “ไม้เถื่อน” ในยุคก่อน และปัจจุบันนี้ยังเหลืออยู่ประมาณ 20-30 ตัว ช่างเป็นตัวละครที่กระทบต่อกลุ่มสานกลองข้าวโดยตรง เพราะ “ช่างมันหักกินไม้ช่างอย่างไม้ช่างหนุ่ม ๆ ออกมาช่างมันหักเหี้ยมดเจ้า ถ้าเขาจะไปฟันไม้ช่างมาแปดดอก ต้องไปเสาะไกล ๆ ที่ช่างมันบ่าไป อย่างบ้านนาไผ่นี้นี้ช่างมีเป็น 10 กว่าตัว หมู่เผ่าถ่านกับช่างนี้ยะหื้อไม้ช่างเจียมเท่ากัน” (ดวงใจ สีสด, 2541) (ช่างมันหักกินไม้ไผ่ช่างที่ยังอ่อน ๆ อยู่จนหมด เวลาจะไปตัดไม้มาทำดอกต้องไปหาที่ไกล ๆ ซึ่งช่างไปไม่ถึง อย่างในบ้านนาไผ่นี้นี้มีช่างถึง 10 กว่าตัว พวกที่เผาถ่านกับช่างนี้ทำให้หาไม้ไผ่มาทำดอกยากขึ้นพอ ๆ กัน : ผู้วิจัย) แม่หลวงหล้า ชัดแจ้งแรง ชาวบ้านนางมเล่าถึงความลำบากที่หาไม้ไผ่มาทำดอกยากขึ้นว่า “ที่ใกล้ ๆ บ่ามีเฮากะไปเอาที่ไกล ๆ เวลาไปเอาที่ไกล ๆ แล้ว ถ้าไปเอาเป็นวันถ้าเอมาน้อยกะเสียเวลาไป ถ้าเอมานักกะเอามาบ่าแพ้ ขึ้นดอยอัดฮิมตาย ขึ้นไปไกลที่ดอยชัน ๆ พุ้นหนา คลานขึ้น สุมเตอะ เกิบกะใส่บ่าได้ ละไว้ห้วยพัตินยันขึ้นดอยไปตัดดอกลงมาลุ่ม โปะหาบมาบ้าน” (ที่ใกล้ ๆ ไม่มีเราต้องไปเอาที่ไกล ๆ ถ้าไปเอาไกลเสียเวลาเป็นวัน เอมาน้อยก็ไม่คุ้มแต่ถ้าเอามากก็เอามาไม่ไหว ต้องขึ้นภูเขาเหนื่อยแทบตาย ขึ้นไปภูเขาชัน ๆ คลานขึ้นไปขอโทษเถอะรองเท้าก็สวมไม่ได้ ทั้งไว้ที่ริมห้วยนั้น ใช้เท้ายันขึ้นภูเขาไปตัดพุงลงมาข้างล่าง แล้วผ่าเป็นซีก ๆ หาบกลับมาบ้าน : ผู้วิจัย)

ถ้าหากการใช้ไม้ไผ่สำหรับผลิตกลองข้าวของชาวบ้านในตำบลเมืองมายนั้น มีผลกระทบต่อระบบวงจรชีวิตไม้ไผ่น้อยที่สุด สร้างความเสียหายต่อระบบป่าไผ่น้อยที่สุด เมื่อเทียบกับการใช้ไม้ไผ่ทำตะเกียบและใช้เผาถ่าน เพราะว่าการทำกลองข้าวนี้จะต้องมีการคัดเลือกไม้ให้มีคุณสมบัติเหมาะสม

ซึ่ง นายปิ่น ลาภเกิด ชาวบ้านไผ่แพะกล่าวว่า “การฟันไม้มาแปดกลองข้าวนี้หนาเลือกเอาแต่ไม้ที่ดี ๆ ไม้บ่าดี ไม้บ่านวล ผิวมันบ่างาม ไม้บ่าเหนียว ใช้บ่าได้ บ่าใช้ว่าไปฟันเอาหมดกอ ล้มเอาอย่างไม้ยะถ่าน น้อย่างกอนี้เลือกได้สักสี่เล่มห้าเล่ม ตะอั้นนะ มาละโปะ ๆ แล้วแบกหาบมาบ่าใช้ต่างรถต่างล้อมา แบกมาหาบมาเอาแต่คุ้มเฮา แรงนักกะเอมานักแรงน้อยกะเอามาตามนอย การตัดไม้แปดกลองข้าวนี้ ร้อยปีพันปีไม้กะบ่าเลี้ยง” (การตัดไม้ไผ่มาทำ

กล่องข้าวนี้จะเลือกเอาแต่ไม้ที่ดี ๆ ไม้ผิวไม้นวลไม่งาม เนื้อไม้ไม่เหนียวก็ใช้ไม่ได้ และไม่ได้ ตัดล้มหมดกอเหมือนพวกเผ่าถ่าน กอหนึ่งเลือกได้สักสี่ต้นห้าต้น ก็ตัดเพียงแค่นั้น ผ่าแบก หาบกลับบ้านเพียงแค่ว่าพอดี ไม่ได้บรรทุกถนบกบรรทุกเกวียนมาแต่อย่างใด มีแรงมากก็หอบมา มาก มีแรงน้อยก็หอบมาน้อย การตัดไม้ไผ่ทำกล่องข้าวอย่างนี้ ร้อยปีพันปีไม้ไผ่ก็ไม่หมดวันหมด : ผู้วิจัย)

นายเอื้อน อาษา ชาวบ้านไผ่พะจะเป็นอีกคนหนึ่งทีพูดเรื่องการใช้ไม้ไผ่ในชุมชนนี้ว่า “ปัญหาไม้ไผ่นี้ต้องมีแน่นอนครับ เพราะว่าที่เผ่าถ่านกับตัดไม้ตะเกียบไปขายนั้น มันล้มเป็นกอ เลยครับ เผ่าถ่านซำร้ายยิ่งกว่าเลยที่ผมไปผ่นนี้หนามันทำล้มเป็นกอเป็นกอ มันถึงแปลงเป็นที่ เป็นที่ม่อนดอยที่เขาเผ่าถ่านนั้นหนากับที่ทำตะเกียบนั้นนะ วันหน้าจะหาไม้ดอกมาไปกล่อง ข้าว มันถึงยากพอ่ง ต้องไปหาไกล ๆ ก่อนที่ใกล้ ๆ บ้านนี้มันบ่ามีไปเลย ที่มีมันก็มีแต่เล่มน้อย ๆ มันใช้บ่าได้ หมูเฮามันสู้เขาบ่าแพ้ หมูเฮามันสู้ผู้น้อย เป็นเป็นผู้ใหญ่นายทุน” (ปัญหาเรื่อง ไม้ไผ่นี้มีอย่างแน่นอนเพราะพวกที่เผ่าถ่านกับพวกตัดไม้ทำตะเกียบ ล้มกอไผ่เป็นกอ ๆ ยิ่งพวก เผ่าถ่านยิ่งแล้ว ตามไหล่เขาที่เขาเผ่าถ่านจะโล่งเตียนเป็นแห่ง ๆ วันข้างหน้าจะหาไม้มาทำดอก สถานกล่องข้าวต้องยากลำบากขึ้น ต้องไปหากันไกลที่อยู่ใกล้บ้านไม่มีเลย ที่มีก็เป็นไม้ไผ่ไม่ดี ขนาดก็เล็กใช้ไม่ได้ พวกเราสู้พวกเขาไม่ได้ พวกเราเป็นผู้น้อย พวกนั้นเป็นผู้ใหญ่นายทุน : ผู้วิจัย)

นายโหม ดวงตั้ง ชาวบ้านแม่เบินได้พูดถึงการใช้ไม้ไผ่มาทำกล่องข้าวว่า “หมูไป กล่องข้าวเขาเอาไม้หนุ่มเล่มไหนปล้องยาวเขาถึงจะเอา ลางกอก็มีเล่ม เขาจะเอาเหยเล่ม เพราะว่า ไม้ไม่บ่างามเขาจะบ่าเอาครับ” (พวกที่สานกล่องข้าวเขาจะเลือกเอาไม้อ่อน ไม้ไผ่ต้นไหน ปล้องยาวถึงจะเอา บางกอก็มีไม้ไผ่ที่เลือกได้เพียงต้นเดียว เขาก็ตัดเอาเพียงต้นเดียว เพราะว่า ไม้ไม่สวยเขาก็ไม่เอาครับ : ผู้วิจัย) เช่นเดียวกับ นายปั้น วงศ์สิงห์ ชาวบ้านนาไหม้ ซึ่งเป็น สมาชิก อบต. เมืองมาย ก็พูดถึงเรื่องนี้ว่า “ผมที่เคยไปกล่องข้าวกะดังมายังได้สิบปี ส่วนมาก ไม้ที่เลือกมาใช้จะเลือกเอาไม่งาม ๆ ไม้บ่างามกะบ่าเอา อย่างยะกล่องข้าวนี้ยะไปเหมร้อยปีไม้ กะบ่าเลี้ยง เพราะเขาเอากำเล่ม สองเล่ม บ่าไซ่พันเป็นกอเป็นหน้า” (ผมก็เคยสานกล่องข้าว เพิ่งหยุดทำมาได้สิบปี ส่วนมากไม้ไผ่ที่เลือกมาใช้จะเลือกเอาแต่ไม้สวย ๆ ที่ไม่สวยก็ไม่เอา อย่างทำกล่องข้าวนี้ทำไปอีกร้อยปีไม้ไผ่ก็ไม่หมด เพราะเราตัดครั้งละต้นสองต้น ไม่ได้ตัดเป็น กอไม่ได้ตัดราบเป็นหน้า (กลอง) : ผู้วิจัย)

ในยุคนี้นอกจากผู้มีอาชีพสานกล่องข้าวเริ่มมีปัญหาเกี่ยวกับแหล่งวัตถุดิบไม้ไผ่ดังกล่าวแล้ว วัตถุดิบอีกชนิดหนึ่งที่ปัจจุบันนี้มีปัญหา ไม่สามารถหาจากป่าไม้เหมือนในอดีต เพราะป่าแถบพื้นที่บ้านไผ่pong บ้านไผ่พะะ บ้านนางามไม่มีหวายแล้ว ในป่าแถบบ้านนาไหม้ บ้านแม่เป็นยังพอหาได้ ซึ่งพ่อหลวงดิบ วงศ์สิงห์ ชาวบ้านนาไหม้บอกว่า “ต้องไปหาหวายในป่าห้วย ทางดอยงาช้างห้วย หวายบ่เดี่ยวนี้นหายาก ผมหาขายหื้อแม่ค้าเขา 100 เส้น 25 บาท” เช่นเดียวกับ นายไหม คงตั้ง ชาวบ้านแม่เป็น บอกว่า “หวายบ่เดี่ยวนั้นเขียนเวลาไปเสาะหาหวายต้องไปนอนในป่าเป็นคืนสองคืนก่อนหนา อย่างไปนอนสักคืนกะจะได้หวายมาสัก 3 ก้อบ 4 ก้อบเท่านั้น มาจักได้สามสี่ร้อยเส้นเท่านั้นนะ หายมันวอดไปนักย้อนไฟไหม้ไฟลวก แก้มันลรับ” (หวายเดี่ยวนี้นหายาก เวลาไปเสาะหาหวายต้องไปนอนแรมในป่าเป็นคืนสองคืน อย่างไปนอนสักคืนหนึ่งก็จะได้หวายเพียง 3 ถึง 4 ท่อนเท่านั้น มาจักเป็นเส้นได้เพียง 300-400 เส้นเท่านั้นเอง หวายมันสูญไปมาก เพราะไฟไหม้ต้นมันลรับ : ผู้วิจัย)

การประกอบอาชีพสานกล่องข้าวในยุคนี้ถึงแม้จำนวนคนทำไม่มากนัก แต่คนที่ยึดเป็นอาชีพก็มีความมุ่งมั่นและพัฒนาคุณภาพกล่องข้าวมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มผู้ที่ได้รับรางวัลจากการประกวดใน “งานอวดจักสานเมืองมาย” เมื่อต้นปี 2536 ประกอบกับกลุ่มผู้รับซื้อได้เน้นให้ปรับปรุงคุณภาพ และเริ่มมีการคัดเลือกรับซื้อเฉพาะกล่องข้าวที่ดีเท่านั้น คนที่ฝีมือไม่ดีเริ่มขายไม่ได้ ส่วนคนที่ฝีมือผลงานมีคุณภาพก็จะขายได้ในราคาสูง อาจารย์สมพงษ์ ชลชัย ซึ่งเป็นคนหนึ่งที่รับซื้อกล่องข้าวบอกว่า “อย่างกล่องข้าวลายของแม่หลวงหล้า จัดแข็งแรง บ้านนางามนี้ใบละ 50 ใบละ 100 บาท ผมก็รับซื้อ เพราะสามารถไปขายต่อได้ราคาดี กล่องข้าวขาวผมก็รับซื้อละ 10 บาท ไปขาย 15 บาท แต่ถ้าอย่างของชาวบ้านไผ่พะะผมไม่ค่อยซื้อ เพราะคุณภาพไม่ดี คือไม่แน่น ไม่ประณีต ทุกวันนี้จะรับซื้อจากชาวบ้านนางาม และบ้านนาไหม้เป็นส่วนใหญ่” (2541: สัมภาษณ์) นางบุญ บุญยีน ชาวบ้านไผ่พะะก็ยอมรับว่าคุณภาพกล่องข้าวบ้านไผ่พะะมีปัญหา “บางคนกะยะงาม บางคนกะยะบ่างาม เป็นมาซื้อกะติกะเพี้ยกว่าบ่างาม หมู่ยะติ ๆ มีไปน้อยแล้วเจ้า พวกกันไปกันนักบ่ามีไผ่ซื้อ เขามาซื้อมาผ่อหั้นผ่อนี้แล้วติว่าหีบกะบ่ดี ที่หีบฟางจ้ำฮ้ายจ้ำติ บางคนกะบ่าก่อเหน็บบ่าดาเขาเอาไว้อย่าเข้าว่า เขาว่ายะงามบ่างามกะขายได้แก่ 8 บาท 10 บาทเท่ากัน คนซื้อกะหื้อราคาเท่ากัน หมู่ยะงามกะใจอ่อนเจ้า เขายะงามอย่างอ้อจ้ำซำกว่าหมู่ยะบ่างาม จ้ำเจ้าจะไปบอกเขากะบ่าได้จ้ำเจ้ากะบ่าคุ้มตัวเก่า” (2541: สัมภาษณ์) (บางคนก็ทำสวยบางคนก็ทำไม่สวย เขามาซื้อก็ติก็ล้อเลียนว่าไม่

สวย พวกที่ทำดี ๆ เหลือน้อยลงล่ะ จะพากันสานมากก็ไม่มีใครซื้อ เขามาซื้อที่นั่นดูนี้และคิดว่าเย็บไม่ดี ยิ่งถ้าใช้เชือกฟางเย็บยิ่งถูกดี บางคนก็สานโดยไม่ยอมทอใช้วิธีเห็บดอกเอาเฉย ๆ เอาเร็วเข้าว่าเขว่า ถึงจะทำสวยไม่สวยก็ขายได้ใบละ 8 บาท 10 บาท เท่ากัน คนซื้อก็ให้ราคาเท่ากัน พวกที่ทำงานทำสวยก็หมดกำลังใจ ยิ่งเราทำงานอย่างนี้ยิ่งเสียเวลามากกว่าพวกที่ทำไม่สวย ฉันจะไปบอกเขาก็ไม่ได้ ฉันก็ยังเอาตัวเองไม่รอด : ผู้วิจัย) นางจันทร์ อุดหนุน ซึ่งเป็นคนรับซื้อกล่องข้าวอยู่บ้านไผ่พะยะ บอกว่า “อับซื้อกล่องข้าวตั้งแต่อายุ 18 จนบะเดี๋ยวนี้อายุ 65 แล้ว ซื้อตั้งแต่แก่นบาท บาทห้าสิบ ห้าบาท จนแปดบาท ไปขายทางเมืองพาน พะเยา เชียงราย เอาไปกำเจ็ตร้อย แปดร้อยแก่น หมูซื้อที่ดึกะมี เขาติว่ามันหายาไป ยะบ่างม บิด ๆ เบี้ยว ๆ ดินกะบ่างม บ่าเดี๋ยวนี้นายบ่าใคร่มวน อับซื้อเขา 8 บาทกะไปขาย 10 บาท 15 บาท ถ้าเอาไปน้อยกะบ่าคุ้มค่า” (2541:สัมภาษณ์) (รับซื้อกล่องข้าวตั้งแต่อายุ 18 จนถึงเดี๋ยวนี้อายุ 65 แล้ว ซื้อตั้งแต่ใบละบาทบาทห้าสิบสตางค์ ห้าบาท จนถึงแปดบาท ไปขายทางอำเภอพาน พะเยา เชียงราย เอาไปครึ่งละเจ็ตร้อย แปดร้อยใบ คนซื้อที่ดึกะมี เขาติว่ามันหายาไป ทำไม่สวย บิด ๆ เบี้ยว ๆ ดินก็ไม่สวย เดี๋ยวนี้นายไม่ค่อยดี รับซื้อใบละ 8 บาทไปขาย 10 บาท 15 บาท ถ้าเอาไปจำนวนน้อยก็ไม่คุ้มค่า : ผู้วิจัย)

แต่อย่างไรก็ตาม กลุ่มผู้ที่ยังสานกล่องข้าวอย่างสม่ำเสมอและไม่ทอดทิ้งก็มีเหลืออยู่ และเริ่มปรับตัวกันมากขึ้น เช่น ในปี พ.ศ. 2537 พ่อหลวงหลัก ลาภเกิด ได้ปลูก “ตูป” เป็นพืชขายกล่องข้าวและเครื่องจักสานขึ้นในหมู่บ้านไผ่พะยะ นับเป็นร้านขายกล่องข้าวร้านแรกของตำบลเมืองมาย ภายหลังต่อมาพ่อจันทร์ หมอยา ชาวบ้านไผ่พะยะก็ได้ใช้ได้ทุนยั้งข้าวเป็นที่ขายกล่องข้าวและเครื่องจักสานอื่น ๆ ตามอย่างพ่อหลวงหลัก ลาภเกิด คนที่เป็นลูกค้าของร้าน 2 ร้านนี้จะเป็นคนต่างถิ่นที่ผ่านเข้ามาในหมู่บ้าน ทุกวันนี้พ่อหลวงหลัก ลาภเกิด และพ่อหลวงจันทร์ หมอยา ก็ยังดำเนินกิจการนี้อยู่และมีแนวโน้มจะก้าวไปสู่กลุ่มสหกรณ์แลกเปลี่ยนความคิดเห็นในกลุ่มผู้มีอาชีพสานกล่องข้าวในละแวกบ้านใกล้เคียงขึ้นมาได้ในอนาคต เพราะทุกวันนี้มีเพื่อนบ้านหลายคน ชอบมาจับกลุ่มกันที่บริเวณลานว่างของร้านพ่อหลวงหลักและบริเวณบ้านพ่อหลวงจันทร์ แล้วสานกล่องข้าวกันไปด้วยพูดคุยกันไปด้วย

นอกจากนี้ในหมู่บ้านนางามก็เริ่มมีกลุ่มเครือข่ายของแม่หลวงหล้า ชัดแจ้งแรง ได้ฝึกหัดกันทำกล่องข้าวที่เน้นคุณภาพ ความประณีต ซึ่งขายได้ราคาสูง รวมทั้งฝึกทำกล่องข้าวตามรูปแบบที่อาจารย์สมพงษ์ ชลัย แนะนำให้ แม่หลวงหล้า ชัดแจ้งแรง บอกว่า “อาจารย์

สมพงษ์ เป็นกะต่งเสริมแท้ สำนับสนุนจืดดี คนอื่นเขาบ่สู้ เขว่ามันบ่ทันกิน ย่อยดิน ย่อยมือ ตั้งวันกะมีแม่เหี้ย แม่หลวงปิ่น พี่สาวอีแม่เหี้ย ลูกไก่อีแม่นี้เหี้ยที่ยะกันนี้หนา” (2541:สัมภาษณ์) (อาจารย์สมพงษ์ ท่านก็ส่งเสริมดีสำนัสนุนอย่างดีแต่คนอื่นเขาไม่สู้ เขาบ่ว่ามันไม่ทันกิน มันละเอียดยกจิก ทุกวันนี้ก็มีเพียงตัวแม่นี้ แม่หลวงปิ่นพี่สาวของแม่และลูกสะใภ้ที่ทำงานอยู่: ผู้วิจัย)

โรงเรียนบ้านไผ่งามในยุคนี้ยังคงมีกิจกรรมให้นักเรียนเรียนงานจักสานกล่อ่งข้าวอย่างต่อเนื่อง และได้รับงบประมาณโครงการจ้างวิทยากรบุคคลภายนอกโดยจ้างคือ นายคำ ดีมาก ชาวบ้านไผ่งาม ซึ่งเป็นพ่อของภารโรงโรงเรียนบ้านไผ่งาม มาช่วยครูสอนงานจักสานกล่อ่งข้าว แต่ไม่สามารถสอนการสานกล่อ่งข้าวได้อย่างต่อเนื่องเพราะว่าระเบียบการใช้งบประมาณตามโครงการนี้ไม่อนุญาตให้จัดกิจกรรมจ้างวิทยากรมาสอนในเรื่องเดิมได้อีก ดังนั้นจึงไม่สามารถจัดการเรียนการสอนโดยจ้างวิทยากรมาสอนสานกล่อ่งข้าวได้อีก ทำให้ขาดความสมบูรณ์ต่อเนื่อง พอในปี 2539 โรงเรียนบ้านไผ่งามได้รับเลือกเข้าเป็นโรงเรียนทดลองในโครงการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ของกระทรวงศึกษาธิการ กิจกรรมหนึ่งที่โรงเรียนบ้านไผ่งามเลือกเข้าร่วมโครงการนี้คือ งานจักสานกล่อ่งข้าว เพราะต้องการให้เกิดความต่อเนื่องและให้เด็กสามารถทำได้ทำเป็น และในปี พ.ศ. 2540 ได้มอบหมายให้อาจารย์สมนึก บุญมา จัดกิจกรรมการเรียนการสอนงานสานกล่อ่งข้าวในระดับมัธยมศึกษาปีที่ 1-3 และให้ อาจารย์ประสิทธิ์ ภูวนาถพนาลัย จัดกิจกรรมการเรียนการสอนงานสานกล่อ่งข้าวเบื้องต้น ในระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 5-6 ด้วย

การจัดกิจกรรมสอนทำกล่อ่งข้าวในโรงเรียนดังกล่าวข้างต้น ได้สร้างความพอใจให้กลุ่มผู้มีอาชีพสานกล่อ่งข้าวชาวบ้าน “ไผ่แพะ” มากเพราะลูกของตนจะได้สนใจทำยิ่งขึ้น “ละอ่อนมันเชื่อครู ครูบอกหยั่งมันกะเชื่อ” (เด็กมันเชื่อฟังครู ครูบอกอะไรก็เชื่อ) แต่ผู้ปกครองที่เลิกสานกล่อ่งข้าวแล้วมักไม่สนับสนุนเช่นชาวบ้าน “ไผ่ปง” คนหนึ่งกลับบอกว่า “ครูที่สอนกะล้าไป ละอ่อนยะบ่าช่าง กะเขย็นช่าง ลูกเป็นยะไปบ่ได้กะเขย็นดีละอ่อน ลูกข้าเข้มนึงถึงว่าครูสวก” (ครูที่สอนก็เกินไป เด็กทำไม่เป็นก็บังคับให้เป็น ลูกเขาสานไม่ได้ก็เขย็นดีเด็ก ลูกฉันมันบอกว่าครูดู: ผู้วิจัย)

อาจารย์ชุมพล ใจหาหลี่ อาจารย์ใหญ่โรงเรียนบ้านนางาม และรักษาการในตำแหน่งอาจารย์ใหญ่โรงเรียนบ้านไผ่งาม ได้จัดประชุมผู้ปกครองนักเรียนโรงเรียนบ้านไผ่งามเมื่อปลาย

เดือนธันวาคม 2541 และได้ให้ผู้ปกครองแสดงความคิดเห็นต่อนโยบายการจัดการเรียนการสอนสถานกล่อ่งข้าวให้นักเรียน ซึ่งอาจารย์ชุมพล ใจทาสี บอกว่า “ผู้ปกครองทางบ้านไผ่พะยงค์สนับสนุนและเห็นว่าดี ‘เด็กจะได้ไม่ลื้มและจะได้ช่วยพ่อแม่ที่บ้านได้’ แต่ทางผู้ปกครองบ้านไผ่ปง ไม่อยากให้ลูกเรียนสถานกล่อ่งข้าว ถ้าจะเรียนก็เรียนได้แต่ถ้าครูพาเด็กไปตัดไม้ในป่าจะไม่ยอมแน่นอน เพราะอยากให้เด็กเรียนหนังสือไปเรียนต่อระดับสูงต่อไปได้”

ในปัจจุบันนี้จำนวนผู้ประกอบอาชีพสถานกล่อ่งข้าวในตำบลเมืองมาย ถึงแม้จะมีน้อยลง แต่ทุกหมู่บ้านก็ยังมีคนสถานกล่อ่งข้าวกันอยู่ บางคนก็สถานกล่อ่งข้าวอย่างสม่ำเสมอตลอดปี บางคนก็จะสถานกล่อ่งข้าวอยู่บ้างเป็นบางเวลา ซึ่งจะทำให้ว่างจากการทำไร่ทำนา แต่ละหมู่บ้านปรากฏจำนวนคนที่ยังสถานกล่อ่งข้าวอยู่ดังนี้คือ

การยึดอาชีพสถานกล่อ่งข้าวในบ้านไผ่พะยงค์ว่ามีจำนวนมากกว่าทุกหมู่บ้าน คือ ยังมีคนสถานกล่อ่งข้าวอยู่ทั้งหญิงชาย ประมาณ 140-150 คน มีตั้งแต่อายุ 23-72 ปี และมีกลุ่มที่ยึดอาชีพทำกล่อ่งข้าวสม่ำเสมอตลอดปีมีจำนวนมากกว่าหมู่บ้านอื่นคือ ประมาณ 30 คน ส่วนเยาวชนนั้นก็ยังสนใจและช่วยพ่อแม่ทำกล่อ่งข้าวกันอยู่

การสถานกล่อ่งข้าวในหมู่บ้านนาไหม้ มีคนทำกันมากเป็นอันดับสองรองจากบ้านไผ่พะยงค์ มีประมาณ 80-90 คน มีทั้งผู้หญิงผู้ชาย มีตั้งแต่รุ่น 25-70 ปี และมีผู้ยึดอาชีพสถานกล่อ่งข้าวสม่ำเสมอ ตลอดปีอยู่ประมาณ 15-20 คน ปัจจุบันมีแนวโน้มว่ามีคนหันกลับมาทำกล่อ่งข้าวกันเพิ่มขึ้นเพราะการหารายได้ทางอื่นเริ่มลำบากขึ้น

การสถานกล่อ่งข้าวในบ้านนางามมีคนทำเฉพาะผู้หญิง มีจำนวนประมาณ 30-40 คน เป็นกลุ่มรุ่นอายุ 30-60 ปี และมีคนยึดเป็นอาชีพทำสม่ำเสมอตลอดทั้งปีประมาณ 10-12 คน

ในบ้านไผ่งามมีคนยึดเป็นอาชีพจำนวนน้อย พบแต่ในกลุ่มผู้สูงอายุเท่านั้น และที่ยังคงทำอย่างสม่ำเสมอมีเพียง 5-7 คน ที่ยังทำอยู่บ้างเป็นบางเวลาประมาณ 15-20 คน คนรุ่นหลังเลิกสถานกล่อ่งข้าวเพราะ การทำกล่อ่งข้าวมีรายได้น้อยกว่าอาชีพอื่น ส่วนเยาวชนนั้นไม่มีผู้สนใจเลยเพราะนิยมเรียนหนังสือในระดับที่สูงขึ้น

ส่วนการสถานกล่อ่งข้าวในหมู่บ้านแม่เบิน มีคนที่ยังทำอยู่บ้างเพียงเล็กน้อยและไม่ทำอย่างสม่ำเสมออย่างหมู่บ้านอื่น เนื่องจากทางเข้าหมู่บ้านลำบากกว่าหมู่บ้านอื่น ไม่มีคนเข้าไปรับซื้อกล่อ่งข้าวปัจจุบันมีผู้ที่ยังสถานกล่อ่งข้าวอยู่บ้างเพียง 5-6 คนเท่านั้น

นายก้า หน่อคำ ชาวบ้านแม่เบิน บอกเหตุผลที่ยังไม่เลิกสถานกล่อ่งข้าวว่า “มันสะดวกได้ มันบำมีเลี้ยงท้องเลี้ยงไส้ ผมจะอยู่อย่างป็น ทำกล่อ่งข้าวผมกะยะ ป็นผะถ่าน เฮกะยะ มัน

จำเป็น เป็นไปเปล่าใดเฮอะไปเหล่านั่น เรื่องไปเรื่องสาวันนี้ ผมมันแก่แล้ว 50 ปีละ ผมจำเป็น
งมไปงมสาวัน จะไปยะนักยะหนาจะยะบ่าได้” (มันละทิ้งไม่ได้ มันไม่มีเลี้ยงท้องเลี้ยงไส้ ผม
ทำทุกอย่าง เขาทำกล่องข้าวผมก็ทำ เขาเผาถ่านเราก็ก้ามมันจำเป็นเขาไปป่าใดเราก็ก้ามไปป่านั้น
เรื่องไปเรื่องสาวันนี้ผมมันแก่แล้ว 50 ปีแล้ว ผมจำเป็นคล้าไปคล้าสาวัน จะไปทำงานหนักก็คงทำ
ไม่ได้ : ผู้วิจัย) เช่นเดียวกับพ่อหลวงนวล ดิมาก ชาวบ้านไผ่ป่ง ก็บอกว่า “อยู่มาตั้งวันนี้ผม
กะยะกล่องข้าว งามบ่างามบ่าฮู้ ทางปุ่นมาลั้งผมกะแบ่งไปหื้อลูกตามลูก แพงตามแพง ตะก่อน
เมินมากะกล่องบาทเก็ง แล้วกะสองบาท บ่าเดียวสิบสิบปลาย กะยะไปจะนั้นมันจะหาไม้หา
ดอกฮับจ้างอ้ายบ่ามันกะไปบ่าแพ่ บ่าเดียวมันบ่ามีคนเก็บบ่ามีซื้อ ยะได้กะบ่าได้ขาย หมู่ลูก
หมู่หลานกะว่ามันบ่าทันกินพ่อหลวง เฮอะกะยะไปจะอันนะ” (อยู่มาทุกวันนี้ผมก็ทำกล่อง
ข้าวงามไม่งามไม่รู้ ทางปุ่นมาลั้งผมทำผมก็ทำไปให้ลูกตามลูกแพงตามแพง แต่ก่อนนานมาก็
กล่องละบาทครึ่ง แล้วก็สองบาท เดียวนี้สิบสิบกว่า ก็ทำไปตามนั้น มันจะไปหาไม้หาดอกฮับ
จ้างทำงานมันก็ไปไม่ไหว เดียวนี้มันไม่มีคนเก็บคนซื้อทำได้แต่ก็ขายไม่ได้ พวกลูกพวกหลาน
ก็ว่ามันไม่ทันกินพ่อหลวง เราก็ก้ามไปอย่างนั้นแหละ : ผู้วิจัย)

ส่วนเหตุผลที่คนอื่นเลิกทำกล่องข้าวนี้ นายเป่ง ชัดแจ้งแรง บอกว่า “ถ้าหากว่า
ราคามันดีเขาจะกะยันบ่าเบื้อ ราคามันต่ำมันบ่าคุ้ม นับตั้งแต่เอาดอกไปฟันไม้มาโละ มาจัก
มาตากแดดหื้อแห้งไปสานเรียบร้อย แบ่งดินหยิบจิกหยิบแ่งมันแหม วันค้ำได้กล่องเดียว ชาว
สามสิบบาท ถ้าคนฝีมือดีมันกะได้ห้าสิบหกสิบขึ้นไปเป็นร้อย อย่างที่อาจารย์สมพงษ์ ชื่อที่
เมียผมแต่ว่าชาวบ้านคนอื่นยะบ่าได้ เพราะมันช้าแล้วเงินอย่างอื่นมันจะไปคุ้มหยั่ง อย่างเฮอะจ่าย
มือซื้อกินวันเดียวมันกะหมดไปแล้ว เป็นร้อยสองร้อย กล่องข้าวแค่สี่ห้าห้าสิบ มันบ่าคุ้มเขาเลย
ละกัน” (ถ้าหากราคามันดีเขาก็ทำกันไม่มีเบื้อ ราคามันต่ำมันไม่คุ้มนับตั้งแต่ไปตัดไม้มาทำดอก
มาตากแดดให้แห้ง จนสานเรียบร้อยแล้วยังต้องเย็บดิน เย็บจิก เย็บมุมอีก ทั้งวันได้กล่องเดียว
ยี่สิบ สามสิบบาท ถ้าคนฝีมือดีมันก็ได้ห้าสิบ หกสิบขึ้นไปเป็นร้อยอย่างที่ว่าอาจารย์สมพงษ์ชื่อจาก
เมียผม แต่ชาวบ้านคนอื่นทำไม่ได้ เพราะมันช้าแล้วเงินแค่นี้มันจะไปคุ้มอะไร อย่างเราจ่ายซื้อ
กินวันเดียวก็หมดไปเป็นร้อยสองร้อย กล่องข้าวแค่สี่ห้าห้าสิบ มันไม่คุ้ม เขาจึงเลิกกัน : ผู้วิจัย)
นายบุญยืน ดวงตั้ง ก็พูดถึงเรื่องนี้ว่า “คนรุ่นใหม่เขาบ่าใครทำเพราะว่ามันบ่าทันกิน กล่อง
ข้าวขายได้เจ็ดแปดบาท เขาไปทำงานวัน ๆ หนึ่ง เขาได้ร้อยร้อยกว่า เพราะฉะนั้นวัยรุ่นเขาบ่า
ยะบ่าทำละคนที่ทำก็เฉพาะรุ่นเก่า”

เกี่ยวกับปัญหาเรื่องขายกลองข้าวไม่ได้ ไม่มีคนรับซื้อนั้น อาจารย์สมพงษ์ ชลชัย ซึ่งรับซื้อกลองข้าวจากชาวบ้านไปขายนั้นบอกว่า “ที่จริงนั้นกลองข้าวยังขายได้ยังมีคนซื้ออยู่ แต่ที่คนไม่ค่อยเข้ามารับซื้อในหมู่บ้านอย่างแต่ก่อนนั้นเนื่องจาก เวลาเข้ามาแล้วได้กลองข้าวกลับไปน้อย ทำให้ไม่คุ้มค่าน้ำมันรถ บางครั้งอุดล้าให้ขับรถเข้ามาแต่ได้กลองข้าวแค่ 40-50 ใบ ตอนหลังเขาก็เลยไม่เข้ามารับซื้ออีก ผมพยายามบอกชาวบ้านว่า สถานได้ใบสองใบอย่าเพิ่งขายรวมไว้ให้มาก รอจนกว่าเขามารับซื้อพอคนรับซื้อมาแล้วได้กลองข้าวกลับไปมากพอที่จะมาซื้อเป็นประจำ แต่ชาวบ้านก็อยากได้เงิน จำเป็นใช้เงิน สถานได้ก็รีบเอาไปขายเสียก่อน”

ในภาพเศรษฐกิจไม่ใช้อย่างในปัจจุบันพบว่าชาวบ้านเริ่มปรับตัวประหยัดค่าใช้จ่าย สิ่งหนึ่งที่กลองข้าวเข้ามามีบทบาทก็คือ ชาวบ้านเริ่มนิยมใช้กลองข้าวเป็นภาชนะ บรรจุเครื่องไทยทานถวายพระในงานศพแทนการใช้ถังพลาสติก ซึ่งต้องซื้อจากร้านสังฆภัณฑ์มีราคาแพงกว่ากลองข้าวมาก

ในยุคนี้นักสานกลองข้าวยังขาดความรู้ด้านการตลาด ยังไม่สามารถจัดการผลผลิตกลองข้าวที่ผลิตได้ทุกคนยังต้องพึ่งพิงคนรับซื้อในหมู่บ้าน หรือพ่อค้าคนกลาง กลุ่มผู้นำอาชีพสานกลองข้าวก็ยังไม่ปรากฏชัดเจน ผู้ประกอบอาชีพสานกลองข้าวก็มีน้อยลง เพราะเห็นว่า “ชะแล้วบ่มีคนมารับซื้อ” แต่ก็เป็นยุคที่คนสานกลองข้าวเริ่มตระหนักถึงปัญหาการขายกลองข้าวและเริ่มรับฟังข้อเสนอแนะในการพัฒนาปรับปรุงผลผลิต และเริ่มต้นคิดหาทางแก้ไขปัญหากันขึ้น โรงเรียนก็ให้ความสนใจในกระบวนการผลิตกลองข้าวของชุมชน และนำกระบวนการเรียนรู้การผลิตกลองข้าวของชุมชนเข้าสู่โรงเรียน

ตารางที่ 6 ลำดับเหตุการณ์และกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับคลองข้าวในตำบลเมืองมาย

พ.ศ.	เหตุการณ์
ดั้งเดิม - 2500	- ชาวบ้านสานกล่องข้าวทุกครอบครัวและนิยมหาบกล่องข้าวไปแลกข้าวสารที่แจ้ห่ม โดยต้องเดินเท้าข้ามป่าข้ามเขาไป เพราะไม่มีถนนจากตำบลเมืองมายไปแจ้ห่ม - พ่อค้าในหมู่บ้านรับซื้อกล่องข้าวแล้วบรรทุกแพล่องตามแม่น้ำวังเข้าไปขายกล่องข้าวในตัวเมืองลำปาง
2501 - 2510	- เริ่มมีพ่อค้านำข้าวสารมาขายใกล้ ๆ ชุมชนบริเวณสบห้วยหลวง และบ้านวังกวางทำให้ชาวบ้านเริ่มมาซื้อข้าวสารและแลกกล่องข้าวในหมู่บ้านมากกว่าจะเดินเท้าไปแจ้ห่ม
2515	- น้ำเหนือเขื่อนกิ่วลม ท่วมหมู่บ้านวังกวาง เส้นทางคมนาคมของตำบลเมืองมายถูกตัดขาดทำให้ชาวบ้านเรียกร้องให้ทางการสร้างเขื่อนหมู่บ้านบ้านวังกวางอพยพไปอยู่บ้านนิคม - กรมชลประทานสร้างทางจากบ้านสบมายไปบ้านไผ่ปง ทำให้ชาวบ้านสามารถติดต่อกับชุมชนภายนอกมากขึ้น
2518	- สร้างถนนตามโครงการเงินผันจากบ้านไผ่แพะไปแจ้ห่ม ทำให้การติดต่อกับชุมชนภายนอกมากขึ้น พ่อค้าในหมู่บ้านสามารถใช้รถยนต์บรรทุกกล่องข้าวที่รับซื้อจากชาวบ้านไปขายได้มากขึ้น

พ.ศ.	เหตุการณ์
2528 - 2529	- ชาวบ้านเริ่มเข้าร่วมขบวนทำไม้เถื่อนกับนายทุน ทำให้ชาวบ้านเริ่มสานกล่อ่งข้าวขาย กันน้อยลง
2529	- โรงเรียนบ้านไผ่งาม เริ่มจัดกิจกรรมให้นักเรียน เรียนรู้การสานกล่อ่งข้าว - โรงเรียนบ้านไผ่งามพานักเรียนไปแสดง สาธิตการสานกล่อ่งข้าวในตัวเมืองลำปางที่ โรงเรียนบ้านปงสนุก อ.เมือง
2530	- เริ่มมีขบวนการนายทุนเข้ามาจ้างชาวบ้าน ลักลอบตัดไม้เถื่อน ทำให้ชาวบ้านเลิกสานกล่อ่ง ข้าวกันมากเหลือแต่คนแก่ และคนที่ทำงานหนัก ไม่ได้เท่านั้นที่ยังสานกล่อ่งข้าว - ศูนย์ศิลปวัฒนธรรมวิทยาลัยครูลำปาง นำ ชาวบ้านไปแสดงสาธิตการสานกล่อ่งข้าวใน งานหลวงเวียงละกอน ที่วัดพระแก้วดอนเต้า
2532	- โรงเรียนบ้านไผ่งามพานักเรียนไปแสดง สาธิตการสานกล่อ่งข้าวที่โรงเรียนเขลางค์ นคร อ.เมือง จ.ลำปาง - โรงเรียนบ้านไผ่งามเริ่มจ้างชาวบ้านไปสอน งานสานกล่อ่งข้าว ตามโครงการจ้างวิทยากร บุคคลภายนอก
2536	- ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม วิทยาลัยครูลำปาง ร่วม กับสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่ง ชาติ และโรงเรียนบ้านไผ่งามจัดงาน “อวด จักสานเมืองมาย” ทำให้ชาวบ้านมีโอกาส ได้จัดประกวดฝีมือการจักสานต่าง ๆ เป็น ครั้งแรกของตำบลเมืองมาย

พ.ศ.	เหตุการณ์
2537	- ชาวบ้านหันมาตัดไม้ไผ่ส่งขายโรงงานทำตะเกียบกันมากขึ้น ทำให้เกิดความขัดแย้งแย่งชิงไม้ไผ่
2541	- ชาวบ้านเริ่มหันมาเผาถ่านโดยใช้ไม้ไผ่เป็นวัตถุดิบ และเผาขายให้แก่ขายทุนในอำเภอเมือง จนขายเป็นการเผาถ่านเผาป่าไผ่เพื่อให้ได้ถ่านมาก ๆ ทำให้เกิดผลกระทบต่อปริมาณไม้ไผ่มีจำนวนลดลงและสร้างความเสียหายต่อป่าอย่างรวดเร็ว คนสานกล่อ่งข้าวประสบปัญหาไม้ไผ่ที่มีคุณสมบัติเหมาะสมสำหรับสานกล่อ่งข้าวหายากขึ้น - อบต. เมืองมาย มีมติห้ามชาวบ้านเผาถ่าน โดยการเผาถ่านเผาป่าไผ่ และมีการแบ่งพื้นที่ใช้สอยป่าไผ่ของแต่ละหมู่บ้านขึ้น - ชาวบ้านเริ่มนิยมใช้กล่อ่งข้าวเป็นภาชนะบรรจุเครื่องไทยทาน ถวายพระในงานศพ งานทำบุญต่าง ๆ แทนการซื้อถังพลาสติกจากร้านสังฆภัณฑ์ เพื่อช่วยให้ประหยัดค่าใช้จ่าย

สรุป

วิถีชีวิตของชุมชนในตำบลเมืองมายกับการผลิตกลองข้าวตั้งแต่ยุคเงินท้าว-ถ้องแพ จนถึงยุคทางโยธา-ทางหลวง ในปัจจุบันนี้ ได้แสดงให้เห็นปัจจัยที่เกี่ยวของกันกระบวนการผลิตกลองข้าว และการจัดกระบวนการเรียนรู้การผลิตกลองข้าวระหว่างโรงเรียนกับชุมชนหลายปัจจัยคือ

ด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ทั้งที่เป็นทรัพยากรแหล่งวัตถุดิบ ทรัพยากรบุคคลและสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ ในอดีตนั้นเอื้อต่อกระบวนการผลิตกลองข้าวมาก แต่ในปัจจุบันนี้ลดน้อยลง วัตถุดิบอย่าง ไม้ไผ่ เริ่มหาได้ยากขึ้น เพราะเกิดอาชีพใหม่ในชุมชน คือ การตัดไม้ไผ่ส่งขายโรงงานทำตะเกียบ และการตัดไม้ไผ่ไปเผาถ่านขายให้แก่ขายทุน หวาย ในป่าซึ่งเคยอุดมสมบูรณ์ก็ลดจำนวนลงเพราะถูกไฟเผาและมีการตัดใช้สอยกันมากขึ้น จำนวนบุคคลที่ผลิตกลองข้าวในอดีตมีการผลิตกันทุกครอบครัว แต่ในปัจจุบันมีอยู่บางครอบครัวและเป็นส่วนน้อย เนื่องจากสภาพเศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนไปแต่ทรัพยากรบุคคลในกระบวนการผลิตกลองข้าวของชุมชนทุกหมู่บ้านก็ยังปรากฏมีอยู่และยังคงอยู่ในกระบวนการผลิตกลองข้าว ในหมู่บ้านทั้ง 5 หมู่บ้านของตำบลเมืองมาย ชุมชนตำบลเมืองมายได้เริ่มเรียนรู้การแก้ปัญหาทรัพยากรไม้ไผ่และเริ่มจัดการทรัพยากรไม้ไผ่เพื่อแก้ไขปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรร่วมกันขึ้นมาบ้างแล้ว

ด้านสภาพเศรษฐกิจและการทำมาหากินในชุมชนมีส่วนเอื้อให้คนในอดีตทุกครอบครัวเข้าสู่กระบวนการผลิตกลองข้าว เพื่อใช้กลองข้าวเป็นสินค้าแลกข้าวสารมาเลี้ยงดูสมาชิกในครอบครัว แต่ในปัจจุบันนี้ถึงแม้ว่าคนผลิตกลองข้าวไม่ได้มุ่งใช้กลองข้าวแลกข้าวสารเลี้ยงดูครอบครัว แต่ก็ยังมีคนส่วนหนึ่งผลิตกลองข้าวกันเป็นอาชีพเสริม และเริ่มพัฒนาปรับปรุงผลผลิตกลองข้าวให้ตรงความต้องการของตลาด เพื่อแก้ปัญหาผลิตแล้วขายไม่ได้หรือผลิตแล้วไม่มีพ่อค้ามารับซื้อ โดยมีกลุ่มผู้รับซื้อกลองข้าวในชุมชนเข้ามาร่วมให้คำแนะนำ

ด้านภาวะผู้นำในชุมชนที่เกี่ยวกับการผลิตกลองข้าวและการทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชนนั้น กลุ่มผู้นำชุมชนระดับผู้ใหญ่บ้าน กำนัน สมาชิก อบต. ได้เข้ามามีส่วนช่วยแก้ปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรไม้ไผ่ และรับรู้ปัญหาการผลิตกลองข้าวของชุมชนและเริ่มเกิดแนวคิด ช่วยเหลือกลุ่มผู้ประกอบอาชีพสานกลองข้าว โรงเรียนบ้านไผ่งาม (ไผ่งามวิทยา)

มีผู้บริหารสนใจกระบวนการผลิตกล่องข้าวอย่างต่อเนื่อง จนถึงปัจจุบันมีนโยบายจัดกระบวนการเรียนรู้ การผลิตกล่องข้าวขึ้นในโรงเรียน ซึ่งเป็นการเริ่มต้น กระตุ้น ให้ชุมชนและเยาวชนเกิดความตระหนักและเห็นคุณค่าในภูมิปัญญาท้องถิ่น

ด้านความสัมพันธ์ภายในชุมชน คนในชุมชนมีความสัมพันธ์อันดีต่อกันช่วยเหลือเกื้อกูลกัน และในกลุ่มผู้ประกอบการอาชีพสานกล่องข้าวก็เริ่มตระหนักถึงปัญหาการขายกล่องข้าวได้น้อยลง บางหมู่บ้านเช่นบ้านไผ่พะยะ เริ่มเกิดแนวโน้มการจับกลุ่มบ้านใกล้เคียงกันผลิตกล่องข้าวเพื่อให้ขายได้ ในหมู่บ้านนางามเริ่มมีกลุ่มเครือข่ายฝึกผลิตกล่องข้าวตามคำแนะนำของผู้รับซื้อ ซึ่งสามารถขายได้ราคาสูงขึ้นกว่าเดิมหลายเท่า

ด้านความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนนั้น ชาวบ้านยังคงให้การยอมรับโรงเรียนและเข้าร่วมกิจกรรมของโรงเรียนโดยสม่ำเสมอ ส่วนความสัมพันธ์ในด้านการจัดกระบวนการเรียนการสอนกล่องข้าว ซึ่งโรงเรียนบ้านไผ่งาม (ไผ่งามวิทยา) ได้จัดขึ้นนั้น ได้สร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างโรงเรียนกับผู้ปกครองที่ยังมีอาชีพสานกล่องข้าว และวิทยากรชาวบ้านที่ได้รับเชิญมาสอนนักเรียน แต่ขณะเดียวกันกลุ่มผู้ปกครองบางส่วนในบ้านไผ่ปงซึ่งเลิกอาชีพสานกล่องข้าวแล้ว ไม่สนับสนุนให้โรงเรียนจัดกิจกรรมการเรียนการสอนสานกล่องข้าว เพราะต้องการให้โรงเรียนเน้นวิชาการให้เด็ก ๆ สอบเรียนต่อในระดับสูงต่อไปได้

บทที่ 4

ภูมิปัญญาการผลิตกลองข้าว

ภูมิปัญญาการผลิตกลองข้าวตำบลเมืองมาย เป็นองค์ความรู้ ความสามารถ และทักษะของคนในชุมชน ซึ่งเกิดจากการสั่งสมประสบการณ์ ผ่านกระบวนการเลือกสรร เรียนรู้ ปรับปรุงพัฒนาและถ่ายทอดสืบต่อกันมาในวิถีชีวิตของคนในชุมชนได้อย่างเหมาะสมกลมกลืนกับสภาพแวดล้อมและบุคคล ซึ่งพอจะกล่าวถึงในที่นี้คือ วัตถุประสงค์การผลิตกลองข้าว ส่วนประกอบชนิด ขนาดและลวดลายของกลองข้าว ขั้นตอนและเทคนิควิธีการผลิตกลองข้าว การเรียนรู้และสืบทอดการผลิตกลองข้าว การตรวจสอบและประเมินคุณภาพกลองข้าว การจัดการผลผลิตกลองข้าว การพัฒนาผลผลิตกลองข้าว ความเชื่อเกี่ยวกับการผลิตกลองข้าวและการใช้ภาชนะจักสานบรรจุข้าวเหนียว

วัตถุประสงค์การผลิตกลองข้าว

การผลิตกลองข้าวในชุมชนตำบลเมืองมาย ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ยังคงมีวัตถุประสงค์ของการผลิตคล้ายคลึงกัน คือ เป็นการผลิตกลองข้าวเพื่อให้เป็นภาชนะใส่ข้าวเหนียว หนึ่งไว้รับประทานในครัวเรือน และเพื่อเป็นสินค้าหรือใช้แลกข้าวสาร ซึ่งในปัจจุบันวัตถุประสงค์ใช้แลกข้าวสารไม่มีแล้วคงเหลือแต่เพียงการผลิตไว้ใช้ในครัวเรือนและใช้เป็นสินค้าเท่านั้น

ส่วนประกอบ ชนิด ขนาดและลวดลายของกลองข้าว

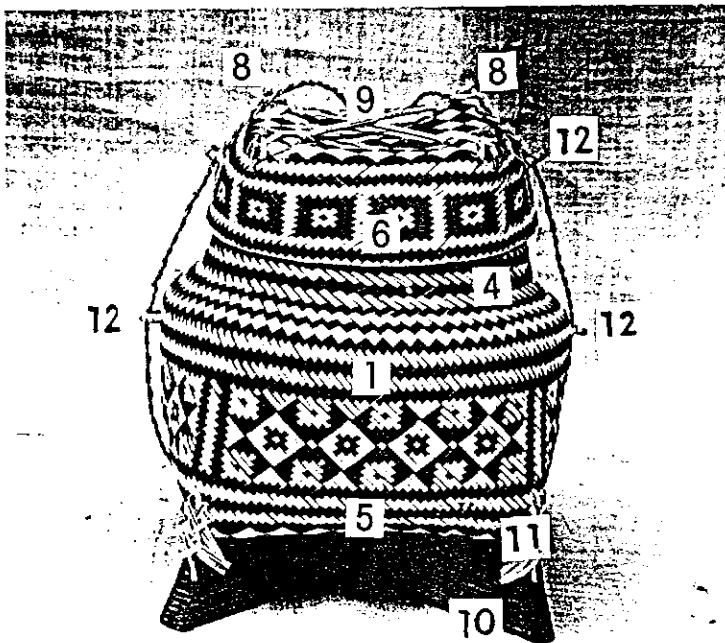
กลองข้าวที่ผลิตขึ้นในชุมชนตำบลเมืองมาย มีส่วนประกอบ ชนิด ขนาดและลวดลาย ดังนี้

1. ส่วนประกอบของกลองข้าว

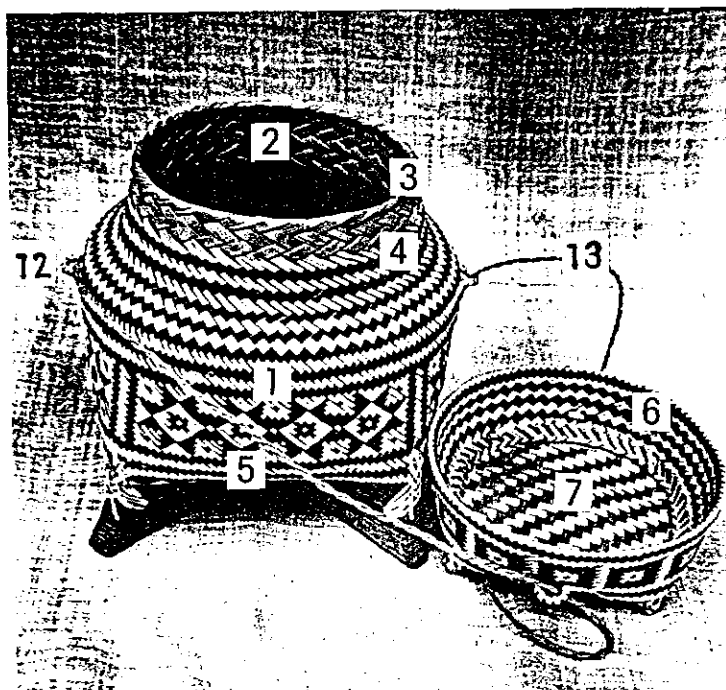
กลองข้าวตำบลเมืองมาย มีส่วนประกอบต่าง ๆ คือส่วนตัวกลอง ส่วนฝากลอง และส่วนประกอบอื่น ๆ และมีชื่อเรียกส่วนต่าง ๆ ตามภาษาท้องถิ่น ดังนี้คือ

ส่วนตัวกลอง ประกอบด้วย ตัวกลองชั้นนอก ตัวกลองชั้นใน ปาก คอ และก้น ส่วน ฝากลอง ประกอบด้วย ฝา ตาด จิก และไม้ส่วหรือไม้กระด้าง ส่วนประกอบอื่น ๆ ดิน หวายเย็บดิน หู และสายกลองข้าว

รูปประกอบที่ 1 รูปส่วนประกอบของกลองข้าว

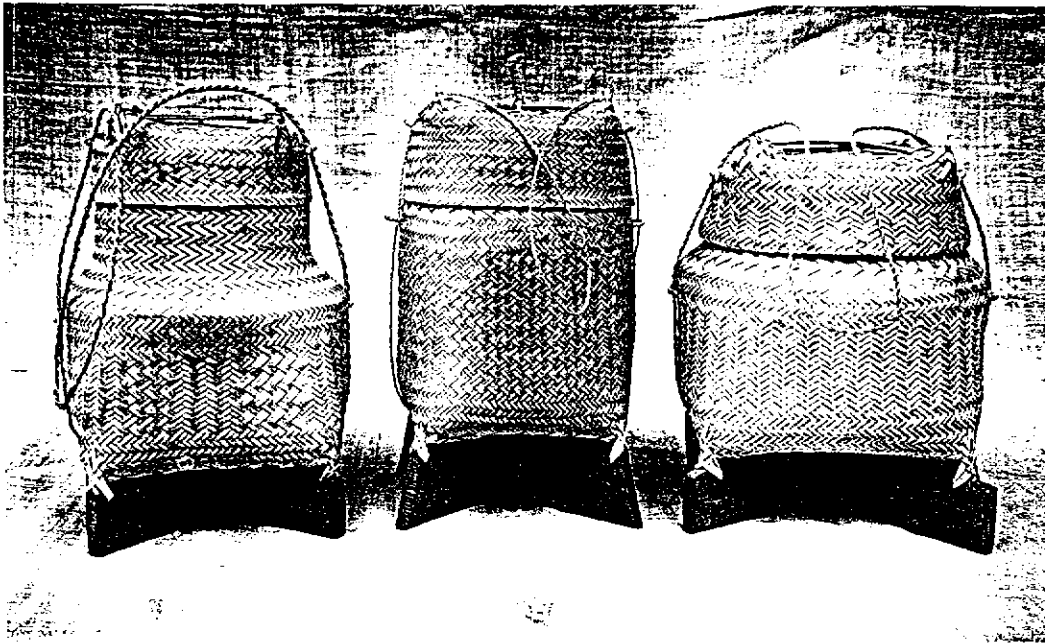
1. ตัวกลองข้าวชั้นนอก
2. ตัวกลองข้าวชั้นใน
3. ปาก
4. คอ
5. ก้น
6. ฝา
7. ตาด
8. จิก
9. ไม้กระด้าง
10. ดิน
11. หวายเย็บดิน
12. หู
13. สายกลองข้าว

2. ชนิดของกล่องข้าว

การเรียกชนิดหรือประเภทของกล่องข้าวในตำบลเมืองมายนั้น เรียกชนิดกล่องข้าวตามสีสันของดอกที่ใช้สานกล่องข้าว และเรียกชนิดกล่องข้าวตามรูปทรงของกล่องข้าว กล่าวคือ ชนิดของกล่องข้าวตามสีสัน จำแนกออกเป็น 2 ชนิด คือ “กล่องข้าวขาว” และ “กล่องข้าวลาย” ส่วนชนิดของกล่องข้าวตามรูปทรงนั้นจำแนกออกเป็น 2 ชนิดเช่นกันคือ “กล่องข้าวคอเต่ง” และ “กล่องข้าวคอทิว” ดังรูปประกอบที่ 2-5

รูปประกอบที่ 2 รูปกล่องข้าวขาว

กล่องข้าวขาว คือกล่องข้าวที่สานหรือ “ไป” ด้วยดอกที่ไม่ย้อมสีใด ๆ สีของกล่องข้าวจึงเป็นสีของผิวไม้ไผ่ ซึ่งเมื่อแห้งสนิทแล้วจะมีสีเป็นสีขาวนวล

กล่องข้าวลาย คือกล่องข้าวที่สานหรือ “ไป” ด้วยดอกที่ย้อมสี โดยดอกที่ใช้สานแต่ละเส้นจะย้อมสีคำครึ่งเส้นและอีกครึ่งหนึ่งนั้นไม่ย้อมสีใด ๆ ดังนั้นเมื่อสานหรือไปให้เป็นรูปทรงกล่องข้าวแล้วจะเกิดเป็นสีลายคำสลับขาว หรือเป็นลายเป็นดอกสีขาวดำ

กล่องข้าวคอเลิง คือกล่องข้าวที่มีรูปทรงส่วนฐานล่างหรือส่วนก้นมีมุมสี่มุม ส่วนตัวกล่องข้าวจนถึงส่วนคอเป็นรูปทรงกระบอก และส่วนคอนั้นสูงขึ้นจากส่วนตัวกล่องข้าวเป็นแนวตรง ทำให้ส่วนคอกับส่วนตัวมีขนาดเท่ากัน

กล่องข้าวคอทิว คือ กล่องข้าวที่มีรูปทรงส่วนฐานล่างหรือส่วนก้นมีมุมสี่มุม ส่วนตัวกล่องข้าวเป็นรูปทรงกระบอก แต่ส่วนคอนั้นคอทิวเล็กกว่าส่วนตัวกล่องข้าว

รูปประกอบที่ 3 รูปกล่องข้าวลาย

รูปประกอบที่ 4 รูปกล่องข้าวคอเลิง

รูปประกอบที่ 5 รูปกล่องข้าวคอทิว

3. ขนาดของกล่องข้าว

กล่องข้าวจะมีขนาดแตกต่างกันไป ตามวัตถุประสงค์ของการใช้งาน ซึ่งจากข้อมูลที่ปรากฏ พอจะจำแนกขนาดของกล่องข้าวตามภาษาที่ชาวบ้านใช้เรียกได้เป็น 3 ขนาด คือ “กล่องข้าวหลวง” “กล่องข้าวขนาดธรรมดาที่ใช้ในบ้าน” และ “กล่องข้าวน้อย” ดังรูปประกอบที่ 6

กล่องข้าวหลวง เป็นกล่องข้าวที่มีขนาดใหญ่ โดยทั่วไปมีขนาดสูงประมาณ 20 นิ้ว ขึ้นไปปากกว้างประมาณ 10 นิ้ว กล่องข้าวขนาดนี้นิยมใช้ในงานวัด ซึ่งในสมัยก่อนจะพบเห็นมากตามงานบุญหรืองานปอย ที่มีคนมาชุมนุมกันมากเมื่อมีการเลี้ยงอาหาร เลี้ยงข้าว ชาวบ้านจะใช้กล่องข้าวหลวงบรรจุข้าวเหนียวหนึ่งไว้เลี้ยงคนในงาน เช่นในงานฉลองสมโภชวัดหรืองานปอยหลวง ซึ่งวัดบางแห่งอาจมีใช้กันอยู่ แต่ในปัจจุบันโดยมากจะพบเห็นกล่องข้าวหลวงตามงานแสดงและงานเลี้ยงอาหารแบบขันโตกต่าง ๆ ที่นิยมเอากล่องข้าวหลวงและขันโตกมาแห่เป็นขบวนให้ผู้คนในงานชม

กล่องข้าวขนาดธรรมดาที่ใช้ในบ้าน เป็นกล่องข้าวที่มีขนาดปกติธรรมดาทั่วไปที่ใช้กันในบ้าน ซึ่งพอเหมาะกับการใส่ข้าวเหนียวหนึ่งสำหรับไว้รับประทานภายในหนึ่งวัน ทั้งมือเช้า มือกลางวัน และมือเย็น โดยให้เพียงพอกับสมาชิกทุกคนในบ้าน ดังนั้นขนาดกล่องข้าวแบบนี้ผู้ผลิตจะผลิตโดยกะขนาดจากปริมาณข้าวเหนียวหนึ่งว่าจะใช้ใส่ข้าวเหนียวกี่ลิตร โดยมากจะมีขนาดบรรจุข้าว 1 ลิตรถึง 1 ลิตรครึ่ง บางครอบครัวมีสมาชิกมากก็มีขนาด 2 ลิตร

กล่องข้าวน้อย เป็นกล่องข้าวขนาดเล็ก ถ้าใช้ใส่ข้าวเหนียวก็เหมาะสำหรับรับประทานเพียงคนเดียว โดยมากมักทำขึ้นเพื่อให้เด็กๆ ใช้ ให้เด็กเล่น หรือแม่ค้าใช้ใส่เหรียญสตางค์ ในปัจจุบันพบว่ากล่องข้าวน้อยบางกล่องมีขนาดเล็กมากจนมือล้วงเข้าไปข้างในไม่ได้ จนไม่เหมาะที่จะใส่ข้าวเหนียวซึ่งปรากฏว่ากล่องข้าวน้อยแบบนี้ เป็นที่นิยมสำหรับใช้เป็นของฝากของที่ระลึก และมีราคาแพงกว่ากล่องข้าวขนาดธรรมดา แต่ก็มีคนผลิตได้ดีไม่ก็ร้าย เนื่องจากกล่องข้าวขนาดเล็กทำยากกว่ากล่องข้าวธรรมดาที่ใช้ในบ้านมาก

รูปประกอบที่ 6 รูปแสดงขนาดของกล่องข้าว

1

2

3

[1] กล่องข้าวหลวง

[2] กล่องข้าวขนาดธรรมดา

[3] กล่องข้าวน้อย

4. ลวดลายของกลองข้าว

ชาวบ้านผู้ผลิตกลองข้าวจะจำแนกลวดลายของกลองข้าวออกเป็น 2 ลักษณะได้แก่ ลักษณะที่เป็น “ดอก” กับลักษณะที่เป็น “ลาย”

“ดอก” เป็นลวดลายที่เกิดจากการสานเส้นดอกให้เป็นรูปร่างต่าง ๆ เช่น “ดอกกำบี้” (รูปแมลงปอ) “ดอกจันทน์แปดกลีบ” “ดอกเกี้ยว” “ดอกเบี้ย” เป็นต้น

“ลาย” เป็นลวดลายที่เกิดจากการสานเส้นดอกข้ามกันไปมาด้วยจังหวะหรือจำนวนเส้นดอก แตกต่างกันไป เช่น “ลายสอง” “ลายสาม” “ลายอ้า” เป็นต้น

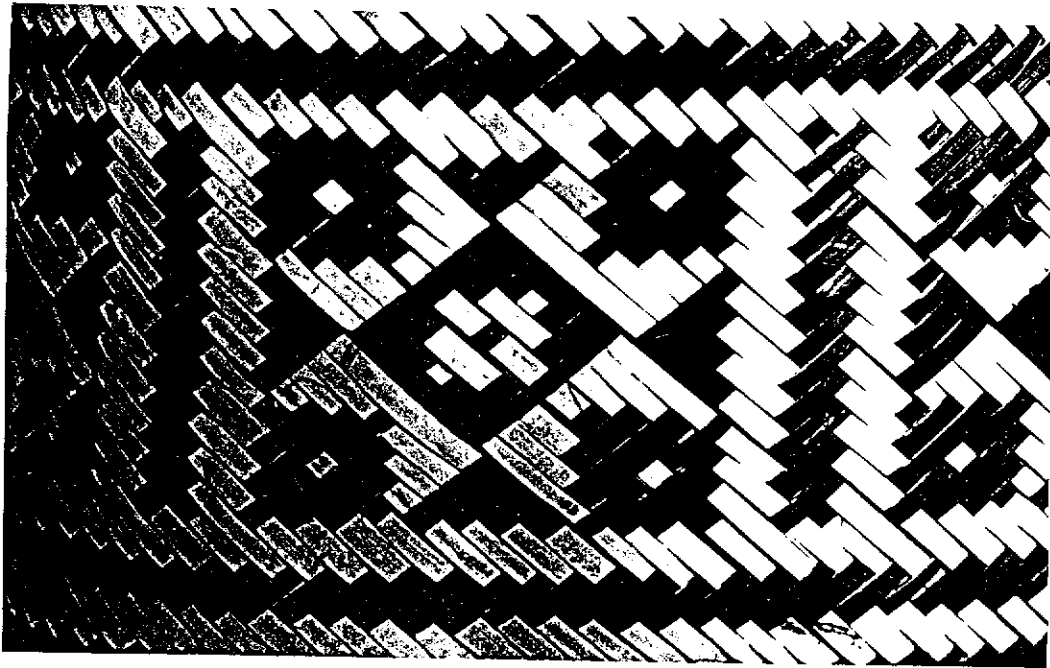
ผู้ผลิตกลองข้าวจะเลือกสร้าง “ดอก” และ “ลาย” ลงในผลงานแตกต่างกันไปตามความพอใจ และตามความสามารถของแต่ละบุคคล พบว่า ถ้าเป็นกลองข้าวขาว จะปรากฏลวดลายในลักษณะ “ลาย” เท่านั้น แต่ถ้าเป็นกลองข้าวลาย จะปรากฏลวดลายทั้งในลักษณะ “ดอก” และในลักษณะ “ลาย” ผสมกัน แต่กลองข้าวลายบางกลองก็มีลักษณะ “ลาย” อย่างเดียวก็มี ซึ่งชาวบ้านเรียกกลองข้าวลายแบบนี้ว่า “กลองข้าวลายบ่มีดอก” จากการศึกษาพบว่า ลวดลายต่าง ๆ มีดังนี้

4.1 ลวดลายลักษณะ “ดอก”

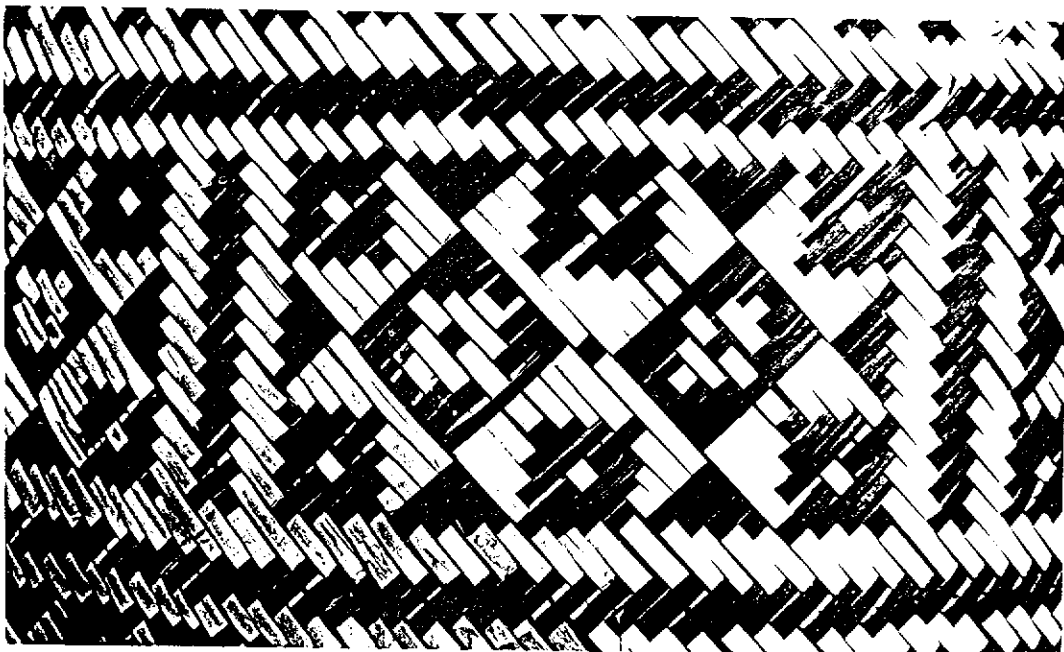
ลวดลายลักษณะ “ดอก” ของกลองข้าวตำบลเมืองมาย ปรากฏจำนวนตามชื่อเรียกของชาวบ้านมีทั้งสิ้น 12 ลวดลาย ได้แก่

- 1.) ดอกจันทน์ หรือ ดอกจันทน์แปดกลีบ
- 2.) ดอกหลวง
- 3.) ดอกคำโป่ง
- 4.) ดอกกาบจุม ดอกลายกาบจุม
- 5.) ดอกเบี้ย หรือ ดอกหีบกลาง
- 6.) ดอกกำบี้ หรือ ดอกกำบี้ไล่
- 7.) ดอกเกี้ยว หรือ ดอกเกี้ยวห้า
- 8.) ดอกเกี้ยวเจ็ด
- 9.) ดอกเกี้ยวเก้า
- 10.) ดอกห่อม หรือ ดอกเกี้ยวห่อม
- 11.) ดอกขะแจ้ (ดอกกุญแจ) หรือดอกกาบบาท
- 12.) ดอกเกี้ยวพันเสาหรือดอกงูขึ้นเก้าไม้

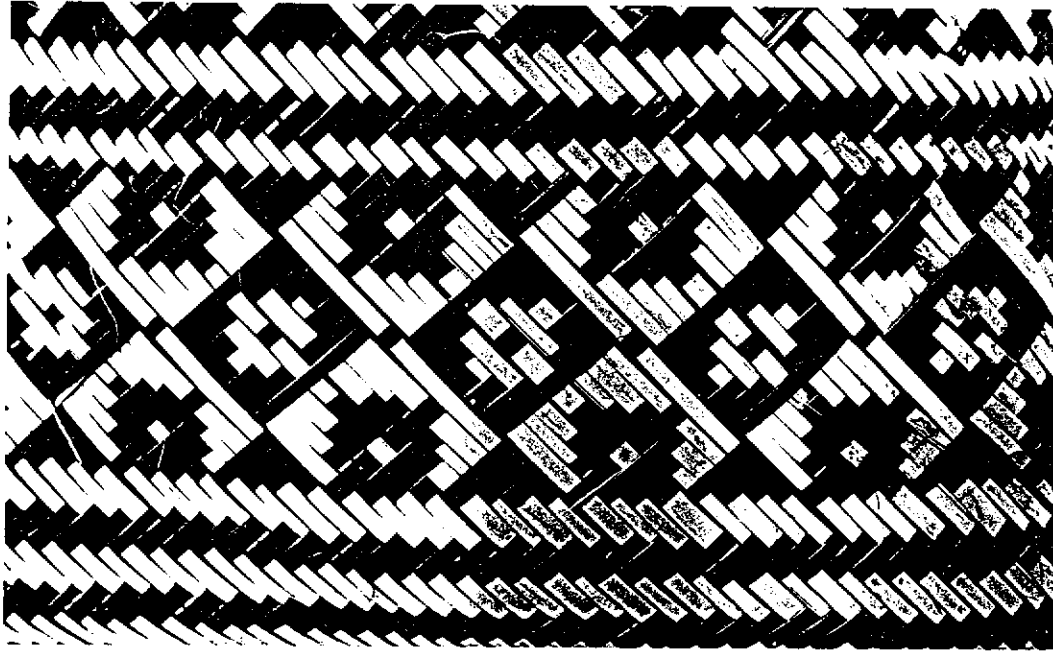
รูปประกอบที่ 7 รูปลายดอกจันทน์หรือดอกจันทน์แปดกลีบ

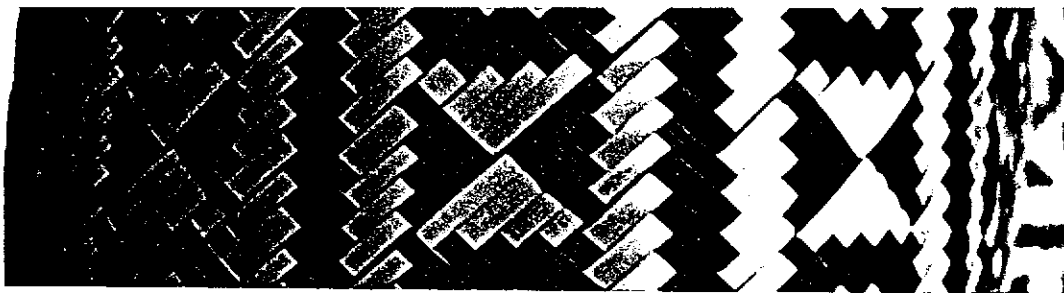
รูปประกอบที่ 8 รูปลายดอกหลวง

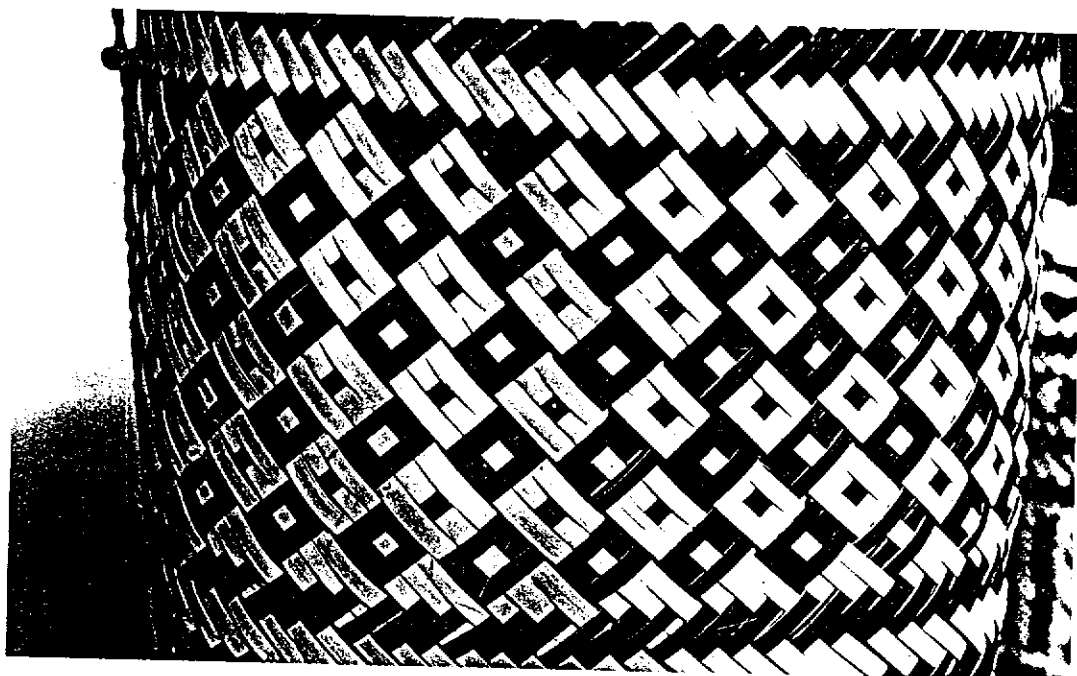
รูปประกอบที่ 9 รูปลายดอกคำโປ່

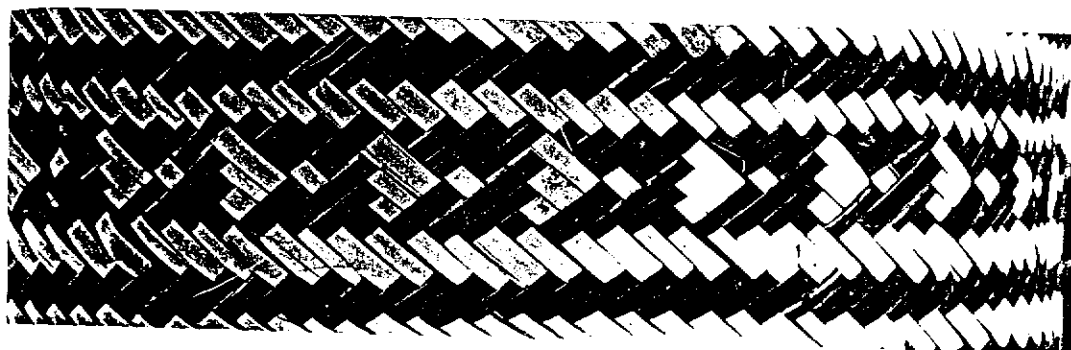
รูปประกอบที่ 10 รูปลายดอกกาบจุม

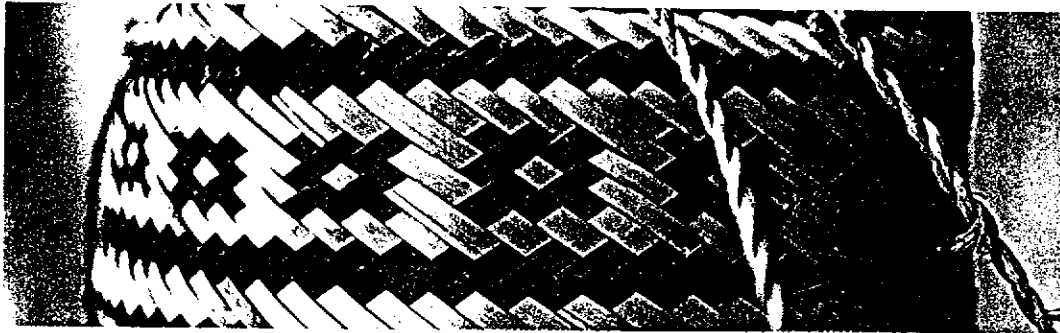
รูปประกอบที่ 11 รูปลายดอกเบี้ยหรือลายดอกหยิบกลาง

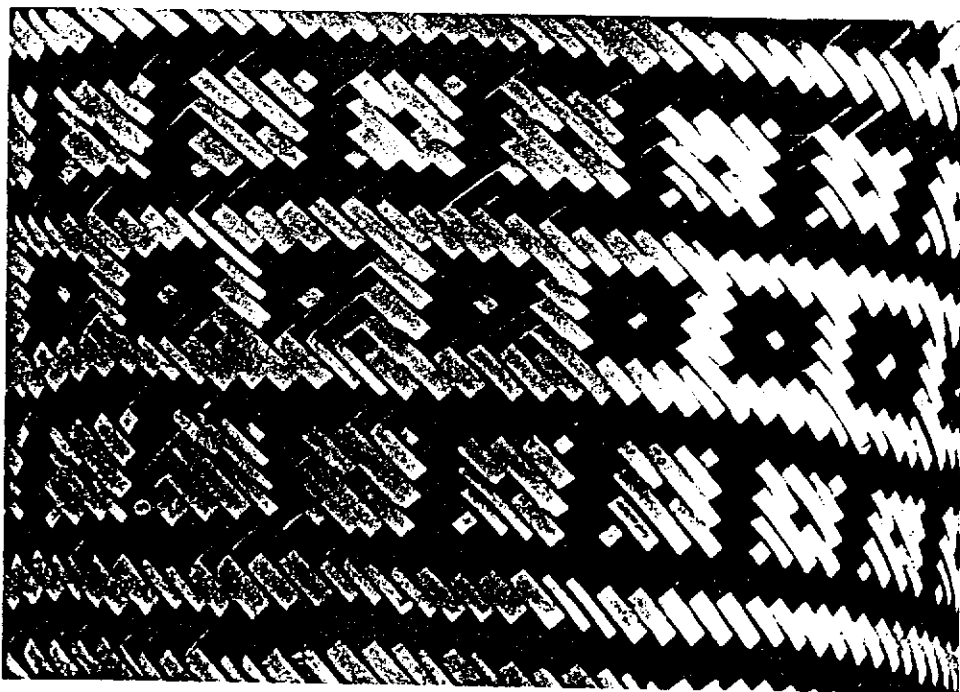
รูปประกอบที่ 12 รูปลายดอกกำปั่น หรือกำปั่นได้

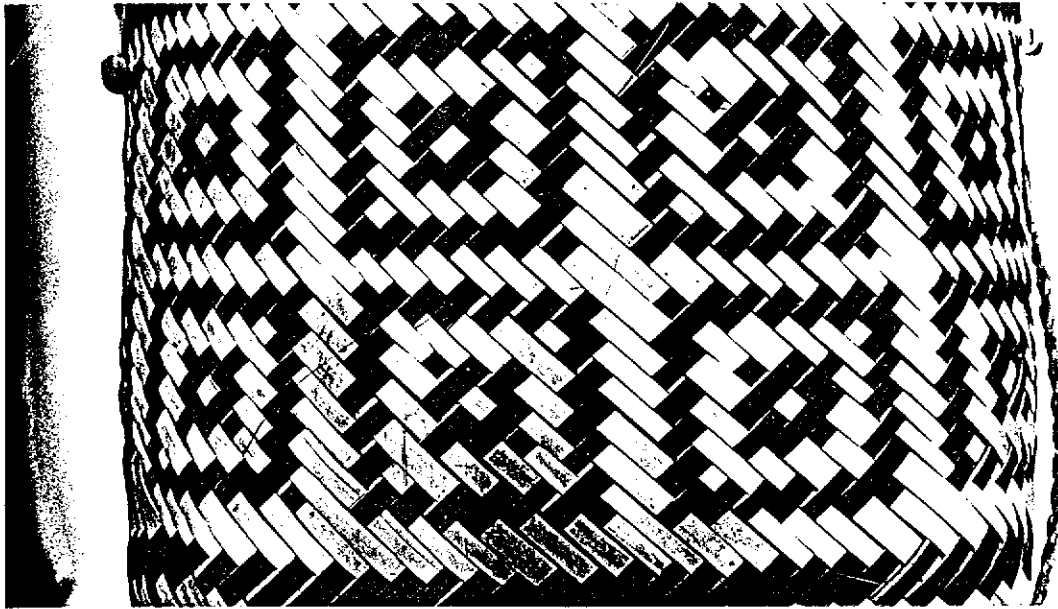
รูปประกอบที่ 13 รูปลายดอกเกี้ยว หรือดอกเกี้ยวห้า

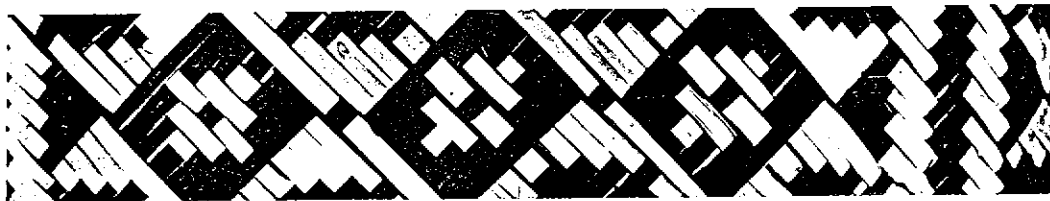
รูปประกอบที่ 14 รูปลายดอกเกี้ยวเจ็ด

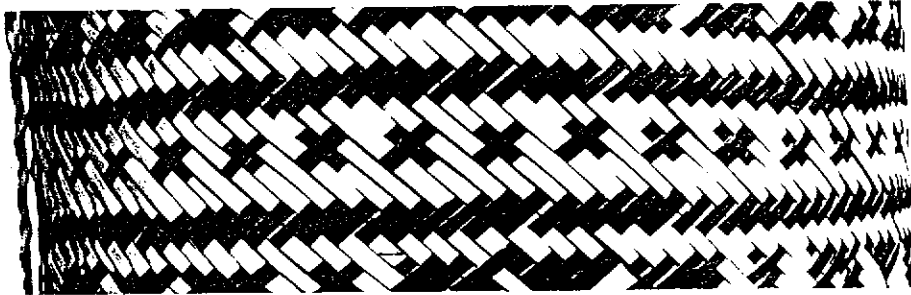
รูปประกอบที่ 15 รูปลายดอกเกี้ยวเกี้ยว

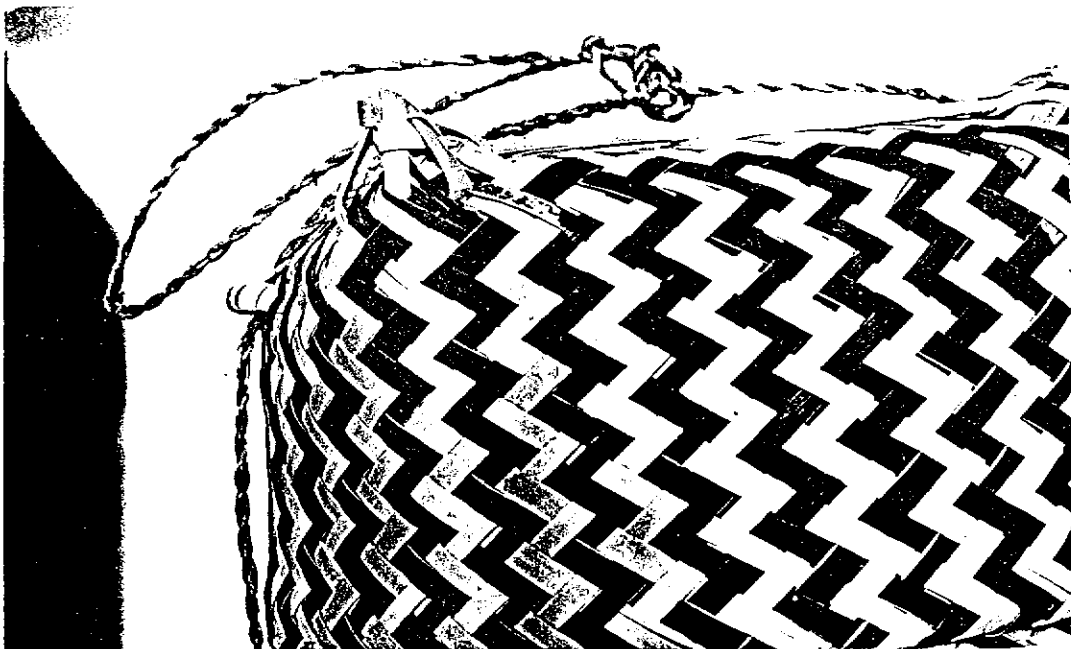
รูปประกอบที่ 16 รูปลายดอกหย่อมหรือดอกเกี้ยวหย่อม

รูปประกอบที่ 17 รูปลายดอกกะเจ้ (กุญแจ) หรือกากบาท

รูปประกอบที่ 18 รูปลายดอกเกี่ยวพันเสาหรืองูขึ้นต้นไม้

4.2 ลวดลายลักษณะ “ลาย”

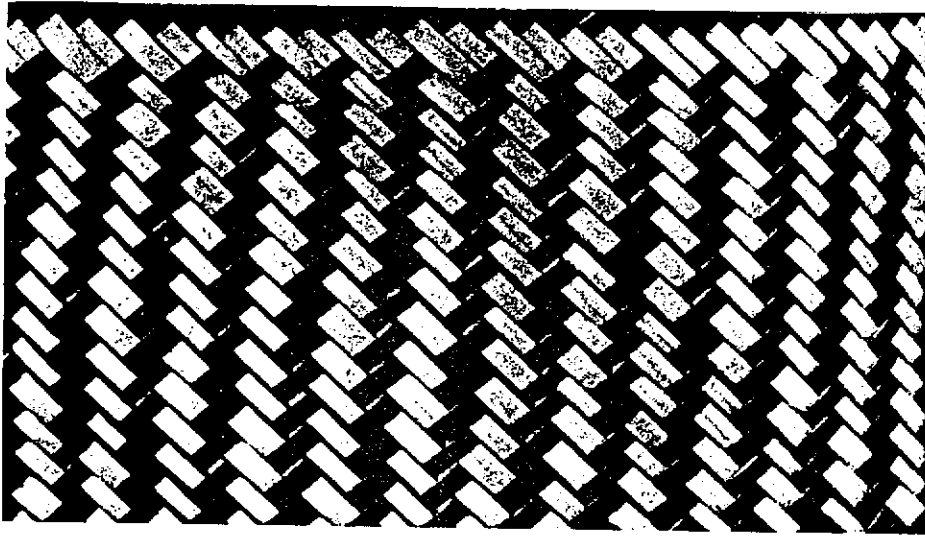
ส่วนลวดลายลักษณะ “ลาย” ของกล่องข้าวตำบลเมืองมาย ปรากฏจำนวนตามชื่อเรียกของชาวบ้านมีทั้งสิ้น 9 ลวดลาย ได้แก่

- 1.) ลายเอ็ดหรือลายหนึ่ง
- 2.) ลายสองยื่น หรือ ลายสองตั้ง
- 3.) ลายสองนอนหรือลายสองขวาง
- 4.) ลายสามยื่น หรือ ลายสามตั้ง
- 5.) ลายสามนอนหรือลายสามขวาง
- 6.) ลายอ้ายยื่น หรือ ลายอ้ายตั้ง
- 7.) ลายอ้านนอนหรือลายอ้าขวาง
- 8.) ลายเสา หรือ ลายเสาตั้ง
- 9.) ลายตกกาบ

รูปประกอบที่ 19 รูปลายเอ็ดหรือลายหนึ่ง

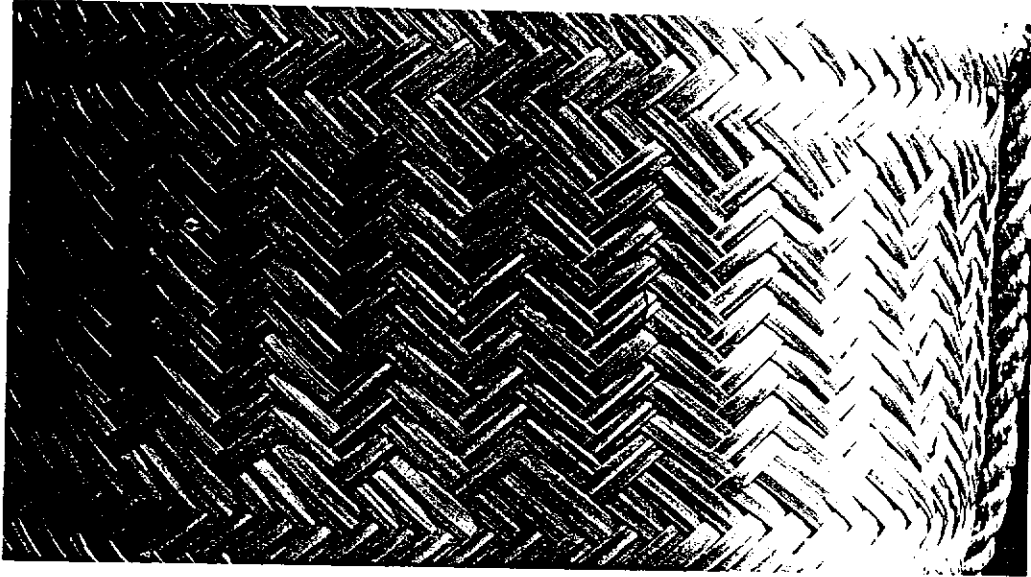
รูปประกอบที่ 20 รูปลายสองยืนหรือสองตั้ง

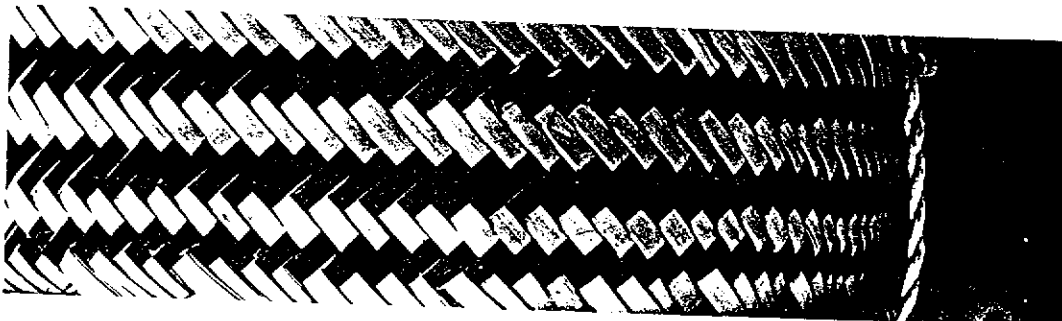
รูปประกอบที่ 21 รูปลายสองนอนหรือลายสองขวาง

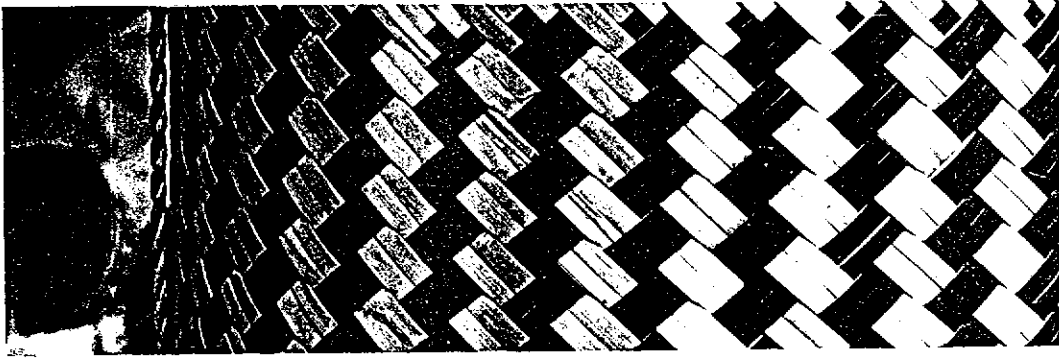
รูปประกอบที่ 22 รูปลายสามขึ้นหรือลายสามตั้ง

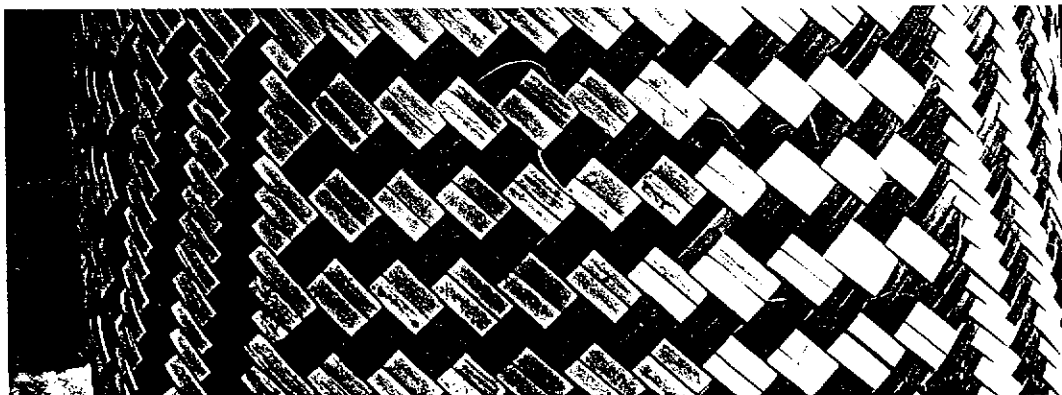
รูปประกอบที่ 23 รูปลายสามนอนหรือลายสามขวาง

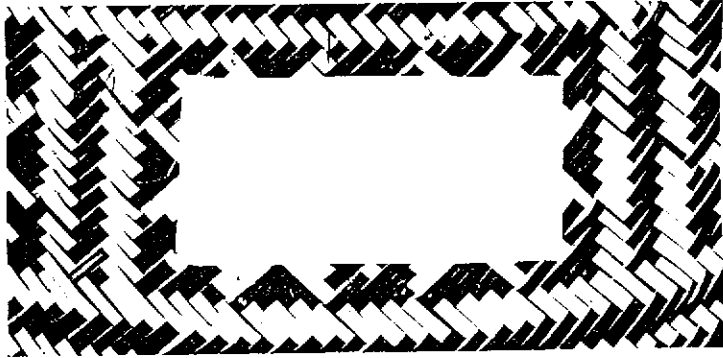
รูปประกอบที่ 24 รูปลายอำมรินทร์หรือลายอำตัง

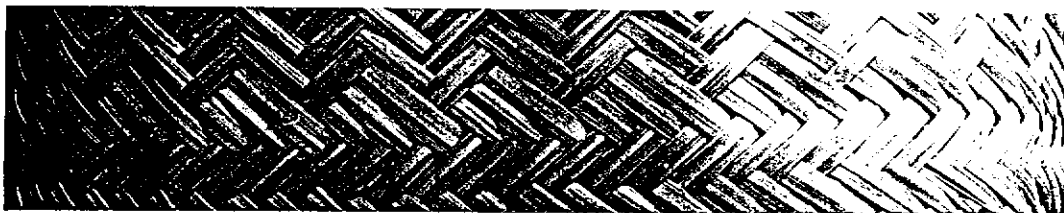
รูปประกอบที่ 25 รูปลายอำนอนหรือลายอำขวาง

รูปประกอบที่ 26 รูปลายเสาหรือลายเสาตั้ง

รูปประกอบที่ 27 รูปลายตกกาบ

ขั้นตอนและเทคนิคการผลิต

การผลิตกล่องข้าวของชาวดำบลเมืองมาย เป็นงานหัตถกรรมที่มีขั้นตอนและเทคนิคหลายขั้นตอน ซึ่งพอสรุปได้ 4 ขั้นตอนตามลำดับ คือ คัดเลือกไม้ไผ่จากป่า แปรรูปไม้ไผ่ให้เป็นตอก แปรรูปให้เป็นรูปทรง และเย็บเสริมส่วนประกอบให้สมบูรณ์

1. ขั้นตอนการคัดเลือกไม้ไผ่

พบว่าไม้ไผ่ที่ชาวบ้านเลือกใช้ทำกล่องข้าว มีเพียงชนิดเดียวเท่านั้น คือ “ไม้ซาง” ไม้ซางเป็นไม้ไผ่ชนิดหนึ่ง ซึ่งขึ้นอยู่หนาแน่นในป่ารอบ ๆ ชุมชน การคัดเลือกไม้ซางมาทำกล่องข้าว นั้น ผู้ทำกล่องข้าวจะพยายามเลือกไม้ซางให้มีลักษณะคุณสมบัติครบ 3 ประการ ได้แก่ “ไม้หนุ่ม” “ผิวนวลงาม” และ “ปล้องใหญ่ยาว”

“ไม้หนุ่ม” คือไม้ที่ยังอ่อนพอดี เป็นไม้ซางที่มีอายุระหว่าง 6-12 เดือน ซึ่งชาวบ้านมักเรียกไม้ซางขนาดนี้ว่า “ไม้ใหม่” บ้าง “ไม้ปีนี้” บ้าง “ไม้ลูก” บ้าง ข้อดีของไม้ซางอายุขนาดนี้คือ มีคุณสมบัติเหนียวนุ่ม ไม่เปราะ ไม่หักง่าย เมื่อแห้งสนิทแล้วมีสีขาวนวล

ถ้าพิจารณาวงจรชีวิตของไม้ซางจะพบว่า ไม้ซางเริ่มแตกหน่อประมาณเดือนพฤษภาคม ดังนั้นช่วงเวลาที่เหมาะสมในการตัดไม้ซางมาทำกล่องข้าวได้ดี จึงเป็นช่วงเดือนพฤศจิกายน ถึงเดือนเมษายน หากไม้ซางอายุแก่เกินไปจะมีปัญหาคือ แข็ง เปราะ หักง่าย นอกจากนี้แล้วสีของตอกก็จะออกสีเหลืองปนแดง ไม่เป็นที่นิยมแต่ถ้าจะสานกล่องข้าวในช่วงไม้แก่เกินขนาดดังกล่าว ชาวดำบลเมืองมายจะเลือกตัดไม้ในป่าลึกที่ยังคงมีความชุ่มชื้นมีน้ำซับ ซึ่งไม้ไผ่ในพื้นที่เช่นนี้ ยังคงมีความเหนียวอยู่บ้าง

“ไม้ซางผิวนวลงาม” เป็นคุณสมบัติของไม้ซางที่ดี เพราะการผลิตกล่องข้าวในดำบลเมืองมาย เป็นการผลิตโดยใช้ผิวไม้ หรือใช้ส่วนผิวไม้มาทำตอก ดังนั้นจึงจำเป็นต้องคัดเลือกเอาไม้ที่ผิวสวย เพื่อจะได้กล่องข้าวที่สวยงามยิ่งขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำกล่องข้าวขาว ซึ่งไม่มีการย้อมสีตอกจึงต้องคัดเลือกไม้ซางที่มีผิวสวยงามมาทำตอก

ส่วน “ความใหญ่ยาวของปล้องไม้ซาง” ก็เป็นคุณสมบัติที่ต้องคำนึงถึงเพราะ ไม้ซางลำใหญ่เท่าใดย่อมนำไปทำเป็นตอกได้ปริมาณมากเท่านั้น และยังช่วยให้ประหยัดเวลาและแรงงานในการตัดด้วย ส่วนไม้ซางปล้องยาวนั้น ก็ช่วยให้สามารถกำหนดขนาดกล่องข้าวได้หลายขนาด เพราะขนาดของกล่องข้าวที่ผลิตจะมีขนาดเล็กหรือใหญ่ขึ้นอยู่กับความยาวของปล้องไม้ซาง หากปล้องยาวก็ได้กล่องข้าวขนาดใหญ่ หรือจะกะให้ขนาดเล็ก ขนาดย่อมลงก็สามารถทำได้ ซึ่งตรงกันข้ามกับไม้ซางปล้องสั้น

ดังนั้นกว่าจะได้ไม้ซางที่มีคุณสมบัติดังกล่าวนี้ จึงต้องใช้เวลามากพอสมควร ชาวบ้านจะพูดตรงกันว่า ไม้ซางกอหนึ่ง จะมีคุณสมบัติใช้ทำดอกสานกล่องข้าวได้ไม่กี่ต้น บางทีกอหนึ่งให้ได้ต้นเดียวก็มี ถ้าพิจารณาการใช้ไม้ไผ่ซาง เพื่อทำกล่องข้าวจึงไม่มีวันทำให้ไม้ไผ่หมดป่าแน่นอน

เมื่อคัดเลือกไม้ซางที่มีคุณสมบัติเหมาะสมแล้ว ก็จะตัดส้มไม้ซางนั้น แล้วตัดให้เป็นท่อน ๆ ยาวขนาด 2 ปล้องติดกันโดยมีข้ออยู่ตรงกลาง ส่วนข้อด้านหัวด้านท้ายนั้นตัดทิ้งไป ดังนั้นไม้แต่ละท่อนจึงมี 2 ปล้อง และมีข้ออยู่ระหว่างปล้องทั้งสอง จากนั้นก็ใช้มีดผ่าหรือ “โบะ” และแบ่งให้เป็นซีกให้ได้ขนาดเท่า ๆ กัน แล้วก็ “จักเต็ม” จักเต็มคือผ่าเอาส่วนเนื้อไม้ทิ้งไปให้เหลือแต่ส่วนที่อยู่ติดผิวไม้ จากนั้นก็มัดรวมกันแล้วหาบกลับมาที่บ้าน

นาย ธีรา ชัดแจ้งแรง (2541) ชาวบ้านนางามได้บอกถึงเทคนิคการเลือกไม้ซางมาทำกล่องข้าวว่า “เราลองเอามีดฟันผ่อกั๊ว ถ้าฟันแล้วมีดมันสะท้อนนั้นใช้ไม่ได้ มันแก่ไป ถ้าหากเราฟันแล้วดังจ๊วบ มันดูมิดแน่น อันนั้นใช้ได้เป็นไม้ที่เหมาะสม” (เราทดลองเอามีดฟันดูก็รู้ถ้ามีดกระดอนกลับมานั้นใช้ไม่ได้มันแก่เกินไป ถ้าหากฟันลงไปแล้วมีเสียงดังจ๊วบและดูมิด อันนั้นใช้ได้เป็นไม้ที่ดี : ผู้วิจัย)

2. ขั้นตอนการทำดอก

ถ้าหากคนทำกล่องข้าวได้ตัดไม้ไผ่ให้เป็นท่อน ๆ “โบะ” (ผ่า) ให้เป็นซีก ๆ และ “จักเต็ม” เอาส่วนเนื้อไม้ไผ่ออกเรียบร้อยตั้งแต่ในป่าแล้ว เมื่อมาถึงบ้านก็เป็นขั้นตอนการทำดอกเตรียมดอกไว้สำหรับสานกล่องข้าว ซึ่งมีเทคนิควิธีทำเป็นลำดับขั้นตอนคือ “จักตอก-ลืบทอก-มัดตอก-ตากตอก-และย้อมสีตอก” แต่ถ้าหากคนที่ยังไม่ได้ตัดท่อนไม้ “โบะ” ผ่าไม้ และ “จักเต็ม” ก็ต้องเริ่มต้นที่การ “ตัด-โบะ-จักเต็ม” ก่อน

“การจักตอก” เป็นการนำไม้ไผ่ที่ผ่าเป็นซีก ๆ นั้นและเอา “เต็ม” (ส่วนเนื้อไม้) ออกแล้วมาจักให้ได้ขนาดเท่า ๆ กัน ตามที่ต้องการ โดยมากจะมีขนาดประมาณ 1 เซนติเมตร ไม้ที่จักได้จากปล้องเดียวกันหรือจากซีกเดียวกันจะถูกรวมไว้ด้วยกัน ไม้ให้ปะปนกับไม้ต่างปล้องต่างซีก เพื่อจะได้นำไป “ลืบ” ดอกต่อไป

“การลืบทอก” คือการใช้มีดชนิดหนึ่ง ซึ่งเรียกว่า “มีดเหลา” ลอกคิงเอาเนื้อไม้ซางออกทั้งโดยจะ “ลืบ” ออกทีละชั้น ๆ ประมาณ 3-4 ชั้น จนให้เหลือแต่ส่วนผิวของไม้ ซึ่ง

ส่วนนี้ถือว่าเป็นดอกแล้วดอกผิวไม้ที่ “ลืบ” ได้จากไม้ปล้องเดียวกันหรือจากไม้ซีกเดียวกันจะถูก “มัด” รวมไว้ด้วยกัน มัดละประมาณ 6 เส้น และคลี่ให้ดอกแผ่กางออกพอไม่ให้ดอกทับซ้อนกันมากเกินไป แล้วนำไป “ตากแดด” โดยมากมักจะวางเรียงไว้บนแผ่นไม้กระดานบ้าง ตามขอนไม้บ้าง หรือแขวนตามราวตากผ้าบ้าง และตากแดดจนดอกแห้ง ซึ่งใช้เวลาประมาณ 2 วัน เมื่อดอกแห้งแล้วก็สามารถนำไปสานส่วนตัวกล่องข้าวชั้นในได้และใช้สานตัวกล่องข้าวชั้นนอกของ “กล่องข้าวขาว” ได้ต่อไป แต่ถ้าต้องการทำส่วนตัวกล่องข้าวชั้นนอกของ “กล่องข้าวลาย” นั้น จะต้องนำดอกไปชุคผิวและย้อมสีก่อน

การ “ชุคผิว” นั้นในขั้นตอนนี้นักทำจะใช้ “มีดเหลา” ชุคผิวดอกที่จะย้อมสี โดยชุคผิวดอกแต่ละเส้นเพียงครั้งเส้น ซึ่งจะเริ่มชุคจากตรงส่วนข้อไม้ตรงกลางเส้นดอก ไปจนสุดปลายเส้นดอกข้างใดข้างหนึ่งให้เหมือนกันทุกเส้น การชุคผิวเป็นเทคนิคหนึ่งที่จะช่วยให้สีจับติดผิวดอกในเวลาย้อมสี เมื่อถึงขั้นตอน “ย้อมสี” ผู้ย้อมสีจะนำน้ำย้อม ซึ่งเป็นสีดำใส่หม้อและตั้งไฟแรง ๆ จากนั้นก็จะนำดอกไปต้มในหม้อน้ำย้อม ซึ่งผู้ย้อมจะระมัดระวังเป็นพิเศษที่จะให้ดอกแต่ละเส้น สัมผัสน้ำย้อม เฉพาะส่วนที่ชุคผิวไว้เท่านั้น ในการต้มดอกในหม้อน้ำย้อมนี้ จะใช้เวลาประมาณ 2 ชั่วโมง หลังจากนั้นก็นำดอกที่ย้อมแล้วไปผึ่งให้แห้ง และผู้ย้อมจะต้องระวังไม่ให้สีเลอะผิวดอกอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งไม่ได้ชุคผิวและไม่ได้สัมผัสน้ำย้อม ดังนั้นเมื่อย้อมสีดอกแล้วดอกแต่ละเส้นจะเป็นสีดำครึ่งหนึ่งและเป็นสีผิวไม้ข้างครึ่งหนึ่ง เมื่อถึงตอนนี้ก็สมารถนำดอกไปทำกล่องข้าวลายได้ต่อไป

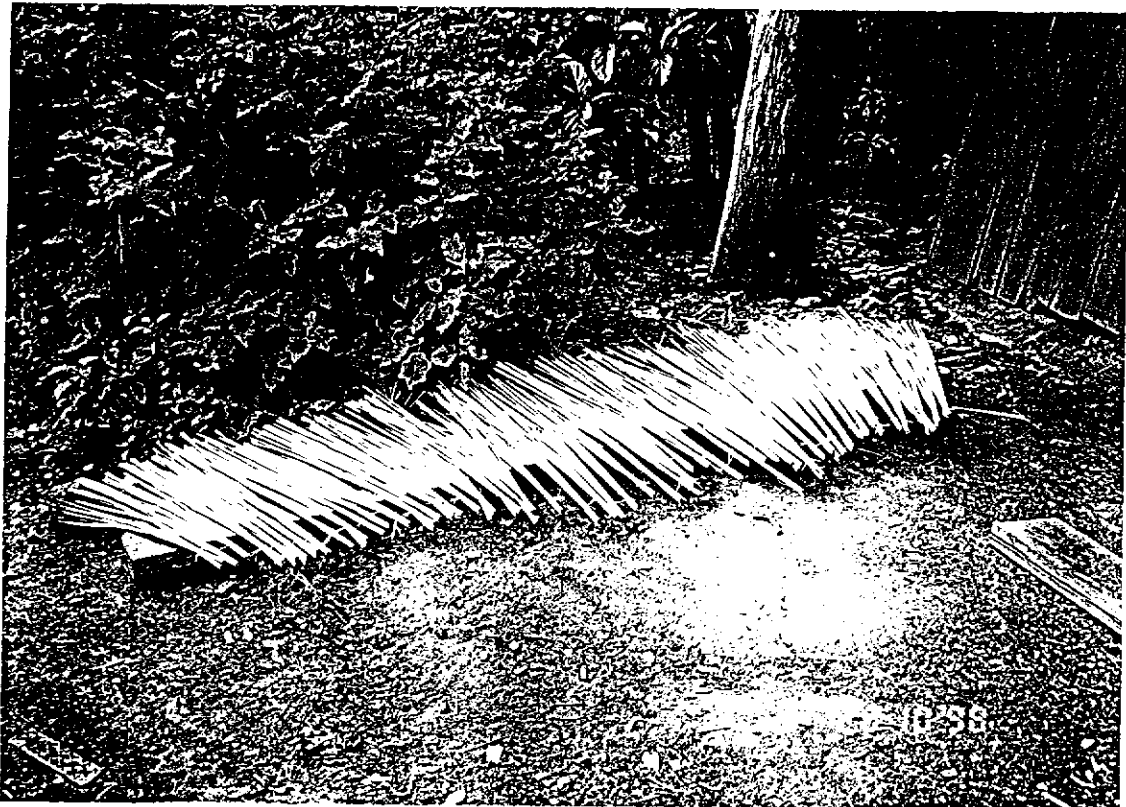
การแปรรูปไม้ให้เป็นดอกตั้งแต่การ “ตัด-โปะ-จัก-ลืบ-มัด-ตากแดด และย้อมสี” ดังกล่าวข้างต้นนั้น ยังคงใช้วิธีทำเหมือนในอดีตดั้งเดิม ยกเว้นแต่การย้อมสี ซึ่งเปลี่ยนแปลงไปคือปัจจุบันนิยมใช้สีย้อมผ้า ซึ่งเป็นสีเคมีที่วางขายในท้องตลาด แต่ในอดีตใช้สีธรรมชาติจากการต้มลูกไม้และเปลือกไม้ ซึ่งมีวิธีค่อนข้างยุ่งยากมาก

การย้อมสีดอกในอดีตนั้น ชาวบ้านต้องไปหาเก็บ ผลของต้นไม้ชนิดหนึ่งซึ่งชาวบ้านเรียกกันว่า “เม็ดบ่าจี้” และเปลือกต้นไม้ คือ “เปลือกอีลาหรืออะลา” และ “เปลือกบ่านะ” ย้อมเปลือกย้อมเปลือก และจากนั้นก็นำดอกที่ย้อมแล้วไปหมักโคลนที่ทำนานาน 1 คืน เพื่อให้สีของดอกดำสนิทเกาะติดผิวดอกยิ่งขึ้น คนเฒ่าคนแก่ พูดถึงวิธีย้อมอย่างนี้ว่า “ยะยาก ต้องใช้เวลา ถ้ายะบ่าจี้กะแดง กะหมาด สีเฒ่า ตะก่อนกล่องข้าวลายบ่าไยยะกันนัก มันยากย้อมย้อมเนี่ยะ” (ทำยากต้องใช้เวลานานถ้าทำไม่ถูกดอกก็จะออกสีแดงคล้ำ สีหมอง หม่น แต่ก่อนนี้กล่องข้าวลายนี้ทำกันไม่มากนัก เพราะมันยุ่งยากในการย้อมตาก : ผู้วิจัย)

รูปประกอบที่ 28 การตีบตอก

รูปประกอบที่ 29 ตากตอก

3. ขั้นตอนการไป

การไปคือการसानนั่นเอง แต่ในที่นี้จะใช้คำว่า “ไป” ตามภาษาที่ชาวบ้านใช้กัน ซึ่งชาวบ้านตำบลเมืองมายจะใช้คำว่า “ไป” กับคำว่า “सान” คนละความหมายคือ ถ้าसानสิ่งของที่มีลักษณะเป็นแผ่นเป็นผืนบาง เช่น เสื้อ พัด ชาวบ้านที่นี่จะใช้คำว่า “सान” แต่ถ้าसानทำให้เป็นรูปทรง เช่น กล้องข้าวจะใช้คำว่า “ไป”

การไปกล้องข้าว นับเป็นขั้นตอนที่ยากกว่าทุกขั้นตอน ผู้ทำจะต้องมีความชำนาญ การไปกล้องข้าวในตำบลเมืองมาย จะแยกส่วนกล้องข้าวออกเป็น 3 ส่วน และไปเป็นส่วน ๆ ทีละส่วนตามลำดับ คือ ส่วนแรกเป็น “ส่วนชั้นใน” ส่วนที่สองเป็น “ส่วนชั้นนอก” และส่วนที่สามเป็น “ส่วนฝา” การไปแต่ละส่วนจะมีเทคนิควิธีเฉพาะและความลงตัวแน่นอน ซึ่งสืบทอดต่อ ๆ กันมา

3.1 “การไปส่วนชั้นใน” พบว่ามีเทคนิควิธีเฉพาะแตกต่างจากส่วนนอก และส่วนฝา คือประการแรกขนาดดอกที่ใช้ต้องมีความหนาและใหญ่กว่าชั้นนอก ชาวบ้านเรียกดอกแบบนี้ว่า “ดอกหึก” ประการต่อมาดอกแต่ละเส้นไม่มีการฉีกแยกเป็นเส้นเล็ก ๆ อย่างชั้นนอก และประการสุดท้าย ต้องให้ผิวของดอกอยู่ด้านในกล้องข้าว

เทคนิคดังกล่าวนี้จะทำให้กล้องข้าวมีคุณสมบัติหลายประการคือ ประการที่หนึ่ง ขนาดของดอกที่หนาใหญ่ไม่มีการฉีกแบ่งเป็นเส้นเล็ก จะทำให้กล้องข้าวแข็งแรง ทนทานใช้งานได้นาน ประการที่สองการให้ผิวดอกอยู่ด้านในนั้น จะทำให้มีผิวเรียบมันตามธรรมชาติของผิวไม้ไผ่ เวลาข้าวเหนียวสัมผัสกับดอก ข้าวเหนียวจะไม่เกาะติดกล้องข้าว และประการสุดท้าย การเอาผิวดอกไว้ด้านในนั้น จะทำให้ผู้กดข้าวเหนียวปลอดภัยจากการถูกเสี้ยนตำเลียบตำนิ้วมือ เพราะส่วนผิวดอกไม่มีเสี้ยนอย่างส่วนเนื้อดอก

ขั้นตอนการไปชั้นในจะมีลำดับดังนี้คือ เริ่มต้นด้วยการ “ก่อ” แล้วก็ “ปัก” “ไป” “มัด” “ปัก” และ “ปาด”

“การก่อ” คือการก่อรูปกล้องข้าวเป็นการเริ่มต้นการไป ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “ก่อ” เทคนิคที่ใช้ในการก่อคือ จะต้องนับจำนวนเส้นดอกว่าจะใช้กี่เส้นกี่คู่ ซึ่งถ้าทำกล้องข้าวคอกี้จะกำหนดแน่นอนตายตัวว่าต้องใช้ดอก เป็นจำนวนคู่เช่น 5 คู่ ถ้าเป็นจำนวนคี่จะไม่สามารถทำส่วนคอให้คอกี้ได้ตามที่ต้องการได้ แต่ถ้าเป็นการทำกล้องข้าวคอเลิง จะไม่ค่อยยุ่งยากจะใช้ดอกในการก่อก็กี่คู่กี่เส้น ก็ได้แล้วแต่ว่าต้องการได้กล้องข้าวขนาดเล็กหรือขนาดใหญ่ โดยมาก

จะใช้ดอกก่อกำหนด 8 กู่ ในการก่อกำหนดจะมัดเส้นดอกด้วย "ลายสองและลายเอ็ด" ให้ส่วนข้อไม้อยู่ตรงกึ่งกลาง

เมื่อนำดอกมาก่อและมัดกันจนได้ขนาดพื้นที่ส่วนกันตามที่ต้องการแล้ว ก็จะเป็นการเริ่มต้นหักมุมดอกให้ตั้งฉากขึ้น ซึ่งชาวบ้านคนทำจะเรียกว่า "ปก" โดยมากพบว่าการปกจะมัดเส้นดอกด้วยลายสาม

จากนั้นก็เป็นการเริ่ม "ไป" ให้เป็นรูปทรงซึ่งส่วนชั้นในนี้จะไม่มีการเน้นลวดลายอย่างส่วนชั้นนอก แต่คนไปจะเน้นไปให้เกิดความแน่น ความแข็งแรงทนทานในการใช้งาน พบว่าการไปส่วนนี้จะใช้ลายสองและลายอ้า

เมื่อไปให้เป็นรูปทรงกล่องข้าวจนถึงส่วนคอ และส่วนปากได้ขนาดกล่องข้าวตามที่ต้องการแล้ว ก็จะเป็นการพับดอกออกมาด้านนอก เรียกว่า "เม้ม" แล้ว สอดเส้นดอกเข้าไปด้านในเรียกว่า "ปัก" แล้วใช้มีดตัดปลายดอกที่ยาวเกินออก ซึ่งเรียกว่า "ปาด"

จากลำดับการทำส่วนชั้นในดังกล่าวนี้พบว่า คนทำต้องใช้เทคนิควิธีให้ได้ชั้นในที่แน่นที่แข็งแรง ถ้าทำได้แน่นได้แข็งแรงมีรูปทรงดี เวลาสานชั้นนอกหุ้มอีกชั้นหนึ่งนั้นชั้นนอกก็จะดีจะสวยตามไปด้วย ซึ่งเทคนิควิธีที่ใช้กัน คนทำเรียกว่า "จะดอก" ถือการใช้เล็บมือกดดันเส้นดอกแต่ละเส้นให้ชิดติดกันแน่นสนิท

3.2 "การไปส่วนชั้นนอก" พบว่ามีลำดับขั้นตอนเหมือนกับการไปชั้นในเป็นส่วนใหญ่ ต่างกันเพียงเทคนิควิธีการใช้ดอกและการใช้ลวดลายในการไปเท่านั้น

การไปชั้นนอกเป็นการสานหุ้มทับส่วนชั้นใน ดังนั้นเมื่อเสร็จเป็นกล่องข้าวแล้ว ตัวกล่องข้าวก็จะมีสองชั้น ลำดับขั้นตอนในการทำชั้นนอกก็จะเริ่มต้นจากการ "ก่อก-ปก-ไปลาย-ปัก- และปาด" ซึ่งมีเทคนิควิธีต่างจากการทำส่วนชั้นในคือ

ประการแรกต้องเอาส่วนผิวดอกออกมาด้านนอก ประการที่สอง เมื่อเริ่มการ "ปก" ดอกทุกเส้นจะต้องฉีกเป็นเส้นเล็ก ๆ จำนวน 4 เส้น ประการที่สาม การไปลายจะมีลวดลายมากมายตามความต้องการของคนทำ และประการสุดท้าย เมื่อไปมาถึงส่วนคอแล้ว ก็จะ "ปัก" ปลาย เส้นดอกสอดเข้าระหว่างเส้นดอกของชั้นในบริเวณคอของส่วนชั้นใน จนทำให้ส่วนชั้นนอกยึดติดแน่นกับส่วนชั้นใน และดูเป็นชิ้นส่วนเดียวกัน

จากเทคนิคดังกล่าว พบว่าเป็นวิธีที่ทำให้กล่องข้าวมีคุณภาพดี และสมบูรณ์ขึ้นหลายประการ คือ ประการแรก การฉีกดอกเป็นเส้นเล็ก ๆ และไปเป็นลวดลายหุ้มส่วนชั้นในนั้นทำให้เกิดความสวยงาม ประการที่สอง การสานชั้นนอกหุ้มชั้นในนั้น ทำให้เกิดความหนาเพิ่ม

ขึ้น ช่วยป้องกันลมไม่ให้สัมผัสกับข้าวเหนียวได้ดีขึ้น ซึ่งช่วยให้เก็บข้าวเหนียวหนึ่งได้นานขึ้น โดยข้าวไม่แข็งหรือแห้ง สามารถเก็บไว้รับประทานได้ทั้งวัน (ซึ่งปกติชาวบ้านจะนึ่งข้าวเพียงครั้งเดียว คือตอนเช้าตรู่ แล้วเก็บข้าวเหนียวหนึ่งใส่กล่องข้าวไว้รับประทานตั้งแต่มีเช้าถึงมือเย็น) และอีกประการหนึ่งคือ การสานสองชั้นช่วยให้เกิดความแข็งแรง ทนทานในการใช้งานเพิ่มขึ้น

3.3 “การไปส่วนฝา” การไปส่วนฝามีวิธีการทำคล้ายกับการไปชั้นนอก คือใช้ตอกผิวไม้อ่อนบาง เหมือนกัน เริ่มต้นด้วยการ “ก่อ” แล้ว “ปก” เหมือนกัน มีการฉีกตอกเป็นเส้นเล็กเหมือนกัน จากนั้นก็ “ไปลาย” เช่นกัน แต่ต่างกันตรงที่การไปฝาเป็นการไปหุ้มคาด ดังนั้นก่อนจะทำส่วนฝา คนทำต้องสานคาดก่อน ลักษณะของคาดจะสานด้วยตอกที่เป็นตอกเนื้อไม้ไม่ใช่ผิวไม้ และขัดลายด้วยลายสอง เมื่อปกและไปลายหุ้มส่วนคาดจนได้ขนาดพอเหมาะ ตามที่ต้องการแล้ว คนทำก็จะพับหรือ “เห็บ” คือพับครึ่งให้ส่วนหนึ่งอยู่ด้านใน

4. ขั้นตอนการเย็บส่วนประกอบ

ขั้นตอนนี้เป็นขั้นตอนสุดท้าย หลังจากที่ทำส่วนตัวกล่องข้าว และส่วนฝากล่องเสร็จแล้ว คนทำจะต้องเย็บส่วนประกอบกล่องข้าวเพื่อให้มีส่วนประกอบที่สมบูรณ์ ซึ่งมีส่วนประกอบที่ต้องเย็บอยู่ 3 ส่วน คือ “ส่วนตีน” “ส่วนหู” และ “ส่วนจิก”

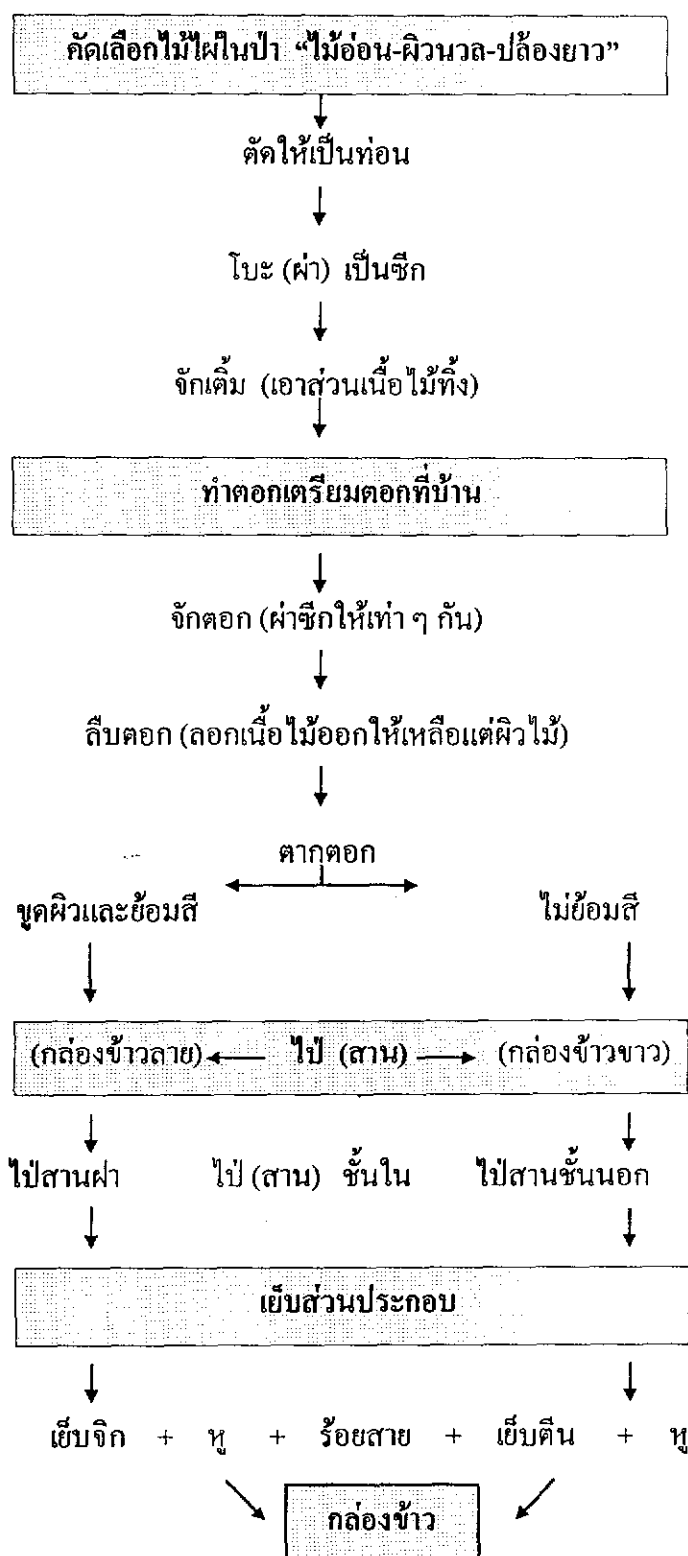
การเย็บส่วนตีน คนทำจะเตรียมไม้สัก 2 ชิ้น หนาประมาณ $\frac{1}{2}$ เซนติเมตร กว้างประมาณ 3-5 เซนติเมตร ให้มีความยาวพอเหมาะกับขนาดตัวกล่องข้าวแล้วบากไม้แต่ละชิ้นประกบติดกันให้แน่น เป็นรูปกากบาทและเจาะรูด้วย “เหล็กจิก” ที่ส่วนปลายทั้ง 4 ด้าน จากนั้นนำไปเย็บให้เข้ามุม กับส่วนฐานหรือก้นกล่องข้าว โดยอาศัย “เหล็กหมาด” เจาะมุมกล่องข้าว และร้อยหวายเย็บติดกับกล่องข้าวให้ติดกันจนแน่นทั้ง 4 มุม ซึ่งโดยมากนิยมเย็บให้หวายเป็นลายถักให้สวยงาม

การเย็บหู หูกล่องข้าวโดยทั่วไปจะมี 2 คู่ คืออยู่ตรงส่วนตัวกล่องข้าว 1 คู่ อยู่ตรงส่วนฝาก็ 1 คู่ หูกล่องข้าวจะเป็นส่วนที่มีไว้สำหรับร้อยเชือก หรือ “สายกล่องข้าว” เพื่อร้อยฝากับตัวกล่องข้าวให้ติดกัน และเพื่อให้สายเป็นที่หัวและแขวนเก็บรักษากล่องข้าวให้พ้นการรบกวนของสัตว์เลื้อย การเย็บหูจะใช้หวายเส้นเล็ก ๆ เย็บร้อยถักยึดกับส่วนตัวกล่องและส่วนฝาให้เป็นห่วงพอเหมาะสำหรับร้อยเชือก “สายกล่องข้าว”

การเย็บจิก การเย็บจิกจะเป็นการเย็บตรงด้านบนของส่วนฝา เพื่อยึด “ไม้กระด้าง” หรือ “ไม้สัว” ให้ติดแน่นกับส่วนฝาเพื่อความแข็งแรงทนทาน ในการใช้งานปิดเปิดกล่องข้าว โดยไม่เสียรูปทรง คนทำจะต้องเตรียมไม้ไผ่เหลาให้กลมขนาดพอเหมาะ และขนาดยาวเท่ากับ เส้นทแยงมุมของพื้นที่ส่วนฝาด้านบน จำนวน 2 อันและเตรียมหวายเส้นเล็ก ๆ ไว้เย็บ จากนั้น ก็เสียบปลายไม้สัวทั้งสองลงส่วนฝาทั้ง 4 มุมตามแนวเส้นทแยงมุม ให้ไม้สัวไขว้กัน แล้ว ใช้หวายเย็บยึดปลายไม้สัวทั้งสี่มุมให้แน่น ซึ่งในการเย็บส่วนนี้พบว่า นิยมเย็บถักหวายให้เป็น ยอดแหลม เรียกว่า “จิก” ซึ่งคล้ายกับกันหอย จากนั้นก็นำเชือกสายกล่องข้าวมาร้อยหูกล่อง ข้าว โดยสอดเชือกเข้าไประหว่างตีนกับกันกล่องข้าว แล้วร้อยเข้าส่วนหูทั้ง 4 หู ให้ส่วนตัว กล่องกับส่วนฝาร้อยติดกันและผูกเชือกให้แน่น โดยกะขนาดให้พอดีกับการใช้งาน

จากลำดับขั้นตอนการผลิตทั้ง 4 ขั้นตอนดังกล่าวมานี้ พบว่าต้องใช้เวลาในการทำ นานหลายวัน โดยเฉลี่ยแล้วคนหนึ่งจะผลิตกล่องข้าวได้ประมาณสัปดาห์ละ 5-6 ใบ ถึงแม้ว่า กล่องข้าวกล่องหนึ่งต้องใช้เวลาลิดนานมาก แต่ผลผลิตที่ได้นั้นเป็นผลงานที่สร้างความภูมิใจ ให้คนทำมากกว่าเวลาที่เสียไป เพราะนอกจากจะได้กล่องข้าวที่ช่วยยังชีพ สร้างรายได้ให้ครอบครัวแล้วยังเป็นผลผลิตที่ทรงคุณค่าทางศิลปะ จากนั้นมือแรงงานความอดทนพากเพียรของคน ทำและเป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นของชุมชนตำบลเมืองมาย

แผนภาพที่ 9 ลำดับขั้นตอนการผลิตกล่องข้าว

การเรียนรู้และถ่ายทอดการผลิต

ชุมชนตำบลเมืองมายกับการผลิตถั่วงอกขาวมีพัฒนาการและความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันมายาวนาน ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน มีการเรียนรู้และถ่ายทอดการผลิตถั่วงอกขาวของชุมชนสืบต่อ ปรับปรุงและพัฒนาปรับเปลี่ยนไปตามการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจ

1. ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้และถ่ายทอด

การเรียนรู้และถ่ายทอดการผลิตที่ปรากฏชัดเจนและสืบเนื่องจากอดีตมาถึงปัจจุบัน คือ การเรียนรู้และถ่ายทอดภายในครอบครัว โดยพ่อแม่ถ่ายทอดให้ลูก พบว่ามีปัจจัยที่เกี่ยวข้องและส่งผลต่อการเรียนรู้และถ่ายทอดการผลิตอยู่ 4 ประการ คือ ประการแรก ความต้องการของพ่อแม่ที่ตั้งใจให้ลูกของตนผลิตถั่วงอกขาวได้ ประการที่สอง ความต้องการของลูกที่เกิดแรงบันดาลใจอยากผลิตถั่วงอกขาวเป็นอย่างพ่อแม่ ประการที่สาม ความจำเป็นทางเศรษฐกิจและสังคม และประการสุดท้าย ระบบการศึกษาในโรงเรียน

1.1 ปัจจัยความต้องการของพ่อแม่ การเรียนรู้และถ่ายทอดที่เกิดจากปัจจัยความต้องการของพ่อแม่ นับเป็นปัจจัยที่ส่งผลให้เด็กเกิดการเรียนรู้และสืบทอดการผลิตถั่วงอกขาวภายในครอบครัวที่ค่อนข้างได้ผล โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุคต้น ๆ ที่ใช้ถั่วงอกขาวแลกข้าวสาร ซึ่งพ่อแม่ค่อนข้างเชี่ยวชาญ และคาดหวังสูง พอลูกอายุได้ 12-13 ปี พ่อแม่ก็จะให้หัดทำถั่วงอกขาว โดยเริ่มหัดทำส่วนง่าย ๆ เช่น ก่อชั้นในไปลายสามลายอ้า โดยมากเด็กจะเริ่มหัดทำถั่วงอกขาวก่อน เพราะใช้ลายง่าย ๆ การที่พ่อแม่ต้องการให้ลูกของตนสามารถผลิตถั่วงอกขาวได้เหมือนตนนั้น มีปัจจัยทางเศรษฐกิจมาเกี่ยวข้องด้วย คือ ถ้าลูกสามารถทำถั่วงอกขาวได้ ก็จะทำให้แรงงานการผลิตในครอบครัวเพิ่มขึ้น มีรายได้เข้าครอบครัวมากขึ้น ดังนั้นจึงเกี่ยวเนื่องและคาดหวังให้ลูกของตนเรียนรู้การทำถั่วงอกขาว และจะดูแลอย่างใกล้ชิดประกบตัวต่อตัว จับมือลูกทำเป็นขั้นเป็นตอน ซึ่งผู้ให้ข้อมูลบางคนเล่าประสบการณ์การเรียนรู้ ซึ่งพ่อแม่เชี่ยวชาญและคาดหวังสูงเช่นนี้ว่า “ถ้าเราไปผลิตเป็นกะจะดีมีมือเราพอง บางทีเป็นกะบิดหูพอง พ่อแม่เขาหนา เขาจะจำเป็นต้องตั้งใจเยะหื้อดีนะ” (ถ้าเราสานผิด ท่านก็จะดูจะดีมีมือเราบ้าง บางทีท่านก็บิดหูบ้าง พ่อแม่เรานะ เราก็จำเป็นต้องตั้งใจทำให้ดี : ผู้วิจัย) เมื่อมาถึงรุ่นของตนเอง ตนเองก็จะสอนลูกบอกลูก “เขามีลูก 3 คน เขาสอนเขาหมด ลูกเขาช่างทำหมด เขาจะบอกกับลูกเขาว่า แม่กะหวังได้กินกับลูก อยากหื้อลูกยะช่าง เพื่อแม่แก่มาตาบ่ตีมาจะเพ็งลูกยะหื้อได้กินกับลูก” (จันทร์ สีสด : 2541) (เรามีลูก 3 คน เราสอนเขาหมดลูกเราทำเป็นหมด เราก็บอกกับลูกเราว่า แม่ก็หวังได้กินกับลูก อยากให้ลูกทำเป็นเพื่อแม่แก่มาตาบ่ตีมาจะได้เพ็งลูกทำ

ให้ได้กินกับลูก : ผู้วิจัย) และพ่อหลวงคำ ดีมาก ได้บอกว่า “พ่อแม่เป็นจะบอกหื้อเอาดอกมา ไปส่องหน้า หื้อหัดไปลายง่าย ๆ อย่างลายสอง เป็นกะหื้อไปกันมันฝามันก่อน สานลายสอง ข้างแล้ว กะหัดลายสาม ลายอ้า และหื้อหัดไปกล่องข้าวขาวก่อนหนา กล่องข้าวลายมันยาก เรื่องลายหยั่งหมู่นั้นเฮากะจำจากพ่อแม่ เวลาเป็นสอน เฮายะบ่เอาไปผิด เป็นกะจะบิตู ตีมือ เฮาพ่องหนา ก่อนที่เฮาจะไปกล่องข้าวข้างนี้เฮาก็ดะหัดสานหยั่งที่ง่าย ๆ ก่อน อย่างคุบดักนก ไชปลา อะหยั่งหมู่นี้” (พ่อแม่ท่านจะบอกให้เราเอาดอกมาหัดทำต่อหน้าท่าน ให้หัดสานลายง่าย ๆ เช่น ลายสอง โดยหัดสานส่วนกัน ส่วนฝาก่อน จากลายสองก็หัดลายสาม ลายอ้า และให้หัดทำกล่องข้าวขาวก่อน กล่องข้าวลายนั้นมันยากไป ส่วนเรื่องลายต่าง ๆ นั้นเราก็จำจากพ่อแม่ เวลาท่านสอนเราแล้ว เราทำไม่ถูกก็ถูกท่านบิตู ตีมือบ้าง ก่อนที่เราจะหัดสานกล่องข้าวเป็นนี้เราก็ดะหัดสานอะไรที่ง่าย ๆ ก่อน เช่น กับดักนก ไชดักปลา อะไรวะ : ผู้วิจัย)

การถ่ายทอดความรู้ในลักษณะที่พ่อแม่เฝ้าดูและเฝ้าระวังให้ลูกทำได้เหมือนพ่อแม่ นั้นจะปรากฏมากในยุคที่ใช้กล่องข้าวแลกข้าวสาร

1.2 ปัจจัยความต้องการของลูก การเรียนรู้ที่เกิดจากปัจจัยความต้องการของลูก ซึ่งเกิดแรงบันดาลใจอยากทำกล่องข้าวเป็นอย่างพ่อแม่ นั้น ถึงแม้จะพบไม่มากนัก แต่ก็ปรากฏพบอยู่ทุกยุค การเรียนรู้ลักษณะนี้เป็นการเรียนรู้ตามธรรมชาติของเด็กที่มีความอยากรู้อยากลอง อยากทำได้เหมือนพ่อแม่ ซึ่งพบว่า เด็กกลุ่มนี้จะสนใจด้วยตนเอง ชอบหยิบชอบจับอุปกรณ์ต่าง ๆ พ่อแม่ทำค้างไว้ หรือพ่อแม่ลูกไปทำอย่างอื่นเด็ก ๆ กลุ่มนี้ก็จะมาหัดลองทำต่อจากที่พ่อแม่ทำค้างไว้ และพอมมีปัญหาทำต่อไม่ถูกทำไม่ได้ขึ้นมา ก็จะขอให้พ่อแม่แนะนำ

ในปัจจุบันพบว่า พ่อแม่ส่วนใหญ่ต้องการให้ลูกของตนเรียนรู้ด้วยตนเอง โดยพ่อแม่คอยแนะนำ หรือมีความกระตือรือร้นที่เฝ้าเรียนรู้ สนใจซักถาม และพ่อแม่ก็พร้อมและตั้งใจที่จะถ่ายทอดการผลิตกล่องข้าวให้แก่ลูกของตน โดยที่ตนเองไม่ต้องออกปากชักชวนหรือบังคับเฝ้าดู แต่พ่อแม่ส่วนใหญ่ก็พูดถึงเรื่องนี้ในทำนองเดียวกันว่า “ละอ่อนรุ่นหลังบ่จะกันเขาบ่หัดกับเฮา” “เขาว่ามันย่อยมือ เขาบ่หัดกัน” “ละอ่อนใหม่บ่จะกันเขาว่ามันยาก ยะไปมันกะบ่คุ้มค่า” (“เด็กรุ่นหลังไม่ทำกันเขาไม่หัดกับเรา” “เขาว่ามันละเอียดจุจิก เขาไม่หัดกัน” “เด็กรุ่นใหม่ไม่ทำกันเขาว่ามันยาก ทำไปมันก็ไม่คุ้มค่าราคา”) ดังนั้นการเรียนรู้ที่เกิดจากปัจจัยความต้องการของเด็ก ๆ ในปัจจุบัน จึงมีน้อย

1.3 ปัจจัยทางสังคมและเศรษฐกิจ ในยุคเมื่อ 30-40 ปีก่อน มีปัจจัยหนึ่งที่กระตุ้นจิตใจให้เด็ก ๆ ในยุคนั้นเรียนรู้และรับถ่ายทอดการทำกลองข้าวจากผู้ใหญ่ คือ สภาพสังคมและเศรษฐกิจ เนื่องจากสภาพเศรษฐกิจซึ่งยากจน ผลผลิตข้าวนาข้าวไร่ไม่พอกินตลอดทั้งปี ต้องทำกลองข้าวไปแลกข้าวสาร และสภาพสังคมที่เป็นสังคมเครือญาติ นิยมแต่งงานกันระหว่างคนภายในชุมชน ซึ่งพวกเขาู้และเข้าใจสภาพปัญหาการดำเนินวิถีชีวิตของกันและกันเป็นอย่างดี โดยเฉพาะการสร้างรายได้เพิ่มให้ครอบครัวด้วยการไปกลองข้าว จึงเป็นปัจจัยกระตุ้นให้คนรุ่นหนุ่มรุ่นสาวที่ถึงวัยมีครอบครัวพยายามเรียนรู้ทำกลองข้าวให้เป็น เพื่อความอยู่รอดและให้ตนเองเป็นที่ยอมรับของคนในชุมชน

พบว่าคนรุ่นอายุ 30-40 ขึ้นไปในชุมชน ตำบลเมืองมาย จะพูดตรงกันว่า พวกเขาทำกลองข้าวเป็นกันทุกคน บางคนทำเป็นตั้งแต่อายุ 12 - 13 ปี บางคนเริ่มทำตั้งแต่ 15 - 16 ปี คนรุ่นพวกเขาจำเป็นต้องหัดทำกลองข้าว เพราะว่า “ถ้าบ่หัดบ่เป็นก็จะกลั่นข้าว” “หมูเฮาไปกลองข้าวช่างก็ย้อนกลั่นข้าวตาย” เนื่องจากสภาพพื้นที่ของหมู่บ้านในตำบลเมืองมาย มีพื้นที่ปลูกข้าวน้อย สามารถทำนาข้าวได้เฉพาะพื้นที่แคบ ๆ ระหว่างเชิงเขากับลำน้ำแม่คำ ต้องทำไร่ปลูกข้าวไร่ตามเชิงเขาด้วย แต่ผลผลิตทั้งข้าวนาและข้าวไร่ได้ไม่พอเพียงกับการบริโภคในหนึ่งปี พวกเขาจึงต้องไปกลองข้าวในเวลาว่างหรือหลังจากการทำนาทำไร่แล้ว ต้องอาศัยกลองข้าวเป็นสินค้าหรือไว้แลกข้าวสาร ในยามขาดแคลน ซึ่งในอดีต 30-40 ปีที่ผ่านมา จะเป็นเช่นนี้ทุกปี ทำให้เด็กรุ่น 12-13 ปีในอดีตตระหนักในปัญหาขาดข้าวบริโภคจึงต้องสนใจเรียนรู้ทำกลองข้าวกันทุกคน

นอกจากนี้แล้ว ในสมัย 30-40 ปีที่แล้ว ปรากฏถ้อยคำที่ผู้ใหญ่มักพูดให้เด็กวัยรุ่นหรือวัย 12-15 ปี ฟังอยู่เสมอคือ “ถ้าสูไปกลองข้าวบ่ช่างสูจะอดข้าวกลั่นข้าว” “ถ้าสูไปกลองข้าวบ่ช่างบ่มีไผเอาเป็นผัวเป็นเมีย” หรือ “สูไปกลองข้าวบ่ช่าง ระวังจะบ่ได้เมียเนื้อ” “บ่หัดไปกลองข้าว มีเมียกะเลี้ยงเมียบ่คุ้ม มีผัวกะเลี้ยงผัวบ่คุ้ม” ถ้อยคำเหล่านี้ล้วนว่าเป็นปัจจัยหนึ่งที่กระตุ้นให้เด็กในสมัย 30-40 ปีที่ผ่านมาตระหนักและสนใจที่จะเรียนรู้สืบทอดการทำกลองข้าวกันทุกคน

ในปัจจุบันนี้ยังปรากฏว่ามีหลายคนที่มีพ่อแม่มีครอบครัวต้องรับภาระในการหาเลี้ยงดูครอบครัวแล้วจะหันมาสนใจหัดทำกลองข้าวกัน เพื่อเป็นอาชีพเสริมสร้างรายได้เพิ่มให้ครอบครัว ซึ่งปรากฏมากในหมู่บ้านไผ่พะ และบ้านนาไหม้ โดยจะฝึกหัดทำกับคนรุ่นก่อนที่สานกลองข้าวเป็นแล้ว ซึ่งมักเป็นญาติพี่น้องหรือเพื่อนบ้านใกล้เคียง

ครอบครัว ซึ่งปรากฏมากในหมู่บ้านไผ่พะ และบ้านนาไหม้ โดยจะฝึกหัดทำกับคนรุ่นก่อนที่สานกล่อ่งข้าวเป็นแล้ว ซึ่งมักเป็นญาติพี่น้องหรือเพื่อนบ้านใกล้เคียง

1.4 ปัจจัยระบบการศึกษาในโรงเรียน ปัจจุบันนี้ระบบการศึกษาในโรงเรียนมีผลต่อการเรียนรู้ถ่ายทอดการผลิตกล่อ่งข้าวของชุมชนใน 2 ลักษณะคือ ลักษณะแรกระบบโรงเรียนทำให้เด็กอยู่ในโรงเรียนนานกว่าอดีต คือต้องอยู่ถึงประถมศึกษาปีที่ 6 บางส่วนต้องอยู่ถึงมัธยมศึกษาปีที่ 3 บางครอบครัวส่งลูกไปเรียนในระดับสูงกว่าถึงในอำเภอและในเมือง ทำให้เด็กมีเวลาช่วยพ่อแม่สานกล่อ่งข้าวอย่างในอดีตได้น้อยลง และลักษณะที่สองโรงเรียนก็มีส่วนกระตุ้นให้นักเรียนสนใจการฝึกทำกล่อ่งข้าวในโรงเรียนได้บ้าง โดยการเชิญวิทยากรชาวบ้านมาสอนเด็กนักเรียนตามนโยบาย ซึ่งไม่ต่อเนื่องนัก ซึ่งโรงเรียนบ้านไผ่งามใต้จ้างวิทยากรชาวบ้านมาสอนและให้เด็กฝึกหัดกับคนเฒ่าคนแก่

ระบบการจัดการศึกษาในโรงเรียน จึงมีส่วนแยกวิถีชีวิตการเรียนรู้การทำกล่อ่งข้าวในระบบครัวเรือนออกไปสู่โรงเรียน และเด็กจะสนใจการเรียนและกิจกรรมของโรงเรียนมากกว่ากิจกรรมในครัวเรือน อีกทั้งเห็นว่ารายได้จากกล่อ่งข้าวในทุกวันนี้มีรายได้ต่ำ เด็กจึงไม่เกิดแรงจูงใจใฝ่เรียนรู้การทำกล่อ่งข้าวอย่างต่อเนื่องและจริงจัง นายคำ ดีมาก (2541) ซึ่งเคยเป็นวิทยากรสอนเด็กบอกว่า “ตอนอยู่โรงเรียนเขาจะสนใจดี แต่เขาบ่ติดตามพอเขาออกโรงเรียนแล้ว เขากะบ่ไคร่ยะกัน เขาบ่เอาแท้” นอกจากนี้ผู้ปกครองส่วนใหญ่เมื่อเห็นลูกเรียนหนังสือสูงกว่าระดับประถมศึกษา ก็ไม่ต้องการให้ลูกเสียการเรียน เสียเวลาทำการบ้าน จึงไม่คิดจะให้ลูกหัดทำกล่อ่งข้าวหรือสอนลูกทำกล่อ่งข้าว ซึ่งบางคนบอกว่า “เป็นฮีนหนังสือ เขาจะบ่อยากไปกวนเป็นนะหื้อเป็นฮีนหนังสืออย่างเดียวกะพอละ” (สุข คังอารมณ์, 2541: สัมภาษณ์)

2. วิธีการเรียนรู้และถ่ายทอด

จากปัจจัยและกิจกรรมดังกล่าวข้างต้นนี้ จะเห็นว่าวิธีการเรียนรู้และถ่ายทอดทำกล่อ่งข้าว นั้น อาศัยบทบาทของครอบครัวเป็นหลัก ถึงแม้ว่าในโรงเรียนจะจัดกิจกรรมการเรียนทำกล่อ่งข้าวก็ตาม แต่ในที่สุดเด็กนักเรียนก็ต้องย้อนไปให้ผู้ปกครองสอน และฝึกให้ที่บ้าน เพราะเด็กเตรียมตอกไม่เป็น จักตอกไม่ได้และครูก็ทำกล่อ่งข้าวไม่เป็น เมื่อมีปัญหาต้องให้ผู้ปกครองช่วย ดังนั้นวิธีเรียนรู้จึงอาศัยการถ่ายทอด จากพ่อแม่ผู้ลูก ครอบครัวใดที่พ่อแม่ยังคงสนใจคาดหวังหรือเล็งเห็นคุณค่าของคนให้ทำกล่อ่งข้าว ก็พบว่า เด็ก ๆ ครอบครัวนั้นก็สามรถทำกล่อ่งข้าวเป็นและสืบทอดฝีมือของพ่อแม่ไว้ได้ จนถึงปัจจุบัน

การตรวจสอบและประเมินคุณภาพกล่องข้าว

ถึงแม้ว่าการผลิตกล่องข้าวของชุมชนตำบลเมืองมาย จะมีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นภาชนะใช้สอยในครัวเรือนและเป็นสินค้าก็ตาม แต่ผลผลิตกล่องข้าวที่ผลิตได้นั้น เป็นผลผลิตที่เกิดจากเทคนิคฝีมือชาวบ้าน เป็นศิลปหัตถกรรมที่มีคุณค่าในด้านศิลปะด้วย ดังนั้นในการตรวจสอบและประเมินคุณภาพของผลผลิตกล่องข้าว จึงพบว่าชาวบ้านจะพิจารณาในองค์ประกอบทั้ง 2 ด้าน คือ องค์ประกอบด้านประโยชน์ใช้สอยและองค์ประกอบด้านความงาม

1. องค์ประกอบในด้านประโยชน์ใช้สอย

ชาวบ้านจะพิจารณาตรวจสอบและประเมินผลคุณภาพกล่องข้าวในด้านประโยชน์ใช้สอย โดยพิจารณาเกี่ยวกับความทนทานในการใช้งานได้ยาวนาน องค์ประกอบหลักที่จะพิจารณาได้แก่ องค์ประกอบต่อไปนี้คือ ส่วนตัวกล่อง ส่วนฝา ส่วนดิน และส่วนหู

ส่วนตัวกล่อง ต้องแข็งแรงต้องแน่น ต้องมีสองชั้น สามารถทดสอบได้ด้วยการใช้มือบีบหรือกดดูว่าแน่นและแข็งแรงทนทานเพียงใด

ส่วนฝา ต้องแน่น ต้องมีตาครอบด้านใน เมื่อสวมเข้ากับส่วนตัวกล่องแล้วพอดีปิดเปิดได้สะดวก ไม่คับไม่หลวมไม่หลุดง่าย และที่สำคัญต้องมีไม้ส่วหรือไม้กระด้างตรงด้านบนของฝา โดยมีการใช้หวายเย็บจิกยึดไม้ส่วติดกับส่วนฝาให้แข็งแรงทนทาน และแน่น สามารถทนน้ำหนักในการปิดเปิดฝากล่องข้าวได้เพียงพอ

ส่วนดิน ต้องทำด้วยไม้สัก มีขนาดพอเหมาะ มีความหนาพอดี สามารถรองรับน้ำหนักของข้าวที่บรรจุได้ การเข้าไม้ส่วนดินทำได้แน่นไม่โยกไม่เอียง เวลาวางกับพื้นได้ระดับเสมอกันดีไม่เอียงไปมาและที่สำคัญต้องใช้หวายร้อยส่วนดินยึดติดกับส่วนตัวกล่องข้าวได้แน่นหนาทนทาน

ส่วนหู จะต้องทำด้วยหวายเย็บร้อยติดส่วนตัวและติดกับส่วนฝาได้แน่น แข็งแรง ไม่หลุดไม่ขาดง่าย เมื่อร้อยเชือกสายกล่องข้าวแล้ว สามารถหิ้วหรือนำไปใช้ไปเก็บรักษาได้ โดยหูไม่หลุดไม่ขาด

2. องค์ประกอบในด้านความงาม

ชาวบ้านจะพิจารณาตรวจสอบและประเมินผลคุณภาพกล่องข้าวในด้านความงาม โดยจะพิจารณาถึงรูปทรง ขนาดเส้นตอก สีตอก ลวดลาย และการเย็บจิกเย็บดิน

รูปทรง ต้องมีรูปทรงที่ได้สัดส่วนเหมาะสมกลมกลืนกันทุกส่วน ตั้งแต่ส่วนดิน ส่วนตัว และส่วนฝา

ขนาดเส้นตอก เส้นตอกที่ใช้ ทำชั้นใน ตอกหนาเรียบเสมอกันทุกเส้น เส้นตอกที่ใช้ทำชั้นนอกต้องมีขนาดเล็กและละเอียดเท่ากันทุกเส้น

สีตอก สีตอกทุกเส้นต้องไม่มีรอยด่างดำ หรือเป็นสีออกแดง ๆ ต้องเป็นสีผิวไม้ขาวที่เมื่อแห้งแล้วเป็นสีขาวนวลทุกเส้น ถ้าเป็นตอกที่ย้อมสีต้องเป็นสีดำ สม่ำเสมอ ไม่เลอะเทอะเปรอะเปื้อน เลอะเลือนหรือดำ ๆ ต่าง ๆ

ลวดลาย ส่วนตัวและส่วนฝาที่ผู้ทำได้ทำลวดลายต่าง ๆ ไว้นั้น ต้องสวยงามทุกลาย สมบูรณ์เหมาะสมและพอดีกับพื้นที่ ลายแต่ละลายกลมกลืนกันอย่างสมบูรณ์สวยงาม

การเย็บจิกเย็บดิน ต้องเย็บจิกเย็บดินได้สวยงาม คือส่วนจิกต้องได้ขนาดและสัดส่วนเหมาะสมกลมกลืนกับฝาและส่วนอื่น ๆ ส่วนดินทั้งสี่มุมที่เย็บติดกับกล่องข้าวนั้น ต้องประดิษฐ์ไม่มีรอยฉีกขาดตรงส่วนมุมกล่องข้าว และหยาบที่เย็บต้องถักร้อยได้ขนาดสัดส่วนเหมาะสมกลมกลืนกับขนาดกล่องข้าวและสวยงาม

การจัดการผลผลิตกล่องข้าว

ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันการจัดการผลผลิตกล่องข้าว ยังคงมีลักษณะคล้ายคลึงกันคือเป็นลักษณะจัดการภายในครอบครัว ยังไม่มีระบบจัดการของกลุ่มของชุมชน จะมีบ้างก็เป็นเพียงการพึ่งพาอาศัยช่วยเหลือเกื้อกูลกันในการฝากกล่องข้าวไปขาย ฝากกล่องข้าวไปแลกข้าว จนพัฒนามาเป็นการจัดการแบบพ่อค้าคนกลางขึ้น ซึ่งก็เป็นพ่อค้าคนกลางในหมู่บ้าน ความสัมพันธ์ระหว่างพ่อค้าคนกลางกับคนทำกล่องข้าวยังเป็นลักษณะของการพึ่งพาอาศัยกัน มากกว่าการมุ่งค้ากำไร พ่อค้าคนกลางจะถูกขอร้องให้ซื้อเป็นส่วนใหญ่ จนบางครั้งพ่อค้าคนกลางต้องรับซื้อกล่องข้าวของทุกคน ทั้งที่มีคุณภาพและที่ขาดคุณภาพ เพราะความสงสารเห็นอกเห็นใจคนทำและเข้าใจสภาพของเพื่อนบ้านที่นำกล่องข้าวมาขายให้ จนกระทั่งภายหลังเกิดปัญหากับพ่อค้าคนกลางขึ้น เพราะกล่องข้าวเริ่มขายสู่ตลาดได้น้อยลง ผู้บริโภคจะเลือกซื้อเฉพาะกล่องข้าวที่มีคุณภาพ และเริ่มมีการดำเนินคุณภาพกล่องข้าวบ้านไผ่มากขึ้น จำนวนการขายเริ่มลดน้อยลง จนต่อมาเกิดปัญหากับคนทำขึ้น คือทำกล่องข้าวแล้วขายไม่ได้ ทำแล้วไม่มีคนมารับซื้อ คนทำกล่องข้าวเริ่มมีน้อยลงบางคนก็เลิกทำกล่องข้าวไป ในระยะนี้ ครัวเรือนชุมชน

หลายคนเห็นชาวบ้านมีปัญหาที่ช่วยรับซื้อ เพราะถูกขอร้องจากชาวบ้านให้ช่วยซื้อบ้าง เพราะสงสารเห็นใจบ้าง ภายหลังก็ปรากฏว่า มีครุรวมอยู่ในกลุ่มผู้นำกล่องข้าวของชุมชนไปขายด้วย

กลุ่มผู้นำกล่องข้าวของชุมชนไปขายก็เริ่มเข้าไปมีส่วนในการจัดขบวนการผลิตมากขึ้น พยายามให้คนทำมุ่งเน้นคุณภาพมากกว่าปริมาณ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง อาจารย์สมพงษ์ ชลัย ครูในชุมชนที่เป็นผู้นำกล่องข้าวไปขาย และรับซื้อกล่องข้าวจากชาวบ้านอย่างต่อเนื่องจนกลายเป็นที่พึ่งของชาวบ้านที่ผลิตกล่องข้าวส่วนหนึ่งและได้แนะนำได้พัฒนารูปแบบ ได้เสนอแนะการเลือกกลดลายให้คนทำกล่องข้าวปรับปรุงการผลิตให้ตรงตามความต้องการของตลาด

การผลิตกล่องข้าวในทุกวันนี้แม้จะมีคนทำน้อยลง แต่ก็มีคนที่ทำอย่างต่อเนื่องตลอดปีอยู่จำนวนไม่น้อย และคนอื่น ๆ ที่ทำกล่องข้าวเป็น ต่างยังหวังว่าจะมีคนรับซื้อกล่องข้าวอย่างแต่ก่อน หลายคนบอกว่า “ถ้ามีคนซื้อเขาถึงยะกัน ถึงวันนี้นั่นบ่ามีไฟซื้อ ยะแล้วมันบ่าได้ขาย เขาจะบ่ายะ” ซึ่งความหวังดังกล่าวจะเป็นไปได้เพียงใด หรือไม่นั้น ขณะนี้คนทำกล่องข้าวชุมชนตำบลเมืองมายก็เริ่มค้นหาวิธีการแก้ไขปัญหาและการจัดการผลผลิตกล่องข้าวกันบ้างแล้ว และจากการเสวนาเวทีชาวบ้านพบว่ากลุ่มผู้นำชุมชน ประธาน อบ.ต. กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ก็เริ่มมีแนวคิดช่วยแก้ไขปัญหาดังกล่าวด้วยเช่นกัน

แต่ถึงอย่างไรก็ตามในขณะที่คนทำกล่องข้าวส่วนใหญ่ท้อแท้ในการทำกล่องข้าวบ้าง เลิกทำบ้าง แต่ปรากฏว่า พ่อหลวงหลีก ลากเกิด กลับสวนกระแสผู้คนในชุมชน โดยที่ในปี พ.ศ. 2537 พ่อหลวงหลีก ลากเกิด ได้นำที่ว่างของตนบริเวณมุมทางแยกของหมู่บ้านไผ่พะสร้าง “ตือบ” เป็นเพียงขายกล่องข้าวและเครื่องจักสานอื่น ๆ อันเป็นผลผลิตของตนเอง พอเข้าขึ้นพ่อหลวงหลีก ลากเกิด ก็เตรียมอุปกรณ์จากบ้าน ซึ่งอยู่ใกล้ ๆ นั้นมานั่งที่ “ตือบ” แห่งนี้ทำกล่องข้าว ทำเสร็จก็แขวนไว้ขาย ตือบของพ่อหลวงหลีก ลากเกิด จึงเป็นร้านขายกล่องข้าวร้านแรก ในชุมชนตำบลเมืองมาย กล่องข้าวของพ่อหลวงหลีกก็ขายให้กับคนถิ่นอื่นที่ผ่านไปมา กิจกรรมของพ่อหลวงหลีกนี้ ได้สร้างโอกาสให้พ่อหลวงหลีก ได้พบปะแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับคนซื้อมากขึ้น มีผู้เสนอแนะปรับปรุงผลผลิตมากขึ้น จนทุกวันนี้ กล่องข้าวพ่อหลวงหลีกได้พัฒนาคุณภาพมากขึ้นกว่าเดิม และที่สำคัญ ตือบขายกล่องข้าวแห่งนี้ได้พัฒนาเป็นที่ชุมนุมแลกเปลี่ยนความคิดเห็นของคนทำกล่องข้าวในตะแวกใกล้เคียง และเริ่มมีคนทำกล่องข้าวมาฝากขาย หรือเริ่มมีคนทำกล่องข้าวมาขายให้พ่อหลวงหลีกไปขายต่อเพิ่มขึ้น

การพัฒนาปรับปรุงรูปแบบกล่องข้าว

การพัฒนาปรับปรุงรูปแบบกล่องในชุมชนตำบลเมืองมายยังมีน้อย และทำอยู่ในวงจำกัดเพียงไม่กี่คน คนทำกล่องข้าวส่วนใหญ่ยังคงรูปแบบ รูปร่างลักษณะดั้งเดิม

การพัฒนาปรับปรุงรูปแบบกล่องข้าวเริ่มมีขึ้น เมื่ออาจารย์สมพงษ์ ชลย์ ครูในชุมชนซึ่งเคยสอนอยู่โรงเรียนบ้านนาใหม่ โรงเรียนบ้านไผ่งาม และปัจจุบันสอนที่โรงเรียนบ้านนางาม ได้เข้าไปร่วมนำกล่องข้าวชุมชนไปขาย จึงได้พบความต้องการของตลาด ดังนั้น จึงได้เริ่มแนะนำคนทำกล่องข้าวบางคนให้ปรับปรุงคุณภาพ ปรับปรุงรูปแบบ ให้ตรงตามความต้องการของตลาด ซึ่งเริ่มทำจริงจึงประมาณ ปี 2536 นอกจากนี้ คนทำกล่องข้าว 1-2 คน ก็พยายามคิดรูปแบบลวดลายและรูปทรงกล่องข้าวของตนขึ้นก็มี โดยสรุปแล้วพอจะกล่าวถึงลักษณะการพัฒนารูปแบบออกเป็น 5 ลักษณะคือ

1. ปรับปรุงคุณภาพ เน้นความประณีต แข็งแรง ความแน่น โดยเฉพาะเส้นตอกที่ทำลวดลายชั้นนอกให้มีความละเอียดมากขึ้นแต่ยังคงรูปทรงและขนาดตามแบบดั้งเดิม การปรับปรุงลักษณะนี้ คนทำส่วนใหญ่จะยินดีปรับปรุงตามข้อเสนอแนะ เพราะทำได้ง่ายเนื่องจากยังคงเป็นรูปร่างรูปทรงแบบเดิมอยู่ และที่สำคัญ คือ ถ้าทำแล้วมีคนรับซื้อ

2. ปรับปรุงขนาดรูปทรงให้แปลกไปจากเดิมซึ่งกล่องข้าวของชุมชนแต่เดิมจะมีรูปทรงสูงเพรียว อาจารย์สมพงษ์ ชลย์ ได้แนะนำให้ทำเป็นรูปแบบทรงป้อมเตี้ย แต่ให้ใช้ลวดลายต่าง ๆ เหมือนของดั้งเดิมของชุมชน การปรับปรุงลักษณะนี้มีผู้ทำตาม 4-5 รายในแถบบ้านนางาม และบ้านนาใหม่

3. ปรับปรุงรูปแบบการเก็บปลายเส้นตอกชั้นนอก ซึ่งแต่เดิมจะใช้วิธีปักปลายตอกเข้ากับส่วนชั้นใน ตรงส่วนคอ อาจารย์สมพงษ์ ชลย์ ก็แนะนำให้เก็บปลายเส้นตอกชั้นนอกด้วยการทำให้เป็นขอบไม่ต้องปักเข้ากับชั้นใน โดยนำกล่องข้าวจากถิ่นอื่นมาให้คนทำดูเป็นตัวอย่างและเลียนแบบตาม แต่วิธีนี้มีคนทำได้น้อย พบว่าแม่หลวงหล้า ชัดแจ้งแรง บ้านนางามจะทำได้ดีมาก

4. ปรับปรุงลวดลายให้แปลกขึ้นกว่าเดิม พบว่า พ่อหลวงคำอ้าย ดีมาก ได้ทดลองทำลายกล่องข้าวขึ้นมา 2 ลาย และเรียกลายนั้นว่า “ลายเกี้ยวเก้า” และ “ลายงูขึ้นเก้าไม้” หรือ “ลายเกี้ยวพันเสา” ซึ่งได้ทดลองทำในปี 2540 ซึ่งเป็นลายที่คนในชุมชนไม่เคยทำมาก่อน

5. ได้ทดลองนำลวดลายจากกล่องข้าวไปผลิตเป็นเครื่องใช้อย่างอื่น เช่น เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ 2541 อาจารย์จิตรกร แด้มคล่อง ได้ทดลองให้ชาวบ้านทำแจกันกระบอกไม้ไผ่

โดยนำสายจากกล่องข้าวมาสานหุ้มกระบอกไม้ไผ่และไผ่ดินเหมือนกล่องข้าว ในเดือนเมษายน 2541 หัวหน้าโครงการวิจัยได้ทดลองให้ พ่อหลวงคำอ้าย ตีมาก ชาวบ้านไผ่ปง นำลวดลายกล่องข้าวไปสานหุ้มกระบอกน้ำดื่ม ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “น้ำคอก” และในเดือนธันวาคม 2541 หัวหน้าโครงการวิจัยได้ทดลองให้ แม่หลวงหล้า ขัดแข็งแรง ชาวบ้านนางาม สานกระเช้าโดยนำลายดอกจันทน์แปดกลีบ เป็นลายกล่องข้าวไปใช้ทำกระเช้า ซึ่งทำให้เกิดการผลิตเครื่องจักสานอื่น ๆ ที่พัฒนาไปจากกล่องข้าวของชุมชน

ความเชื่อในการผลิตกล่องข้าว

การผลิตกล่องข้าวในตำบลเมืองมายไม่ปรากฏว่ามีความเชื่อเข้ามาเกี่ยวข้องกับการผลิตกล่องข้าวแต่อย่างใด การผลิตกล่องข้าวจึงเป็นการผลิตภาชนะจักสานไม้ไผ่ เพื่อใช้บรรจุข้าวเหนียวหนึ่งและเป็นสินค้าเท่านั้น

การใช้ภาชนะจักสานบรรจุข้าวเหนียว

ชาวตำบลเมืองมาย อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง นิยมใช้ภาชนะจักสานใส่ข้าวเหนียวหนึ่งในชีวิตประจำวันอยู่ 2 แบบ คือ “กล่องข้าว” และ “แอ็บข้าว”

กล่องข้าวและแอ็บข้าวเป็นภาชนะจักสานจากไม้ไผ่เหมือนกัน ใช้ใส่ข้าวเหนียวหนึ่งเหมือนกัน แต่วัตถุประสงค์การใช้เฉพาะต่างกัน คือ ชาวบ้านจะใช้กล่องข้าวใส่ข้าวเหนียวหนึ่งไว้รับประทานในบ้านในครัวเรือน แต่ถ้าหากไปทำไร่ ทำนา หรือทำงานอื่น ๆ และจำเป็นต้องห่อข้าวไปด้วย ชาวบ้านจะนิยมใช้แอ็บข้าว

การใช้กล่องข้าวและแอ็บข้าวดังกล่าว เป็นการใช้ภาชนะตามวัตถุประสงค์ซึ่งสอดคล้องเหมาะสมกับการดำเนินวิถีชีวิต เพราะว่ากล่องข้าวเหมาะสมกับการใช้ในครัวเรือนหลายประการคือ กล่องข้าวมีขนาดใหญ่กว่าแอ็บข้าว สามารถบรรจุข้าวไว้รับประทานเพียงพอทั้งวันทั้ง 3 มื้อ คือ ตั้งแต่มือเช้าถึงมือเย็น ซึ่งชาวบ้านจะนึ่งข้าวเพียงครั้งเดียวคือตอนเช้าตรู่ แล้วเก็บข้าวเหนียวหนึ่งใส่กล่องข้าวไว้รับประทานทั้งวัน ตั้งแต่มือเช้า มื้อกลางวัน และมือเย็น ครอบครัวใดมีสมาชิกไม่เกิน 3 คน สามารถใช้กล่องข้าวเพียงใบเดียวก็ได้ ประการต่อมากกล่องข้าวมีเชือกร้อยยึดส่วนตัวกับส่วนฝาติดกัน ซึ่งเรียกว่า “สายกล่องข้าว” สายกล่องข้าว

รูปประกอบที่ 29 รูปกล่องข้าวและแอ็บข้าว

นี่จะเป็นส่วนที่ช่วยเก็บรักษากล่องข้าวได้สะดวกโดยสามารถไปคล้องไปแขวนกับขอกับตะปู หรือที่เก็บได้ง่าย ช่วยให้พ้นจากการรบกวนของสัตว์เลื้อยหรือมด นอกจากนี้กล่องข้าวยังมี “ดินกล่องข้าว” ซึ่งทำด้วยไม้สากช่วยให้กล่องข้าวแข็งแรง รักษารูปทรงได้นาน ตั้งกับพื้นไม้ล้ม ในเวลาที่ใช้ร่วมกันหลายคน ซึ่งโดยมากคนที่นั่งล้อมวงรับประทานอาหารอยู่ชิดกันจะกด ข้าวจากกล่องข้าวก่อนเดียวกัน นอกจากนี้ดินกล่องข้าวยังช่วยให้กล่องข้าวไม่สัมผัสพื้น

สำหรับแอ็บข้าวนั้นก็มีความเหมาะสมกับการใช้ในการพกพาไปทำงานหลายประการ เช่นกัน คือ แอ็บข้าวมีขนาดเล็ก เหมาะสมกับการใส่ข้าวไว้รับประทานเพียงมือเดียว โดยมาก เป็นมือกลางวัน และสำหรับคน 1-2 คน อีกประการหนึ่ง แอ็บข้าวมีลักษณะรูปทรงกระบอก ต่ำๆ ไม่มีดินเหมือนกล่องข้าว ส่วนฝาไม่มี “จิก” แหลมๆ เช่นกล่องข้าว ทำให้สะดวกต่อการ พกพาในการเดินทาง สามารถใส่ในถุงในย่ามได้โดยไม่เกะกะอย่างกล่องข้าว นอกจากนี้แอ็บ ข้าวยังมีฝาดปิดที่สามารถปิดคลุมทุกส่วนของแอ็บข้าวคือปิดตั้งแต่ส่วนปากจนถึงส่วนก้น ทำให้ ฝาไม่หลุดง่าย เหมาะสมกับการใช้ในการเดินทางไกล

สรุป

ในกระบวนการผลิตกล่องข้าวของชุมชนตำบลเมืองมาย อำเภอเจ้าห้า จังหวัดลำปาง ปรากฏภูมิปัญญาท้องถิ่นซึ่งเป็นองค์ความรู้ ความสามารถ และทักษะของคนในชุมชนที่สืบทอดมาถึงปัจจุบันนี้ นับว่าเป็นปัจจัยสำคัญต่อการจัดกระบวนการเรียนรู้การผลิตกล่องข้าว การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นการสานกล่องข้าว การอนุรักษ์และส่งเสริมสืบทอดภูมิปัญญาในการผลิตกล่องข้าว และในด้านการส่งเสริมพัฒนาอาชีพสานกล่องข้าวของชุมชนด้วย

ภูมิปัญญาการผลิตกล่องข้าวของตำบลเมืองมายยังขาดการรวบรวมศึกษาเพื่อนำไปใช้ในการจัดกระบวนการเรียนรู้ การอนุรักษ์ส่งเสริมและพัฒนากระบวนการผลิต ดังนั้นภูมิปัญญาการผลิตกล่องข้าวจึงปรากฏอยู่ในวิถีชีวิตครอบครัวของผู้ประกอบอาชีพสานกล่องข้าวในลักษณะการ “สั่งสอน-บอกเล่า” “ความสามารถ-ทักษะ” และ “ผลผลิตกล่องข้าว”

บทที่ 5

ศักยภาพความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ในกระบวนการ ผลิตกลองข้าว

เมื่อพิจารณาถึงสถานะพื้นฐานและกระบวนการชุมชนของตำบลเมืองมาย ที่เกี่ยวข้องกับการผลิตกลองข้าวในประเด็น ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม สภาพเศรษฐกิจและการทำมาหากิน ภาวะผู้นำในชุมชน ภูมิปัญญาในการผลิตกลองข้าว ความสัมพันธ์ภายในชุมชน และความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนแล้ว ในประเด็นเหล่านี้ แต่ละประเด็นมีปัจจัยหลายปัจจัยมีศักยภาพสนับสนุนการทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชน และมีบางปัจจัยเป็นอุปสรรคบ้าง แต่โดยภาพรวมสามารถสรุปได้ว่า ในเรื่องกระบวนการผลิตกลองข้าว โรงเรียนและชุมชนสามารถทำงานร่วมกันได้ ในบทนี้พอจะกล่าวถึงประเด็นต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้นและปัจจัยสนับสนุน ปัจจัยอุปสรรคได้ดังต่อไปนี้

1. ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม

สภาพทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้องกับการทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ใน กระบวนการผลิตกลองข้าวได้แก่ ทรัพยากรแหล่งวัตถุดิบ การจัดการทรัพยากร และสิ่งแวดล้อม ทรัพยากรบุคคลและสิ่งแวดล้อมในชุมชนและโรงเรียน สภาพการคมนาคมในชุมชน

แหล่งวัตถุดิบ ซึ่งเป็นทรัพยากรในการผลิตกลองข้าว คือ ไม้ไผ่หาง ไม้สัก และหวาย ถึงแม้ว่าไม้ไผ่หาง ไม้สักหวายยังคงมีอยู่ในป่ารอบ ๆ ชุมชน แต่ในปัจจุบันแหล่งทรัพยากรวัตถุดิบเหล่านี้ มีจำนวนลดลง “ไม้ไผ่” หรือ “ไม้หาง” สำหรับทำดอกสานกลองข้าวที่มีคุณสมบัติเหมาะสมแก่การทำดอกต้องเข้าไปตัดหาในป่าที่ไกลกว่าเดิม เนื่องจากทุกวันนี้มีการตัดใช้ไม้ไผ่เพื่อใช้ทำตะเกียบใช้เผาด่านกันเพิ่มขึ้นและมีชาวบ้านบางกลุ่มเลี้ยงช้างและช้างหักกินไม้ไผ่มากขึ้น จึงมีผลกระทบต่อการใช้ไม้ไผ่ของกลุ่มผู้มีอาชีพสานกลองข้าวพอสมควร แต่ก็ยังถือว่าในปัจจุบันนี้ไม้ไผ่ยังมีพอสำหรับใช้สานกลองข้าวในชุมชน หมู่บ้านที่ยังมีปริมาณไม้ไผ่มากพอคือบ้านแม่เป็น บ้านนาใหม่ บ้านนางาม ส่วนบ้านไผ่แพะมีน้อยลง และบ้านไผ่ปงนั้นไม่มีไม้

ไผ่ที่มีคุณสมบัติดีพอสำหรับสานกล่อ่งข้าวแล้ว ส่วน “ไม้สัก” ซึ่งใช้เป็นส่วนประกอบสำคัญสำหรับใช้ทำ “ตีนกล่อ่งข้าว” นั้นชาวบ้านในชุมชนจะใช้วิธีเก็บหาไม้สักเก่ามาใช้ เพราะเจาะรูง่ายตัดแต่งง่าย โดยมากจะหาจากเศษไม้ ตอไม้ในป่า ไม้สักเป็นไม้หวงห้ามตามกฎหมาย แต่ในระดับชุมชนเจ้าหน้าที่ป่าไม้ไม่ได้เข้มงวดกับชาวบ้านที่เก็บหาเศษไม้สักมาทำตีนกล่อ่งข้าว เพราะเห็นว่าเป็นปริมาณน้อยกว่าที่กฎหมายกำหนด และเจ้าหน้าที่ป่าไม้ไม่เห็นใจและเข้าใจสภาพชาวบ้านที่ขาดอาชีพขาดรายได้ก็จึงจะลืมนวล้วยกันไป แต่ถ้าหากผู้รับซื้อกล่อ่งข้าวจากชาวบ้านและนำไปขายต่อ ซึ่งก็ต้องรวบรวมกล่อ่งข้าวครั้งละมาก ๆ ก็อาจมีปัญหาว່ากครอบครองไม้หวงห้ามและผิดกฎหมายได้ถ้าหากเจ้าหน้าที่เข้มงวดขึ้นมาก็อาจถูกจับกุมได้ แต่ที่ผ่านมายังไม่เคยเกิดกรณีผู้รับซื้อกล่อ่งข้าวไปขายถูกเจ้าหน้าที่จับกุมแต่อย่างใด สำหรับ “หวาย” ซึ่งเป็นวัตถุดิบที่สำคัญอีกอย่างหนึ่ง เพราะต้องใช้ร้อยคาคูผูกมัดส่วนประกอบกล่อ่งข้าวด้วย ป่าในพื้นที่บ้านนาไหม้และบ้านแม่เป็นยังพอหาหวายมาใช้ทำกล่อ่งข้าวได้ แต่ต้องเข้าไปในป่าลึก ปัจจุบัน เริ่มหาได้ยากขึ้นและมีราคาซื้อขายสูงขึ้น ชาวบ้านนางามบ้านไผ่ป่ง บ้านไผ่พะะ ต้องซื้อหวายจากบ้านนาไหม้จากบ้านยาง (กะเหรี่ยง) และจากที่อื่น ๆ

สภาพแหล่งวัตถุดิบทั้ง “ไม้ซาง” “ไม้สัก” และ “หวาย” อยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ ดังนั้นการใช้ประโยชน์หรือเก็บหาของป่าจึงต้องได้รับอนุญาตตามกฎหมาย ซึ่งทางการอนุญาตให้ใช้ไม้ไผ่และหวาย เฉพาะเพื่อใช้สอยในครัวเรือนเท่านั้น ส่วนไม้สักถือเป็นไม้หวงห้ามตามกฎหมาย แต่อย่างไรก็ตาม ในทุกวันนี้ชาวบ้านก็ยังคงใช้ไม้ไผ่ หวาย และไม้สักจากป่าสงวนแห่งชาติในพื้นที่รอบ ๆ ชุมชน มาเป็นวัตถุดิบในการทำกล่อ่งข้าวกันตามปกติเช่นในอดีต

ทรัพยากรบุคคลและสิ่งแวดล้อมในชุมชนและโรงเรียนที่เกี่ยวข้องกับการผลิตกล่อ่งข้าว คือ ผู้ประกอบอาชีพสานกล่อ่งข้าว ครูที่จัดกิจกรรมการเรียนรู้ผลิตกล่อ่งข้าวและ เด็กนักเรียนที่ยังสนใจและช่วยพ่อแม่ทำกล่อ่งข้าว กลุ่มผู้ประกอบอาชีพสานกล่อ่งข้าวยังปรากฏมีอยู่ในชุมชนตำบลเมืองมาย ชาวบ้านตำบลเมืองมายที่มีอายุ 30-40 ปีขึ้นไปทุกคนสานกล่อ่งข้าวเป็น ในปัจจุบันชาวบ้านที่สานกล่อ่งข้าว ก็ยังมีอยู่ทุกหมู่บ้าน มีตั้งแต่วัย 23 ปีจนถึง 73 ปี ในกลุ่มนักเรียนที่ยังสนใจและช่วยพ่อแม่สานกล่อ่งข้าว พบมากที่สุดที่บ้านไผ่พะะ และมีบ้างที่บ้านนาไหม้ แต่ในบ้านไผ่ป่งและบ้านแม่เป็นนั้นเด็กนักเรียนไม่สนใจคงมีแต่ผู้สูงอายุเท่านั้นที่ยังทำกล่อ่งข้าวอยู่ ส่วนครูที่จัดกิจกรรมการเรียนรู้สานกล่อ่งข้าวมีเพียงโรงเรียนเดียว คือ โรงเรียนบ้านไผ่งาม (ไผ่งามวิทยา) ซึ่งปัจจุบันโรงเรียนแห่งนี้ยังมิได้มีนโยบายให้นักเรียนฝึกหัดทำ

กล่องข้าวอย่างต่อเนื่อง แต่ครูที่สนใจในเรื่องนี้มีน้อย ครูที่รับผิดชอบกิจกรรมนี้ก็มีข้อจำกัดในการศึกษาองค์ความรู้ในกระบวนการผลิตกล่องข้าวของชุมชน ศักยภาพของทรัพยากรบุคคลเหล่านี้ มีแนวทางที่จะพัฒนาไปสู่การทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชนได้ สำหรับสิ่งแวดล้อมของโรงเรียนทั้ง 4 โรงเรียน ไม่มีปัญหาต่อการทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชน เพราะชาวบ้านสามารถมาใช้สถานที่ของโรงเรียนได้และโรงเรียนตั้งอยู่ในหมู่บ้านทุกโรงเรียน มีนโยบายส่งเสริมการทำงานร่วมกับชุมชน

การจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมในชุมชน ชาวบ้านในตำบลเมืองมาย ในปัจจุบันเริ่มพบปัญหา สภาพป่าถูกทำลาย ชุมชนเริ่มมีสภาพแห้งแล้ง มีน้ำน้อยไม่พอเพียงแก่การเพาะปลูกพืชหลังฤดูทำนา และเกิดปัญหาการตัดไม้ไผ่ไปขายกันเป็นปริมาณมากจนเกิดความขัดแย้งขึ้นในชุมชนโดยเฉพาะอย่างยิ่งระหว่างชาวบ้านไผ่ปางกับชาวบ้านไผ่พะและเกิดปัญหาโค่นล้มกอไผ่ทั้งกอเผาทำถ่านขาย ปัญหาดังกล่าวนี้อาจารย์และผู้นำชุมชนเริ่มตระหนักถึงปัญหา และมีการแก้ปัญหาในชุมชนร่วมกันคือ ชาวบ้านและผู้นำหมู่บ้านตกลงร่วมกันกำหนดแบ่งเขตพื้นที่ใช้สอยไม้ไผ่ของแต่ละหมู่บ้านขึ้น ห้ามคนหมู่บ้านอื่นเข้าไปตัดไม้ไผ่ไปขาย และห้ามทุกคนเผาไม้ไผ่ในป่าด้วยวิธีล้มกอไผ่ทั้งกอเพื่อทำถ่านอีกต่อไป ซึ่งข้อตกลงดังกล่าวช่วยแก้ปัญหาการแย่งชิงไม้ไผ่ระหว่างชาวบ้านแต่ละหมู่บ้าน และช่วยยุติการเผาไม้ทำลายป่าได้ในระดับหนึ่ง

การใช้ไม้ไผ่เพื่อทำกล่องข้าวของชาวบ้านตำบลเมืองมาย นับได้ว่าเป็นการใช้ไม้ไผ่อย่างรู้คุณค่า ไม่ทำลายวงจรชีวิตไม้ไผ่ ซึ่งต่างไปจากกลุ่มทำตะเกียบ และกลุ่มเผาถ่าน เพราะว่ากลุ่มทำตะเกียบจะตัดต้นไผ่ทุกต้นที่มีอายุแก่ตั้งแต่ 2 ปีขึ้นไป และกลุ่มเผาถ่านจะตัดต้นไผ่ทุกขนาด ไม่ว่าไม้ไผ่อายุอ่อนหรืออายุแก่ แต่กลุ่มทำกล่องข้าวจะคัดเลือกตัดเฉพาะต้นไผ่ที่มีคุณสมบัติเหมาะสมเท่านั้น คือ “ไม้หนุ่ม” (อายุ 6-12 เดือน) “ไม้ปล้องยาว” “ไม้ผิวสวยงาม” ซึ่งบางกอจะมีต้นไผ่ที่มีคุณสมบัติเหมาะสมเพียงต้นเดียว ชาวบ้านก็จะตัดเพียงต้นเดียว บางกอไม่มีต้นใดมีคุณสมบัติครบชาวบ้านก็จะไม่ตัดกอต้นนั้นเลย

สภาพการคมนาคมในชุมชนและระหว่างชุมชนกับตัวเมืองลำปางและระหว่างชุมชนกับตัวอำเภอแจ้ห่มในปัจจุบันมีความสะดวกรวดเร็วขึ้นพอสมควร ซึ่งจะเป็นปัจจัยสนับสนุนทำให้การขนส่งผลผลิตกล่องข้าวออกไปขายนอกชุมชนได้ง่าย พ่อค้าคนกลางจากต่างถิ่น สามารถเข้าเข้ามารับซื้อในชุมชนได้สะดวกมากกว่าแต่ก่อน แต่ขณะเดียวกันคนในชุมชนก็มีความสะดวกในการเดินทางและสามารถออกไปทำงานนอกพื้นที่ ซึ่งมีรายได้สูงกว่าการทำกล่องข้าว

ได้มากขึ้น และส่งผลให้คนเริ่มนิยมไปประกอบอาชีพอื่น ๆ นอกชุมชนและละทิ้งการประกอบอาชีพในหมู่บ้านและการสานกล่อ่งข้าวได้ในที่สุด นอกจากนี้ครูทุกโรงเรียนก็มีความสะดวกในการเดินทางสามารถมาเข้ากลับเย็นได้ โดยไม่ต้องพักอยู่บ้านพักครูเหมือนในอดีต

2. สภาพเศรษฐกิจและการทำมาหากิน

ชุมชนตำบลเมืองมาย มีสภาพเศรษฐกิจที่ค่อนข้างต่ำ ชาวบ้านมีรายได้น้อย การประกอบอาชีพมีอยู่อย่างจำกัดเพียง ทำนาข้าว ทำไร่ข้าว และอาชีพอื่นหลังจากว่างจากการทำนาทำไร่ ด้วยการปลูกหอม กระเทียม ถั่วลิสง สานกล่อ่งข้าว หาของป่าและรับจ้างเท่านั้น การประกอบอาชีพเหล่านี้ของคนส่วนใหญ่ในชุมชนยังสร้างรายได้ไม่พอเพียงต่อการยังชีพ และบางส่วนยังขาดแคลนข้าวบริโภค โดยเฉพาะอย่างยิ่งในหลายครอบครัวของบ้านแม่ปิ่น บ้านนาไหม้ และบ้านนางามมีข้าวบริโภคไม่ถึงปีก็หมดเพราะปลูกข้าวได้น้อย

สภาพการดำรงชีวิตและการประกอบอาชีพสานกล่อ่งข้าวของชาวบ้านในรอบปี จะวนเวียนอยู่กับการปลูกข้าวไร่ ปลูกข้าวนา ในพื้นที่ที่จำกัด เมื่อหมดฤดูทำนาแล้วคนที่ไม่มีที่นา ก็ปลูกถั่วลิสง ปลูกหอม ปลูกกระเทียม และสานกล่อ่งข้าว ส่วนคนที่ไม่มีที่นาที่จะสานกล่อ่งข้าวและเก็บหาของป่า การสานกล่อ่งข้าวสำหรับคนในวัยทำงานนั้น จึงเป็นงานเสริมที่ทำในเวลาว่างจากทำนา ทำไร่ และเพาะปลูกเท่านั้น ส่วนผู้สูงอายุ หรือผู้ที่ทำงานหนักไม่ไหวก็จะสานกล่อ่งข้าวเป็นหลัก ช่วงเวลาที่มีคนสานกล่อ่งข้าวกันมากจะเป็นช่วงที่ไม้ไผ่ซาง มีคุณสมบัติเหมาะสมกับการทำดอก คือตั้งแต่เดือนตุลาคม ถึงเดือน เมษายน หลังจากนั้นแล้วจะไม่นิยมทำกล่อ่งข้าว เพราะไม้ไผ่ซางมีอายุแก่เกิน 1 ปี ทำให้ดอกแข็ง หักง่าย และสีผิวไม้ไผ่ไม่สวยงาม ดังนั้น เมื่อใดที่ไม้ไผ่มีอายุแก่เกิน 1 ปี ชาวบ้านก็จะทำกล่อ่งข้าวน้อยลง และรอจนกว่าจะมีไม้ไผ่ซางรุ่นใหม่ขึ้นมาทดแทนและมีอายุพอเหมาะก็จะเริ่มต้นสานกล่อ่งข้าวกันอีกครั้งหนึ่ง วนเวียนเป็นเช่นนี้ทุกปีไป แต่ถ้าใครจำเป็นต้องสานกล่อ่งข้าวในช่วงที่ไม้ไผ่มีอายุเกินขนาด ก็จะพยายามหาไม้ไผ่ในป่าลึกที่ขึ้นในบริเวณที่ชุ่มชื้น ริมลำห้วยหรือบริเวณน้ำซับ มาใช้ทำกล่อ่งข้าวเพราะไม้ไผ่ที่ขึ้นในพื้นที่แบบนี้จะยังคงความเหนียวอยู่บ้าง

จำนวนประชากรที่ประกอบอาชีพสานกล่อ่งข้าว ในปัจจุบันจึงไม่แน่นอน เพราะการสานกล่อ่งข้าวไม่ใช่งานอาชีพหลักแต่เป็นอาชีพเสริม คนสานกล่อ่งข้าวจึงมี 2 กลุ่มใหญ่ คือกลุ่มที่เป็นวัยทำงาน กับกลุ่มผู้สูงอายุหรือผู้ที่ทำงานหนักไม่ค่อยไหว กลุ่มที่เป็นวัยทำงานจะสานกล่อ่งข้าวบ้างเป็นบางเวลาที่ว่างจากการประกอบอาชีพงานหลัก เช่น ทำนา ทำไร่ เพาะ

ปลูก กลุ่มผู้สูงอายุหรือผู้ทำงานหนักไม่ไหวจะสานกลองข้าวอย่างสม่ำเสมอตลอดฤดูกาลทำกลองข้าว จำนวนคนสานกลองข้าวใน 5 หมู่บ้าน มีจำนวนแตกต่างกันไปหมู่บ้านที่มีจำนวนคนสานกลองข้าวมากที่สุด คือ บ้านไผ่แพะ มีคนสานกลองข้าวทั้งเด็กทั้งผู้ใหญ่ ทั้งผู้ชายและผู้หญิง ประมาณ 140 - 150 คน ผู้ชำนาญการและมีฝีมือประณีตประมาณ 3-4 คน บ้านนาใหม่ มีคนสานกลองข้าวทั้งผู้หญิงผู้ชายทั้งเด็กและผู้ใหญ่ มีจำนวนมากรองจากบ้านไผ่แพะคือประมาณ 80-90 คน เป็นผู้ชำนาญการและมีฝีมือประณีตประมาณ 10-15 คน บ้านนางาม มีคนสานกลองข้าวเฉพาะผู้หญิง อยู่ในวัย 25 ปีขึ้นไป มีจำนวนประมาณ 30-40 คน เป็นผู้ชำนาญการและมีฝีมือประณีตจำนวน 8-10 คน บ้านไผ่ปง มีคนสานกลองข้าวเฉพาะกลุ่มผู้สูงอายุ มีทั้งผู้หญิงผู้ชายอยู่ในวัย 50 ปีขึ้นไปมีจำนวนประมาณ 15-20 คน เป็นผู้ชำนาญการและมีฝีมือประณีตประมาณ 5-7 คน สำหรับ บ้านแม่เงิน มีคนทำกลองข้าวน้อยที่สุดเหลือประมาณ 5-6 คนเท่านั้น

ดังได้กล่าวข้างต้นแล้วว่า การสานกลองข้าวไม่ใช่งานอาชีพหลักของครอบครัว แต่เป็นเพียงการทำเพื่อเสริมรายได้เมื่อว่างจากการทำนา ทำไร่ และเพาะปลูกพืชอื่น ๆ ดังนั้นสภาพเศรษฐกิจของครอบครัวผู้มีอาชีพสานกลองข้าวอยู่ในปัจจุบันนี้ จึงเหมือนกับครอบครัวผู้ที่ประกอบอาชีพอื่น ๆ คือ ส่วนใหญ่มีฐานะยากจน

ปัญหาและความต้องการของผู้ประกอบอาชีพสานกลองข้าว เท่าที่พบอยู่ในปัจจุบันนี้เป็นปัญหาขายกลองข้าวได้น้อย ไม่ค่อยมีคนมารับซื้อกลองข้าวในหมู่บ้าน ดังนั้นชาวบ้านจึงต้องการให้มีคนมารับซื้อกลองข้าว ต้องการให้หน่วยงานต่าง ๆ ช่วยเหลือในเรื่องการตลาดผลผลิตกลองข้าว

ความต้องการที่คาดหวังจากโรงเรียนในด้านการพัฒนาส่งเสริมอาชีพสานกลองข้าว นั้นจะพบมากในหมู่บ้านไผ่แพะ ซึ่งต้องการให้โรงเรียนช่วยสนับสนุนส่งเสริมให้ขายกลองข้าวได้ และอยากให้โรงเรียนสอนเด็กเรียนทำกลองข้าวต่อไป ส่วนบ้านแม่เงิน บ้านนาใหม่ บ้านนางาม นั้น ไม่ปรากฏความต้องการที่ชัดเจนนัก กล่าวคือยังไม่คาดหวังว่าโรงเรียนจะช่วยได้ สำหรับที่บ้านไผ่ปงนั้น ชาวบ้านไม่ต้องการให้โรงเรียนสอนสานกลองข้าวให้ลูกหลานของตน แต่ต้องการให้สอนเน้นให้มีความรู้ ไปเรียนต่อในระดับสูงต่อไปได้มากกว่า

3. ภาวะผู้นำในชุมชน

ภาวะผู้นำที่ปรากฏเด่นชัดแสดงให้เห็นวิสัยทัศน์ ชีตความสามารถ บทบาทในกระบวนการผลิตกล่องข้าวตำบลเมืองมาย และเป็นศักยภาพที่สนับสนุนต่อการทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชน คือ กลุ่มผู้นำชุมชน กลุ่มผู้นำโรงเรียน กลุ่มพ่อค้าผู้รับซื้อกล่องข้าว กลุ่มผู้ชำนาญการในอาชีพสานกล่องข้าว กลุ่มผู้นำครอบครัว ผู้นำกลุ่มแม่บ้าน พระสงฆ์ และครู

กลุ่มผู้นำชุมชนในปัจจุบัน ซึ่งได้แก่ผู้ใหญ่บ้าน ถ้านัน สมาชิก อบต. และประธานสภา อบต. เป็นกลุ่มที่มีชีตความสามารถในการนำชุมชนกับโรงเรียนให้ทำงานร่วมกันได้ เพราะผู้นำในกลุ่มนี้ ได้รับการยอมรับจากคนในชุมชน ผู้นำกลุ่มนี้แทบทุกคนเป็นและเคยเป็นกรรมการโรงเรียน มีความเข้าใจงานของโรงเรียน ให้ความร่วมมือกับทางโรงเรียนด้วยดีมาโดยตลอด และในด้านงานอาชีพสานกล่องข้าวนี้ผู้นำชุมชนทุกคน ก็มีความเข้าใจและรับรู้สภาพปัญหาความต้องการของคนผู้ประกอบอาชีพสาน

กล่องข้าว เพราะผู้นำชุมชนทุกคน เติบโตมาในวิถีชีวิต “ชุมชนกล่องข้าว” ผู้นำชุมชนทุกคนสานกล่องข้าวเป็นและทุกคนเคยผ่านชีวิตการสร้างรายได้ให้ครอบครัวด้วยการสานกล่องข้าวถึงแม้ว่าปัจจุบัน ผู้นำบางคนจะเลิกทำกล่องข้าวกันแล้วก็ตาม แต่ผู้นำทุกคนยังภูมิใจว่า “กล่องข้าวเป็นเอกลักษณ์” ของตำบลเมืองมาย เริ่มตระหนักในคุณค่าทางวัฒนธรรม และเกิดแนวคิดในการส่งเสริมพัฒนาอาชีพสานกล่องข้าวในชุมชน พร้อมสนับสนุนคนรุ่นหลังเรียนรู้สานกล่องข้าว นอกจากนี้ผู้นำชุมชนยังมีบทบาทในการใกล้ชิดข้อขัดแย้งในชุมชน และสามารถแก้ปัญหาข้อขัดแย้งในการใช้ไม้ไผ่และเผาถ่านไม้ไผ่ให้ยุติได้ จนนำไปสู่การจัดการแบ่งเขตการใช้ไม้ไผ่ในป่าพื้นที่ทั้ง 5 หมู่บ้าน

กลุ่มผู้นำโรงเรียนหรือผู้บริหารโรงเรียน ซึ่งได้แก่อาจารย์ใหญ่และคณะกรรมการโรงเรียนเป็นผู้ที่มีความสามารถนำชุมชนเข้ามาร่วมกิจกรรม ที่โรงเรียนจัดขึ้นในโอกาสต่าง ๆ คือ งานวันเด็ก งานวันแม่ งานวันลอยกระทง-ยี่เป็ง งานแห่เทียนพรรษา งานวันชุมชนศิษย์เก่า ชักชวนชาวบ้านร่วมบริจาคทรัพย์และสละแรงงานสร้างอุปกรณ์และปลูกสิ่งก่อสร้างมอบให้แก่โรงเรียน เช่น โต๊ะ เก้าอี้นักเรียน โรงอาหาร ศาลา บ่อเลี้ยงปลา เป็นต้น นอกจากนี้ทางโรงเรียนได้นำนักเรียนมาร่วมกิจกรรมงานทำบุญประเพณีท้องถิ่น ร่วมกับชุมชนเป็นประจำมาโดยตลอด

ในปัจจุบันนี้ โรงเรียนทั้ง 4 โรงเรียน ในตำบลเมืองมายมีผู้บริหารที่ดำรงตำแหน่ง อาจารย์ใหญ่อยู่เพียงโรงเรียนเดียว คือ โรงเรียนบ้านนางาม ส่วนอีก 3 โรงเรียนมีเพียง “ผู้รักษาการในตำแหน่งอาจารย์ใหญ่” จึงทำให้ประสิทธิภาพการบริหารงานในโรงเรียนทั้ง 4 โรงเรียนลดลงได้ เพราะโรงเรียนบ้านแม่ปัน โรงเรียนบ้านไผ่งามและโรงเรียนบ้านนาใหม่ยังไม่มีผู้บริหารที่แท้จริง มีเพียงผู้รักษาการเท่านั้น โรงเรียนบ้านนางาม ถึงแม้มีผู้บริหารดำรงตำแหน่งประจำอยู่จริง แต่ก็ต้องไปดำรงตำแหน่งรักษาการในตำแหน่งอาจารย์ใหญ่ที่โรงเรียนบ้านไผ่งาม (ไผ่งามวิทยา) อีกตำแหน่งหนึ่งด้วย ดังนั้นโรงเรียนในชุมชนทั้ง 4 โรงเรียนจึงมีผู้บริหาร โดยตำแหน่งและเป็นสายบริหารเพียงคนเดียวคือ นายชุมพล ใจทาหลี่ อาจารย์ใหญ่ โรงเรียนบ้านนางาม และรักษาการในตำแหน่งอาจารย์ใหญ่โรงเรียนบ้านไผ่งาม (ไผ่งามวิทยา) จากผลงานในฐานะผู้นำโรงเรียนที่ผ่านมาของอาจารย์ใหญ่โรงเรียนบ้านนางาม และรักษาการในตำแหน่งอาจารย์ใหญ่โรงเรียนบ้านนางาม (ไผ่งามวิทยา) นั้นนับได้ว่ามีความเข้าใจชุมชนมีผลงานที่ทำงานร่วมกับชุมชนได้สำเร็จในระดับหนึ่ง จนได้รับเกียรติบัตรยกย่องเป็น “ข้าราชการดีเด่น” เมื่อมารักษาการในตำแหน่งอาจารย์ที่โรงเรียนบ้านไผ่งามก็พยายามสร้างความเข้าใจในหมู่นักเรียนและผู้ปกครอง เช่น สนองคำเรียกร้องของนักเรียนที่ต้องการเปลี่ยนชื่อโรงเรียน โดยมีคำ “วิทยา” ค่อยๆ เป็น “โรงเรียนไผ่งามวิทยา” และพยายามให้นักเรียนจากบ้านไผ่ปง กับนักเรียนจากบ้านไผ่แพะ มีกิจกรรมร่วมกันในโรงเรียน เพื่อลดความขัดแย้งระหว่างหมู่บ้านเป็นต้น นอกจากนี้อาจารย์ใหญ่คนนี้ รับราชการอยู่ในตำบลเมืองมายติดต่อกันมาหลายโรงเรียน เริ่มตั้งแต่โรงเรียนบ้านนาใหม่ โรงเรียนบ้านนางาม และที่โรงเรียนบ้านไผ่งาม รวมเป็นเวลา 9 ปี ทำให้รู้และเข้าใจสถานะพื้นฐานของชุมชน

ผู้ชำนาญการในอาชีพสานกลองข้าวจะปรากฏอยู่ในทุกหมู่บ้านส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุ และมีฝีมือในการสานกลองข้าว ผลงานที่ผลิตได้จะมีความประณีต บทบาทของผู้ชำนาญการในอาชีพสานกลองข้าวในกระบวนการเรียนรู้และสืบทอดอาชีพสานกลองข้าว โดยมากจะเป็นไปโดยธรรมชาติ คือแนะนำสอนคนรุ่นหลังในกลุ่มเครือญาติ และบ้านใกล้เคียง ซึ่งหลายคนก็มีบทบาทในการเป็นวิทยากรสอนสานกลองข้าวในโรงเรียนบ้านไผ่งาม (ไผ่งามวิทยา) นอกจากนี้แล้วคนรุ่นหลังหลายคนก็พยายามพัฒนาฝีมือมีผลผลิตกลองข้าวประณีตสวยงาม ก็ประสบความสำเร็จได้รับการยอมรับและยกย่องเช่นจากการจัดประกวดกลองข้าวที่จัดขึ้นในชุมชน บางคนได้รับรางวัลหลายรางวัล บางคนได้รับรางวัลต่อเนื่องหลายครั้ง ผู้มีฝีมือได้รับรางวัลกลุ่มนี้ภายหลังได้พัฒนาเป็นผู้ชำนาญการสานกลองข้าว เป็นผู้นำด้านฝีมือการทำ

กลองข้าว เพิ่มขึ้นในหมู่บ้านและเป็นแบบอย่างให้แก่คนที่ต้องการพัฒนาฝีมือการผลิตกลองข้าวต่อไป

ผู้นำครอบครัว ในปัจจุบันผู้นำครอบครัวมีบทบาทในการกระตุ้นให้ลูกเรียนรู้การทำกลองข้าวลดน้อยลง ส่วนใหญ่ต้องการให้ลูก ๆ เรียนหนังสืออย่างเดียว โดยเฉพาะในหมู่บ้านไผ่โปงจะไม่สนับสนุนให้ลูกทำอาชีพสานกลองข้าวเลย จะพบเพียงบางครอบครัวที่บ้านนาใหม่ บ้านนางาม และหลายครอบครัวที่บ้านไผ่พะเท้านั้นที่ยังกระตุ้นให้ลูกของตนช่วยสานกลองข้าวและฝึกหัดลูกทำกลองข้าว

ผู้นำกลุ่มแม่บ้าน กลุ่มหนุ่มสาว พระสงฆ์ และครู ในตำบลเมืองมายมีบทบาทแตกต่างกันไป แต่โดยทั่วไปแล้วมีส่วนสนับสนุนให้เกิดความสัมพันธ์อันดีระหว่างโรงเรียนกับชุมชนมากกว่าบทบาทในการส่งเสริมกิจกรรมผลิตกลองข้าว ในกลุ่มแม่น้านั้นบทบาทส่วนใหญ่จะเป็นการรวมกลุ่มช่วยงานสังคมในชุมชน เช่น การจัดหาและจัดทำอาหารเลี้ยงรับรองคนที่เข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ที่ชุมชนจัดขึ้น กลุ่มหนุ่มสาวนั้นไม่ค่อยมีบทบาทในสังคมเด่นชัดเท่ากลุ่มแม่บ้านและการจัดกิจกรรมไม่ค่อยต่อเนื่อง สำหรับพระสงฆ์ในวัดแต่ละหมู่บ้านก็ไม่มีบทบาทในด้านการผลิตกลองข้าว เช่นเดียวกับกลุ่มแม่บ้าน และกลุ่มหนุ่มสาว แต่ยกเว้น เจ้าอาวาสวัดไผ่โปงศิริชัย ซึ่งอยู่ในหมู่บ้านไผ่โปงมีบทบาทสนับสนุนผู้มีอาชีพสานกลองข้าวโดยรับซื้อกลองข้าวจากชาวบ้าน และช่วยเผยแพร่กลองข้าวไปสู่ชุมชนแห่งอื่นในรูปของฝากของที่ระลึกในหมู่บ้าน พระสงฆ์ และคนต่างถิ่นที่มาทำบุญในโอกาสต่าง ๆ ส่วนครูในชุมชนก็มีเพียงบางคนเท่านั้น ที่สนใจกิจกรรมการผลิตกลองข้าวของชุมชน

กลุ่มพ่อค้าผู้รับซื้อกลองข้าว กลุ่มผู้รับซื้อกลองข้าวส่วนใหญ่เป็นคนในหมู่บ้านมีบทบาทในการรับซื้อกลองข้าวไปจำหน่ายในแหล่งต่าง ๆ ทั้งในจังหวัดลำปางและจังหวัดอื่น ๆ เป็นกลุ่มที่มีบทบาทสำคัญต่อการประกอบอาชีพสานกลองข้าวในชุมชนมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งภายหลังได้มีครูในชุมชนบางคนได้ร่วมอยู่ในกลุ่มผู้รับซื้อกลองข้าวไปจำหน่ายด้วย ผู้รับซื้อกลองข้าวในปัจจุบันมีส่วนสำคัญต่อการปรับปรุงพัฒนารูปแบบและคุณภาพกลองข้าวมากขึ้น เพราะผู้รับซื้อกลองข้าวในปัจจุบันจะเลือกซื้อแต่กลองข้าวที่มีคุณภาพ มีความประณีต และได้แนะนำให้ผู้สานกลองข้าวปรับปรุงรูปแบบและคุณภาพให้ตรงตามความต้องการของตลาด ทำให้ผู้สานกลองข้าวในปัจจุบันรับฟังคำแนะนำ และปรับปรุงตามที่ผู้รับซื้อเสนอแนะมากขึ้นกว่าในอดีต

ความคาดหวังและความต้องการ ของกลุ่มผู้สานกล่องข้าวที่มีต่อผู้นำชุมชน และผู้นำโรงเรียนในด้านการประกอบอาชีพสานกล่องข้าวในปัจจุบันนั้น ส่วนใหญ่ต้องการให้ผู้นำชุมชนและผู้นำโรงเรียนช่วยส่งเสริมการตลาดจัดหาแหล่งรับซื้อกล่องข้าว ชาวบ้านไผ่แพะบางกลุ่มต้องการให้ผู้นำชุมชนช่วยกันพื้นที่ป่าบางส่วนไว้ให้กลุ่มสานกล่องข้าวโดยเฉพาะ เพื่อป้องกันไม่ให้พวกเผ่าถ่านไม้ไผ่และกลุ่มตัดไม้ไผ่ไปทำตะเกียบเข้ามาตัดไม้ไผ่ในเขตที่กันไว้ นอกจากนี้ชาวบ้านไผ่แพะบางกลุ่มยังต้องการให้โรงเรียนดำเนินกิจกรรมการเรียนการสอนกล่องข้าวในโรงเรียนต่อไป เพราะช่วยกระตุ้นให้เด็กในหมู่บ้านเห็นความสำคัญของอาชีพสานกล่องข้าวและจะได้ช่วยพ่อแม่สานกล่องข้าวได้ด้วย

4. ภูมิปัญญาการผลิตกล่องข้าว

ภูมิปัญญาการผลิตกล่องข้าวของชุมชนตำบลเมืองมายเป็นองค์ความรู้ ความสามารถ และทักษะของคนในชุมชน ซึ่งเกิดจากการสั่งสมประสบการณ์ ผ่านกระบวนการเลือกสรร เรียนรู้ ปรับปรุง พัฒนาและถ่ายทอดสืบต่อกันมาในวิถีชีวิตของคนในชุมชนได้อย่างเหมาะสม กลมกลืนกับสภาพแวดล้อมและยุคสมัย นับตั้งแต่ วัตถุประสงค์การผลิต ส่วนประกอบ ชนิด และลวดลายของกล่องข้าว ขั้นตอนและเทคนิควิธีการผลิต การเรียนรู้และสืบทอดการผลิต การตรวจสอบและประเมินคุณภาพ การจัดการผลผลิต การพัฒนาผลผลิต ความเชื่อเกี่ยวกับการผลิตกล่องข้าวและการใช้ภาชนะจักสานบรรจุข้าวเหนียวซึ่งมีข้อค้นพบคือ

การผลิตกล่องข้าวในชุมชนตำบลเมืองมาย ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ยังคงมีวัตถุประสงค์ของการผลิตคล้ายคลึงกัน คือเป็นการผลิตกล่องข้าวเพื่อใช้เป็นภาชนะใส่ข้าวเหนียว นึ่งไว้รับประทานในครัวเรือน และเพื่อเป็นสินค้าหรือใช้แลกข้าวสาร กล่องข้าวที่ผลิตขึ้น มี ส่วนประกอบ ชนิด ขนาด และลวดลายเป็นเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่น กล่าวคือ ส่วนประกอบของกล่องข้าวมีชื่อเรียกตามภาษาท้องถิ่นรวม 13 ส่วนประกอบ การเรียกชนิดหรือประเภทของกล่องข้าว จำแนกออกเป็น “กล่องข้าวขาว” “กล่องข้าวลาย” “กล่องข้าวคอดึง” และ “กล่องข้าวคอกี้ว” ขนาดของกล่องข้าวจะมีขนาดแตกต่างกันไปตามวัตถุประสงค์ของการใช้งาน 3 ขนาด คือ “กล่องข้าวหลวง” “กล่องข้าวขนาดธรรมดาใช้ในบ้าน” และ “กล่องข้าว น้อย” ผู้ผลิตกล่องข้าวจะเลือกสร้างลวดลาย ลงในผลงานแตกต่างกันไปตามความพอใจและตามความสามารถของแต่ละบุคคล พบว่า มีทั้งสิ้น 21 ลวดลาย การผลิตกล่องข้าวเป็นงาน

หัตถกรรมที่มีขั้นตอนและเทคนิค 4 ขั้นตอนตามลำดับคือ คัดเลือกไม้ไผ่จากป่า แปรรูปไม้ไผ่ให้เป็นตอก ใ้ปตอกให้เป็นรูปทรง และเย็บเสริมส่วนประกอบให้สมบูรณ์

การเรียนรู้และการถ่ายทอดการผลิตที่ปรากฏชัดเจน และสืบเนื่องจากอดีตมาถึงปัจจุบัน คือการเรียนรู้และถ่ายทอดภายในครอบครัว โดยพ่อแม่ถ่ายทอดให้ลูก พบว่ามีปัจจัยที่เกี่ยวข้องและส่งผลต่อการเรียนรู้และถ่ายทอดการผลิตอยู่ 4 ประการ คือ ประการแรก ความต้องการของพ่อแม่ที่ต้องการให้ลูกของตนผลิตถ้องข้าวได้ ประการที่สอง ความต้องการของลูกที่เกิดแรงบันดาลใจ ต้องการผลิตถ้องข้าวเป็นอย่างพ่อแม่ ประการที่สาม ความจำเป็นทางเศรษฐกิจและสังคม ประการสุดท้ายระบบการศึกษาในโรงเรียน

ถึงแม้ว่าการผลิตถ้องข้าวของชุมชนตำบลเมืองมาย จะมีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นภาระนงใช้สอยในครัวเรือนหรือเป็นสินค้าก็ตาม แต่ผลผลิตถ้องข้าวที่ผลิตได้นั้น เป็นผลผลิตที่เกิดจากเทคนิคฝีมือชาวบ้าน เป็นศิลปหัตถกรรมที่มีคุณค่าในด้านศิลปะด้วย ดังนั้นในการตรวจสอบและประเมินคุณภาพของผลิตถ้องข้าวจึงพบว่าชาวบ้านจะพิจารณาในองค์ประกอบด้านประโยชน์ใช้สอยและองค์ประกอบด้านความงาม

ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันการจัดการผลผลิตถ้องข้าว ยังคงมีลักษณะคล้ายคลึงกันคือเป็นลักษณะจัดการภายในครอบครัว ยังไม่มีระบบจัดการของกลุ่มของชุมชน จะมีบ้างก็เป็นเพียงการพึ่งพาอาศัยช่วยเหลือเกื้อกูลกันในการฝากถ้องข้าวไปขาย ฝากถ้องข้าวไปแลกข้าว จนพัฒนาเป็นการจัดการแบบพ่อค้าคนกลางขึ้น จนต่อมาเกิดปัญหาคือทำถ้องข้าวแล้วขายไม่ได้ ทำแล้วไม่มีคนมารับซื้อ คนทำถ้องข้าวเริ่มมีน้อยลงบางคนก็เลิกทำถ้องข้าวไป ครูในชุมชนที่เป็นผู้นำถ้องข้าวไปขายและรับซื้อถ้องข้าวจากชาวบ้านอย่างต่อเนื่องจนกลายเป็นที่พึ่งของชาวบ้านได้แนะนำให้พัฒนารูปแบบ ได้เสนอแนะการเลือกกลดลยให้คนทำถ้องข้าวปรับปรุงการผลิตให้ตรงตามความต้องการของตลาด ขณะนี้คนทำถ้องข้าวชุมชนตำบลเมืองมายก็เริ่มค้นหาวิธีการแก้ไขปัญหาและการจัดการผลผลิตถ้องข้าวกันบ้างแล้วและจากการเสวนาเวทียาวบ้านพบว่ากลุ่มผู้นำชุมชน ประธาน อบต. กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ก็เริ่มมีแนวคิดช่วยแก้ไขปัญหาดังกล่าวด้วยเช่นกัน

การพัฒนาปรับปรุงรูปแบบถ้องในชุมชนตำบลเมืองมายยังมีน้อยและทำอยู่ในวงจำกัดเพียงไม่กี่คน คนทำถ้องข้าวส่วนใหญ่ยังคงรูปแบบ รูปร่างลักษณะดั้งเดิม

การพัฒนาปรับปรุงรูปแบบถ้องข้าวเริ่มมีขึ้น เมื่ออาจารย์สมพงษ์ ชลัย ครูในชุมชนได้เข้าไปร่วมนำถ้องข้าวชุมชนไปขาย จึงได้เริ่มแนะนำคนทำถ้องข้าวบางคนให้ปรับปรุง

คุณภาพปรับปรุงรูปแบบ ให้ตรงตามความต้องการของตลาด สำหรับด้านความเชื่อในการผลิตกล่อ่งข้าวนั้น ไม่ปรากฏว่ามีความเชื่อเข้ามาเกี่ยวข้องกับการผลิตกล่อ่งข้าวแต่อย่างใด ชาวบ้านในตำบลเมืองมายทุกวันนี้ ยังใช้ภาชนะจักสานจากไม้ไผ่ใส่ข้าวเหนียวหนึ่งไว้รับประทานอยู่ในชีวิตประจำวันอยู่ 2 แบบคือ “กล่อ่งข้าว” สำหรับใช้ในบ้านเรือนและ “แอ็บข้าว” สำหรับใช้พกพาออกไปนอกบ้าน

5. ความสัมพันธ์ภายในชุมชน

ความสัมพันธ์ภายในชุมชนที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการผลิตกล่อ่งข้าว ที่ปรากฏชัดเจน ได้แก่ ความสัมพันธ์ของชาวบ้านทั่วไปในชุมชน ความสัมพันธ์ของชาวบ้านในชุมชนต่อการจัดการทรัพยากร ซึ่งเป็นวัตถุดิบในการผลิต ความสัมพันธ์ระหว่างคนมีอาชีพสานกล่อ่งข้าวกับผู้มีอาชีพอื่น ๆ และความสัมพันธ์ของกลุ่มผู้อาชีพสานกล่อ่งข้าวด้วยกัน

ความสัมพันธ์ของชาวบ้านในชุมชนโดยทั่วไป ชาวบ้านแต่ละหมู่บ้านมีความสัมพันธ์อันดีต่อกัน มีความช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชนด้วยจิตตอดมา ความขัดแย้งภายในหมู่บ้านไม่ปรากฏความรุนแรงและความขัดแย้งภายในหมู่บ้านมีน้อยมาก ส่วนความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านไม่ปะกับบ้านไม่ปะนั้น มีอยู่บ้างเป็นครั้งคราว แต่ก็ได้รับการไกล่เกลี่ย ประนีประนอม ทำความเข้าใจกันแล้ว โดยผู้นำชุมชนทั้ง กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ประธาน อบต. ได้ช่วยกันสร้างสัมพันธ์อันดีระหว่างหมู่บ้านมาสู่ระดับปกติแล้ว

ความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านในชุมชนต่อการจัดการทรัพยากร ซึ่งเป็นวัตถุดิบในการผลิตกล่อ่งข้าวยังไม่ปรากฏเป็นรูปแบบชัดเจน อาจเป็นเพราะทรัพยากรไม้ไผ่ หวายและอื่น ๆ เป็นวัตถุดิบที่ขึ้นในป่าสงวนแห่งชาติ ไม่ใช่ป่าชุมชน ดังนั้น ความคิดที่จะจัดการทรัพยากรที่เป็นรูปประจักษ์ไม่เกิดขึ้น ความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นมักเป็นไปในเชิงขัดแย้งแย่งชิงทรัพยากรกันมากกว่า ซึ่งปรากฏในระยะหลังตั้งแต่ พ.ศ. 2537 เป็นต้นมา ที่มีการตัดไม้ไผ่ไปใช้ทำตะเกียบกันมากและมารุนแรงอีกครั้งในต้นปี 2541 เมื่อมีการตัดไม้ไผ่เป็นวัตถุดิบในการเผาถ่านขายให้แก่ขายทุน แต่อาศัยที่ชุมชนแห่งนี้เป็นสังคมเครือญาติ และผู้นำชุมชนได้รับการยอมรับจากชาวบ้านจึงสามารถจัดความขัดแย้งรุนแรงในการแย่งชิงทรัพยากรไม้ไผ่ลงได้ ด้วยการแบ่งเขตป่าไผ่ในพื้นที่แต่ละหมู่บ้านขึ้นเพื่อใช้สอยเฉพาะชาวบ้านในหมู่บ้านนั้นไม่ให้ชาวบ้านหมู่บ้านอื่นเข้ามาใช้ ซึ่งเป็นข้อตกลงที่ช่วยลดการเกิดปัญหาขัดแย้งระหว่างหมู่บ้านลงได้

ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มผู้มีอาชีพสานกลองข้าวกับกลุ่มผู้มีอาชีพอื่น ก็เป็นไปโดยปกติ เพราะถึงแม้จะมีอาชีพสานกลองข้าว แต่ก็ยังเป็นเพียงอาชีพเสริม ซึ่งคนในหมู่บ้านส่วนใหญ่จะมีอาชีพหลักเหมือน ๆ กัน จึงไม่มีความรู้สึกแตกต่างกันในเรื่องอาชีพ ดังนั้นไม่ว่าจะมีอาชีพใดในชุมชนแห่งนี้ ผู้คนก็มีความสัมพันธ์อันดีต่อกัน เพียงแต่ในระยะหลังก็อดตั้งแต่ต้นปี 2541 ที่มีชาวบ้านกลุ่มหนึ่งตัดไม้ไผ่ไปเผาถ่านขายเป็นอาชีพเสริมขึ้นมา ได้สร้างความวิตกกังวลใจให้กับผู้สานกลองข้าว เพราะทำให้ขาดไม้ไผ่ที่มีคุณสมบัติเหมาะสมในการทำกลองข้าว และไม้ไผ่เริ่มหายากมากขึ้น โดยเฉพาะในกลุ่มชาวบ้านไผ่แพะที่มีอาชีพสานกลองข้าวกันมากและกลุ่มที่ใช้ไม้ไผ่เพื่อใช้สอยในครัวเรือนกลุ่มหาหน่อไม้จึงเริ่มเรียกร้องต่อผู้นำชุมชนระดับตำบลและหมู่บ้าน หาวีธีป้องกันไม่ให้ต้นไผ่ถูกกลุ่มเผาถ่านทำลายไป และเรียกร้องให้ช่วยกันเขตป่าไผ่บางส่วนไว้ให้กลุ่มผู้สานกลองข้าวโดยเฉพาะด้วย

ในส่วนความสัมพันธ์ของผู้มีอาชีพสานกลองข้าวกับพ่อค้าที่รับซื้อกลองข้าวนั้นเป็นความสัมพันธ์อันดีต่อกัน ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ผู้รับซื้อกลองข้าวยังเป็นที่พึ่งของคนสานกลองข้าว เพราะคนสานกลองข้าวยังไม่สามารถจัดการการตลาด และผลผลิตกลองข้าวได้เอง ดังนั้นจึงต้องพึ่งพิงคนรับซื้อและพร้อมรับคำแนะนำในการผลิตจากคนซื้อมากขึ้น

ความสัมพันธ์ในกลุ่มผู้มีอาชีพสานกลองข้าวด้วยกันนั้น ปรากฏมีความสัมพันธ์อันดีต่อกันทั้งภายในหมู่บ้านหรือระหว่างหมู่บ้านไม่มีการขัดแย้ง แข่งขันหรือขายตัดราคากันแต่อย่างใด ในกลุ่มผู้สานกลองข้าวรุ่นเก่าก็ยินดีให้คำแนะนำและฝึกหัดให้แก่ผู้สานกลองข้าวรุ่นใหม่ได้พัฒนาฝีมือและคุณภาพให้ดีขึ้น ซึ่งจะพบในกลุ่มเครือญาติ กลุ่มคนที่มียานเรือนอยู่ใกล้เคียงกัน ในระยะหลังกลุ่มผู้สานกลองข้าวเริ่มมีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นต่อปัญหาการขายกลองข้าวไม่ได้และเริ่มค้นหาค้นหาต่อปัญหาและแนวทางแก้ไขปัญหากันบ้างแล้ว

6. ความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน

ความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนโดยทั่วไปแล้วมีความสัมพันธ์อันดีต่อกัน มีการจัดกิจกรรมระหว่างโรงเรียนกับชุมชนเพื่อส่งเสริมความสัมพันธ์และความเข้าใจอันดีต่อกันอยู่เป็นประจำ และต่อเนื่องกันมาช้านาน

ความสัมพันธ์ระหว่างผู้บริหารโรงเรียนกับผู้นำชุมชน ก็มีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน เนื่องจากผู้ใหญ่บ้าน ท่านัน สมาชิก อบต. สารวัตรท่านัน แพทย์ประจำตำบลมักจะร่วมเป็นกรรมการโรงเรียนอยู่เสมอ และโรงเรียนก็ยังมีส่วนช่วยเหลืองานต่าง ๆ ของชุมชนมาโดย

ตลอด แต่อย่างไรก็ตาม ปัญหาความขัดแย้งที่เกิดจากผู้บริหารโรงเรียนก็ปรากฏอยู่หนึ่งแห่งคือ ที่โรงเรียนบ้านแม่เบิน ซึ่งเป็นปัญหาที่เกิดจากตัวบุคคล คือผู้บริหารโรงเรียนไม่เป็นที่ยอมรับของชาวบ้านเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงผู้บริหารโรงเรียนไปความสัมพันธ์ก็เป็นปกติดังเดิม

ความสัมพันธ์ระหว่างครูกับผู้ปกครองนักเรียนในชุมชน มีความสัมพันธ์อยู่ในระดับดี โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่โรงเรียนบ้านนางาม ครูกับผู้ปกครองมีความสัมพันธ์ที่ดีมาก ผู้ปกครองนักเรียนทุกหมู่บ้านยังให้การยอมรับครู และยังต้องการให้ครูเข้าร่วมกิจกรรมงานประเพณี งานทำบุญต่าง ๆ ของชุมชน เหมือนในอดีตที่ครูทุกคนพักอยู่ในชุมชน

ส่วนความสัมพันธ์ในด้านการจัดกิจกรรมเกี่ยวกับการผลิตกล่องข้าว นั้น มีเพียงโรงเรียนเดียวคือ โรงเรียนบ้านไผ่งาม (ไผ่งามวิทยา) ที่เกิดความสัมพันธ์ในด้านนี้กับชุมชน เพราะโรงเรียนมีนโยบายจัดกระบวนการเรียนการสอน เรื่องกล่องข้าวให้แก่นักเรียน ส่วนอีก 3 โรงเรียนนั้นไม่มีกิจกรรมด้านนี้ การจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้การผลิตกล่องข้าวระหว่างโรงเรียนบ้านไผ่งาม (ไผ่งามวิทยา) กับชุมชนได้รับการยอมรับอย่างดีจากชุมชนบ้านไผ่เพราะชาวบ้านเห็นชอบและสนับสนุนอย่างดี แต่บ้านไผ่ผู้ปกครองไม่ต้องการให้เด็กเรียนสานกล่องข้าว เพราะผู้ปกครองในบ้านไผ่ไม่มีคนสานกล่องข้าวแล้ว มีแต่คนเผาคนเผาเท่านั้นที่ยังทำอยู่ และยังเป็นภาระให้ผู้ปกครองที่ต้องจัดหาดอกไม้เตรียมดอกไม้ให้นักเรียน ซึ่งมีขั้นตอนยุ่งยากพอสมควร และยังคงยืดยาวหรือบางครั้งต้องสานให้เด็กนักเรียนด้วย ดังนั้นจึงไม่สนับสนุนให้เด็ก ๆ เรียน

สำหรับผู้ชำนาญการหรือผู้มีฝีมือในการสานกล่องข้าวกับครูนั้น มีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันมากเพราะเห็นว่าทางโรงเรียนและครูสนใจให้ความสำคัญต่อการเรียนรู้ มีการฝึกหัดให้เด็กได้เรียนรู้กับคนเผาคนเผาเป็นการให้เกิดประโยชน์ให้ความสำคัญและยกย่องผู้ชำนาญการหรือผู้มีฝีมือ ซึ่งบางคนได้รับเชิญให้เป็นวิทยากรสอนนักเรียนในโรงเรียนด้วย

แต่อย่างไรก็ตามการจัดกระบวนการเรียนรู้และสืบทอดภูมิปัญญาในการผลิตกล่องข้าวที่ผ่านมาของโรงเรียนบ้านไผ่งาม (ไผ่งามวิทยา) ก็ได้สร้างความสัมพันธ์กับชุมชนทั้งในด้านบวกและด้านลบ กล่าวคือความสัมพันธ์ในด้านบวกจะเกิดขึ้นในกลุ่มผู้ปกครองที่มีอาชีพสานกล่องข้าว ซึ่งได้แก่ผู้ปกครองนักเรียนบ้านไผ่เพราะ ผู้ปกครองกลุ่มนี้เกิดความรู้สึกชื่นชมครูและโรงเรียนที่เห็นคุณค่าความสำคัญของอาชีพนี้ และจากกิจกรรมนี้ได้ทำให้ครูมาสนใจพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับกลุ่มผู้สานกล่องข้าวมากขึ้น จึงมีความสัมพันธ์อันดีต่อกันมาก ส่วนความสัมพันธ์ในด้านลบนั้น จะพบในกลุ่มผู้ปกครองนักเรียนบ้านไผ่เพราะ เนื่องจาก

ผู้ปกครองกลุ่มนี้ไม่ค่อยพึงพอใจครูและโรงเรียนหลายประการคือ ไม่พอใจที่ครูพานักเรียนไปตัดไม้ไผ่ในป่าเนื่องจากเห็นว่าเป็นงานหนักสำหรับเด็ก และทำให้เด็กเสียเวลาเรียนวิชาต่าง ๆ ไม่พอใจที่การสอนสานกล่อ่งข้าวได้สร้างภาระให้ผู้ปกครองต้องมาช่วยลูกจักตอก เตรียมตอก จักหวัดตูดิบต่าง ๆ มาให้ลูกและยังเป็นเรื่องที่ต้องมาช่วยสอนช่วยทำให้ลูกอีก ทั้ง ๆ ที่ครอบครัวของตนก็ได้เลิกสานกล่อ่งข้าวกันแล้ว ไม่พอใจที่ครูมักจะกำหนดให้เด็กนักเรียนไปหาตอกมาโรงเรียนในช่วงที่ไม่เหมาะสม ไม่ตรงกับฤดูกาล ของการผลิตกล่อ่งข้าว ซึ่งชาวบ้านจะสานกล่อ่งข้าวในช่วงที่มีไม้ไผ่เหมาะแก่การทำตอกได้ คือช่วงเดือน ตุลาคม ถึง เมษายน ส่วนในช่วงอื่น ๆ จะหาไม้ไผ่ที่เหมาะสมมาทำตอกไม่ได้ นอกจากนี้ผู้ปกครองนักเรียนบ้านไผ่pong บางคนมักเกิดความรู้สึกต่อครูผู้สอนกล่อ่งข้าวที่โรงเรียนว่า “ดู” ลูกของตนและเด็กถูกลงโทษ เพราะเด็กสานกล่อ่งข้าวไม่เป็น

ปัจจัยสนับสนุนการทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในกระบวนการผลิตกล่อ่งข้าว

ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม สภาพเศรษฐกิจการทำมาหากิน ภาวะผู้นำ ภูมิปัญญาการผลิตกล่อ่งข้าว ความสัมพันธ์ภายในชุมชน และความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับโรงเรียน ซึ่งเป็นสถานะพื้นฐานและกระบวนการชุมชนในตำบลเมืองมายตามที่ได้กล่าวถึงข้างต้นนี้มีปัจจัยหลายประการ ที่เป็นศักยภาพสนับสนุนการทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ในกระบวนการผลิตกล่อ่งข้าวและการจัดกระบวนการเรียนรู้การผลิตกล่อ่งข้าว ซึ่งพอสรุปได้ดังนี้

1. ปัจจัยด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม มีปัจจัยสนับสนุนการทำงานร่วมกันและการจัดกระบวนการเรียนรู้การผลิตกล่อ่งข้าวระหว่างโรงเรียนกับชุมชนดังนี้

1.1 ทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นแหล่งวัตถุดิบในการผลิตกล่อ่งข้าว ชาวบ้านสามารถหาได้จากในป่ารอบ ๆ ชุมชน โดยไม่ต้องใช้เงินซื้อ โดยเฉพาะอย่างยิ่งไม้ไผ่สำหรับทำตอก ไม้เนื้อแข็ง (ไม้สัก) สำหรับทำดินกล่อ่งข้าว ในปัจจุบันยังสามารถหาเป็นวัตถุดิบในการผลิตกล่อ่งข้าวได้ ทำให้คนที่ไม่มีเงินทุนหรือฐานะยากจนสามารถผลิตกล่อ่งข้าวได้โดยไม่ต้องใช้เงินทุนซื้อวัตถุดิบ ยกเว้นซื้อหวาย (สำหรับคาคกร้อยส่วนประกอบของกล่อ่งข้าว) เท่านั้น

1.2 ชาวบ้านเริ่มต้นตัวในการควบคุมการใช้ทรัพยากรไม้ไผ่ โดยการตกลงแบ่งพื้นที่เขตการใช้สอยไม้ไผ่ของแต่ละหมู่บ้านขึ้น ห้ามคนต่างหมู่บ้านมาตัดไม้ไผ่ไปขายโรง

งานตะเกียบและเผาถ่าน ซึ่งถึงแม้ว่าข้อตกลงนี้จะป็นข้อตกลงเพื่อแก้ปัญหาข้อพิพาทระหว่างหมู่บ้าน และไม่มีมาตรการควบคุมเข้มงวดเพราะพื้นที่ป่าไผ่เป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติ อบต. ไม่มีอำนาจจัดการก็ตาม แต่ก็ป็นกระบวนการอยู่ร่วมกันของคนในชุมชนที่ยอมรับข้อตกลงร่วมกัน โดยอาศัยสัมพันธภาพของคนในชุมชน ซึ่งจะเป็นแนวโน้มที่ดีต่อการตระหนักถึงการใช้ทรัพยากรไม้ไผ่ให้มีไม้ไผ่สำหรับการผลิตกล่อ่งข้าวในอนาคตต่อไปด้วย

1.3 ทรัพยากรบุคคลในกระบวนการผลิตกล่อ่งข้าวยังคงมีอยู่ในหมู่บ้านทุกหมู่บ้านกล่าว

คือ ทุกหมู่บ้านยังมีคนยึดอาชีพสานกล่อ่งข้าวเป็นอาชีพเสริม แม้จะมีจำนวนไม่มากเหมือนในอดีต แต่ก็ปรากฏมีทรัพยากรบุคคลในลักษณะต่าง ๆ คือ

ลักษณะแรกผู้ชำนาญการสานกล่อ่งข้าว ซึ่งมีความชำนาญและมีฝีมือในการสานกล่อ่งข้าวได้ประณีต ยังคงให้คำแนะนำฝึกหัดให้คนรุ่นหลังที่ต้องการคำแนะนำและฝึกหัดด้วย

ลักษณะที่สองผู้ประกอบอาชีพสานกล่อ่งข้าวเริ่มมีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น และเริ่มคิดหาวิธีการแก้ปัญหาการประกอบอาชีพสานกล่อ่งข้าวร่วมกันในกลุ่มบ้านใกล้เคียงกลุ่มเครือญาติ

ลักษณะที่สามผู้ประกอบอาชีพสานกล่อ่งข้าวบางคนได้พัฒนาฝีมือการผลิตกล่อ่งข้าว ตามข้อเสนอแนะของผู้รับซื้อกล่อ่งข้าวไปจำหน่าย โดยเน้นผลผลิตที่มีคุณภาพ และสามารถขายได้ราคาสูงกว่ากล่อ่งข้าวโดยทั่วไป

ลักษณะที่สี่ ลูกหลานผู้ประกอบอาชีพสานกล่อ่งข้าวหลายครอบครัวในหมู่บ้านไผ่พะ หมู่บ้านนาใหม่ และหมู่บ้านนางาม ยังคงหัดสานกล่อ่งข้าวกับผู้ปกครอง

1.4 ทรัพยากรบุคคลในโรงเรียน ที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการผลิตกล่อ่งข้าว ถึงแม้จะมีน้อยแต่ก็เริ่มมีบทบาทในสองลักษณะ คือ ครูที่จัดกิจกรรมการเรียนการสอนกล่อ่งข้าวตามนโยบายของโรงเรียน เริ่มศึกษาและสนใจกระบวนการผลิตกล่อ่งข้าวและอีกลักษณะหนึ่ง ครูบางคนได้เข้าไปอยู่ในกระบวนการผลิตกล่อ่งข้าวของชุมชนในฐานะผู้รับซื้อกล่อ่งข้าวไปจำหน่ายและแนะนำชาวบ้านให้ปรับปรุงคุณภาพกล่อ่งข้าว จนเกิดเป็นความสัมพันธ์กับผู้ผลิตกล่อ่งข้าวเป็นที่พึงพิงของชาวบ้านในเรื่องการสร้างรายได้และการพัฒนาคุณภาพกล่อ่งข้าวให้ขายได้ในราคาที่สูงขึ้น ซึ่งบทบาทดังกล่าวสามารถพัฒนาไปสู่การทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชนได้

1.5 สภาพแวดล้อมของโรงเรียนซึ่งตั้งอยู่ในหมู่บ้านโรงเรียนเปิดโอกาสให้ชาวบ้านหรือชุมชนเข้ามาจัดกิจกรรมโดยใช้สถานที่ของโรงเรียนได้

1.6 สภาพถนนหนทางคมนาคมในชุมชนได้รับการพัฒนามากขึ้น มีความสะดวกขึ้นพอสมควร ทำให้พ่อค้าจากต่างถิ่นสามารถเข้ามารับซื้อผลผลิตกล่อ่งข้าวในชุมชนได้สะดวกขึ้น

2. ปัจจัยด้านสภาพเศรษฐกิจและการทำมาหากิน มีปัจจัยสนับสนุนการทำงานร่วมกันและการจัดกระบวนการเรียนรู้การผลิตกล่อ่งข้าวระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ดังนี้

2.1 ผู้ที่มีฐานะยากจนยังคงทำกล่อ่งข้าวเป็นอาชีพเสริมสร้างรายได้ให้ครอบครัว เพราะไม่ต้องใช้เงินลงทุนและสามารถทำในเวลาว่างจากการทำอาชีพหลักอื่น ๆ ทำให้อาชีพสานกล่อ่งข้าวจึงคงอยู่ในชุมชน

2.2 ผู้มีอาชีพสานกล่อ่งข้าวต่างต้องการการสนับสนุนในด้านการตลาด จึงพร้อมรับฟังข้อเสนอแนะในการปรับปรุง พัฒนาผลผลิตกล่อ่งข้าว เพื่อให้สามารถขายกล่อ่งข้าวเป็นอาชีพเสริมอีกทางหนึ่งได้

3. ปัจจัยด้านภาวะผู้นำ มีปัจจัยสนับสนุนการทำงานร่วมกันและการจัดกระบวนการเรียนรู้การผลิตกล่อ่งข้าวระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ดังนี้

3.1 ผู้นำระดับหมู่บ้านและระดับตำบลได้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน สมาชิก อบต. ประธานสภา อบต. พร้อมให้ความสนับสนุนส่งเสริมพัฒนาอาชีพสานกล่อ่งข้าวในชุมชน มีขีดความสามารถในการนำโรงเรียนกับชุมชนให้ทำงานร่วมกันได้ และเป็นที่ยอมรับของชาวบ้านสามารถแก้ปัญหาข้อขัดแย้งในการใช้ไม้ไผ่ของชาวบ้านได้ นอกจากนี้ ผู้นำชุมชนกับโรงเรียนก็มีความสัมพันธ์อันดีต่อกัน ผู้นำชุมชนแทบทุกคนร่วมเป็นกรรมการโรงเรียนอีกด้วย

3.2 ผู้นำโรงเรียนไผ่งามวิทยา (บ้านไผ่งาม) มีนโยบายส่งเสริมการเรียนรู้กระบวนการผลิตกล่อ่งข้าวอย่างต่อเนื่อง ซึ่งในปัจจุบันนี้ก็ยังมีนโยบายสนับสนุนกิจกรรมนี้อยู่

3.3 ผู้นำโรงเรียนกับผู้นำชุมชนสามารถทำงานในกิจกรรมของโรงเรียนและชุมชนในโอกาสต่าง ๆ ร่วมกันได้

4. ปัจจัยด้านภูมิปัญญาการผลิตกล่อ่งข้าว เป็นปัจจัยสนับสนุนที่สำคัญอีกปัจจัยหนึ่ง เพราะว่าภูมิปัญญาการผลิตกล่อ่งข้าว ซึ่งเป็นองค์ความรู้ ความสามารถ และทักษะที่ถ่ายทอดสืบต่อกันมานั้น ยังปรากฏมีอยู่ในวิถีชีวิตของชุมชนตำบลเมืองมายในปัจจุบัน การสืบทอดภูมิปัญญาการผลิตกล่อ่งข้าวยังคงดำเนินอยู่ในชีวิตประจำวันของครอบครัวผู้ประกอบอาชีพ

สานกล่อ่งข้าว ซึ่งถึงแม้ว่าจะมีจำนวนไม่มากเหมือนในอดีตแต่ก็ปรากฏว่ามีเด็กที่เป็นลูกหลานของครอบครัวที่สานกล่อ่งข้าวอยู่ในปัจจุบันหลายครอบครัว ยังอยู่ในกระบวนการผลิตกล่อ่งข้าวสืบทอดภูมิปัญญาการผลิตกล่อ่งข้าว

5. ปัจจัยด้านความสัมพันธ์ภายในชุมชนมีปัจจัยที่สนับสนุนการทำงานร่วมกันและการจัดกระบวนการเรียนรู้การผลิตกล่อ่งข้าวระหว่างโรงเรียนกับชุมชน คือ ชาวบ้านในหมู่บ้านแต่ละหมู่บ้านมีความสัมพันธ์อันดีต่อกัน มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติ มีความสำนึกในความเป็นคนชุมชนเดียวกัน ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ร่วมกิจกรรมในชุมชนด้วยดีตลอดมา นอกจากนี้ในกลุ่มผู้มีอาชีพเสริมสานกล่อ่งข้าวก็มีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน เริ่มมีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นต่อปัญหาการขายกล่อ่งข้าวร่วมกัน ไม่มีความขัดแย้งแข่งขันตัดราคากัน

6. ปัจจัยด้านความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน มีปัจจัยที่สนับสนุนการทำงานร่วมกันและการจัดกระบวนการเรียนรู้การผลิตกล่อ่งข้าวระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ดังนี้

6.1 โรงเรียนกับชุมชนมีกิจกรรมร่วมกันในโอกาสต่าง ๆ ทั้งกิจกรรมของโรงเรียนและกิจกรรมประเพณีท้องถิ่นของชุมชน

6.2 การจัดกิจกรรมการเรียนรู้การสอนผลิตกล่อ่งข้าวในโรงเรียนบ้านไผ่งาม (ไผ่งามวิทยา) ได้รับการสนับสนุนอย่างดีจากผู้ปกครองนักเรียนที่มีอาชีพสานกล่อ่งข้าว

6.3 การจัดกิจกรรมเรียนรู้การผลิตกล่อ่งข้าวของโรงเรียนไผ่งามวิทยา ได้สร้างความรู้สึกรู้สึกว่าความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างครอบครัวผู้มีอาชีพสานกล่อ่งข้าวกับครูและโรงเรียนมากขึ้นชาวบ้านเกิดความรู้สึกว่าโรงเรียนได้สนใจไม่ทอดทิ้งชาวบ้านที่มีอาชีพสานกล่อ่งข้าว

ปัจจัยอุปสรรคการทำงานร่วมกันและการจัดกระบวนการเรียนรู้การผลิตกล่อ่งข้าวระหว่างโรงเรียนกับชุมชน

นอกจากปัจจัยสนับสนุนดังกล่าวข้างต้นนี้แล้ว ยังมีปัจจัยอุปสรรคที่เกี่ยวข้องกับการทำงานร่วมกันและการจัดกระบวนการเรียนรู้การผลิตกล่อ่งข้าวระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ดังนี้

1. ด้านโรงเรียน โรงเรียนยังขาดการรวบรวมศึกษาภูมิปัญญาการผลิตกล่อ่งข้าวของชุมชน และขาดครูที่สนใจศึกษาเกี่ยวกับกระบวนการผลิตกล่อ่งข้าวอย่างจริงจัง ครูที่โรงเรียนมอบหมายให้จัดกิจกรรมการเรียนรู้การผลิตกล่อ่งข้าวยังมีข้อจำกัดในการศึกษาค้นคว้าองค์

ความรู้ดังกล่าว ทำให้การจัดกิจกรรมไม่สอดคล้องกับองค์ความรู้ ซึ่งเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น นอกจากนี้ยังขาดงบประมาณสนับสนุนต่อเนื่อง

โรงเรียนบ้านไผ่งามได้จัดกิจกรรมการเรียนรู้การผลิตถ่อข้าวโดยได้อาศัยงบประมาณสนับสนุนจากโครงการจ้างวิทยากรบุคคลภายนอก โดยจ้างวิทยากรชาวบ้านซึ่งเป็นผู้ชำนาญการสานถ่อข้าวมาสอนนักเรียนในโรงเรียน แต่ไม่สามารถดำเนินกิจกรรมให้ต่อเนื่องได้ เพราะเงื่อนไขการใช้เงินงบประมาณตามโครงการจ้างวิทยากรบุคคลภายนอกกำหนดไว้ไม่ให้จ้างวิทยากรมาสอนซ้ำกับเรื่องเดิมที่เคยจัดไปแล้ว ดังนั้น กิจกรรมการสอนเรื่องถ่อข้าวจึงจัดได้เพียงภาคเรียนเดียว ทำให้การเรียนการสอนไม่ต่อเนื่องนักเรียนไม่สามารถเกิดการเรียนรู้ได้ และเป็นการสอนที่ไม่สมบูรณ์ทำให้นักเรียนเรียนรู้เพียงขั้นตอนใดขั้นตอนหนึ่งเท่านั้น นักเรียนจึงไม่สามารถสานถ่อข้าวเป็น นอกจากจะไปฝึกหัดกับผู้ปกครองที่บ้าน แต่นักเรียนที่ผู้ปกครองเลิกอาชีพสานถ่อข้าวแล้วก็จะไม่สนใจและเบื่อหน่ายไปในที่สุด

2. ด้านนักเรียน ในกลุ่มนักเรียนที่มาจากครอบครัวที่พ่อแม่เลิกสานถ่อข้าวแล้วส่วนใหญ่จะไม่ให้ความสนใจการเรียนรู้สืบทอดการสานถ่อข้าว และมองเห็นเป็นเรื่องลำสมัย เป็นอาชีพที่มีรายได้น้อยประกอบกับวิถีชีวิตของนักเรียนกลุ่มนี้ไม่ได้เติบโตมาในครอบครัวสานถ่อข้าว เหมือนอย่างรุ่นพ่อแม่ ดังนั้นจึงขาดการปลูกฝังการเรียนรู้สานถ่อข้าว นอกจากนี้นักเรียนบางส่วนที่ต้องการเรียนต่อในระดับที่สูงขึ้น ก็จะมุ่งสนใจการเรียนมากกว่าสนใจเรียนรู้งานอาชีพอย่างการเรียนการสอนถ่อข้าว

3. ด้านผู้ปกครอง กลุ่มผู้ปกครองที่เลิกอาชีพสานถ่อข้าวแล้วส่วนใหญ่ไม่ต้องการให้ลูกเรียนรู้การสานถ่อข้าว เพราะเห็นว่าไม่จำเป็นและไม่ได้ประโยชน์นำมาเป็นงานอาชีพหลักไม่ได้ ต้องการให้ลูกเรียนหนังสืออย่างเดียว กลุ่มผู้ปกครองที่ยังมีอาชีพสานถ่อข้าวบางคนก็เริ่มท้อแท้ ที่ในระยะหลังถ่อข้าวขายไม่ค่อยดี

4. ด้านการตลาดถ่อข้าว แต่เดิมนั้นถ่อข้าวในตำบลเมืองมายมีตลาดรับซื้อและมีผู้รับซื้อถ่อข้าวในหมู่บ้านไปจำหน่ายต่อกันมากทำให้คนในชุมชนสานถ่อข้าวขายกันเป็นจำนวนมาก เพราะสามารถสร้างรายได้เสริมให้แก่ครอบครัวได้ พอมาระยะหลังถ่อข้าวขายไม่ค่อยได้ ตลาดรับซื้อมีน้อย คนรับซื้อในหมู่บ้านก็มีน้อยลงทำให้คนในหมู่บ้านทำถ่อข้าวกันน้อยลงบางคนเลิกอาชีพสานถ่อข้าวไปก็มี เด็กรุ่นหลังก็ขาดแรงจูงใจเรียนรู้การผลิตถ่อข้าว เพราะเป็นอาชีพที่สร้างรายได้ให้น้อย ไม่คุ้มกับเวลาที่เสียไป จึงทำให้กระบวนการ

การเรียนรู้การผลิตกล่องข้าวในชุมชน การถ่ายทอดและฝึกหัดทำกล่องข้าวสู่ลูกหลานลดน้อยลงตามไปด้วย

5. ด้านวัตถุดิบ วัตถุดิบสำหรับการผลิตกล่องข้าวในปัจจุบันนี้อาจจะยังไม่เป็นอุปสรรคปัญหาที่สำคัญรุนแรงนัก แต่ก็มีความโน้มให้เห็นว่าในอนาคตจะมีปัญหาขาดแหล่งวัตถุดิบได้ ถ้าหากชุมชนไม่มีระบบจัดการทรัพยากรป่าไม้ หรือเจ้าหน้าที่ป่าไม้ ที่รับผิดชอบดูแลทรัพยากรในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติแม่คำแม่มาย ไม่มีมาตรการป้องกันเข้มงวดต่อการใช้ทรัพยากรไม้ใฝ่อย่างผิดวิธี เช่น การเผาถ่านจากไม้ใฝ่ การตัดโค่นไม้ใฝ่ไปทำตะเกียบในปริมาณไม่จำกัดจะส่งผลให้เกิดการขาดแคลนไม้ใฝ่สานกล่องข้าวในอนาคตได้ ซึ่งในปัจจุบันนี้แถบบ้านไผ่ปง บ้านไผ่พะจะ ก็เริ่มหาไม้ใฝ่มาทำกล่องข้าวได้ยากขึ้นต้องเข้าไปในป่าลึก วัตถุดิบอื่น นอกเหนือจากไม้ใฝ่แล้ว หวายก็เริ่มขาดแคลนพอมืออยู่ข้างแถวป่าลึกในพื้นที่บ้านนาไหม้เท่านั้น การขาดแคลนหยาวยนี้ทำให้บางคนหันไปใช้เส้นพลาสติกหรือเชือกฟางแทนทำให้ผลผลิตกล่องข้าวด้วยคุณค่าลงมากและขายได้ในราคาต่ำ

ประเมินศักยภาพของชุมชนกับโรงเรียน

เมื่อพิจารณาปัจจัยสนับสนุนและปัจจัยอุปสรรคที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการเรียนรู้การผลิตกล่องข้าว และการทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ในตำบลเมืองมาย อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปางแล้วพอจะประเมินศักยภาพของโรงเรียนและชุมชน ที่สามารถพัฒนาไปสู่การทำงานร่วมกันและกระบวนการเรียนรู้การผลิตกล่องข้าวทั้ง 4 แห่ง คือ โรงเรียนไผ่งามวิทยา (บ้านไผ่งาม) กับหมู่บ้านไผ่ปงและหมู่บ้านไผ่พะจะ โรงเรียนบ้านนางามกับหมู่บ้านนางาม โรงเรียนบ้านนาไหม้กับหมู่บ้านนาไหม้และโรงเรียนบ้านแม่เงินกับหมู่บ้านแม่เงิน โดยเปรียบเทียบปัจจัยสนับสนุนและปัจจัยอุปสรรคที่เป็นปัจจัยเด่น ๆ ระหว่างโรงเรียนและชุมชนทั้ง 4 แห่ง ตามตารางเปรียบเทียบต่อไปนี้ได้ว่าศักยภาพของชุมชนและโรงเรียนที่สามารถพัฒนาไปสู่การทำงานร่วมกันและกระบวนการเรียนรู้การผลิตกล่องข้าว แบ่งออกได้ 3 กลุ่ม คือ กลุ่มที่มีศักยภาพมากได้แก่ โรงเรียนบ้านไผ่งาม (ไผ่งามวิทยา) กับชุมชนบ้านไผ่พะจะ กลุ่มที่มีศักยภาพน้อย ได้แก่ โรงเรียนบ้านนาไหม้กับชุมชนบ้านนาไหม้ และกลุ่มที่มีศักยภาพน้อยที่สุด ได้แก่ โรงเรียนบ้านแม่เงินกับชุมชนบ้านแม่เงิน

ตารางที่ 7 ปัจจัยสนับสนุนและปัจจัยอุปสรรคต่อการพัฒนาศักยภาพในการทำงาน
ร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในการผลิตกล่องข้าวของแต่ละโรงเรียน

โรงเรียนบ้านไผ่งาม (ไผ่งามวิทยา) กับชุมชน บ้านไผ่เพะและบ้านไผ่ปง	โรงเรียนบ้านนางาม กับชุมชนบ้านนางาม	โรงเรียนบ้านนาใหม่กับ ชุมชนบ้านนาใหม่	โรงเรียนบ้านแม่ปิ่นกับชุม ชนบ้านแม่ปิ่น
ปัจจัยสนับสนุน 1. ผู้นำหมู่บ้านพร้อมสนับสนุน 2. ชาวบ้านมีความต้องการให้มีการส่งเสริมการขายกล่องข้าว 3. โรงเรียนกับชุมชนมีกิจกรรมร่วมกันอย่างสม่ำเสมอ 4. บ้านไผ่เพะมีคนยังสานกล่องข้าวอยู่มาก 5. ชาวบ้านไผ่เพะต้องการให้โรงเรียนสอนสานกล่องข้าว 6. บ้านไผ่ปงก็มีคนสานกล่องข้าวที่มีฝีมือประณีตหลายคนและเคยเป็นวิทยากร 7. ผู้บริหารโรงเรียนสนับสนุน 8. โรงเรียนมีกิจกรรมสอนนักเรียนให้หัดสานกล่องข้าว 9. โรงเรียนเคยเชิญชาวบ้านเป็นวิทยากรสอนนักเรียนหัดสานกล่องข้าว 10. โรงเรียนมีบทบาทคอยจัดกิจกรรมเกี่ยวกับกล่องข้าวเช่น จัดงานประกวดกล่องข้าว 11. นักเรียนในหมู่บ้านไผ่เพะส่วนหนึ่งยังคงช่วยพ่อแม่ทำกล่องข้าวและสนใจเรียน 12. โรงเรียนมีขนาดใหญ่มีบุคลากรมากมีงบประมาณมาก 13. ในโรงเรียนมีนักเรียนมาจากทุกหมู่บ้านของตำบลเมืองมาย เพราะเปิดสอนถึงมัธยมศึกษา ปัจจัยอุปสรรค 1. นักเรียนบางส่วนไม่ชอบรับการสอน สานกล่องข้าวของครูและเห็นว่า “ครูดู” 2. ผู้ปกครองนักเรียนในบ้านไผ่ปงส่วนใหญ่ไม่ต้องการให้ลูกเรียนสานกล่องข้าว ต้องการให้มุ่งเรียนต่อในระดับสูง 3. ทรัพยากรวัตถุดิบมีน้อยลง	ปัจจัยสนับสนุน 1. ทรัพยากรวัตถุดิบยังมีอยู่ในพื้นที่จำนวนมาก 2. ผู้นำหมู่บ้านพร้อมสนับสนุน 3. ชาวบ้านมีความต้องการให้มีการส่งเสริมการขายกล่องข้าว 4. โรงเรียนกับชุมชนมีกิจกรรมร่วมกันอย่างสม่ำเสมอ 5. ชาวบ้านนางามยังมีคนสานกล่องข้าวอยู่และมีหลายคนมีฝีมือประณีต 6. ผู้บริหารโรงเรียนสนับสนุน 7. ครูกับผู้ปกครองมีความสัมพันธ์อันดีต่อกัน 8. มีครูร่วมรับซื้อกล่องข้าวไปขาย และให้คำแนะนำปรับปรุงคุณภาพกล่องข้าวแก่คนสานกล่องข้าวในหมู่บ้าน 9. มีครูที่มีความรู้ความเข้าใจเรื่องกล่องข้าวและสามารถสอนงานจักสานกล่องข้าวได้ 10. ชาวบ้านบางคนได้พัฒนาฝีมือผลิตกล่องข้าวขายได้ในราคาสูง ปัจจัยอุปสรรค 1. จำนวนครูมีน้อยไม่พอสักกับจำนวนห้องเรียน คือมี ครู 4 คน ต้องรับผิดชอบจำนวนห้องเรียนถึง 8 ห้อง	ปัจจัยสนับสนุน 1. ทรัพยากรวัตถุดิบมีมากหาได้ง่ายครบทุกอย่าง 2. ผู้นำหมู่บ้านพร้อมสนับสนุน 3. ชาวบ้านมีความต้องการให้มีการส่งเสริมการขายกล่องข้าว 4. ยังมีชาวบ้านยึดอาชีพสานกล่องข้าวอยู่จำนวนมากและมีชาวบ้านหลายคนมีฝีมือประณีต 5. หลายครอบครัวยังฝึ กหัดให้เด็กสานกล่องข้าว ปัจจัยอุปสรรค 1. จำนวนครูมีน้อยไม่พอสักกับจำนวนห้องเรียนคือมีครู 5 คน ต้องรับผิดชอบห้องเรียน 8 ห้อง 2. มีเหตุการณ์ขัดแย้งในโรงเรียนผู้บริหารโรงเรียนต้องไปช่วยราชการนอกพื้นที่	ปัจจัยสนับสนุน 1. ทรัพยากรวัตถุดิบมีมากหาได้ง่าย 2. ผู้นำหมู่บ้านพร้อมสนับสนุน 3. ชาวบ้านมีความต้องการให้มีการส่งเสริมการขายกล่องข้าว ปัจจัยอุปสรรค 1. มีเหตุการณ์ชาวบ้านไม่ยอมรับผู้บริหารโรงเรียน จนบริหารต้องไปช่วยราชการนอกพื้นที่ 2. จำนวนผู้ทำกล่องข้าวในหมู่บ้านมีน้อย 3. จำนวนครูมีน้อยคือมีเพียง 3 คน ต้องสอน 8 ห้องเรียน

สรุป

การจัดกระบวนการเรียนรู้การผลิตถั่วงอกข้าวและการพัฒนาหลักสูตรงานสานถั่วงอกข้าวของโรงเรียนและชุมชนในตำบลเมืองมาย เริ่มปรากฏขึ้นมาเป็นเวลากว่า 10 ปี นับตั้งแต่โรงเรียนบ้านไผ่งาม (ไผ่งามวิทยา) ได้เริ่มจัดกิจกรรมการเรียนรู้การสอนงานสานถั่วงอกข้าวขึ้นในโรงเรียนบ้านไผ่งาม หากแต่การจัดกระบวนการเรียนรู้การผลิตถั่วงอกข้าว นั้น เป็นบทบาทหน้าที่ของโรงเรียนเป็นหลัก ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดกระบวนการเรียนรู้การผลิตถั่วงอกข้าวเพียงเล็กน้อย คือมีชาวบ้าน 1-2 คนได้รับเชิญเป็นวิทยากรสอนเป็นครั้งคราวตามนโยบายและเงื่อนไขของทางโรงเรียน ดังนั้นบทบาทการทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในการจัดกระบวนการเรียนรู้การผลิตถั่วงอกข้าว จึงเป็นเพียงระดับเริ่มต้นเท่านั้น โรงเรียนและชุมชนยังไม่ได้มีบทบาทร่วมกันในการจัดกระบวนการเรียนรู้และการพัฒนาหลักสูตรงานสานถั่วงอกข้าวแต่อย่างใด ที่ผ่านมาจึงเป็นบทบาทของโรงเรียนเพียงฝ่ายเดียว ซึ่งบทบาทของโรงเรียนดังกล่าวมีความสอดคล้องกับความต้องการของผู้ปกครองบางส่วนที่ยังมีอาชีพสานถั่วงอกข้าว ที่ต้องการให้ลูกเรียนสานถั่วงอกข้าว แต่ไม่เป็นที่ต้องการของผู้ปกครองที่เลิกอาชีพสานถั่วงอกข้าวแล้ว

บทบาทในการอนุรักษ์และส่งเสริมการสืบทอดภูมิปัญญาในการผลิตถั่วงอกข้าวของชุมชนและโรงเรียนที่ผ่านมาโรงเรียนจะมีบทบาทอนุรักษ์และส่งเสริมการสืบทอดภูมิปัญญาในการผลิตถั่วงอกข้าวในรูปการจัดกิจกรรมจัดประกวดฝีมือการผลิตถั่วงอกข้าวร่วมกับหน่วยงานต่าง ๆ การพานักเรียนที่สานถั่วงอกข้าวเป็นไปสาธิตการสานถั่วงอกข้าว การนำถั่วงอกข้าวเป็นของที่ระลึกของฝากเผยแพร่ในโอกาสต่าง ๆ ส่วนบทบาทของชุมชนนั้นยังคงดำเนินไปตามวิถีชีวิตในครอบครัวของผู้มีอาชีพสานถั่วงอกข้าว ไม่ได้มีส่วนร่วมกับโรงเรียนมากนัก นอกจากช่วยลูกหลานสานถั่วงอกข้าวส่งครูเวลาที่ครูสั่งให้ทำส่งเอาคะแนน ส่วนผู้นำชุมชนก็มีส่วนช่วยในรูปของการนำชาวบ้านที่มีฝีมือในการสานถั่วงอกข้าวไปแสดงสาธิตในงานประเพณีของท้องถิ่นเพื่อเผยแพร่ฝีมือหัตถกรรมของท้องถิ่น บทบาทเหล่านี้ยังเป็นลักษณะที่ต่างฝ่ายต่างทำตามโอกาสอันควร โรงเรียนและชุมชนยังไม่มีบทบาทร่วมกันในด้านนี้อย่างต่อเนื่องและจริงจังนัก

บทบาทการพัฒนาอาชีพสานถั่วงอกข้าวของชุมชนนั้น ปรากฏว่าโรงเรียนและชุมชนยังไม่มีบทบาทในการพัฒนาอาชีพสานถั่วงอกข้าวแต่เป็นบทบาทของครูในชุมชนคนหนึ่ง ซึ่งเข้า

ไปมีบทบาทในการรับซื้อถั่วจากชาวบ้านไปขายต่อ และได้พัฒนารูปแบบและคุณภาพ ถั่วถั่วงานสามารถพัฒนาฝีมือผู้สานถั่วบางคนให้ผลิตถั่วที่มีคุณภาพมีรูปแบบ ตรงความต้องการของตลาด และขายได้ในราคาที่สูงกว่าถั่วโดยทั่วไปขณะที่ชาวบ้านที่ ประกอบอาชีพสานถั่วต่างต้องการให้มีตลาดรองรับผลผลิตถั่วของพวกเขา ให้ สามารถขายถั่วได้มากเหมือนแต่ก่อนและยึดเป็นอาชีพเสริมให้ครอบครัว

ในกระบวนการผลิตถั่วของชุมชนตำบลเมืองมาย อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง มีภูมิปัญญาท้องถิ่นปรากฏอยู่ในองค์ความรู้ ความสามารถ และทักษะ การผลิตถั่วของ ชาวบ้านในชุมชน ซึ่งองค์ความรู้ ความสามารถ และทักษะที่เป็นภูมิปัญญาการผลิตถั่ว ปรากฏอยู่ในวิถีชีวิตของครอบครัวผู้ประกอบการสานถั่ว แต่ภูมิปัญญาเหล่านี้ยังขาด การรวบรวมศึกษาเพื่อใช้ในการสืบทอดภูมิปัญญาการผลิตถั่วขึ้นในชุมชนและ โรงเรียน ภูมิปัญญาการผลิตถั่วจึงปรากฏในลักษณะของ “การสอนการบอกเล่า” และ “ผลผลิต ถั่ว” จากความสามารถและทักษะของชาวบ้าน

ดังนั้นในการพัฒนาศักยภาพความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ให้มีบทบาทร่วม กันในการจัดกระบวนการเรียนรู้การผลิตถั่ว การพัฒนาหลักสูตรงานสานถั่ว การ อนุรักษ์และส่งเสริมการสืบทอดภูมิปัญญาในการผลิตถั่ว และการพัฒนาอาชีพสาน ถั่ว จึงต้องพัฒนาในปัจจัยสนับสนุนและแก้ไข ปัจจัยอุปสรรคดังกล่าวข้างต้นโดยโรง เรียนต้องปรับบทบาทเปิดโอกาสให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมการดำเนินกิจกรรมอย่างเท่าเทียม กัน และเข้าไปมีส่วนร่วมในกระบวนการผลิตถั่วของชุมชนด้วย

การจัดกระบวนการเรียนรู้และพัฒนาหลักสูตรงานสานถั่ว โรงเรียนจึงควร ศึกษารวบรวมภูมิปัญญาการผลิตถั่วจัดกิจกรรมให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตและภูมิปัญญา เหล่านั้น การอนุรักษ์และสืบทอดภูมิปัญญาการผลิตถั่ว ควรอาศัยศักยภาพของครอบ ครัวผู้ประกอบการสานถั่ว และโรงเรียนสร้างเครือข่ายระหว่างโรงเรียนกับครอบครัว ให้มีบทบาทร่วมกันเรียนรู้และถ่ายทอดประสบการณ์ให้แก่กันและกัน เพื่อถ่ายทอดภูมิปัญญา การผลิตถั่วไปสู่เด็กในครอบครัว ส่วนการพัฒนาอาชีพสานถั่วก็นั้นจำเป็นต้อง พัฒนาระบบการตลาดมุ่งสร้างรายได้ให้ชาวบ้านสามารถยึดการสานถั่วเป็นอาชีพเสริม ได้ อาจจะพัฒนาด้านรูปแบบถั่ว ปรับปรุงความประณีตสวยงาม ให้ตรงความต้องการ ของตลาด โดยอาศัยศักยภาพของผู้สานถั่วที่ได้รับการพัฒนาฝีมือจากผู้รับซื้อถั่ว ซึ่งเป็นครูในชุมชนมาเป็นแนวทางขยายกลุ่มให้กว้างออกไป หรืออาจจะนำลวดลายถั่ว

ไปใช้ในงานจักสานอื่นเช่น แฉกกัน ตะกร้า กระเช้า ของที่ระลึกอื่น ๆ ที่ยังคงภูมิปัญญา ความสามารถและทักษะของชาวบ้านที่พัฒนาจากภูมิปัญญาการผลิตกลองข้าว นอกจากนี้อาจอาศัยศักยภาพทางภาวะผู้นำชุมชนและความสัมพันธ์ภายในชุมชน จัดตั้งกลุ่มจักสานกลองข้าวขึ้น เพื่อพัฒนาอาชีพสานกลองข้าวเป็นต้น

บทที่ 6

สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

งานวิจัยเรื่องกลองข้าวตำบลเมืองมาย อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง : บทบาทและความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในการอนุรักษ์ส่งเสริมและพัฒนากระบวนการผลิตกลองข้าว มีวัตถุประสงค์การวิจัยเพื่อศึกษาบทบาทและความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในการอนุรักษ์ส่งเสริมและพัฒนากระบวนการผลิตกลองข้าวของชุมชนตำบลเมืองมาย อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง และเพื่อศึกษากระบวนการผลิตกลองข้าวของชุมชนตำบลเมืองมาย อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง ซึ่งมีขอบเขตการศึกษาเฉพาะพื้นที่ตำบลเมืองมาย อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง ประกอบด้วยหมู่บ้าน 5 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านแม่เงิน บ้านนาใหม่ บ้านนางาม บ้านไผ่ปง และบ้านไผ่แพะ โดยใช้วิธีดำเนินการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม การดำเนินการวิจัยเริ่มตั้งแต่เดือนตุลาคม 2541 ถึงพฤษภาคม 2542 รวมเวลา 8 เดือน ซึ่งเป็นการประเมินศักยภาพของชุมชนและโรงเรียนในการเรียนรู้และทำงานร่วมกัน เกี่ยวกับกระบวนการผลิตกลองข้าว จากการศึกษาสามารถสรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะดังต่อไปนี้

สรุปผลการวิจัย

ผลการศึกษาโดยภาพรวมสามารถสรุปได้ว่า ในเรื่องกระบวนการผลิตกลองข้าว โรงเรียนและชุมชนสามารถทำงานร่วมกันได้ พบว่าในเรื่องบทบาทและความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในการอนุรักษ์ส่งเสริมการสืบทอดภูมิปัญญาการผลิตกลองข้าวและการพัฒนาอาชีพสานกลองข้าวพบว่ายังอยู่ในระดับเริ่มต้น โรงเรียนบ้านไผ่งาม (ไผ่งามวิทยา) ได้จัดกิจกรรมการเรียนรู้งานสานกลองข้าวขึ้นในโรงเรียน โดยเชิญชาวบ้านเป็นวิทยากรสอนนักเรียนตามนโยบายและเงื่อนไขของโรงเรียน บทบาทในการอนุรักษ์และสืบทอดภูมิปัญญาการผลิตกลองข้าวยังเป็นบทบาทของครอบครัวมากกว่าทางโรงเรียน

ส่วนบทบาทในด้านการพัฒนาอาชีพสานกลองข้าวนั้น โรงเรียนและชุมชนยังไม่มีบทบาทความร่วมมือใดๆ ผู้มีบทบาทในการพัฒนาอาชีพสานกลองข้าวเป็นบทบาทของครูในชุมชนคนหนึ่งที่เขาไปอยู่ในกระบวนการรับซื้อกลองข้าวจากชาวบ้านไปขายต่อ แล้วได้แนะ

นำพัฒนาชาวบ้านบางคนให้ผลิตกลองข้าวที่มีคุณภาพ ประณีต สวยงาม สามารถขายได้ในราคาที่สูงกว่ากลองข้าวทั่วไป

บทบาทความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ในการอนุรักษ์ส่งเสริมและพัฒนากระบวนการผลิตกลองข้าวที่เป็นความต้องการของชุมชน คือ บทบาทส่งเสริมและพัฒนาการตลาดผลผลิตกลองข้าวให้ชาวบ้านสามารถขายกลองข้าวได้มากขึ้น แต่โรงเรียนและชุมชนยังไม่มีบทบาทในด้านนี้

นอกจากนี้พบว่าโรงเรียนและชุมชนในตำบลเมืองมาย อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง ยังมียศถาภรณ์และปัจจัยสนับสนุนต่อการทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ในกระบวนการผลิตกลองข้าวดังนี้คือ ด้านทรัพยากรแหล่งวัตถุดิบสำหรับผลิตกลองข้าว ชาวบ้านสามารถหาวัตถุดิบสำหรับการผลิตกลองข้าวได้จากป่ารอบ ๆ ชุมชน โดยไม่ต้องใช้เงินซื้อ โดยเฉพาะไม้ไผ่สำหรับทำตอก และไม้เนื้อแข็งสำหรับทำตีนกลองข้าว นอกจากนี้ชาวบ้านได้เริ่มต้นควบคุมการใช้ไม้ไผ่ โดยแบ่งเขตการใช้ไม้ไผ่ของแต่ละหมู่บ้าน ห้ามคนต่างหมู่บ้านเข้ามาตัดไม้ไผ่ เพื่อขายโรงงานตะเกียบและตัดไปเผาด่านขาย ด้านทรัพยากรบุคคลที่เกี่ยวข้องกับการผลิตกลองข้าว ในแต่ละหมู่บ้านแม้จะมีบุคคลที่เกี่ยวข้องกับการผลิตกลองข้าวไม่มากเหมือนในอดีต แต่ทุกแห่งก็มีผู้ชำนาญการสานกลองข้าว คอยสอนคนรุ่นหลังฝึกทำกลองข้าว ผู้ประกอบอาชีพสานกลองข้าวเริ่มมีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น และคิดค้นหาวิธีแก้ปัญหาตลาดรับซื้อกลองข้าวร่วมกันขึ้นบ้างแล้ว ในขณะที่ผู้สานกลองข้าวบางคนสามารถพัฒนาฝีมือตามคำแนะนำของครูที่รับซื้อกลองข้าวไปขาย จนกลองข้าวมีคุณภาพตรงตามความต้องการของผู้ซื้อและขายได้ราคาสูงกว่าปกติ ลูกหลานของผู้ประกอบอาชีพสานกลองข้าวหลายครอบครัวยังคงสนใจและฝึกทำกลองข้าวกับผู้ปกครองกันอยู่ นอกจากนี้ครูบางคนเริ่มสนใจกระบวนการผลิตกลองข้าว ครูบางคนเข้าไปมีส่วนร่วมรับซื้อกลองข้าวจากชาวบ้านไปขายต่อและช่วยพัฒนาคุณภาพผลผลิตกลองข้าวให้แก่ชาวบ้านด้วย ด้านสภาพเศรษฐกิจและการทำมาหากิน ชาวบ้านส่วนใหญ่ยากจน ผู้มีฐานะยากจนยังต้องการสานกลองข้าวเป็นอาชีพเสริม เพราะการสานกลองข้าวไม่ต้องใช้เงินลงทุนและสามารถทำในเวลาว่างจากการทำอาชีพหลักอื่น ๆ ได้ นอกจากนี้ยังพร้อมรับคำแนะนำเพื่อปรับปรุงผลผลิตตามความต้องการของตลาด ด้านภาวะผู้นำในชุมชน ผู้นำชุมชนมีความเข้าใจสภาพวิถีชีวิตชุมชนกลองข้าว พร้อมส่งเสริมสนับสนุนอาชีพสานกลองข้าวให้เป็นอาชีพเสริม ผู้นำเป็นที่ยอมรับ

ภูมิปัญญาการผลิตกลองข้าว เพราะเห็นว่าถ้าสมัย มีรายได้น้อย ต้องการให้เรียนหนังสือต่อในระดับสูงขึ้น ด้านการตลาดกลองข้าว ปัจจุบันมีตลาดรองรับน้อยลง ระยะหลังกลองข้าวขายไม่ค่อยดี ทำให้คนผลิตกลองข้าวน้อยลง และทำให้กระบวนการเรียนรู้การผลิตกลองข้าวในชุมชนสืบทอดสูญหายตามไปด้วย ด้านวัตถุดิบสำหรับการผลิตกลองข้าว โดยเฉพาะไม้ไผ่ในป่ารอบชุมชน มีแนวโน้มจะเป็นอุปสรรคต่อการผลิตกลองข้าวในอนาคตได้ ถ้าหากชุมชนและเจ้าหน้าที่ป่าไม้ไม่สามารถควบคุมจัดการการใช้ไม้ไผ่ในป่าสงวนแห่งชาติแม่คำซึ่งอยู่รอบชุมชนให้ถูกวิธี

จากการศึกษาพบว่ากระบวนการผลิตกลองข้าวตำบลเมืองมายเป็นงานหัตถกรรมที่พึ่งพิงธรรมชาติ อาศัยวัตถุดิบภายในท้องถิ่น และผลิตขึ้นภายในครอบครัวเพื่อสร้างรายได้เสริมให้แก่ครอบครัว โดยผลิตกันในช่วงเวลาว่างจากการทำไร่ ทำนา หรืองานหลักอื่น ๆ ภูมิปัญญาการผลิตกลองข้าวเป็นองค์ความรู้ ทักษะ ความสามารถ มีลักษณะเฉพาะของคนในชุมชนตำบลเมืองมาย ซึ่งปรากฏในลักษณะการสอน การบอกต่อภายในครอบครัวและผลผลิตที่มีลักษณะเฉพาะท้องถิ่น และดำรงอยู่ในวิถีชีวิตครอบครัวของผู้มีอาชีพสานกลองข้าว แต่ภูมิปัญญาเหล่านี้ยังขาดการศึกษารวบรวมเพื่อการสืบทอดกระบวนการผลิตกลองข้าวทั้งในโรงเรียนและชุมชน

นอกจากผลการศึกษาดังปรากฏข้างต้นนี้แล้ว ยังมีผลบางประการที่เกิดจากการขยายกิจกรรมดำเนินการควบคู่กับการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ด้วย คือ การอาศัยพื้นที่ศึกษาวิจัยเป็นแหล่งฝึกภาคสนามสำหรับนักศึกษาที่เรียนวิชาภาษาถิ่นกับหัวหน้าโครงการ การชักชวนบุคคลเข้าไปบริจาคของเล่นสำหรับเด็กและเครื่องนุ่งห่มแก่ชาวบ้านที่ยากจนในหมู่บ้านที่ศึกษาวิจัย และชักชวนพ่อค้าจำหน่ายของที่ระลึกเข้าไปรู้จักพบปะกับชาวบ้านที่ผลิตกลองข้าวในชุมชนที่ศึกษาวิจัย การดำเนินกิจกรรมเหล่านี้มีผลต่อการศึกษาวิจัยครั้งนี้หลายประการคือ ทำให้เกิดความคุ้นเคยกับชุมชน สามารถมีโอกาสดำเนินการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับชาวบ้านในสถานการณ์ที่แตกต่างกันออกไป ทำให้บุคคลภายนอกพื้นที่วิจัยได้ทราบข้อมูลแหล่งผลิตกลองข้าว สามารถช่วยเผยแพร่ผลผลิตกลองข้าวและข้อมูลกลองข้าวออกไปในวงกว้างขึ้นและทำให้ชาวบ้านที่ผลิตกลองข้าวได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็นเกี่ยวกับการผลิตกลองข้าวกับคนนอกชุมชน

อภิปรายผล

จากข้อค้นพบดังกล่าวข้างต้นสามารถอภิปรายผลการศึกษาได้ดังนี้

1. เกี่ยวกับบทบาทและความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ส่งเสริมการสืบทอดภูมิปัญญาการผลิตถ่อ่งข้าวและการพัฒนาอาชีพสานถ่อ่งข้าว มีประเด็นที่อภิปรายอยู่ 3 ประเด็น คือ

1.1 บทบาทของโรงเรียนที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ส่งเสริมการสืบทอดภูมิปัญญาการผลิตถ่อ่งข้าว ซึ่งจัดกิจกรรมการเรียนการสอนงานสานถ่อ่งข้าวขึ้นในโรงเรียนบ้านไผ่งาม (ไผ่งามวิทยา) นั้น จะเห็นว่ามีความสอดคล้องกับงานวิจัยของกรมวิชาการ (2540) ที่พบว่า “ การนำความรู้และประสบการณ์ของชาวบ้านในท้องถิ่นมาจัดการเรียนการสอนจะเป็นลักษณะเชิญชาวบ้านหรือผู้รู้ในท้องถิ่นมาเป็นวิทยากรเป็นส่วนใหญ่ คือ ร้อยละ 51.79 ” ถึงแม้ว่าโรงเรียนจะเชิญชาวบ้านเข้าไปเป็นวิทยากรสอนงานสานถ่อ่งข้าว แต่ก็ยังเป็นการเรียนการสอนในระบบโรงเรียน และโรงเรียนยังไม่มีหลักสูตรงานสานถ่อ่งข้าว ชาวบ้านยังเข้ามามีส่วนร่วมกิจกรรมการสอนงานสานถ่อ่งข้าวไม่มากพอ ซึ่ง สวัสดิ์ อุทรนันท์ (2532) ได้กล่าวบทบาทของโรงเรียนในลักษณะดังกล่าวไว้ว่า “ วิธีการที่จะอนุรักษ์และสืบทอดศิลปวัฒนธรรมให้คงอยู่ในสังคมใด ๆ ได้คือ การให้การศึกษาซึ่งเป็นกระบวนการสร้างสังคมประกิต (การจัดเกลาทางสังคม) สำหรับการศึกษาในระบบโรงเรียนจะบรรลุสาระที่ต้องถ่ายทอดลงในหลักสูตร เพราะเป็นเครื่องมืออันหนึ่งของสังคมที่จะใช้เป็นข้อกำหนดสำหรับการอบรมบุคลากรต่าง ๆ ให้เป็นไปตามความต้องการของสังคม ” ดังนั้นบทบาทของโรงเรียนและชุมชนในการอนุรักษ์และส่งเสริมการสืบทอดภูมิปัญญาการผลิตถ่อ่งข้าวจึงเป็นบทบาทความร่วมมือระดับเริ่มต้นเท่านั้น เพราะโรงเรียนยังไม่มีหลักสูตรงานสานถ่อ่งข้าวที่เป็นไปตามความต้องการของสังคม แต่เป็นการจัดกิจกรรมที่สนองโครงการจ้างวิทยากรบุคคลภายนอกและดำเนินกิจกรรมตามนโยบายเงื่อนไขของโรงเรียนมากกว่าสนองความต้องการของชุมชน รวมทั้งชุมชนก็ยังไม่เห็นว่าตนเองจะเข้าไปมีบทบาทในกิจกรรมการเรียนการสอนงานสานถ่อ่งข้าวได้อย่างไร เนื่องจากงานสอนในโรงเรียนเป็นบทบาทหน้าที่ของครู แต่อย่างไรก็ตาม บทบาทความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนดังกล่าว ถึงแม้จะยังอยู่ในระดับเริ่มต้น แต่ก็นับเป็นสถานะพื้นฐานและกระบวนการชุมชนที่มีแนวโน้มพัฒนาไปสู่การสร้าง “ พลังชุมชน ” ต่อไปได้

1.2 ข้อค้นพบเกี่ยวกับบทบาทในการถ่ายทอดภูมิปัญญาการผลิตถ้องข้าวในงานวิจัยครั้งนี้เป็นข้อค้นพบที่แตกต่างจากการศึกษาของ อารยะ ภูสาศ และ ศักดิ์ รัตนชัย (2540) ที่ได้สรุปไว้ว่า ชุมชนบ้านไผ่พะยะ ตำบลเมืองมาย เกิดเครือข่ายความสัมพันธ์แบบใหม่ด้านการถ่ายทอดงานจักสาน ซึ่งเปลี่ยนจากบทบาทของสมาชิกในครัวเรือนไปเป็นบทบาทของโรงเรียนภายในชุมชนเป็นหลัก แต่ข้อค้นพบของผู้วิจัยในครั้งนี้พบว่า บทบาทหลัก ในการถ่ายทอดภูมิปัญญาการสานถ้องข้าวเป็นบทบาทของครอบครัวเป็นหลัก ครอบครัวมีบทบาทมากกว่าโรงเรียน เพราะว่ากิจกรรมการเรียนงานสานถ้องข้าวของโรงเรียนที่ดำเนินการนั้น เป็นกิจกรรมที่คัดสรรกระบวนการผลิตถ้องข้าวมาเพียงบางขั้นตอนเท่านั้น ไม่ได้จัดกิจกรรมการถ่ายทอดกระบวนการผลิตแบบครบวงจร ดังนั้นในการเรียนรู้กระบวนการผลิตถ้องข้าว เด็ก ๆ รุ่นใหม่ต้องเรียนรู้จากครอบครัวมากกว่าเรียนรู้ในโรงเรียน เนื่องจากการสืบทอดภูมิปัญญาการผลิตถ้องข้าวเป็นการสืบทอดในวิถีชีวิตครอบครัว อาศัยสภาพแวดล้อมความจำเป็นในการดำรงชีวิตของครอบครัว เป็นตัวกระตุ้นให้เกิดการรับการสืบทอด ครอบครัวใดที่พ่อแม่ยังสอน ยังปลูกฝังให้ลูกสานถ้องข้าว ลูกก็จะสามารถสานถ้องข้าวเป็นและเห็นคุณค่า แต่ครอบครัวใดที่พ่อแม่ไม่สอน ไม่ปลูกฝังให้ลูกสานถ้องข้าว ลูกก็สานถ้องข้าวไม่เป็น และครอบครัวใดที่พ่อแม่เลิกอาชีพสานถ้องข้าวแล้ว ลูกก็ไม่สนใจงานสานถ้องข้าว ดังนั้นถึงแม้โรงเรียนจะจัดกิจกรรมงานสานถ้องข้าวขึ้นในโรงเรียน ถ้าเพียงการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนในโรงเรียนก็ไม่สามารถทำให้เด็กสานถ้องข้าวได้อย่างสมบูรณ์ เนื่องจากสานได้เพียงบางขั้นตอนเท่านั้น ในที่สุดนักเรียนก็ต้องให้คนเฒ่าคนแก่ ผู้ปกครอง สานให้ เพื่อมีผลงานส่งครู นอกจากนี้ครูที่รับผิดชอบกิจกรรมการสอนการสานถ้องข้าวก็สานถ้องข้าวไม่เป็น กิจกรรมการสอนขาดความต่อเนื่อง

1.3 กรณีที่ไม่ปรากฏบทบาทความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในการพัฒนาอาชีพสานถ้องข้าวและการพัฒนาการตลาด เนื่องจากโรงเรียนมองว่าบทบาทหลักของโรงเรียนคืองานสอนนักเรียน ส่วนการพัฒนาชุมชนนั้นเป็นบทบาทหน้าที่ที่มีหน่วยงานอื่นรับผิดชอบโดยตรงอยู่แล้ว ในขณะที่เดียวกันชาวบ้านในชุมชนก็มีได้คาดหวังว่าโรงเรียนจะต้องมีบทบาทในการพัฒนาอาชีพร่วมกับชาวบ้าน นอกจากคาดหวังให้โรงเรียนรับผิดชอบงานสอนนักเรียนอย่างเต็มที่เท่านั้น เช่นเดียวกับการไม่ปรากฏบทบาทร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในการพัฒนาการตลาดถ้องข้าว นั้น เนื่องจากทางโรงเรียนยังคุ้นเคยและยึดบทบาทแต่เดิม

มา คือ โรงเรียนมีหน้าที่สอนนักเรียน ชาวบ้านคุ้นเคยกับการพึ่งพิงพ่อค้าคนกลาง หรือคนรับซื้อถั่วในหมู่บ้าน และที่สำคัญคือทั้งโรงเรียนและชุมชนยังขาดความรู้ด้านการจัดการ และการตลาดถั่ว การจัดการเรียนการสอนด้านวิชาชีพสถานถั่วของโรงเรียนยังไม่มี ความสัมพันธ์โดยตรงกับชุมชนซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ อภิชัย พันธเสน (2539) ที่ว่า “ถ้าโรงเรียนสอนวิชาชีพโดยไม่มีชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมนั้น มักจะประสบความล้มเหลว และเลิกล้มความตั้งใจไปในที่สุด เพราะทำไม่ได้ผล” และการสอนอาชีพไม่ใช่หน้าที่หลักของโรงเรียน”

2. ข้อค้นพบเกี่ยวกับปัจจัยสนับสนุนทั้ง 7 ปัจจัย เป็นปัจจัยสนับสนุนการทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในกระบวนการผลิตถั่ว เป็นสถานะพื้นฐานและกระบวนการชุมชนที่ปรากฏอยู่ในชุมชนตำบลเมืองมายมานาน ซึ่งเป็นชุมชนที่มีลักษณะสอดคล้องกับลักษณะของชุมชนที่เข้มแข็งตามที่ ประเวศ วะสี สรุปไว้คือ เป็นชุมชนที่มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีการกระทำร่วมกัน มีการเรียนรู้ร่วมกัน

3. เกี่ยวกับปัจจัยบางประการที่เป็นอุปสรรคต่อการทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนและชุมชน คือ ด้านโรงเรียนและครูมีข้อจำกัดในการศึกษารวบรวมภูมิปัญญาการผลิตถั่ว ขาดการรวบรวมองค์ความรู้เกี่ยวกับการผลิตถั่ว และขาดงบประมาณสนับสนุน นั้น เป็นข้อค้นพบที่สอดคล้องกับการศึกษาวิจัยของกรมวิชาการ (2540) ซึ่งสรุปไว้ว่า การรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับความรู้และประสบการณ์ของชาวบ้านในท้องถิ่นพบว่า ศึกษาในเทศกก็มี การดำเนินงานในเรื่องนี้ค่อนข้างน้อย และปัญหาอุปสรรคของการนำภูมิปัญญาท้องถิ่น ไปใช้ในการจัดการเรียนการสอนคือขาดการสนับสนุนด้านวัสดุ อุปกรณ์ และงบประมาณ

การศึกษาทบทวนและความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในการอนุรักษ์ส่งเสริมและพัฒนากระบวนการผลิตถั่วของชุมชน ตำบลเมืองมาย อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง อาจกล่าวได้ว่าศักยภาพการทำงานร่วมกันระหว่างชุมชนกับโรงเรียน มีลักษณะและแนวโน้มที่สอดคล้องกับกรอบความคิดของการวิจัยนี้ (ปรากฏในหน้า 19) กล่าวคือโรงเรียนและชุมชนเริ่มมีกิจกรรมร่วมกัน โรงเรียนได้เชิญชาวบ้านมาเป็นวิทยากร กิจกรรมการเรียนงานสานถั่ว ถั่วมีการย้อนกลับไปสู่ครอบครัว ให้เด็กปรึกษาและฝึกหัดกับผู้ปกครอง ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนที่มีแนวโน้มเป็นลักษณะความสัมพันธ์ในแนวนอนคือมี

ความเสมอภาคกัน และมีแนวโน้มที่จะก่อให้เกิดกระบวนการโรงเรียนกับชุมชน ที่จะนำไปสู่การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น การสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น การพัฒนากระบวนการผลิตกลองข้าว ซึ่งมีโอกาสก่อเกิดพลังชุมชนขึ้นมาได้

ข้อเสนอแนะ

บทบาทความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในการอนุรักษ์และส่งเสริมกระบวนการผลิตกลองข้าวมีปัจจัยสนับสนุนและมีศักยภาพที่โรงเรียนและชุมชนสามารถจัดการกระบวนการเรียนรู้พัฒนาหลักสูตรงานสานกลองข้าว การอนุรักษ์และสืบทอดภูมิปัญญาการผลิตกลองข้าว ตลอดจนการพัฒนาอาชีพสานกลองข้าวร่วมกันได้ในระดับหนึ่ง และควรส่งเสริมให้มากขึ้น อาจมีแนวทางดังนี้

ประการแรก โรงเรียนและชุมชนควรศึกษารวบรวมภูมิปัญญาการผลิตกลองข้าว เพื่อนำไปใช้ในการจัดการกระบวนการเรียนรู้ พัฒนาหลักสูตรงานสานกลองข้าว และการอนุรักษ์สืบทอดภูมิปัญญาการผลิตกลองข้าวในโรงเรียนและชุมชน การจัดกิจกรรมใด ๆ ก็ตามที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการผลิตกลองข้าวควรจัดให้สอดคล้องกับภูมิปัญญาท้องถิ่นและวิถีชีวิตของชุมชน อาจสร้างเครือข่ายระหว่างโรงเรียนกับครอบครัวให้มีบทบาทร่วมกัน เรียนรู้ร่วมกัน และถ่ายทอดประสบการณ์ให้แก่กันและกัน โดยอาศัยศักยภาพของโรงเรียนซึ่งเด็กมักเชื่อและศรัทธาถ้าครูเป็นผู้สอน และอาศัยศักยภาพของครอบครัวซึ่งมีทักษะ ประสบการณ์ ความสามารถ องค์ความรู้การผลิตกลองข้าว และมีความใกล้ชิดเด็ก ร่วมมือกันถ่ายทอดภูมิปัญญาการผลิตกลองข้าวอย่างเท่าเทียมกัน

ประการที่สอง การพัฒนาอาชีพสานกลองข้าว อาจอาศัยศักยภาพของผู้สานกลองข้าวที่ได้รับการพัฒนาฝีมือจากผู้รับซื้อกลองข้าว ซึ่งเป็นครูคนหนึ่งในชุมชน เป็นแนวทางส่งเสริมพัฒนาฝีมือ คุณภาพของกลองข้าวและขยายกลุ่มให้กว้างออกไป ให้พัฒนาคุณภาพและยกระดับราคาขายให้สูงขึ้น ผลผลิตตรงตามความต้องการของตลาดมากขึ้น และอาจอาศัยศักยภาพภาวะผู้นำในชุมชนและความสัมพันธ์ภายในชุมชนจัดตั้งกลุ่มพัฒนาอาชีพสานกลองข้าวขึ้นในชุมชน

ประการที่สาม โรงเรียนควรเน้นให้นักเรียนคิดความตระหนักและเห็นคุณค่าภูมิ-
ปัญญาการผลิตถ่อ้งข้าวของชุมชน การจัดกิจกรรมการเรียนรู้การผลิตถ่อ้งข้าวควรมีหลากหลายให้นักเรียนสามารถเลือกได้ตามความสนใจและเหมาะสมกับชีวิตจริงของนักเรียน โดย
นักเรียนอาจสนใจร่วมกิจกรรมในขั้นตอนใดขั้นตอนหนึ่งของกระบวนการผลิตถ่อ้งข้าวก็ได้

ประการที่ดี ควรมีการถ่ายทอดข้อมูลข่าวสาร ความรู้ ความเข้าใจในด้านการตลาด
ผลผลิตถ่อ้งข้าวแก่ชุมชน โดยโรงเรียนและครูอาจมีบทบาทในการแนะนำข้อมูล กรณีตัวอย่างการพัฒนาอาชีพการตลาดให้ชุมชนร่วมพิจารณาในรูปแบบที่เหมาะสม เช่น การศึกษาดู
งาน การถ่ายทอดความรู้ ถ่ายทอดประสบการณ์

ประการที่ห้า โรงเรียนและชุมชนควรมีกิจกรรมร่วมกันในการเผยแพร่ภูมิปัญญาการผลิตถ่อ้งข้าวของชุมชนในรูปแบบที่หลากหลายขึ้น นอกเหนือจากการเผยแพร่ผลผลิตถ่อ้งข้าวในรูปภาชนะใส่สอยในครัวเรือนแล้วอาจเผยแพร่ในรูปแบบของที่ระลึก ผลผลิตหัตถกรรม
ประจำท้องถิ่น และในรูปแบบงานศิลปหัตถกรรม

ประการที่หก อาจพัฒนางานจักสานเพิ่มขึ้นโดยนำเอาผลผลิตถ่อ้งข้าวไปใช้ในงานจักสานอื่นเพื่อเป็นสินค้าที่ระลึก เช่น แกร่ง ตะกร้า กระเป๋า ที่ยังคงภูมิปัญญาความสามารถและทักษะของชาวบ้านที่พัฒนาจากภูมิปัญญาการผลิตถ่อ้งข้าวของตำบลเมืองมาย

ประการที่เจ็ด ชุมชนและโรงเรียนควรมีบทบาทร่วมกันในการกำหนดแนวทางการจัดการทรัพยากรไม้ไผ่ในป่าสงวนแห่งชาติที่อยู่รอบ ๆ ชุมชน ซึ่งเจ้าหน้าที่ป่าไม้ควรเข้ามามี
บทบาทควบคุมการใช้ไม้ไผ่ให้ถูกวิธีและเหมาะสม เพื่อให้ชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์ร่วมกันอย่างถูกวิธีและมีไม้ไผ่ใช้ต่อไปอย่างยั่งยืน

บรรณานุกรม

- กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, รายงานการวิจัยเรื่อง ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการเรียนการสอนในระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษา. กรุงเทพฯ : ศรุสภาลาดพร้าว, 2540.
- กาญจนา แก้วเทพ. การพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชนโดยล้อมนุษย์เป็นศูนย์กลาง. กรุงเทพมหานคร : สภาคทอลิกแห่งประเทศไทย เพื่อการพัฒนา, 2538.
- ดวงจันทร์ เดี่ยววิไล. งานวิจัยเรื่องสภาพปัญหาและความต้องการของครูระดับมัธยมศึกษาตอนต้น จังหวัดลำปาง เกี่ยวกับการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นตามแนวการใช้หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533). ลำปาง : คณะครุศาสตร์ สถาบันราชภัฏลำปาง 2537.
- ทีมประสานงานชุดโครงการวิจัยด้านการศึกษากับชุมชน ของสำนักงานกองทุนสนับสนุนกองทุนการวิจัย. แนวทางการพัฒนาประเด็นวิจัยชุดโครงการวิจัยการศึกษา กับชุมชนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ศูนย์วิจัยนโยบายการศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2541.
- ประเวศ วะสี. ยุทธศาสตร์ชาติเพื่อความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจสังคมและศีลธรรม. กรุงเทพมหานคร : หมอชาวบ้าน, 2541.
- พล คำปิงส์. การพัฒนาหลักสูตร (กพล.) สำหรับอบรมประจำการตามแนว DACUM. (เรียบเรียง) กรุงเทพฯ : คณะวิชาครุศาสตร์ วิทยาลัยครูสวนสุนันทา, 2535.
- รุ่ง แก้วแดง. ปฏิวัติการศึกษาไทย. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ : มติชน, 2541.

วัฒนะ วัฒนาพันธ์ และคณะ โครงการวิจัยศิลปะพื้นบ้านลานนา. ภาควิชาพื้นฐานการศึกษา
คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2521.

วิบูลย์ ลีสุวรรณ เครื่องจักสานในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2532.

สัจจ อุทรานันท์. พื้นฐานและหลักการพัฒนาหลักสูตร. กรุงเทพฯ : วงเดือนการพิมพ์, 2527.

สีลาภรณ์ นาคทรรพ. “แนวคิดเกี่ยวกับเครื่องชีวัดคุณภาพชีวิตและสังคม : ระดับ
กลุ่ม/ชุมชน” ในการพัฒนาเครื่องชีวัดคุณภาพชีวิตและสังคมไทย. อนุชาติ พวงคำดี
และอรทัย อาจอำ บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย
(สกว.), 2539.

อภิชัย พันธเสน พัฒนาชนบทไทย สมุทัยและมรรค : ความหวังทางออกและทางเลือกใหม่.
กรุงเทพฯ : มูลนิธิภูมิปัญญาและสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2539.

อารยะ ภูสาคัส และ ศักดิ์ รัตนชัย. งานวิจัยเรื่องวิถีชีวิตของชุมชนจักสานไม้ไผ่ กระบวนการเรียนรู้ การปรับตัว และความสัมพันธ์แบบใหม่ในกระแสการเปลี่ยนแปลงกรณีศึกษาบ้านไผ่แพะ ตำบลเมืองมาย อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง. ลำปาง : สถาบันวิจัย
โยนก วิทยาลัยโยนก, 2540.

อุทัย คุณเกษม และ อรศรี งามวิทยาพงศ์. ระบบการศึกษากับชุมชน : กรอบความคิดและ
ข้อเสนอเพื่อการศึกษาวิจัย. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.),
2540.

ภาคผนวก

1. ภาพเปรียบเทียบกล่องข้าวตำบลเมืองมายในปัจจุบันกับภาพกล่องข้าวจากภาพวาดของ
คาร์ล บ็อค

กล่องข้าวภาพเขียนลายเส้นผี มือ
ของคาร์ล บ็อค พ.ศ. 2424 (จาก
หนังสือ ท้องถิ่นสยามยุคพระ
พุทธเจ้าหลวงแปลจาก Temples
and Elephants ตำนานกัมพูชาศิลป
วัฒนธรรม กรุงเทพฯ 2529)

กล่องข้าวตำบลเมืองมาย

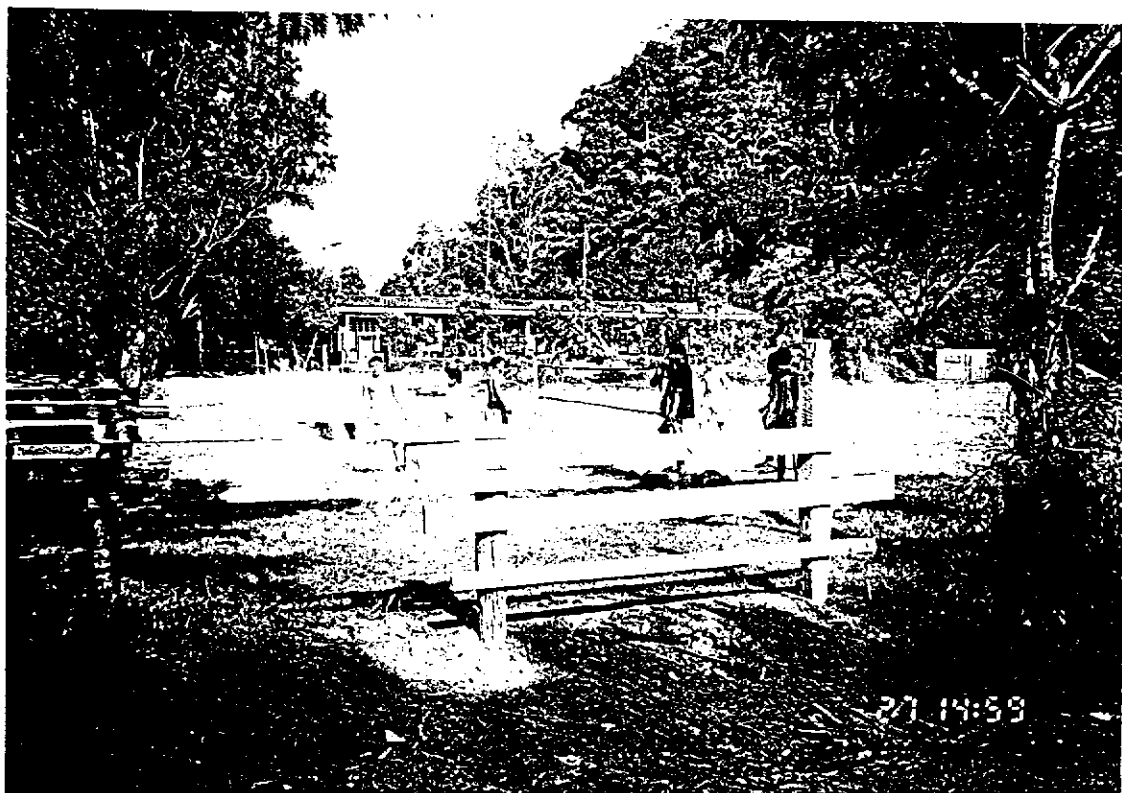
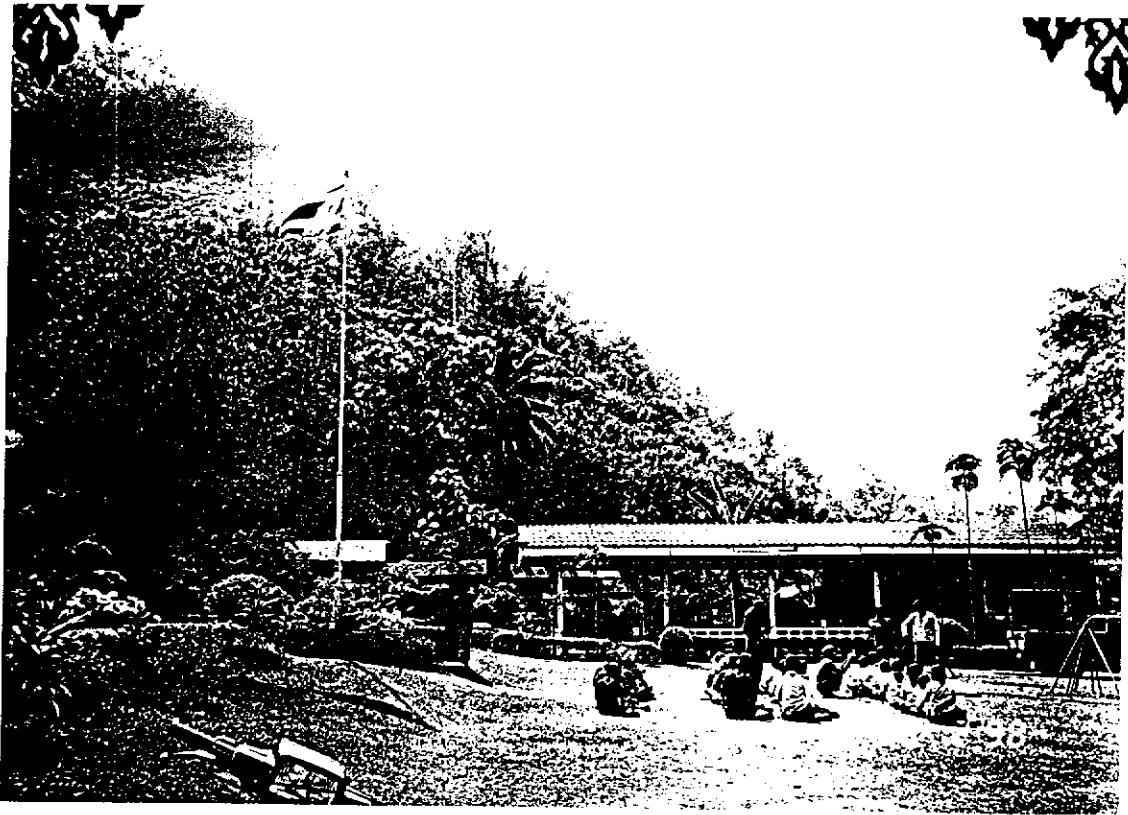
พ.ศ. 2541

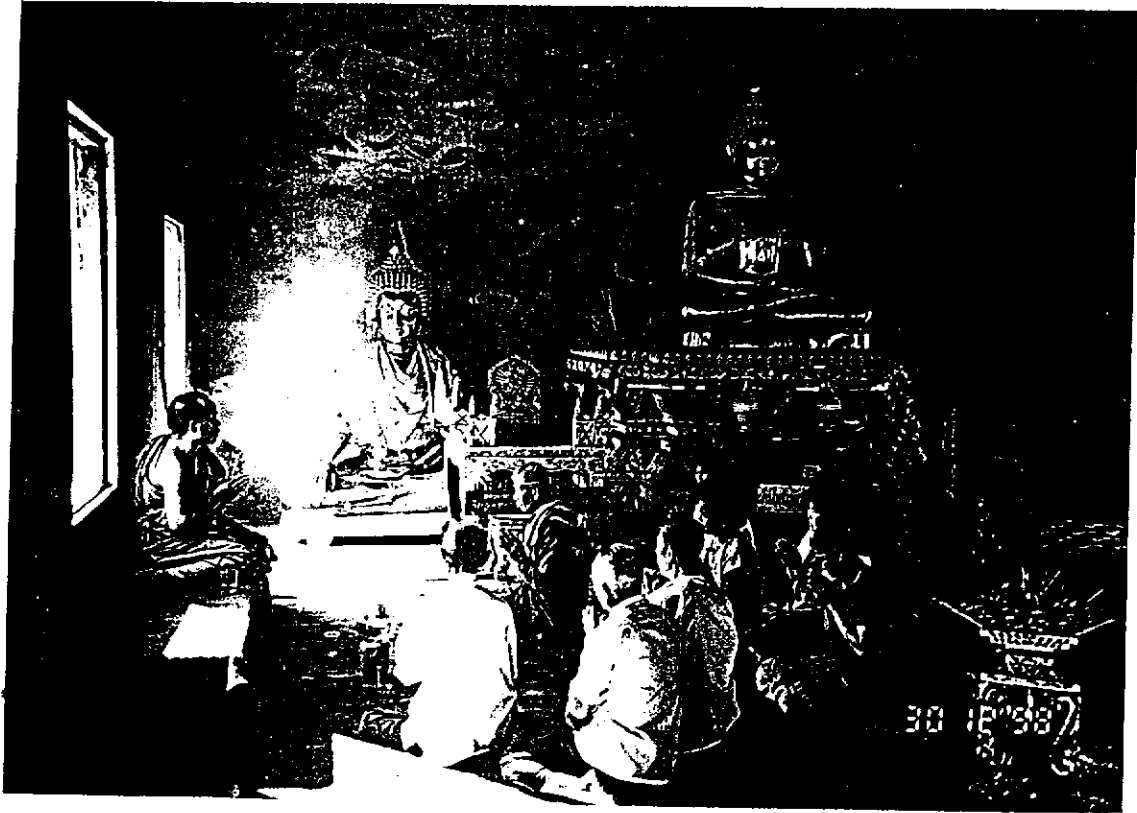
2. ภาพแสดงสภาพทั่วไปของชุมชน

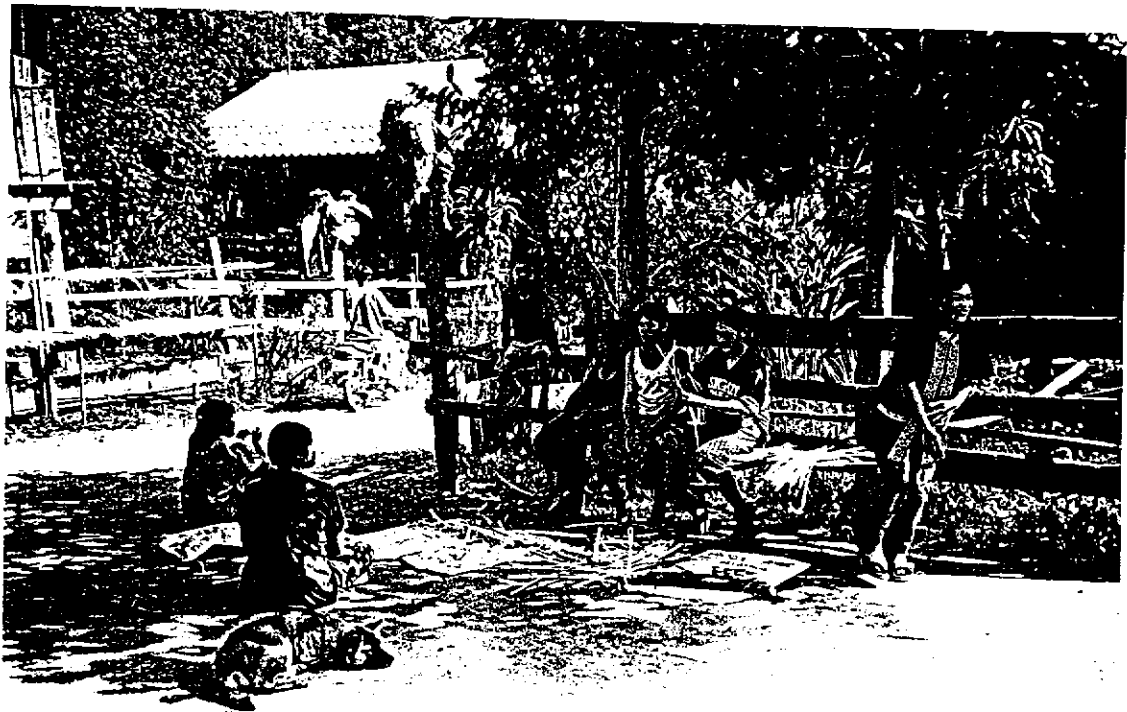

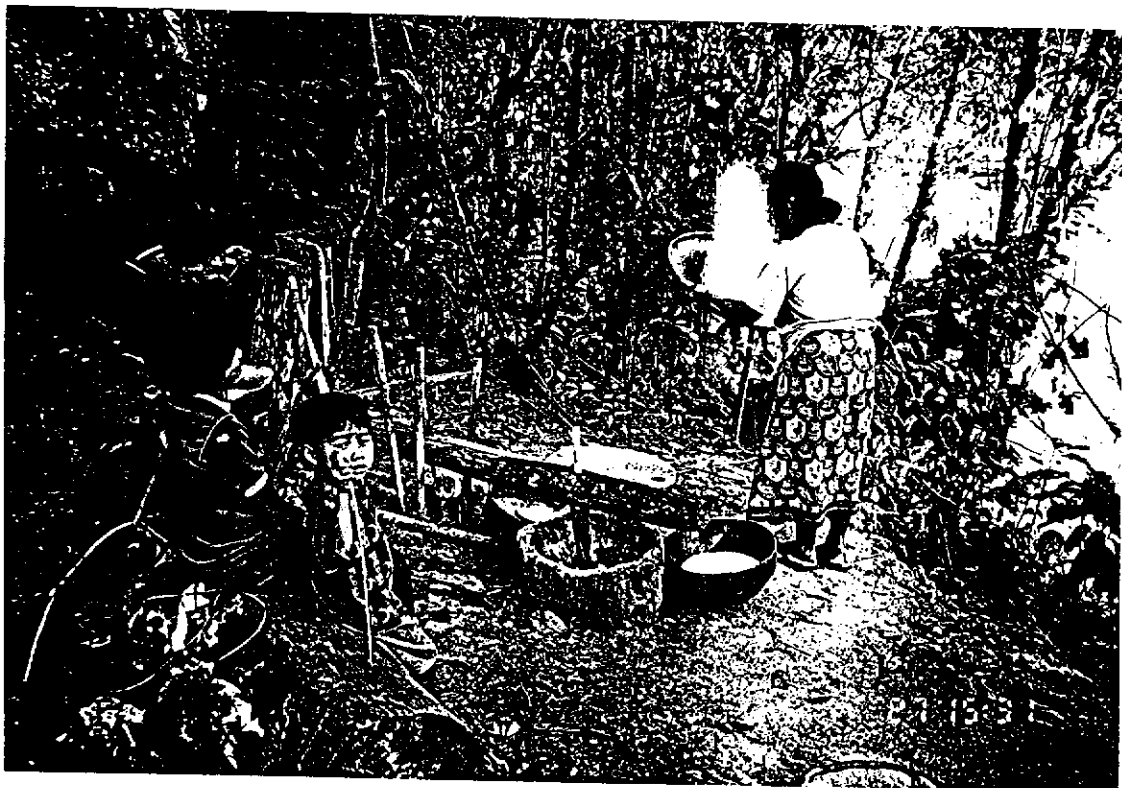

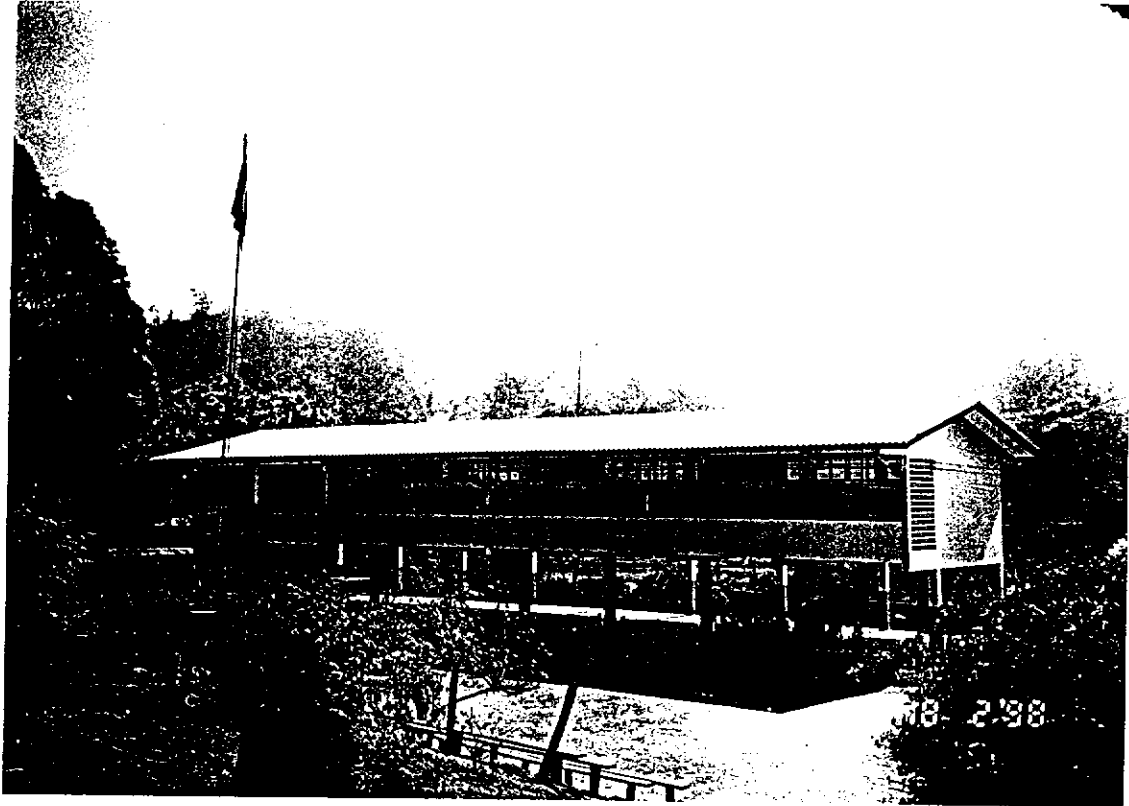

3. ภาพกิจกรรมการประกวดกล่องข้าว ณ โรงเรียนบ้านนางาม 17 ธันวาคม 2541

4. ภาพกิจกรรมการประกวดกล่องข้าว ณ โรงเรียนบ้านไผ่ปง 18 ธันวาคม 2541

5. รายชื่อผู้ส่งกล่องข้าวเข้าประกวด ณ โรงเรียนบ้านนางาม วันที่ 17 ธันวาคม 2541

หมายเลข	ชื่อ-นามสกุล	หมู่บ้าน	จำนวน
1	แม่หลวงหล้า ขัดแจ้งแรง	หมู่ 3 บ้านนางาม	10
2	นางปิ่น ตั้งอารมณ์	หมู่ 3 บ้านนางาม	5
3	นายสว่าง ขัดแจ้งแรง	หมู่ 3 บ้านนางาม	3
4	นางแสงทอง ตั้งอารมณ์	หมู่ 3 บ้านนางาม	1
5	นางแสงคำ ขัดแจ้งแรง	หมู่ 3 บ้านนางาม	2
6	นางรัตน์ ลาภเกิด	หมู่ 3 บ้านนางาม	2
7	นางแสงแก้ว วงศ์สิงห์	หมู่ 3 บ้านนางาม	1
8	นางรัตดา ลาภเกิด	หมู่ 3 บ้านนางาม	2
9	นางบัวลอย วงศ์สิงห์	หมู่ 3 บ้านนางาม	2
10	นางคิ หน่อคำ	หมู่ 3 บ้านนางาม	3
11	นางอ้วน ลาภเกิด	หมู่ 3 บ้านนางาม	3
12	นางทองใบ วงศ์ตั้ง	หมู่ 3 บ้านนางาม	2
13	นางบัวนำ ลาภเกิด	หมู่ 3 บ้านนางาม	2
14	นางเหลา บุญยืน	หมู่ 3 บ้านนางาม	2
15	นางมูล ตั้งอารมณ์	หมู่ 3 บ้านนางาม	2
16	นางบัวซอน ดีมาก	หมู่ 3 บ้านนางาม	2
17	นางเสาร์แก้ว ชนดวงศ์	หมู่ 3 บ้านนางาม	2
18	นายตีบ วงศ์สิงห์	หมู่ 2 บ้านนาไหม้	3
19	นายเหลา วงศ์สิงห์	หมู่ 2 บ้านนาไหม้	4
20	นายเปี้ย บุญยืน	หมู่ 2 บ้านนาไหม้	2
21	นางสุพรรณ ม่วนใจ	หมู่ 3 บ้านนางาม	1
22	นางเพ็ญศรี ลาภเกิด	หมู่ 3 บ้านนางาม	1
23	นางยุพิน ลาภเกิด	หมู่ 3 บ้านนางาม	1
24	นางจันทร์คำ ดวงตั้ง	หมู่ 3 บ้านนางาม	1

หมายเลข	ชื่อ-นามสกุล	หมู่บ้าน	จำนวน
25	นางสมพร ลาภเกิด	หมู่ 3 บ้านนางาม	1
26	นางจันทร์ ยนต์วงศ์	หมู่ 3 บ้านนางาม	1
27	นางบัวผัด สุวิมล	หมู่ 2 บ้านนาไหม้	1
28	นางบุญมี ใจชื่นบาน	หมู่ 2 บ้านนาไหม้	1
29	นายหมัว สีสด	หมู่ 2 บ้านนาไหม้	1
30	นางวรรณ งามแจ้ง	หมู่ 2 บ้านนาไหม้	1
31	นางเขียว สีสด	หมู่ 2 บ้านนาไหม้	1
32	นางบุญธรรม นำสะเกิด	หมู่ 2 บ้านนาไหม้	1
33	นางบัวลอย ทำสุข	หมู่ 2 บ้านนาไหม้	1
34	นางพิน สีสด	หมู่ 2 บ้านนาไหม้	1
35	นางคำน้อย ทำสุข	หมู่ 3 บ้านนางาม	1
36	นางบุญเต็ม ชัดแจ้งแรง	หมู่ 2 บ้านนาไหม้	1
37	นางพิมพ์พรรณ สีสด	หมู่ 2 บ้านนาไหม้	1
38	นางหอม บุญยืน	หมู่ 2 บ้านนาไหม้	1
39	นางบัวคิม ใจชื่นบาน	หมู่ 2 บ้านนาไหม้	1
40	นางยวน พรหมสวัสดิ์	หมู่ 2 บ้านนาไหม้	1
41	นางอินจันทร์ วงศ์สิงห์	หมู่ 2 บ้านนาไหม้	1
42	นางดวงใจ สีสด	หมู่ 2 บ้านนาไหม้	

6. รายชื่อผู้ได้รับรางวัลการประกวดกลองข้าว ณ โรงเรียนบ้านนางาม วันที่ 17 ธันวาคม 2541

ประเภทรางวัล	รางวัลยอดเยี่ยม	รางวัลดีเด่น
ประเภทกลองข้าว		
กลองข้าวลายคอเลิง	1. นางแสงคำ ขัดแข็งแรง 2. นางดวงใจ สีตล	1. นางหล้า ขัดแข็งแรง 2. นางอินจันทร์ วงศ์สิงห์
กลองข้าวลายคอแก้ว	1. นางหล้า ขัดแข็งแรง	1. นางหล้า ขัดแข็งแรง 2. นางปิ่น ตั้งอารมณ์
กลองข้าวขาวคอเลิง	1. นางแสงคำ ขัดแข็งแรง 2. นายดีบ วงศ์สิงห์	1. นางแสงแก้ว วงศ์สิงห์ 2. นางบัวลอย วงศ์สิงห์ 3. นางดวงใจ สีตล 4. นายหมั่ว สีตล 5. นางอินจันทร์ วงศ์สิงห์
กลองข้าวขาวคอแก้ว	1. นางหล้า ขัดแข็งแรง 2. นายดีบ วงศ์สิงห์	1. นางหล้า ขัดแข็งแรง 2. นางหล้า ขัดแข็งแรง 3. นายเปี้ย บุญยืน

7. รายชื่อผู้ส่งกล่องข้าวเข้าประกวด ณ โรงเรียนบ้านไผ่งาม วันที่ 18 ธันวาคม 2541

หมายเลข	ชื่อ-นามสกุล	หมู่บ้าน	จำนวน
1	นายหมว ย พรหมแก้ว	หมู่ 4 บ้านไผ่ปง	5
2	นางน้อย วงศ์สิงห์	หมู่ 4 บ้านไผ่ปง	4
3	นายคา ตั้งเชิง	หมู่ 4 บ้านไผ่ปง	3
4	นายป่า รวยเงิน	หมู่ 4 บ้านไผ่ปง	4
5	นายคำ คีมาก	หมู่ 4 บ้านไผ่ปง	16
6	นายอ้าย คีมาก	หมู่ 4 บ้านไผ่ปง	4
7	นายนวล คีมาก	หมู่ 4 บ้านไผ่ปง	5
8	นายอู๊ด ทำสุข	หมู่ 4 บ้านไผ่ปง	5
9	นางนำ บุญยืน	หมู่ 4 บ้านไผ่ปง	7
10	นายจันทร์ ทองสุข	หมู่ 4 บ้านไผ่ปง	4
11	นายจี คีมาก	หมู่ 4 บ้านไผ่ปง	4
12	นายบุญยืน ดวงตั้ง	หมู่ 1 บ้านแม่เงิน	5
13	นายค้อ ดวงตั้ง	หมู่ 1 บ้านแม่เงิน	4
14	นางบัวทิพย์ ดวงตั้ง	หมู่ 1 บ้านแม่เงิน	5
15	นางชา คีมาก	หมู่ 1 บ้านแม่เงิน	4
16	นายกำ หน่อคำ	หมู่ 1 บ้านแม่เงิน	3
17	นายอ้าย ยนต์วงศ์	หมู่ 4 บ้านไผ่ปง	3
18	นายโน ใจชื่นบาน	หมู่ 4 บ้านไผ่ปง	3
19	นายก่อง ดวงตั้ง	หมู่ 4 บ้านไผ่ปง	2
20	นายด้บ ดวงตั้ง	หมู่ 1 บ้านแม่เงิน	2
21	นายไหม ดวงตั้ง	หมู่ 1 บ้านแม่เงิน	4
22	นายก่อง ดวงตั้ง	หมู่ 4 บ้านไผ่ปง	1
23	นายอินทร์ คีมาก	หมู่ 4 บ้านไผ่ปง	6
24	นางแก้ว ยนต์วงศ์	หมู่ 5 บ้านไผ่พะ	6

หมายเลข	ชื่อ-นามสกุล	หมู่บ้าน	จำนวน
25	นายนวนล หมอยา	หมู่ 5 บ้านไผ่แพะ	4
26	นางบุญ บุญยืน	หมู่ 5 บ้านไผ่แพะ	9
27	นางก้วน เป็กษา	หมู่ 5 บ้านไผ่แพะ	6
28	นางมอย หมอยา	หมู่ 5 บ้านไผ่แพะ	1
29	นางทอง จำเดิม	หมู่ 5 บ้านไผ่แพะ	5
30	นายจ้อย วงศ์สิงห์	หมู่ 5 บ้านไผ่แพะ	4
31	นางมาลัย คีมาก	หมู่ 5 บ้านไผ่แพะ	4
32	นางมูล ลาภเกิด	หมู่ 5 บ้านไผ่แพะ	4
33	นายหลัก ลาภเกิด	หมู่ 5 บ้านไผ่แพะ	6
34	นายเลื่อน อาษา	หมู่ 5 บ้านไผ่แพะ	4
35	นางจันทร์ หมอยา	หมู่ 5 บ้านไผ่แพะ	2
36	นายปิ่น คีมาก	หมู่ 5 บ้านไผ่แพะ	1
37	นางจันทร์ สีสด	หมู่ 5 บ้านไผ่แพะ	4
38	นางก่อง อ่อนหวาน	หมู่ 5 บ้านไผ่แพะ	2
39	นายปิ่น ลาภเกิด	หมู่ 5 บ้านไผ่แพะ	5
40	นายซอน ไหวคิด	หมู่ 5 บ้านไผ่แพะ	5
41	นางสุดา บุญยืน	หมู่ 5 บ้านไผ่แพะ	3
42	นายแหวน บุญยืน	หมู่ 5 บ้านไผ่แพะ	3
43	นางบัวไหล เกิดผล	หมู่ 5 บ้านไผ่แพะ	1
44	นางแก้ว บุญยืน	หมู่ 5 บ้านไผ่แพะ	1
45	นายขอดแก้ว คีมาก	หมู่ 4 บ้านไผ่ปาง	2
46	นางจันทร์ อุดหนุน	หมู่ 5 บ้านไผ่แพะ	1

8. รายชื่อผู้ได้รับรางวัลการประกวดกลองข้าว ณ โรงเรียนบ้านนางาม วันที่ 18 ธันวาคม 2541

ประเภทรางวัล	รางวัลยอดเยี่ยม	รางวัลดีเด่น
ประเภทกลองข้าว		
กลองข้าวลายคอกเลิง	1. นายอ้าย ดีมาก 2. นางแก้ว ขนดุ้งค์ 3. นายโหม คงตั้ง	1. นายคำ ดีมาก 2. นางบุญ บุญยืน 3. นางบัวทิพย์ คงตั้ง
กลองข้าวลายคอกิ้ว	1. นางคำ ดีมาก 2. นางแก้ว ขนดุ้งค์ 3. นางบัวทิพย์ คงตั้ง	1. นางนำ บุญยืน 2. นางบุญ บุญยืน 3. นายโหม คงตั้ง
กลองข้าวขาวคอกเลิง	1. นายขอดแก้ว ดีมาก 2. นางแก้ว ขนดุ้งค์ 3. นางชา ดีมาก	1. นายคำ ดีมาก 2. นายปั่น ลาภเกิด 3. นายโหม คงตั้ง
กลองข้าวขาวคอกิ้ว	1. นายอ้าย ขนดุ้งค์ 2. นายเฮือน อาษา 3. นายโหม คงตั้ง	1. นางนำ บุญยืน 2. นางกวน เป็กษา 3. นางบัวทิพย์ คงตั้ง

9. ภาพการประชุมเสวนาเวทีชาวบ้าน “อดีต-ปัจจุบัน และแนวโน้มการผลิตกลองข้าว”
ณ โรงเรียนบ้านนางาม 17 ธันวาคม 2541

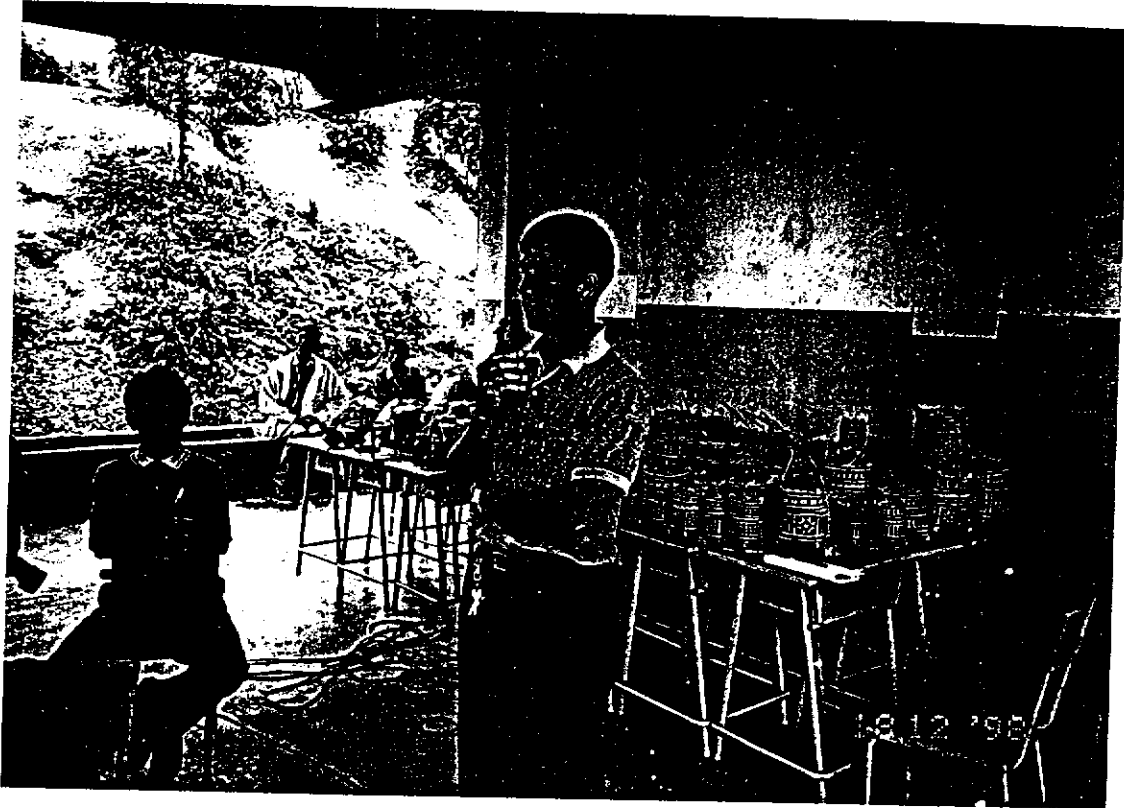

10. ภาพกิจกรรมประชุมเสวนาเวทีชาวบ้าน “อดีต-ปัจจุบัน-แนวโน้มการผลิตถ่านข้าว” ณ
โรงเรียนบ้านไผ่โปง 18 ธันวาคม 2541

11. รายนามคณะนักวิจัย

- หัวหน้าโครงการ : ผศ.จำลอง คำบุญชู
คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
สถาบันราชภัฏรำไพพรรณี
- นักวิจัย : ผศ.ดร.ดวงจันทร์ เคียววิไล
คณะครุศาสตร์
สถาบันราชภัฏรำไพพรรณี
- : ผศ.ณรงค์ สมิทธิธรรม
คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
สถาบันราชภัฏรำไพพรรณี
- : อาจารย์จิตรกร แต้มคตอง
คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
สถาบันราชภัฏรำไพพรรณี
- : อาจารย์ศิริกร อินคำ
คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์